

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

LETNIK XV, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

1. Odbor kot koncept

2. Odbor kot koncept, sodobna nišcarška filozofija

3. Nekateri vidiki zastavljenih doktrinskih

4. Odbor, O zvezi komunistskega dela govori Franjo Šušter

5. Odbor, Samoupravljalec kot raziskovalec (priloge
6. Odbor, samoupravna odločanja)

7. Odbor, Delegatski sistem kot vselitveno integracijsko in

8. Odbor, O zvezi vrednotnega individualnega

9. Odbor, ZRN

10. Odbor, Vpliv na vprašanja človekovih pravic v razpravi

11. Odbor, Demokracija in tranzicija pod socializem

TEORIJA IN PRAKSA

1978

10

revija za družbena vprašanja, let. 15, št. 10, str. 1037—1268, Ljubljana, oktober 1978
UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Silva Jereb, Maca Jogan, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Vladimir Klemenčič, Vlado Klemenčič, Peter Klinar, Joco Klopčič, Stane Kranjc, Franc Kržan, Boris Majer, Boštjan Markič, Oto Norčič, Ernest Petrič, Franci Polak, Rudi Rizman, Janko Rupnik, Slavko Soršak, Gojko Stanič, Franc Šali, Ivo Tavčar, Franc Tetičkovič, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Ivan Hvala, Maca Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Vlado Klemenčič, Joco Klopčič, Boštjan Markič, Albin Mahkovec, Tomo Martelanc, Ciri Ribičič

GLAVNI UREDNIK:

Adolf Bibič

ODGOVORNI UREDNIKI:

Maca Jogan, Joco Klopčič, Boštjan Markič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 60 din, za druge individualne naročnike 120 din, za delovne organizacije 200 din, za tujino 300 din; v prosti prodaji je cena enojne številke 20 din in dvojne številke 40 din

TEKOCI RACUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

SAVIN JOGAN: Občina kot komuna 1039

CLANKI, RAZPRAVE:

BORIS MAJER: Marksizem, sodobna meščanska filozofija in svetovni nazor 1046

ERNEST PETRIČ: Nekateri mednarodnopravni vidiki določil o manjšinah v osimski pogodbi 1055

STANE JUZNIČ: Nekateri vidiki zaustavljene dekolonizacije 1068

AKTUALNI INTERVJU:

FRANC SETINC: Zveza komunistov danes 1081

IZ DRUŽBOSLOVNIH RAZISKAV:

NIKO TOS: Stališča o zvezi komunistov (in smisel raziskovanja) 1093

DRUŽBENO KOMUNICIRANJE:

FRANCE VREG: Množični mediji, javno mnenje in demokracija 1108

ZNANOST IN DRUŽBA:

ZDRAVKO MLINAR: Samoupravljalci kot raziskovalci (družbeno raziskovanje in samoupravno odločanje) 1119

VPRAŠANJA POLITICNEGA SISTEMA:

MIHA RIBARIČ: Delegatski sistem kot sredstvo integracije dela in politike 1133

ALBIN IGLIČAR: Uresničevanje delegatskih odnosov v krajevni skupnosti in občini (nekateri vidiki) 1154

MARJAN SETINC: Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v združenem delu 1167

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

FRANCI BRINC: Razmišljanja ob načrtovanju gradnje novega slovenskega zapora 1175

TONE STROJIN: Razmišljanja ob ekološkem pravu 1185

JOŽE VOLFAND: Samozavest navideznega turističnega rekorda 1189

MEDNARODNI ODNOSI:

MOJCA DRČAR-MURKO: Dvojno vrednotenje individualnega terorizma (v luči značilnosti povojnega razvoja Zvezne republike Nemčije) 1198

MEDNARODNE ORGANIZACIJE:

DANILO TURK: Aktualna vprašanja človekovih pravic (v razpravah pred OZN) 1210

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

PIERRE JUQUIN: Demokratizacija in francoska pot v socializmu 1228

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

ANDREJ KIRN: Popularizacija znanosti 1236

PRIKAZI, RECENZIJE:

IVAN SVETLIK: Edvard Kardelj — Svobodo združeno delo 1241

MATJAŽ MAČEK: Rosa Luxemburg — Izbrani spisi 1244

LEO ŠESERKO: Hotimir Burger — Znanost povijesti 1248

Med novimi knjigami 1253

Iz domačih revij 1258

Bibliografija knjig in člankov 1260

Avtorski sinopsisi 1265

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
let. 15, št. 10, str. 1037—1268,
Ljubljana, oktober 1978

CONTENTS

EDITORIAL:

SAVIN JOGAN: Commune as a Community 1039

ARTICLES, DISCUSSIONS:

BORIS MAJER: Marxism, Contemporary Bourgeois Philosophy and Weltanschauung 1046

ERNEST PETRIČ: Some International Legal Aspects of the Provisions on Minorities in the Osimo-Treaty 1055

STANE JUŽNIC: Some Aspects of the Arrested and Obstructed Decolonization 1068

THE INTERVIEW:

FRANC ŠETINC: The League of Communists To-day 1081

SOCIAL RESEARCH:

NIKO TOS: Attitudes towards the League of Communists (and the point of research work) 1093

SOCIAL COMMUNICATION:

FRANCE VREG: Mass Media, Public Opinion and Democracy 1108

SCIENCE AND SOCIETY:

ZDRAVKO MLINAR: Selfmanagers as Research-Workers (Social research and selfmanagement decision-making) 1119

PROBLEMS CONCERNING THE POLITICAL SYSTEM:

MIHA RIBARIČ: Delegate System as a Means of Integration of Labour and Politics 1133

ALBIN IGLIČAR: The Realization of Delegate Relations in Local Community and Commune 1154

MARJAN ŠETINC: The Implementation and Functioning of the Delegate System in Associated Labour 1167

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

FRANCI BRINC: Reflections on the Planned Building of the New Slovene Prison 1175

TO NE STROJIN: Reflections on Ecology Jurisdiction 1185

JOZE VOLFAND: Selfconfidence of an Apparent Tourist Record 1189

INTERNATIONAL RELATIONS:

MOJCA DRČAR-MURKO: Two Ways of Evaluation of Individual Terrorism (in the light of the characteristics of the postwar development of German Federal Republic) 1198

INTERNATIONAL ORGANIZATIONS:

DANILO TURK: Topic Questions on Human Rights (on discussions of the UN) 1210

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

PIERRE JUQUIN: Democratization and the French Path to Socialism 1228

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:

ANDREJ KIRN: Populization of Science 1236

REVIEWS, NOTES:

IVAN SVETLIK: Edvard Kardelj — Free Associated Labour 1241

MATJAZ MAČEK: Rosa Luxemburg — Selected Works 1244

LEO ŠEŠERKO: Hotimir Burger — Science of History 1248

New Books 1253

From Domestic Reviews 1258

Bibliography of Books and Articles 1260

Author's Synopses 1265

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

САВИН ЕГАН: Община как коммуна 1039

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

БОРИС МАЙЕР: Марксизм, современная буржуазная философия и миросозерцание 1046

ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Некоторые международно-юридические аспекты положений касающихся меньшинств в Осимо-договоре 1055

СТАНЕ ЮЖНИЧ: Некоторые Аспекты оставленной деколонизации 1068

АКТУАЛЬНЫЙ ИНТЕРВЬЮ:

ФРАНЦ ШЕТИНЦ: Союз коммунистов сегодня 1081

ОБЩЕСТВЕННО-НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ:

НИКО ТОШ: Отношения до Союза коммунистов (и смысл исследования) 1093

ОБЩЕСТВЕННОЕ ОБЩЕНИЕ:

ФРАНЦЕ ВРЕГ: Массовые средства общения, общественное мнение и демократия 1108

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

ЗДРАВКО МАЙНАР: Трудящиеся-носители самоуправленческих прав как исследователи (Общественное исследование и принятие решений в условиях самоуправления) 1119

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

МИХА РИБАРИЧ: Деделатская система как средство интеграции труда и политики 1133

АЛБИН ИГЛИЧАР: Осуществление делегатских отношений в местных содружествах и общинах 1154

МАРЯН ШЕТИНЦ: Действование и осуществление делегатской системы в объединенном труду 1167

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

ФРАНЦИ БРИНЦ: Размышления о планировании постройки новой словенской тюрьмы 1175

ТОНЕ СТРОЙИН: Размышления о экологической юрисдикции 1185

ЕЖЕ ВОЛФАНА: Самоуверение кажущегося туристического рекорда 1189

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

МОЙЦА ДРЧАР-МУРКО: Двойное оценивание индивидуального терроризма (в свете характеристик послевоенного развития ГФР) 1198

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ:

ДАНИЛО ТУРК: Актуальные вопросы прав человека (в обсуждениях в ООН) 1210

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

ПИЕРР ЖИКЕН: Демократизация и французский путь в социализм 1228

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:

АНДРЕЙ КИРН: Популяризация науки 1236

ОБЗОРЫ, РЕЦЕНЗИИ:

ИВАН СВЕТАИК: Эдварда Кардель — Свободный объединенный труд 1241

МАТЯЖ МАЧЕК: Роза Луксембург — Избранные сочинения 1244

ЛЕО ШЕШЕРКО: Хотимир Бургер — Наука истории 1248

Среди новых книг 1253

По страницам отечественных журналов 1258

Библиография книг и статей 1260

Авторские синопсисы 1265

Občina kot komuna

V primerjavi s krajevno skupnostjo, TOZD-om in vsemi oblikami združevanja dela in sredstev samoupravnih interesnih skupnosti je bila občina v vsem obdobju po novi ustavi bolj ali manj zanemarjena in potisnjena na rob širše družbenopolitične pozornosti. Največje zanimanje za skupnosti in organizacije, ki so dobile šele z novo ustavo pravo težo in mesto v življenju naše samoupravne skupnosti, je nedvomno razumljivo, saj predstavljajo — skupaj z delegatskim sistemom in razvejanim samoupravnim sporazumevanjem ter družbenim dogovarjanjem — temeljno in nepogrešljivo tkivo sodobnega sistema samoupravnih odnosov in političnega sistema. Vendar pa je praksa kmalu pokazala, da utegne tako zapostavljanje neugodno vplivati na proces samoupravne preobrazbe ne le v občini kot celoti, temveč tudi v njenih temeljnih samoupravnih celicah, v »bazi«; zato smo v zadnjem obdobju priča stopnjevanju družbenopolitičnega interesa za širša vprašanja občine in komunalnega sistema, ki dobiva z javno razpravo o aktualnih vprašanjih uresničevanja ustavne zamisli občine svojo zaokroženo podobo.¹

V vsem dosedanjem razvoju od leta 1955 naprej je jugoslovanska občina težila k uresničevanju nekaterih temeljnih postavk Pariške komune iz spomladi 1871. Zgledovanje po tej idejni predhodnici je dalo tudi ime našemu komunalnemu sistemu. Pri tem smo imeli ves čas pred očmi razgibano samoupravno življenje pariških komunardov v mestnih okrajih, v samoupravni bazi, kot bi danes to poimenovali, razvit sistem delegatskih razmerij med volilci v mestnih okrajih in njihovimi odposlanci v skupščini komune, ne nazadnje pa tudi zamisel, da bi komunalna ureditev postala okvir za samoupravno organiziranje slehernega naselja ter izhodišče za prenovo celotne državne zgradbe.

Hkrati s tem je bila v našo zamisel — dodobra preskušeno v obdobju medvojnje graditve demokratične ljudske oblasti — trdno vgrajena še ena, v času kratkega trajanja komune komajda v kali nakazana prvina:

¹ Po številnih posvetih in razgovorih v občinah ter regijah je bil na to temo organiziran širši posvet v okviru Skupnosti slovenskih občin v Kopru (21. in 22. septembra), na katerem je imel referat predsednik Predsedstva SRS S. Kraigher; o istih vprašanjih je tekla razprava tudi na skupščini stalne konference mest Jugoslavije v Novem mestu (13. in 14. oktobra 1978).

samoupravljanje delavcev v proizvodnji, ki je zaživelo le v podjetjih, ki so jih lastniki opustili, a je vendarle nakazovalo tisto pot, zaradi katere je Marx upravičeno označil pariško komuno kot »navsezadnje odkrito politično obliko ekonomske osvoboditve dela.« S to razsežnostjo se zamisel komune tudi najbolj očitno oddaljuje od t. i. lokalne samouprave, ki živi na robu političnega in siceršnjega družbenega življenja.

Razvoj občine in komunalnega sistema je po svojem nastanku (leta 1955) potekal različno. V glavnem je bila občina v vsem tem obdobju tako normativno kot materialno (posebej finančno) dokaj nesamostojna; to velja tudi glede možnosti za njeno samoorganiziranost. Čeprav se po obsegu in številu prebivalcev občine krepijo, je njihov vpliv na oblikovanje politike v širših skupnostih skromen. Tako se tudi načelo iz ustave 1963, da so skupščine širših družbenopolitičnih skupnosti v prvi vrsti »zamenljive, v občini izvoljene delegacije vseh občanov, zlasti pa delovnih ljudi v delovnih skupnostih«, komajda začenja uresničevati. Občina oziroma delovni ljudje v njej niso bili tako trdno samoupravno organizirani, da bi lahko učinkovito in neposredno uresničevali svoje interese, še manj pa, da bi vplivali na politiko v širših družbenih okvirih. Take možnosti je odprla šele nova ustava in šele v novih družbenoekonomskih in političnih odnosih pravzaprav postaja v polni meri uresničljiva že davno prej izoblikovana zamisel občine kot komune in komunalnega sistema.

Do kod smo v tem procesu prišli in katere smeri ter poglobitve družbene naloge so pred nami?

Na prvem mestu naj ugotovimo, da smo kljub omenjenemu teoretičnemu in družbenopolitičnemu zapostavljanju vprašanja delovanja in razvoja komunalnega sistema vendarle naredili nekaj pogumnih korakov naprej v smeri preobražanja občine za njeno novo vlogo. Vendar je to rezultat zahtev in pritiskov iz temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti, da se delovanje občine in ponašanje njenih organov spremeni, kot pa vseskozi načrtno zasnovana in usmerjena aktivnost. Ne tako redko tudi zasledimo — namesto pojmovanja občine kot razvejanega spleta odnosov med temeljnimi samoupravnimi organizacijami in skupnostmi in prizadevanj za učinkovito uresničevanje njenih oblastnih funkcij, ki naj raste in je obrnjeno k tej samoupravni bazi — zoževanje pojma in praktičnega delovanja občine le na delo njene skupščine z izvršnimi ter upravnimi organi, torej zgolj na institucijo politične oblasti. Tako zoževanje je največkrat posledica dejstva, da delavci v združenem delu še niso povsod v zadostni meri uveljavili svoje odločilne vloge v procesu samoupravnega in političnega odločanja, zaradi česar se tudi same organizacije združenega dela niso dovolj uveljavile in vrasle v občino kot poglobitvi temelj in opora njenega samoupravnega razvoja. Ni malo primerov, da med »prave« sestavne dele občine štejejo zgolj krajevne skupnosti in občane v njih.

Krajevne skupnosti so se sicer uveljavile kot pomemben dejavnik samoupravne preobrazbe občine. Kljub nesporno doseženemu napredku pa smo danes še sredi boja za nadaljnjo preobrazbo krajevne skupnosti v resnično sosesko in nepogrešljivo obliko samoupravne dejavnosti občanov pri zadovoljevanju njihovih potreb in uresničevanju interesov. Pri tem bi morala biti družbena aktivnost naravnana predvsem k razreševanju takih vprašanj, kot so: kako zagotoviti materialno osnovo dejavnosti te skupnosti predvsem tako, da se uveljavi združevanje sredstev na podlagi sprejetih planov in programov razvoja KS in SIS; kako izpopolniti samoupravno organiziranje delovnih ljudi in občanov v njej — od hišnih svetov, uličnih in vaških odborov do delegatske skupščine krajevne skupnosti, njenega sveta in delovnih teles; kako zagotoviti polnejšo vključitev združenega dela v življenje in delo krajevne skupnosti; kako hitreje in na podlagi celovitih družbenih ocen nadaljevati začeti proces prostorskega preoblikovanja krajevnih skupnosti, da bo več možnosti za neposredno samoupravno odločanje krajanov v njih in, ne nazadnje, kako zagotoviti večji vpliv krajanov na odnose v občini ter na delovanje njenih organov — v skladu z njihovimi spoznanimi interesi in potrebami.

Samoupravne interesne skupnosti družbenih dejavnosti v občinah vedno bolj razvijamo kot mesto enakopravnega sporazumevanja uporabnikov in izvajalcev družbenih dejavnosti, vendar mnoge pomanjkljivosti ovirajo dosledno uresničevanje ustavnega načela svobodne menjave dela. Pri tem bi si morali dosledno prizadevati, da se samoupravne interesne skupnosti ne bi razvijale v nekakšen nov oblastni organizem, se birokratizirale ali povzdigovala nad interese uporabnikov in izvajalcev. Pri samoupravni organiziranosti interesnih skupnosti je posebno aktualno oblikovanje enot oz. temeljnih skupnosti v posameznih krajevnih skupnosti ali ob posameznih organizacijah združenega dela, ki naj omogočijo neposrednejše in bolj odgovorno vključevanje delovnih ljudi v oblikovanje politike v teh skupnostih. Z vidika demokratičnega oblikovanja politike razvoja posameznih družbenih dejavnosti pa je v glavnem še preskromno vključevanje samoupravnih interesnih skupnosti družbenih dejavnosti v skupščinski sistem v občini.

Za obdobje po sprejemu ustave, še posebej pa po letošnjih volitvah, je mogoče ugotoviti, da se ustavna in zakonska določila ter idejnopolitična izhodišča o delovanju delegatskega skupščinskega sistema v slovenskih občinah uspešno uveljavljajo in da se je delegatski in skupščinski sistem utrdil v zavesti ljudi kot učinkovito sredstvo za neposredno uveljavljanje njihovih pristnih interesov in potreb. Več pozornosti pa bo treba posvetiti razvijanju pobud iz samoupravne baze, zagotavljanju nemotenega pretoka in uveljavljanju teh pobud v telesih občinske skupščine.

Za uspešnejše delovanje delegatskih občinskih skupščin je še posebej pomembno to, da odpravljamo zlasti take slabosti, kot so: preobremenjenost občinskih skupščin z zadevami, ki so pogosto organizacijsko-tehnične, strokovno-upravne oziroma take narave, da lahko o njih najbolj

racionalno odločajo delovni ljudje v temeljnih organizacijah in skupnostih neposredno; neizoblikovanost specifičnih funkcij posameznih zborov občinske skupščine; prevladovanje klasičnega načina sprejemanja odločitev v zborih občinskih skupščin s preglasovanjem in navadno večino prisotnih delegatov ter sprejemanje tudi najpomembnejših odločitev nekaterih skupščin po enofaznem postopku; vsebinsko heterogeni dnevni redi; neupoštevanje potrebnega časa za proučitev gradiv itd. K tem pomanjkljivostim in hkrati nalogam za njihovo preseganje je nujno dodati tudi nezadostno uveljavitev zborov občinske skupščine kot učinkovitega mesta za vključevanje in vplivanje na proces odločanja v republiški skupščini in skupščini SFRJ.

Resni problemi in naloge se nakazujejo tudi na področju delovanja izvršnih in upravnih organov v občini, ki bodo dobile svojo celovitejšo podobo v že začeti reformi državne uprave. Ne glede na to pa lahko ugotovimo, da smo z uvedbo izvršnega sveta občinske skupščine kot enotnega kolegijskega izvršilnega organa v glavnem povsod zagotovili enotnejšo in učinkovitejšo izvršilno funkcijo ter hkrati bolj usklajeno delovanje občinskih upravnih organov.

V okviru družbenoekonomskih odnosov je mogoče ugotoviti, da v občinah v glavnem še niso razvili uporabnejših metod za tesnejše povezovanje v gospodarstvu ter med njim in drugimi dejavnostimi. Premalo so se uveljavila tudi prizadevanja, da bi zagotovili družbeni značaj dohodka, ki ga največkrat bremenijo pojavi zapiranja procesov združevanja dela in sredstev v občinske ali regijske meje.

Samoupravno in družbeno planiranje na novih sistemskih osnovah se je v občinah že začelo uveljavljati; vendar še ni mogoče trditi, da gre povsod za trajen, jasno usmerjen in usklajen proces družbenih prizadevanj, ki naj zagotavlja kvalitetnejše uresničevanje interesov in potreb delovnih ljudi in občanov ter trdnejšo materialno osnovo za samoupravni razvoj občine. Tudi plani temeljnih organizacij združenega dela in krajevnih skupnosti — ki so nemalokrat premalo medsebojno usklajeni — še niso postali središče procesa planiranja v občini in priprav ter dograjevanja plana občine. Zaradi tega se občina še ni mogla povsod dovolj razviti v pomemben dejavnik spodbujevanja in razvijanja gospodarske integracije in tesnejšega povezovanja gospodarstva in družbenih dejavnosti. Če naj postane občina pomembnejši dejavnik v usmerjanju gospodarskega in družbenega razvoja, si bo treba še bolj prizadevati, da postane načrtovanje trajen strokovni in družbenoekonomski ter politični proces, v katerem se na podlagi demokratično izraženih interesov in potreb te potrebe usklajujejo z objektivnimi možnostmi, enakopravno soočajo in usklajujejo interesi različnih subjektov planiranja in se dosledno uresničujejo sprejete planske odločitve tako v okviru občine kot znotraj temeljnih organizacij in skupnosti, sproti preverjajo dogovorjene smeri in naloge ter prilagajajo spremenjenim življenjskim in delovnim razmeram in potrebam.

Na taki podlagi se mora občina zlasti uveljaviti kot dejavnik povezovanja vseh družbenih sil za pospeševanje produktivnega in bolj ekonomičnega dela ter ustvarjanje vsestranskih pogojev za hitrejši razvoj proizvodnih sil in tesnejšega povezovanja znanja in znanosti s proizvodnjo. Odločno se je treba upreti tako podjetniškemu zapiranju OZD kot tudi lokalističnemu zapiranju krajevnih skupnosti in občine. Dokaj pogostim spopadom skupinskih interesov s spoznanimi širšimi ter splošnimi družbenimi interesi bi se morali postaviti v bran z učinkoviteje organizirano aktivnostjo subjektivnih sil, hkrati pa tudi po normativni in upravni poti omogočiti ustrezno razrešitev spornih vprašanj v širšem družbenem interesu. Večjo pozornost bo treba posvetiti usklajevanju in praktičnemu povezovanju vseh vidikov planiranja, še zlasti gospodarskega, socialnega in prostorskega, in to v vseh planskih dokumentih. V ta namen bo treba postopno izoblikovati ustrezno informacijsko osnovo za potrebe planiranja v občini in krajevni skupnosti ter združenem delu, k čemer bo moralo prispevati tudi uresničevanje zamisli integralnega informacijskega sistema kot podlage za družbeno planiranje in celoten proces družbenega odločanja v občini in v širšem prostoru.

Razen večje odgovornosti za dosledno uresničevanje samoupravno sprejetih nalog, ciljev in obveznosti je treba doseči tudi sprotno spremljanje in ocenjevanje uresničevanja planskih ciljev v občini in temeljnih organizacijah in skupnostih. Naloge na tem področju so še zahtevnejše, ker so pred občinami in vsemi samoupravnimi subjekti v njihovem okviru priprave na oblikovanje prostorskih planov do leta 1985 oz. 2000, s katerimi bomo prvič celovito prostorsko usmerjali družbeni razvoj v skladu z novim sistemom družbenega planiranja. Začele so se tudi še priprave za oblikovanje srednjeročnih planov za obdobje 1981—1985. V teh okvirih in v prizadevanjih za krepitev odločujoče vloge delavcev v združenem delu kot nosilcev planiranja se lahko občina še bolj uveljavi kot dejavnik povezovanja vseh družbenih sil za pospeševanje bolj produktivnega in ekonomičnega dela ter ustvarjanje vsestranskih pogojev za hitrejši razvoj proizvodnih sil. Hkrati se mora bolj uveljavljati tudi njena funkcija pri uresničevanju načel socialistične solidarnosti in vzajemnosti.

Vprašanja materialnega temelja za razvoj občine in krajevnih skupnosti bo treba dosledneje obravnavati in razreševati na podlagi in v okviru tako opredeljenih in samoupravno oblikovanih planskih odločitev.

Zaradi naglega razvoja našega družbenopolitičnega sistema je treba kontinuirano skrbeti tudi za ustrezno oblikovanje tega razvoja v normativni sferi. Na področju komunalnega sistema to pomeni zlasti nujnost, da so statuti občin in krajevnih skupnosti trdneje vgrajeni v samoupravni družbenopolitični sistem in odprti za nove samoupravne procese. Sedanje stanje na tem področju kaže še vedno premajhno upoštevanje specifičnih razmer posamezne občine oziroma krajevnih skupnosti. V statutih občin bo treba zlasti izpopolniti določbe, ki bodo konkretizirale pravice in

obveznosti občine na ekonomskem, političnem, socialnem in kulturnem področju.

Uveljavljanje nove vloge občine in njenih nalog kot temeljne družbenopolitične skupnosti in samoupravne skupnosti in kot izraz samoupravnega združenega dela je dolgoročen družbeni proces, v katerem so premiki odvisni od krepitve samoupravnega položaja delovnih ljudi v temeljnih družbenih celicah, povezanosti temeljnih organizacij in skupnosti in prepletenosti samoupravnih odnosov v občini, kot tudi od razvoja samoupravne socialistične zavesti oziroma učinkovitosti njenih poglavitnih nosilcev. V obdobju, ko je treba novim odnosom v občini šele krčiti pot, se bojevati z objektivnimi težavami in subjektivnimi odpori, pa tudi z inercijo in neznanjem, delovanje organiziranih socialističnih sil ne le omogoča in podpira, temveč pogosto tudi odloča o izidu posamezne akcije in bitke.

Čeprav je načelna, vsebinska usmeritev za delovanje družbenopolitičnih organizacij v občini in temeljnih samoupravnih skupnostih ter organizacijah v ustavi in v političnih dokumentih dokaj jasno opredeljena, se — kljub precejšnjim uspešnim akcijam — vendarle pogosto kažejo glede konkretne vsebine, metod in oblik delovanja teh organizacij pomanjkljivosti in šibkosti. Te organizacije niso vselej izhajale iz interesov in potreb najširšega članstva ter niso bile naravnane k obvladovanju ter usmerjanju družbenih procesov v preobrazanju občine. Zaradi tega ostanejo pobude — s tem pa tudi interes in pripravljenost za delovanje članstva v teh organizacijah — nerazviti, programi dela v občinskih in temeljnih oblikah organiziranja bolj posnetek programov širših organizacij in vodstev kot pa poskus zajemanja konkretnih, življenjskih problemov in potreb ljudi v občini in temeljnih skupnostih. Razprava v tem okviru se pogosto omejuje na elemente formalnega pritrjevanja, ni pa ustvarjalnega, kritičnega dograjevanja predlogov ter stališč, ki so se oblikovala v osrednjih vodstvih. V odgovornih in občutljivih postopkih političnega usklajevanja različnih in pogosto tudi nasprotujočih si interesov skupin ter skupnosti v občini nemalokrat iščejo rešitve, ki so kompromis, namesto da bi se razreševanja takih vprašanj lotevali na podlagi temeljite družbene analize in ocene in sicer ob jasno izdelanih izhodiščih in merilih, ki v neki določeni situaciji nakazujejo in se zavzemajo za dolgoročne rešitve problema, katerih učinek bo krepitev samoupravnih odnosov in uveljavljanje interesov združenih delavcev.

Prešibke so tudi metode sodelovanja in povezovanja posameznih organizacij v občini, čeprav gre za probleme, ki jih je moč učinkovito razreševati samo z enotno akcijo vseh subjektivnih sil. Res je, da so vsak dan pogostejši tudi drugačni, pozitivni primeri; v splošnem pa je — tudi zaradi premalo učinkovitega ter usklajenega delovanja DPO v občinah in v samoupravni bazi — nemalo pojavov samovolje, odtujenega odločanja v imenu delovnih ljudi, formalizma, pragmatizma in idejne zmede, tehnokratskih in drugih protisamoupravnih odporov. Čeprav smo

na tem področju v zadnjih letih dosegli večji pozitiven premik in se že čuti frontno, bolj povezano delovanje vseh družbenopolitičnih organizacij (tudi na kongresih zveze komunistov smo jasnejše opredelili ne le vsebino, temveč tudi metode in oblike organiziranosti zveze kot vodilne idejne sile naše družbe), so zlasti v praktični akciji usposabljanja teh organizacij v občini pred nami še velike in odgovorne naloge.

Ce naj uveljavljamo učinkovitejšo vlogo družbenopolitičnih organizacij, bo treba čimprej in čimbolj konkretno razčleniti in uveljaviti nove oblike organiziranosti ter vsebino aktivnosti vsake od teh organizacij v tozdih in krajevnih skupnostih ter občini kot tudi metode za učinkovito programiranje in usklajevanje njihovega dela v razvijanju samoupravnih odnosov ter v procesu usklajevanja stališč in sprejemanja skupnih dogovorov v občini. Še zlasti je pomembna njihova aktivnost v »medprostori«, v razbijanju in preseganju zaprtosti posameznih temeljnih organizacij in skupnosti ter občine in v utiranju novih poti sodelovanja med njimi. V usklajenem delovanju teh sil bi bilo treba vedno sproti zagotavljati, da bodo prihajali v celotnem delovanju občine kot samoupravne in kot temeljne družbenopolitične skupnosti enakopravno do veljave interesi vseh delov občine in organizacij ter skupnosti v njenem okviru, hkrati pa zagotoviti tudi javno, družbeno ovrednotenje teh interesov.

Nakazovanje možnih smeri in naštevaje mnogoterih ter zahtevnih družbenih nalog za hitrejše poglobljanje samoupravne preobrazbe občine in za učinkovitejše uveljavljanje njenih funkcij temeljne družbenopolitične skupnosti, ki so se zarisale v dosednji široki razpravi o občini, nima namena, da bi razvrednotilo rezultate, ki smo jih že dosegli s skupnimi, čeprav ne vedno in povsod dovolj povezanimi in usklajenimi napori. Skoz posamične pomanjkljivosti in tavanja se vendarle pred nami lušči nova podoba občine kot komune, razvite, odprte in dinamične skupnosti, v kateri delovni ljudje na najbolj pristen način in po meri svojih interesov začenjajo povezovati neposredno samoupravno sporazumevanje in procese političnega odločanja. Hkrati z utrjevanjem samoupravnega položaja delovnega človeka v temeljni ravnini družbene organiziranosti in na tej podlagi postaja občina tisto, kar je bilo načrtano v Marxovi viziji komune kot politične oblike za osvoboditev dela in še več kot to: neposreden proces tega osvobajanja samega, skoz prepletenost vseh novih odnosov, ki dajejo samoupravni jugoslovanski občini vsak dan močnejši pečat.

Marksizem, sodobna meščanska filozofija in svetovni nazor

Sintagma »svetovni nazor« (ali pogled na svet) se velikokrat uporablja — zlasti še v pedagoški praksi — kot nekaj samo po sebi umevnega, kot pojem, ki je enako uporabljiv v odnosu do marksizma kot v odnosu do različnih filozofskih in religiozних nazorov. V tem smislu govorimo o marksističnem pogledu na svet, o religioznem pogledu na svet, o materialističnem ali idealističnem svetovnem nazoru, o eksistencialističnem, pozitivističnem, pragmatističnem, fenomenološkem svetovnem nazoru itd. itd. Marksistični svetovni nazor se tu pojavlja kot eden izmed sodobnih svetovnih nazorov, kot eden med drugimi ali v najboljšem primeru kot alternativa drugim in vsa naloga naj bi bila zgolj v tem, kako določiti specifično razliko med »marksističnim« in drugimi »svetovnimi nazori«, pri čemer pa ostaja sama sintagma »svetovni nazor« kritično neosvetljena in vsebinsko prazna. Preden torej začnemo govoriti o marksističnem svetovnem nazoru ali o marksizmu kot posebnem pogledu na svet, moramo najpoprej kritično izprašati sam pojem svetovnega nazora v luči izvirnega marksističnega mišljenja in v kritični konfrontaciji z njegovo uporabo tako v vsakdanji govorici kot v sodobni nemarksistični filozofski misli.

Sintagma »svetovni nazor« (ali pogled na svet) pomeni že po definiciji tako ali drugačno predstavo, sliko, podobo, razlago, interpretacijo sveta kot celote, se pravi naravnega in človeškega univerzuma, ki pa ostaja sam v tej sintagmi prav tako neopredeljen kot pojem nazora. Ta razlaga, interpretacija sveta je (oziroma skuša biti) bodisi indikativno-kognitivna (ugotavljajoča »stvarno« stanje) kot v pozitivizmu, bodisi kavzalno-finalistična (kot v različnih sistemih metafizike), bodisi vrednostno-eshatološka (kot v velikih svetovnih religijah, pa tudi v različnih humanističnih ideoloških doktrinah), največkrat pa kot kombinacija ali kontaminacija navedenih osnovnih modelov. Pri tem je bistvena značilnost pojma svetovnega nazora (za razliko od znanstvenih teorij), da vsebuje — izhajajoč iz takšne ali drugačne interpretacije sveta — tudi model za človekov praktični odnos do sveta, za njegovo praktično ravnanje, za njegovo življenjsko, družbeno prakso. Ta »praksa« je lahko obrnjena navznoter, v notranjo

kontemplacijo, notranje duhovno življenje, v spreminjanje samega sebe v smislu določenega modela, ali navzven, k spreminjanju stvarnih družbenih odnosov, sveta kot objektivitete. Svetovno-nazorska slika ali podoba sveta namreč največkrat ne ugotavlja le, kakšen je svet (to velja le za indikativno-kognitivne koncepcije), temveč tudi in predvsem, kakšen naj bi bil svet (a še ni), in kakršnega bi bilo treba torej napraviti. Med svetom, kakršen je in kakršen naj bi bil, obstoji globoko razhajanje, neskladnost, nasprotje in prav to je eden pglavitnih virov svetovnonazorske energije, ki večkrat vodi tudi v fanatizem, nestrpnost do drugačnih svetovnih nazorov, ki se doživljajo kot ovira za realizacijo sprejetega vrednostnega sveta. Vendar pa — in v tem se nakazuje razlika med klasičnim meščansko-prosvetljskim in marksističnim pojmovanjem svetovnega nazora, ki jo bomo skušali v nadaljevanju podrobneje razviti — je svetovni nazor pojmovan prav kot vnaprej dana razlaga, interpretacija, podoba sveta, ki kot taka kategorično in enosmerno determinira človekov praktični odnos do sveta (in samega sebe) kot konsekvenco, ki logično in neizogibno sledi iz danega svetovnonazorskega koncepta, iz takšne ali drugačne razlage, interpretacije, slike sveta. Če A, potem B in ker A (faktor »svetovnonazorskega prepričanja«), zato tudi nujno in neizogibno B. Šibki člen tega svetovno-nazorskega mehanizma je člen A, »svetovno nazorsko prepričanje«. Zato so si vsi svetovni nazori zmerom prizadevali, da bi čim bolj okrepili ta člen in vsa metafizika nima v bistvu nobenega drugega smisla, kakor da služi prav temu namenu. Zato pomeni vsakokratni zlom metafizike tudi zlom na njej utemeljenega svetovnega nazora (z ustreznimi modeli praktičnega ravnanja, praktičnega odnosa do sveta) in odtod trdovratno ponavljajoči se vedno novi poskusi obnoviti metafiziko. Vendar pa je metafizika od Heglovih časov dalje tudi za sodobno meščansko zavest mrtva, to dejstvo pa sili sodobno meščansko filozofsko misel, da tudi samo vprašanje svetovnega nazora postavlja drugače kot v dobi prosvetljskega optimizma, iz katere pravzaprav tudi izhaja sama sintagma »svetovni nazor«.

Sodobna meščanska filozofija je razvila štiri pglavitne metode, ki naj nadomeste klasično metafiziko ter tako nasproti prosvetljskemu konceptu svetovnega nazora (ki mu je ostal še najbližji pozitivizem 19. stoletja) utemeljijo nov koncept svetovnega nazora: pozitivistično-pragmatističnega, fenomenološko-eksistencialističnega, strukturalističnega in hermenevtičnega. Sodobna meščanska filozofija ne nastopa več z ambicijo, da gradi univerzalne filozofske sestave metafizičnega tipa, temveč se hoče legitimirati prav kot dekonstrukcija kakršne koli metafizike in s tem tudi kakršnega koli univerzalnega, metafizično utemeljenega svetovnega nazora. To pa seveda ne pomeni, da iz njih ne izvirajo svetovno-nazorske konsekvence v smislu takšnega ali drugačnega praktičnega odnosa do sveta, da človeka, do razmišljujočega individua samega in da takšnih konsekvenc tudi sami ne izvajajo. Vendar pa vsi sodobni modeli meščanske filozofije še vedno ohranjajo — kljub temu, da se bolj ali manj

verbalno, bolj ali manj formalno odrekajo metafiziki — tisto bistveno značilnost prosvetljske svetovno-nazorske koncepcije, o kateri smo govorili zgoraj, namreč metafizično ločitev interpretacije od praktičnega odnosa do sveta, v kateri nastopa takšna ali drugačna interpretacija kot antecedens. tako ali drugačno praktično ravnanje, praktični odnos, pa kot posledica.

Oglejmo si sedaj, kako navedeni štirje poglavni modeli sodobnega meščanskega filozofskega mišljenja nadomeščajo klasično metafiziko in ali so s tem dejansko presegle klasični prosvetljski koncept »svetovnega nazora«.

Klasični pozitivizem 19. stoletja nadomesti metafiziko preprosto s pozitivno znanostjo ali točneje s tako imenovano znanstveno sliko sveta, ki pa v bistvu ni nič drugega kot eklektični seštevek dosežkov posameznih pozitivnih znanosti brez kakršne koli globlje filozofske gnoseološko-ontološke utemeljitve. Ta koncepcija »znanstvenega svetovnega nazora« je ustrezala potrebam in iluzijam liberalnega meščanstva v drugi polovici 19. stoletja ter je odigrala — kolikor se je spopadala s tradicionalno metafizično dogmatiko in z različnimi sočasnimi filozofskimi iracionalističnimi tokovi — določeno pozitivno vlogo, ki pa seveda ni mogla odtehtati pomanjkanja globlje filozofske utemeljitve. Filozofsko je ostajala globoko pod ravniyo velikih klasičnih meščanskih metafizičnih sestavov, posebej še Heglovega, ki je, čeprav v idealistični obliki, razvil elemente dialektično-zgodovinskega mišljenja, ki je ostalo pozitivističnemu konceptu popolnoma tuje. »Znanstveni« svetovni nazor je večkrat služil liberalni buržoaziji v tako imenovanem kulturnem boju proti cerkvi in klerikalizmu in je večkrat dobival poteze vulgarnega materializma, daleč od Marxove in Engelsove koncepcije dialektično-historičnega materializma. Pojem »znanstvenega svetovnega nazora« pa je sprejela — pod znatnim vplivom novokantovstva tudi nemška socialna demokracija, kar ni ostalo brez vpliva na nadaljnji razvoj marksizma.

Neopozitivizem tridesetih let je pojem znanstvenega svetovnega nazora ohranil, le da ga je še zožil na fizikalizem ter opredelil kot njegovo glavno nalogo razmejiti znanost od metafizike, znanstveno mišljenje od metafizičnega, filozofijo samo, očiščeno od metafizike, pa je opredelil kot logično sintakso znanstvenega jezika. V nadaljnjem razvoju sodobni neopozitivizem ni sledil docela fizikalizmu dunajskega kroga, temveč je prešel bodisi — zlasti pod vplivom poznega Wittgesteina — v filozofijo običajne govorice ali pa — pod vplivom Popperja — v tako imenovano filozofijo znanosti, kritični racionalizem in druge sorodne smeri, ki pa prav tako ohranjajo ves osnovni credo pozitivizma kot znanstvene filozofije. Sodobni neopozitivizem se ne odreka le metafiziki, temveč prav tako tudi noče biti svetovni nazor, temveč kratko malo samo pozitivna znanost — kar v enem svojem delu tudi je — vendar pa ohranja s svojo težnjo po pozitivistični interpretaciji sveta — kljub svojemu odporu do kakršnekoli svetovno-nazorske implikacije — še posebno pa s svojim

nedialektičnim in nezgodovinskim načinom mišljenja bistvene karakteristike prosvetljskega koncepta svetovnega nazora, a brez njegove nekdanje revolucionarno kritične naravnosti (kakršno na primer srečamo v francoskem materializmu in francoskem prosvetljenstvu 18. stoletja). Zato nikakor ni mogoče reči, da je sodobni neopozitivizem presegel model klasičnega meščanskega prosvetljskega koncepta svetovnega nazora, temveč ga je samo enostransko osiromašil, odzvel njegovo nekdanjo revolucionarno kritično usmerjenost ter ga spremenil v instrument nekritične in nerevolucionarne adaptacije obstoječemu znanstveno-tehnološkemu meščanskemu svetu. Kot tak pa ne vpliva le prevladujoče v znatnem delu sodobnega meščanskega filozofskega mišljenja, temveč tudi na del sodobnega marksističnega mišljenja, oziroma mišljenja, ki hoče biti marksistično in ki prav tako polaga vse svoje upe zgolj v razvoj znanosti in tehnike in ki tudi socializem sam pojmuje predvsem kot razvijanje znanstveno tehničnega potenciala na birokratsko-tehnokratskih družbenih odnosih. Zato golo pozivanje na znanost ne pomeni danes zmerom in izključno zgolj naprednosti, kot je to morda bilo še v 19. stoletju, temveč je lahko tudi udobno opravičilo za sprejemanje in toleriranje družbene prakse, ki je daleč od resnično humanega socializma in izvirne Marxove misli sploh.

V nasprotju s pozitivizmom sodobni *eksistencializem* problematizira situacijo človeka v svetu, ne da bi se bal obravnavati velike filozofske teme, ki jih je sodobni pozitivizem postavil pod indeks metafizičnosti, in prav tako v kontraverzi s klasično metafiziko, ki pa je ne skuša premagati tako, da se nad njo povzpne, dialektično preseže, temveč s posebnim ontološkim sestopom v temelje metafizike (Heidegger). Eksistencializem v bistvu filozofsko reflektira situacijo meščanskega intelektualca, oziroma tistega dela sodobne meščanske inteligence, ki omahuje med levico in desnico, ki se ne more odločiti za zaveznitvo z delavskim razredom, ki v proletariatu, v socializmu in komunizmu ne vidi resnične alternative sodobnemu meščanskemu znanstveno-tehnološkemu svetu, a se tudi noče vezati na desnico, na tiste družbene sile, ki skušajo ohraniti meščanski status quo ter se tako ali drugače identificirajo z znanstveno-tehnološkim svetom. V nasprotju z »znanstveno filozofijo« neopozitivizma predlagajo — izhajajoč iz fenomenologije in hermenevtike — izrazito filozofsko, zunajznanstveno eksistencialno interpretacijo človeka in sveta, »človeka v svetu«, pri čemer pa so praktične konsekvence, ki izvirajo iz eksistencialistične interpretacije sveta in človeka, obrnjene izključno navznoter, v človekov notranji duhovni, »eksistencialni« svet, k eksistencialnemu samouresničevanju posameznika v eksistencialni komunikaciji bodisi z drugim eksistencialno samouresničujočim se posameznikom (Jaspers), bodisi v eksistencialni interkomunikaciji v grupi (Sartre), bodisi v napol mistični komunikaciji z racionalnemu mišljenju ne več dosegljivim pojmom biti, ki se človeku »usoja«, ki se ji mora človek dati »nagovoriti«, poslušati njen glas, skrbeti za njeno »razsvetljava« v prič-

kovanju njenega mističnega »prihoda«, ko bo »stiska najhujša« (Heidegger). Najizrazitejša svetovnonazorska implikacija eksistencializma je prav odpoved revolucionarni družbeni praksi, praktičnemu revolucionarnemu spreminjanju odtujenih človeških odnosov, ki jih eksistencializem sicer v svojem smislu problematizira, zožitev človekovega praktičnega odnosa do sveta na komunikacijo s samim seboj ali v najboljšem primeru z drugim prav takšnim individualističnim posameznikom ali z bogom (Marcel) ali bitjo (Heidegger). Delna izjema je tu Sartre, ki pa se od družbene grupe prav tako nikoli ne povzpne na raven marksističnega pojmovanja razreda in razrednega boja. Prav ta nemoč, da bi eksistencializem ponudil sodobnemu odtujenemu človeku kakršnokoli dejansko zgodovinsko alternativo — eksistencializem pač pozna »zgodovinskost« posameznika, ne pozna pa resnične zgodovine — je eden poglavitnih vzrokov za to, da se je moral v 50 in zlasti 60 letih umakniti novemu filozofskemu valu, strukturalizmu, ki je brez ovinkov obračunal z vso humanistično in antropološko ideologijo eksistencializma ter ji postavil nasproti ideal znanstvenega sistema, znanosti, čeprav v drugačnem smislu kot neopozitivizem, opirajoč se v znatni meri — zlasti v svoji zadnji fazi — na pozni eksistencializem Heideggerja, na psihoanalizo, na lingvistiko oziroma semiotiko, v enem svojem delu pa tudi na marksizem.

Filozofski strukturalizem je začel svoj pohod z napadom na humanizem, na eksistencialni angažma, kakršen je bil značilen zlasti za Sartrov eksistencializem ter mu zoperstavil »strast sistema«. »Poskus, ki se g loteva danes del naše generacije — je pisal Foucault v članku »Slovo od Sartra« — ni zavzemati se za človeka proti znanosti in tehniki, temveč jasno pokazati, da je naše mišljenje, naše življenje, naš način obstoja vse do našega najnavadnejšega vedenja del iste organizacijske sheme in potemtakem odvisen od istih kategorij kakor znanstveni in tehnični svet... Naši naporji so usmerjeni k temu, da povežejo človeka z znanostjo, s človekovimi odkritji, z njegovim svetom.« Človek je »razsrediščen«, na njegovo mesto stopijo »anonimne strukture brez subjekta«, nezavedno, »označevalne baterije«, ki postanejo predmet intenzivnih semiološko-psihoanalitičnih raziskav. Hkrati s humanizmom pa napoveduj strukturalizem tudi konec filozofije kot samostojne teorije ter podobno kot Wittgenstein opredeli filozofijo kot golo dejavnost. »Zdi se — je zapisal Barthes, eden izmed sodobnih francoskih strukturalistov — da filozofija danes ne eksistira več. To ne pomeni, da je kratko malo izginila, temveč samo to, da se je razcepila na veliko število posameznih dejavnosti: v tem smislu lahko imenujemo dejavnost aksiomatika, lingvista, etnologa, zgodovinarja, revolucionarja, politika, oblike filozofske dejavnosti. Če je v 19. stoletju obstajala filozofija kot refleksija o možnosti obstoja objekta, je danes filozofija tista dejavnost, ki omogoča, da se pojavlja nov objekt za spoznanje ali za prakso, ne glede na to, ali pripada ta dejavnost matematiki, lingvistiki, etnologiji ali zgodovini.« Mesto metafizike zavzame »dejavnost aksiomatika, lingvista, etnologa, zgodovi-

narja, revolucionarja, politika« kot ustvarjanje »novega objekta za znanost in prakso«. To je nov poskus sodobne meščanske filozofske misli, izogniti se metafiziki, mnogo manj precizna kot neopozitivistični princip demarkacije in tudi mnogo manj obvezujoč. Tako se tudi strukturalizem sam opredeljuje kot specifična semiološko-psihoanalitična dejavnost, kot neka specifična označevalna praksa brez enotne teorije, ki si jo sicer izposoja deloma od strukturalne lingvistike, deloma od psihoanalize, deloma od marksizma, deloma od eksistencializma kot »novo polje znanja«, ki pa je danes še zelo daleč od kake nove sinteze. Nasprotno, prehod strukturalizma v tako imenovano postrukturalistično fazo dokazuje nespešnost strukturalističnega poskusa, da bi inavgurirala novo filozofijo znanosti, ki ne bi bila pozitivistična, temveč bi povzela vašo široko paleto sodobnih znanstvenih in filozofskih teorij od lingvistike prek etnologije do psihoanalize in marksizma.

Čeprav strukturalizem kot filozofsko gibanje noče biti niti nova filozofska teorija niti posebna znanost, temveč zgolj »specifična dejavnost«, »označevalna praksa«, vsebuje podobne svetovno-nazorske implikacije kakor sodobni pozitivizem, saj prav tako kakor ta črta iz filozofije celotno problematiko odtujenosti sodobnega sveta, ki jo nadomesti »strast sistema«, »kategorije našega znanstvenega in tehničnega sveta«. Tako strukturalizem ne more uiti objemu pozitivizma — kljub poizkusom, da se od njega distancira — v bistveni točki: v neproblematičnem sprejemanju znanstveno-tehničnega univerzuma brez uvida v socialna in eksistencialna protislovja sodobnega sveta, kot tisto, kar nas »najgloblje od znotraj prežema, kar je pred nami, kar nas vzdržuje v času in prostoru . . . anonimni sistem brez subjekta«, v primerjavi s katerim se »smisel pokaže zgolj kot površinsko delovanje, kot odblesek ali pena«. Tudi Lacanova psihoanaliza dokazuje v strukturalističnem orkestru predvsem to. Zato je težko verjeti levo usmerjenim strukturalistom, ki koketirajo z marksizmom, da s »pervertiranjem meščanskega koda« v svoji označevalni praksi dejansko pervertirajo tudi sama meščanska družbena razmerja. »Nova filozofija«, ki je v znatni meri izšla iz postrukturalizma, s svojimi odločnimi premikom na desno vsekakor postavlja to pod vprašaj.

Sodobna *filozofska hermenevtika* navezuje na Diltheya (ki se je podrobno ukvarjal tudi s psihologijo svetovnih nazorov), na Heideggerja, na Husserla, se pravi na nemško filozofijo življenja, fenomenologijo in eksistencializem. S svojo zgodovinsko usmerjenostjo zavestno konkurira historičnemu materializmu in se hoče legitimirati kot njegova sodobna meščanska alternativa. Opirajoč se na Diltheya pojmuje zgodovinskost širše od Heidegggra, vendar še vedno individualistično, izhajajoč od človeka kot posameznika, od individualnega subjekta, od človekovega notranjega doživljajskega sveta ter skuša odtod zgraditi most k razumevanju in konstituciji širših socialnih formacij in končno zgodovine kot celote. V tem smislu je sodobna hermenevtika v nasprotju s strukturalizmom še vedno filozofija človeka, filozofija subjekta in nikakor še ne anonimnih

zgodovinskih struktur kot v strukturalizmu. V tem pogledu je v primerjavi s strukturalizmom »manj sodobna«. Vendar ostaja za hermenevtiko — in to je njena kritična točka v odnosu do marksizma — smisel filozofije interpretacija in ne revolucionarno sprejemanje sveta. S tem pa se tudi hermenevtika še vedno uvršča v tiste modele svetovnega nazora, ki postavljajo interpretacijo pred spreminjanje, pred praktično akcijo, ki oboje metafizično ločuje, oziroma absolutizirajo en pol tega odnosa interpretacije. Tako tudi filozofska hermenevtika, ki se je s svojo tematizacijo zgodovine še bolj približala marksizmu oziroma historičnemu materializmu, ostaja znotraj meščanskega miselnega horizonta kot gola interpretacija brez dejanskega revolucionarnega impulza.

Iz tega kratkega pregleda najvažnejših smeri sodobnega meščanskega filozofskega mišljenja lahko vidimo, da sodobna meščanska misel v bistvu ni presegla klasičnega meščansko-prosvetljskega koncepta svetovnega nazora, le da je njegov metafizični antecedens skušala nadomestiti bodisi s filozofsko nereflektiranim povzetkom pozitivnih znanosti (kakor klasični pozitivizem 19. stoletja), bodisi s tako ali drugače pojmovano »dejavnostjo« znotraj pozitivnih znanosti (kakor poznejši pozitivizem in sodobna analitična filozofija, pa tudi strukturalizem) bodisi z zgodovinsko interpretacijo sveta (kakor filozofska hermenevtika), bodisi s »sestopom v temelje metafizike« (kakor Heidegger), bodisi z eksistencialno analizo človeka kot posameznika (Sartre in Jaspers), vendar še vedno z mnogimi nepremaganimi ostanki metafizike, tako po vsebini, še bolj pa po metodi.

V zvezi s tem je treba poudariti, da tudi dogmatični del marksizma (tako že socialno-demokratski, še v večji meri pa stalinistični) ni presegel meščansko-prosvetljskega modela svetovnega nazora, temveč ga je kot nekaj samo po sebi umevnega nereflektirano prevzel iz arzenala meščanske prosvetljske filozofije, kar je bilo toliko lažje, ker je ta dogmatizirani marksizem dejansko mnogo bližji meščanskemu prosvetljskemu materializmu 18. stoletja kakor Marxovemu in Engelsovemu »novemu« materializmu, ki sta ga izoblikovala prav v ostrem spopadu tako s Heglovim idealizmom kot s Feuerbachovim antropološkim in tradicionalnim prosvetljskim materializmom sploh. Prav to zahteva še posebej, da sintagmo »marksistični svetovni nazor« kritično premislimo, odstranimo iz nje tiste elemente, ki so dejansko tuji marksizmu, v nasprotju z izvirno Marxovo koncepcijo in ki so bili nekritično prevzeti iz prosvetljske meščanske filozofije, videli pa smo, da tudi sodobna meščanska filozofska misel — kljub poizkusom distanciranja — v bistvu ni presegla tega koncepta.

V čem je torej bistvo izvirnega marksističnega pojmovanja svetovnega nazora, ali in v čem marksizem presega meščansko prosvetljski model pogleda na svet? Da bi lahko odgovorili na to vprašanje, moramo imeti ostro pred očmi, da marksizem v svojem bistvu ni neka »nova« filozofija v tradicionalnem pomenu besede, niti nova posebna, »pozitivna«

znanost med znanostmi (čeprav je deloma tudi to), temveč predvsem teorija in praksa revolucionarnega spreminjanja sveta. Teorija in praksa v neločljivi dialektični povezanosti, prepletenosti, medsebojni pogojni odvisnosti. Kot teorija je marksizem *tudi* filozofija in *tudi* znanost ali bolje rečeno znanstvena filozofija ali filozofsko utemeljena in filozofsko-teoretično reflektirana znanost, vendar znanost, ki ni sama sebi namen, ki ni gola razlaga, interpretacija sveta, ni »stališče neudeleženega opazovalca« (kakor je Husserl hotel opredeliti bistvo filozofije), temveč prav nasprotno, udeležena, angažirana v revolucionarnem spreminjanju obstoječega meščanskega sveta in vsake razredne družbe sploh. Marksizem ne pozna in ne priznava primata teorije, razlage, interpretacije *pred* (revolucionarno) prakso, teorija ne nastopa kot vnaprej, apriorno izdelani model, slika, podoba bodočega sveta, ni in noče biti eshatološka vizija ali projekcija, ki nima zveze s sedanostjo, kot neko »absolutno drugo«, temveč je zakoreninjena v dejanskih, stvarnih procesih, protislovjih, antagonizmah, razvojnih možnostih in tendencah obstoječega sveta in kot taka vpeta v revolucionarno akcijo za razrešitev obstoječih protislovij, nasprotij, antagonizmov in za uresničitev tistih razvojnih tendenc in možnosti, ki obstoje kot klice, kot potencia v krilu sedanosti. V tem se marksizem bistveno razlikuje tako od vsake religiozne, pa tudi od take ali drugačne meščansko humanistične antropološke eshatologije. »Za nas komunizem ni stanje, ki naj bo vzpostavljeno, ni ideal po katerem naj se ravna stvarnost« — sta pisala Marx in Engels v »Nemški ideologiji«. »Komunizem imenujemo resnično gibanje, ki odpravlja dejansko stanje. Pogoji za to gibanje izvirajo iz sedaj obstoječih predpostavk.«

Iz tega pa izvira tudi bistveno drugačno pojmovanje samega svetovnega nazora, pojmovanje, ki se bistveno loči od meščanskega prosvetljenskega modela, ki ga — kakor smo videli — tudi sodobna meščanska filozofija ni bistveno presešla. Najpregnantnejše je ta novum izražen v 11. Marxovi tezi o Feuerbachu: »Stari filozofi so svet samo razlagali, gre pa za to, da ga spremenimo.«

Seveda spreminjanje tu ni mišljeno brez zveze s teorijo kot v pragmatizmu, temveč prav nasprotno: v neločljivi dialektični povezanosti z njo. Teorija je neposredno vpeta v revolucionarno spreminjanje, se v tem procesu tudi sama nenehoma spreminja, pogloblja, razvija, bogati in tudi korigira, praksa ni »konsekvens« teorije, interpretacije, kakor ni teorija njegov »antecedens«, temveč se med seboj dialektično prežemata, prehajata drug v drugega, se medsebojno dopolnjujeta, vplivata drug na drugega. »Svetovni nazor« ni dvoje, teorija *in* praksa, nazor, interpretacija ter iz nje enosmerno izvirajoča dejavnost (kot uresničevanje vnaprej danega nazora, interpretacije), temveč teorija *v* praksi, nazor, interpretacija *v* sami konkretni živi ustvarjalni dejavnosti. Zato izraz »svetovni nazor« v svojem klasičnem, meščansko-prosvetljenskem pomenu besede ni primeren za označitev marksistično pojmovanega razmerja med teorijo in prakso, interpretacijo in spreminjanjem, nazorom in praktično

dejavnostjo. Marksizem je dialektična enotnost obojega. Zato je tudi sintagmo »marksistični svetovni nazor« mogoče uporabljati samo pogojno, zavedajoč se globoke razlike med meščansko-prosvetljskim in izvorno marksističnim pojmovanjem kategorije svetovnega nazora samega, ki ne dopušča več metafizične ločitve teorije in prakse, interpretacije in spreminjanja, nazora in dejavnosti kot enosmernega konsekvenca teorije, interpretacije ali nazora. Morda je Marx svojo kritično distanco do kategorije nazora najjasneje izrazil v 9. tezi o Feuerbachu kot je zapisal: »Najvišje, do česar se lahko povzpne nazirajoči materializem, to je materializem, ki ne pojmuje čutnosti (tu bi lahko razširili Marxovo misel na teorijo sploh) kot praktične dejavnosti, je *nazor* posameznih individuov v meščanski družbi.« Zato je mogoče uporabljati sintagmo »svetovni nazor« za marksizem le z določeno rezervo, ki mora vsebovati kritično distanco do meščansko-prosvetljenega koncepta svetovnega nazora ter imeti vseskozi pred očmi bistvo izvirnega marksističnega stališča o dialektični soodvisnosti teorije in prakse, interpretacije in spreminjanja.

Nekateri mednarodnopravni vidiki določil o manjšinah v osimski pogodbi*

1. O daljnosežnem pomenu osimskih sporazumov¹ med SFRJ in Italijo je bilo veliko napisanega in izrečenega.² Z njimi je bila ustvarjena velika in dolgoročna možnost najširšega sodelovanja in prijateljstva med jadranskima sosedoma in prav osimske sporazume je moč zabeležiti kot izjemno pomemben konkreten dosežek v naporih za uresničevanje hel-sinških izhodišč o mednarodnih odnosih v Evropi. Res je sicer, da sta tudi pred Osimom, vse obdobje po letu 1954, ko je bilo z londonskim sporazumom rešeno sporno tržaško vprašanje, Jugoslavija in Italija sodelovali na širokem področju in imeli obilo skupnih interesov. Vendar so nekatere hipoteke, dejanska ali pa le na videz še nerešena vprašanja povzročala pojav občasnih, včasih zelo zaostrenih kriz, ki so preprečevale, da bi vladali med SFRJ in Italijo stabilni odnosi prijateljstva in sodelovanja. Še več; zlasti fikcija o mednarodnopravno še nerešenem tržaškem³ vprašanju, ki so jo vzdrževali nekateri krogi v Italiji in ki so se je občasno oprijemale tudi italijanske vlade, je bila svojevrsten revanšistični anahronizem, ki bi kaj lahko prerasel v resen spor z vsemi implicacijami za varnost in prijateljsko sodelovanje v tem delu Evrope.

* To študijo je avtor napisal za 3. številko Jugoslovanske revije za mednarodno pravo; l. 1978; zaradi aktualnosti jo objavlja tudi naša revija — op. ur.

¹ Osimski sporazumi, podpisani 10. 11. 1975, obsegajo pogodbo med SFRJ in Italijo z desetimi prilogami in sporazum o pospeševanju gospodarskega sodelovanja med obema državama s štirimi prilogami, objavljeni v celoti v francoskem izvirniku in slovenščini v posebni knjižni izdaji *Osimski sporazumi*, Koper 1977 str. 324—515; v francoščini tudi v *Documents d'actualité internationale*, Paris št. 5/1976, v italijanščini v *Relazioni Internazionali*, št. 49/1975, str. 1179, v srbohrvaščini v *Jugoslovanski pregled*, št. 11—12/1975, str. 427.

² Manj pa se je pisalo o mednarodnopravnih vidikih osimskih sporazumov; omeniti velja razpravo B. Vukasa: »Solution définitive de la «Question de Trieste» par la conclusion des accords entre l'Italie et la Yougoslavie a Osiom», v: *Annuaire francois de droit international*, XXII/1976, str. 77—95.

³ Prav pokojni prof. Ivan Tomšič je že leta 1950 znanstveno obračunal s t. i. Cammaratino tezo o tem, da je Italija tudi še po sklenitvi mirovne pogodbe ohranila suverenost na ozemlju, ki naj bi ga obsegalo STO; glej: I. Tomšič: »Dali suverenitet nad STO zaista još pripada Italiji?« v: *Mednarodni problemi* 1950, št. 2—3, str. 8—21.

Poleg mejnega vprašanja je bil neurejen položaj slovenske manjšine v Italiji zanesljivo eden od problemov, ki je od časa do časa negativno vplival na medsebojne odnose. Res se je na temelju Posebnega statuta in ob podpori italijanskih demokratičnih družbenih sil položaj slovenske skupnosti v Italiji po letu 1954 postopno izboljševal, vendar to vprašanje tudi danes še zdaleč ni urejeno.

Osimski sporazumi naj bi bili izhodišče novih vsestranskih odnosov prav zato, ker urejajo vsa še preostala odprta vprašanja med sosedama. V vseh pogledih so dokončno uredili mejno vprašanje in vsa ostala vprašanja, ki so se porajala od II. svetovne vojne naprej (premoženje optantov ipd.); v skladu z interesi obeh strani predstavljajo kvalitetno novo osnovo medsebojnih bodočih ekonomskih odnosov. Podali pa so — to je bilo za SFRJ vseskozi *conditio sine qua non* sporazuma — tudi mednarodnopravno izhodišče za urejanje manjšinskega vprašanja.

Jugoslavija je na temelju določil zvezne in republiških ustav z zakonodajnimi in političnimi ukrepi že pred sklenitvijo osimskih sporazumov zagotovila pripadnikom narodnosti (tudi italijanske na vsem območju kjer ta avtohtono živi) širok katalog pravic, ki presega vsebino Posebnega statuta.

Prav sedaj potekajo tudi v Italiji prizadevanja za uresničitev položaja slovenske skupnosti na temelju osimskih izhodišč. V italijanskem parlamentu je v obravnavi več predlogov⁴ za pripravo in sprejem zakona oz. zakonov o globalni zaščiti Slovencev, s katerimi naj bi Italija uresničila svojo mednarodnopravno obveznost v odnosu do slovenske skupnosti, kot izhaja iz črke in duha osimskega sporazuma. Določila osimske pogodbe — preambula in člen 8 — dajejo načelno in obvezujoče mednarodnopravno izhodišče in razveljavljajo predhodni mednarodnopravni aranžma (Posebni statut) o odnosu do narodnih manjšin. Še več; zaradi pogostih težav v medsebojnih odnosih prav glede obravnavanja manjšin, naj bi bila osimska pogodba izhodišče za odpravo tudi te hipoteke v medsebojnih odnosih, ob tem pa naj bi se seveda ohranilo vse tisto, kar je bilo v dosedanjem razvoju pozitivnega doseženo.

2. Vendar marsikatero dejstvo opozarja, da uveljavljanje črke in duha osimskega sporazuma le ne bo potekalo brez odpora tistih, ki jim je sodelovanje med Italijo in SFRJ, še zlasti pa slovenska manjšina, trn v peti. Uveljavitev anahronistične liste za Trst, neofašistični izgredi v Trstu, obujanje preživelih zamisli in variant, pozivi za revizijo osimskih določil o industrijski coni itn. to še kako jasno potrjujejo. Še posebej pa je vznemirljiv poskus omejevalnega tolmačenja osimskih določil o manjšinah s strani organov italijanske države,⁵ saj bi to pomenilo, da bi polo-

⁴ Npr. predlog KPI z dne 6. 6. 1978 v rimskem senatu (Testo della proposta di legge per la tutela globale della comunità slovena in Italia) in predlog Slovenske skupnosti z dne 8. 6. 1977 (Norme per la tutela della minoranza slovena ai sensi dell'art. 6 della Costituzione).

⁵ Tako na primer predlog italijanskega vladnega pooblaščenega dekreta dne 15. 7. 1978 za izvedbo določil člena 8. osimskega sporazuma in na temelju zakona št. 73 z dne 14. III. 1977 upošteva le čl. 8 osimske pogodbe, ignorira pa določila preambule te pogodbe in kot subjekt

žaj slovenske narodnostne skupnosti v Italiji še naprej ostal nerešeno vprašanje tudi v odnosih med SFRJ in Italijo.

3. Zato si je smotrno поблиže ogledati prav določila osimske pogodbe, ki govore o položaju manjšin, in ugotoviti, kaj je njihova dejanska vsebina kot izraz soglasne volje pogodbenih strank in kakšna je torej dejanska mednarodnopravna obveznost pogodbenic v odnosu do manjšin.

Takoj lahko ugotovimo, da z dejanskimi ali namišljenimi nejasnostmi, kakršne so bremenile Londonski memorandum in njegove priloge (Posebni statut), pri osimskih sporazumih nimamo opravka. Nobene nejasnosti ni glede oblike pogodbe, podpisa in uveljavitve z ratifikacijo. Osimska pogodba je v tem pogledu popolna. Obe stranki sta sporazum ratificirali kot zahteva sama pogodba (čl. 9), 2. 4. 1977 sta izmenjali ratifikacijske listine in tega dne so osimski sporazumi (obe pogodbi z vsemi prilogami, ki jih tvorijo) postali veljavni. Ker je po določilih same pogodbe (čl. 9) izvirni tekst francoski, tudi ni nejasnosti, ki bi mogle nastati, če bi tolmačili dva enakovredna avtentična teksta (italijanski tekst in tekst v enem od uradnih jezikov SFRJ). O teh vprašanjih, med katerimi so bila nekatera pri Londonskem memorandumu vseskozi sporna, bi bilo v zvezi z Osimskimi sporazumi odveč izgubljati besede. Smotrno pa je — glede na možnost in tudi očitno nevarnost »ožjih«, restriktivnih tolmačenj prav določil o manjšinah v osimski pogodbi — opozoriti na nekatere druge splošne vidike v zvezi s tolmačenjem mednarodnih pogodb, osimske pogodbe, še posebej pa njihovih določil o majšinah.

4. Temeljno izhodišče, kako tolmačiti mednarodne pogodbe, je danes podano v Dunajski konvenciji o pogodbenem pravu,⁶ ki je bila podpisana 23. 5. 1969 na Dunaju. Konvencije še ni ratificiralo dovolj držav⁷, da bi formalno že stopila v veljavo. Vendar jo je Jugoslavija podpisala 23. 5. 1969 in ratificirala 27. 8. 1970; podpisala jo je tudi Italija in jo tudi ratificirala 22. 4. 1970. Tako je vsekakor mogoče predvidevati, da obe stranki, pogodbenici osimskega sporazuma, sprejemata vsebino dunajske konvencije o pogodbenem pravu za zavezujoče mednarodno pravo, še zlasti zato, ker je konvencija v veliki meri le zapis, kodifikacija že prej obstoječega, skozi prakso držav nastalega mednarodnega običajnega prava.

Pravila mednarodnega prava o pogodbah na temelju dunajske konvencije so zlasti:

1. Za tolmačenje vsebine mednarodne pogodbe je prvenstveno merodajen njen tekst. Pri tolmačenju pogodbe je treba izhajati iz naravnega in običajnega pomena besed in stavkov teksta pogodbe. Dunajska kon-

zaščitnih ukrepov upošteva le Slovence v tržaški pokrajini (območje bivše cone A-STO), kar so seveda zavrnili napredni dejavniki avtonomne dežele Furlanije-Juljske krajine in cela slovenska manjšina.

⁶ Objavljena v Uradnem listu SFRJ — Mednarodne pogodbe 1972, št. 30 in v JRMP 1969, št. 3, str. 432 id.

⁷ Stanje 31. 12. 1977.

vencija je docela jasna: »Pogodbo je treba tolmačiti v dobri veri v skladu z običajnim pomenom, ki ga je treba dati izrazom v pogodbi v njihovih celoti in v luči predmeta in cilja pogodbe.«⁸ Da je naravni, običajni smisel besedila pogodbe, kot ga izražajo uporabljeni izrazi v pogodbi, prvenstveno merodajen za ugotavljanje vsebine pogodbe, je nekajkrat potrdila mednarodna judikatura.⁹

Naj omenimo posebej še stališče Komisije OZN za mednarodno pravo,¹⁰ po katerem je tekst pogodbe avtentični izraz namena strank, torej izhodiščna točka tolmačenja in razlage pogodbe.

2. Tekst pogodbe je treba tolmačiti v njegovi celoti. To jasno izhaja iz Dunajske konvencije o pogodbenem pravu. Prav tako konvencija¹¹ določa, da »tekst« pogodbe tvorijo tudi uvod (preambula) in dodatki; kot »celoto« pogodbe pa je treba smatrati poleg teksta pogodbe še vsak sporazum v zvezi s pogodbo, do katerega je prišlo med vsemi pogodbenicami ob sklepanju pogodbe in vsak instrument, ki ga je izdala ena ali več strank pogodbenic pri njeni sklenitvi in ki so ga stranke pogodbenice sprejele kot listino, ki je v zvezi s pogodbo.

3. Kot določa Dunajska konvencija¹² se skupaj s celoto pogodbe pri tolmačenju upoštevajo še: naknadni sporazumi med strankami glede tolmačenja ali uporabe pogodbe, praksa, ki je že nastala na temelju pogodbe in ki izraža soglasje strank glede tolmačenja pogodbe, in ustrezna pravila mednarodnega prava, ki se uporabljajo v odnosih med strankami. Če stranke želijo dati poseben pomen nekemu izrazu v tekstu pogodbe, mora biti tak njihov namen jasno razviden.

4. Poleg teh, lahko bi rekli, danes v praksi držav uveljavljenih in v doktrini v glavnem nespornih in temeljnih izhodišč za tolmačenje mednarodnih pogodb, ki jih v obliki kodifikacije povzema Dunajska konvencija, bi veljalo omeniti še:

a) pripravljalni postopek, ki je pripeljal do sklenitve pogodbe, t. i. »travaux préparatoires«, je dopustno uporabiti kot sredstvo za tolmačenje pogodbe le, če smisel teksta pogodbe ni jasen ali bi bil čisto absurden,¹³

b) v primeru nejasnosti se določila neke pogodbe tolmačijo v luči obče mednarodnega prava.¹⁴

⁸ Člen 31. tčk. 1 dunajske konvencije.

⁹ Npr.: Stalno mednarodno sodišče pravice v Haagu, leta 1925 v zadevi poljske pošte v Danzignu, glej CPJI, Serie B 11, str. 39; Mednarodno sodišče v Haagu leta 1950 v pravnem mnenju o sprejemu novih članic v OZN, glej Recueil 1950, str. 8.

¹⁰ A/CN. 4/173.

¹¹ Člen 31, tčk. 2.

¹² Čl. 31. tčk. 3 in 4.

¹³ Čl. 32 Dunajske konvencije; npr. tudi Stalno mednarodno sodišče pravice v Haagu leta 1934 v francosko-grškem sporu o svetilnikih, glej CPJI, Serie A/B 62, str. 13.

¹⁴ Npr. Stalno mednarodno sodišče pravice v Haagu leta 1928 v zadevi Pinson, glej Annual Digest and Reports of Public International Cases 1927/1928, No. 292; Mednarodno sodišče v Haagu leta 1957 v zadevi pravice prehoda preko indijskega ozemlja, glej Recueil 1957, str. 142.

c) obstoječe notranje pravo, njegove norme pa tudi praznine, ne more opravičevati pogodbenice, da ne bi izpolnila prevzetih mednarodnopravnih pogodbenih obveznosti; dolžna je svoj notranji pravni red prilagoditi tako, da zagotovi izpolnitev prevzetih pogodbenih obveznosti,¹⁵

d) če iz teksta pogodbe ali na drug način očitno ni razviden drugačen namen pogodbenih strank, pogodba zavezuje vsako od strank pogodbe glede njenega celotnega ozemlja.¹⁶

Če se v luči teh splošnih ugotovitev o tolmačenju mednarodnih pogodb ozremo na osimske sporazume, konkretno na določila o manjšinah, moremo najprej ugotoviti naslednje:

Za tolmačenje teh določil je merodajen prvenstveno tekst pogodbe, konkretno njegov francoski izvirnik. Uvodni del pogodbe,¹⁷ preambula, je seveda del teksta osimske pogodbe. Celoto osimske pogodbe, poleg teksta, čigar del je preambula, tvorijo še morebitni dodatki k pogodbi, sporazumi, sklenjeni v zvezi s pogodbo in listine (pravne), ki jo je sprejela oz. izdala ena ali obe stranki pogodbenici ob sklenitvi pogodbe in o katerih stranki pogodbenici menita, da so v zvezi s pogodbo. Ob celoti osimske pogodbe je treba pri njenem tolmačenju upoštevati še sporazumno prakso obeh držav pri njenem izvajanju. Pripravljalna dela, »travaux préparatoires«, bi bilo smotno pri tolmačenju uporabiti le v primeru nejasnega, absurdnega besedila teksta pogodbe. Morebitne nejasnosti teksta pogodbe bi bilo potrebno tolmačiti v skladu z občim mednarodnim pravom.

Vsekakor je v zvezi z določili osimskih sporazumov najpomembnejša ugotovitev, da je preambula del teksta pogodbe, torej nedvomno del pogodbene celote. Določila o manjšinah so namreč prisotna tudi v preambuli; čl. 8 osimske pogodbe in določilo o manjšinah v preambuli torej tvorijo med seboj povezano celoto pogodbenega teksta.

5. Oglejmo si konkretnije določila Osimskega sporazuma o manjšinah v smislu navedenih norm in načel mednarodnega prava, zlasti Dunajske konvencije, o tolmačenju mednarodnih pogodb.

Nobena od strank pogodbenic ni doslej izrazila kakih dvomov o jasnosti teksta preambule ali člena 8 osimskega sporazuma. Iz teksta člena 8¹⁸ je jasno razvidno, da je njegova vsebina v funkcionalni zvezi z dotlej obstoječim Posebnim statutom. Stranki se namreč zavezujeta, da bosta ohranili (maintiendra) v veljavi notranje ukrepe, ki sta jih sprejeli za izvajanje Posebnega statuta in da bosta v okviru svojega notranjega prava

¹⁵ Čl. 27 Dunajske konvencije; tudi Stalno mednarodno sodišče pravice leta 1925 v pravnem mnenju o grško-turškem transferu prebivalstva, glej CPJI, Serie B 10, str. 20.

¹⁶ Čl. 29. Dunajske konvencije.

¹⁷ G. Schwarzenberger: *Annual of International Law*, London 1967, Glossary of Terms and Maxims, str. 641, opredeljuje preambulo kot »uvodni del pogodbe«, torej ne kot »uvod k pogodbi« ali kaj podobnega.

¹⁸ Art. 8: Au moment ou cesse d'avoir effet le Statut Spécial annexé au Memorandum d'Accord de Londres du 5 octobre 1954, chaque Partie déclare qu'elle maintiendra en vigueur les mesures internes déjà arrêtées en application du Statut susmentionné en qu'elle assurera dans le cadre de son droit interne le maintien du niveau de protection des membres des minorités respectives (des groupes ethniques respectifs), prévu par les normes du Statut spécial échu.

zagotovili (assurera) enako raven varstva (niveau de protection) pripadnikom manjšin. Očitno je bistvo vsebine čl. 8 čvrsta obveza obeh strank, da bosta ohranili to, kar je bilo na temelju Posebnega statuta v prid pripadnikom manjšin že sprejeto oz. storjeno in da bosta z notranjimi ukrepi uresničili tudi še neuresničene pravice (po vsebini in obsegu), ki jih je določal Posebni statut. Z drugimi besedami: na osnovi čl. 8 osimske pogodbe se dejansko pravice, ki jih je vseboval Posebni statut, ohranijo kot mednarodnopravno določen minimum pravic pripadnikov slovenske oz. italijanske manjšine, ki sta jih pogodbenici dolžni uveljaviti v svoj pravni red potem, ko je z uveljavitvijo Osimskih sporazumov Posebni statut kot mednarodnopravni akt nehal veljati.¹⁹

Zlasti pa je pomembno ugotoviti, da v čl. 8 — in še manj v preambuli²⁰ — ni nič rečenega, da se njegova vsebina nanaša le na ozemlje bivšega STO oziroma na tisti del pripadnikov manjšin, ki živijo na ozemlju, za katerega je veljal Posebni statut ali kaj podobnega. Govor je o »državljanih — pripadnikih manjšin« (citoyens appartenant aux minorites) oziroma o »pripadnikih zadevnih manjšin« (membres des minorites respectives) pri čemer je vsakomur jasno — in je bilo vedno jasno, da obe ti »zadevni« manjšini, slovenska v Italiji in italijanska v SFRJ, živita tudi izven območja bivšega STO, torej območja, za katero je veljal Posebni statut. SFRJ in Italija sta imeli v svojih dosedanjih medsebojnih obravnavanjih manjšinske problematike vseskozi pred očmi tudi položaj manjšin izven območja bivšega STO.

V čl. 8 je govor po eni strani o »ohranitvi« (maintiendra) tega, kar sta pogodbenici že storili pri uresničevanju Posebnega statuta v prid manjšin, in o »zagotovitvi« (assurere) v svojem notranjem pravu iste »ravni« (niveau) zaščite, kot jo je določal Posebni statut. Že sam izraz »zagotoviti« dokaj jasno nakazuje, da je nekaj potrebno šele zagotoviti in ne le ohraniti to, kar že je. Konec koncev bi tudi, če bi bil čvrst namen strank pogodbenic ostati striktno le v okvirih teritorialne veljavnosti Posebnega statuta, bilo bolje zapisati »obseg« zaščite in ne »raven«. Raven, »niveau«, je namreč očitno prvenstveno moč tolmačiti predvsem v smislu vsebine, obsega pravic, ne pa teritorialnega območja, na katero se čl. 8 osimske pogodbe nanaša. Zato bi mogli pravzaprav že samo določilo čl. 8 — tudi če bi odmislili vsa druga določila pogodbe, zlasti preambulo, izjave ob sklenitvi pogodbe ipd. — tolmačiti tako, da sta se stranki zavezali, da bosta pripadnikom »zadevnih manjšin«, torej slovenski v Italiji in italijanski v SFRJ, zagotovili z notranjim pravom tisto raven zaščite, kakršno je določil Posebni statut. V tekstu čl. 8 torej ni kake izrecne omejitve glede teritorialnega območja njegove veljave. Pač pa je v njem jasno določena raven zaščite, ki sta jo stranki pogodbenici dolžni zagotoviti pripadnikom manjšin s svojimi ukrepi kot medsebojno mednarodnopravno

¹⁹ Glej B. Vukas, op. cit. str. 84.

²⁰ Tekst preambule sledi.

obvezo. Ta raven je določena z vsebino Posebnega statuta.²¹ V kolikor je ta raven zaščite manjšine že uresničena, sta jo stranki dolžni ohraniti, v kolikor še ni, sta dolžni tako raven zaščite zagotoviti in uresničiti. V tem smislu je torej vsebina Posebnega statuta — sedaj na temelju čl. 8 osimske pogodbe — ostala mednarodnopravno določen minimum pravic pripadnikov slovenske manjšine v Italiji in italijanske v SFRJ. Vsakršno »uresničevanje« čl. 8 osimske pogodbe, ki bi zagotavljalo manjšinske pravice pod ravnijo pravic iz Posebnega statuta, ne bi bilo moč smatrati za in bona fides uresničevanje čl. 8 osimske pogodbe.²²

6. V zvezi s tekstom čl. 8 (pa tudi preambule) osimske pogodbe velja opozoriti na izmenjavo pisem ministrov za zunanje zadeve strank pogodbenic z dne 10. 11. 1975²³ o tem, kako se bosta prevajala izraza »minorite« in »groupe ethnique« v jugoslovanske jezike oziroma v italijanščino. Ta izmenjava pisem je pomembna zato, ker je iz nje jasno razvidno, da gre le za sinonimno uporabo izrazov »manjšina« in »etnična skupina«, ne pa za dve različni kategoriji. Pomenilo naj bi to, kar mi pojmuje pod izrazom narodna manjšina, torej del slovenskega naroda v Italiji oz. italijanskega v SFRJ, kar se v Italiji označuje kot etnična skupina. Ta terminološka razjasnitev je pomembna tudi zato, ker se isti pojav v mednarodnih aktih dokaj različno označuje npr.: Helsinška sklepna listina: »national minorities«²⁴; člen 27 Konvencije OZN o državljskih in političnih pravicah: »ethnic and linguistic minorities« itn.). Izrazu »narodne manjšine« se izogibajo zlasti v tistih deželah, kjer pod narodom, nacijo pojmujejo skupnost vseh državljanov; k njim pa sodi tudi Italija. Zato tudi npr. v sporazumu De Gasperi-Gruber²⁵ ni govora o narodni manjšini temveč o »nemško govorečem prebivalstvu«; tudi v Posebnem statutu je bil uporabljen termin »etnična skupina«.²⁶ Sicer pa je tudi v SFRJ danes za tisto, kar je v mednarodnih aktih imenovano narodna manjšina, rasna etnična in jezikovna manjšina, etnična skupina itn. v splošni rabi izraz »narodnost«. Z omenjeno izmenjavo pisem sta stranki osimske pogodbe z vso potrebno jasnostjo določili, da gre za enako kategorijo oseb (del slovenskega naroda v Italiji in del italijanskega naroda v SFRJ), ki pa ju stranki pogodbenici terminološko različno označujeta.

7. Ugotovili smo, da je preambula »uvodni del« teksta pogodbe in da je tudi njo treba vsekakor upoštevati kot del teksta pogodbe, ko se tolmači neko mednarodno pogodbo. Torej je tudi osimski sporazum treba

²¹ Podrobneje je vsebina Posebnega statuta razčlenjena v: E. Petrič: *Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin*, Maribor 1977, str. 243—253.

²² To očitno velja za predlog italijanskega vladnega dekreta z dne 15. 7. 1978, ki ne le, da se nanaša le na Slovence na Tržaškem, temveč je tudi po obsegu pravic, ki jih predvideva, pod ravnijo pravic v Posebnem statutu.

²³ Priloga X. osimskega sporazuma.

²⁴ Npr. VII. načelo.

²⁵ Podpisan 5. IX. 1946 med italijansko in avstrijsko vlado kot priloga IV. k Pariški mirovni pogodbi z Italijo.

²⁶ Npr. tčk. 2 Posebnega statuta.

tolmačiti v njegovi celoti. Tisti del preambule, ki govori o manjšinah, je smiselna celota s členom 8 in treba ju je tolmačiti skupaj, kot celoto.

Oglejmo si поблиže tisti odstavek teksta preambule osimske pogodbe, ki govori o pravicah pripadnikov manjšin.²⁷ Stranki izražata privrženost in lojalnost (loyauté) načelu največjega možnega varstva državljanov — pripadnikov manjšin (le principe de la protection la plus ample possible des citoyens appartenant aux minorités-grupes ethniques), ki izvira iz njunih ustav in notranje zakonodaje. Popolnoma jasno je, da je govor o državljanih, pripadnikih manjšin v obeh državah, brez kakršne koli teritorialne omejitve. Govor je o spoštovanju načela največjega možnega varstva pripadnikov manjšin v obeh državah, kot izhaja iz njunih ustav itn. v odnosu do pripadnikov manjšin na sploh; nič več in nič manj. Zato ob taki dikciji preambule osimske pogodbe pač ni mogoče trditi, da se določila o manjšinah v osimski pogodbi nanašajo le na pripadnike manjšin na območju bivšega STO. Preprosto ignoriranje preambule kot dela teksta osimske pogodbe pa bi bilo seveda zanesljivo takšno tolmačenje osimske pogodbe, ki bi bilo v očitnem nasprotju z normami in načeli mednarodnega prava o tolmačenju mednarodnih pogodb, s čl. 31 Dunajske konvencije o pogodbenem pravu pa še posebej! Preambulo in čl. 8 osimske pogodbe je dopustno tolmačiti le v medsebojni povezanosti. Iz te povezanosti pa je jasno razvidno, da stranki pogodbenici pri zagotavljanju manjšinskih pravic v osimski pogodbi zanesljivo nista imeli v mislih le pripadnike manjšin na območju bivšega STO.

Tekst preambule osimskega sporazuma pa je še v nečem zanimiv. Pogodbenici izražata soglasje, da »se bosta inspirirali«, torej, da bosta izhajali pri odnosu do pripadnikov manjšin iz ustanovne listine OZN, splošne deklaracije OZN o človekovih pravicah, konvenciji OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije in obeh konvencij OZN o človekovih pravicah. To je pomembno v več ozirih. Najprej zato, ker s tem stranki pogodbenici dajeta vsebini splošne deklaracije OZN o človekovih pravicah, ki sama formalno ni bila sprejeta kot mednarodno pravni akt (sprejeta je bila le kot deklaracija Generalne skupščine OZN), obvezujoč značaj glede njunega odnosa do pripadnikov manjšin. Podobno se je zgodilo v Posebnem statutu,²⁸ v katerem sta se isti stranki pogodbenici obvezali, da bosta v odnosu do pripadnikov slovenske oz. italijanske skupnosti, na ozemlju na katerega se je posebni statut nanašal, ravnali v skladu z vsebino Splošne deklaracije OZN o človekovih pravicah. Razlika pa je v tem, da ima preambula osimskega sporazuma načelen značaj glede odnosa strank pogodbenic do pripadnikov manjšin. V njej ni nobene omejitve na dolo-

²⁷ Četrti odstavek preambule: »Confirmant leur loyauté envers le principe de la protection la plus ample possible des citoyens appartenant aux minorités (groupes ethniques), découlant de leurs Constitutions et de leurs droits internes, que chacune des deux Parties réalise d'une manière autonome, en s'inspirant également des principes de la Charte des Nations Unies, de la Déclaration Universelle des Droits de l'Homme, de la Convention sur l'élimination de toute forme de discrimination raciale et des Pactes Universels des Droits de l'Homme.»

²⁸ Tčk. 1 Posebnega statuta.

čeno manjšino, njen del ali določeno ozemlje. Naj dodamo, da bi seveda bilo zelo čudno, če bi kdo skušal trditi, da sta stranki pogodbenici z osimsko pogodbo hoteli izraziti, da bosta le glede odnosa do pripadnikov nekaterih manjšin ali celo do dela pripadnikov kake manjšine izhajali iz naštetih, pomembnih in obče priznanih aktov OZN (ustanovna listina, splošna deklaracija OZN o človekovih pravicah, konvencija OZN o človekovih pravicah, konvencija OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije). Kdor bi tako sodil, bi obe osimski pogodbenici obtožil za hudo diskriminacijski odnos do pripadnikov manjšin. Pripisal bi jima, da sta se pripravljene »inspirirati« le glede odnosa do nekaterih pripadnikov manjšin in se s tem ravnati po naštetih splošno priznanih aktih OZN, do drugih pa ne. Torej lahko prav v izrecnem sklicevanju strank pogodbenic osimske pogodbe na omenjene akte OZN vidimo nov dokaz, da pri sklepanju osimske pogodbe nista imeli v mislih le nekaterih pripadnikov slovenske manjšine v Italiji in italijanske v SFRJ, temveč vse.

O konvenciji OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, na katero se med drugim sklicuje preambula osimskega sporazuma in ki obe osimski stranki mednarodno-pravno zavezuje,²⁹ je potrebno spregovoriti vsaj nekaj besed še posebej. Da se ta konvencija OZN nanaša tudi na preprečevanje diskriminacije pripadnikov narodnih manjšin (oz. etničnih skupin), ne potrjuje le dikcija čl. 1 te konvencije, kjer je opredeljena kot rasna diskriminacija tudi vsakršno razlikovanje, izključevanje, omejevanje ali dajanje prednosti na temelju »narodnega« ali »etničnega« porekla. Njeno aplikacijo na narodno-manjšinsko problematiko jasno potrjuje dosedanje delo Odbora OZN za odpravo rasne diskriminacije, ki se je doslej pogosto ukvarjal s tipičnimi narodno-manjšinskimi zadevami.

V tč. 4. člena 1 te konvencije OZN je tudi izrecno določeno, da »posebni ukrepi« v prid inter alia etničnih skupin (narodnih manjšin) niso diskriminacijsko privilegirane, temveč šele pogoj za zagotovitev enakopravnosti. Po določilu v tč. 2. člena te konvencije pa so države dolžne podzeti posebne varstvene ukrepe v prid manjšin, če jih okoliščine opravičujejo. Omemba te konvencije OZN v osimskem sporazumu pomeni le ponoven izraz pripravljenosti obeh pogodbenic, da bosta v smislu te konvencije OZN, ki ju obe že zavezuje, zagotavljali s posebnimi ukrepi varstvo pred diskriminacijo pripadnikom slovenske manjšine v Italiji in italijanske v SFRJ. Šele posebni ukrepi, ki bi jih bili Italija in SFRJ dolžni podzemati v prid manjšinske skupnosti na osnovi te konvencije OZN brez posebnih bilateralnih pogodb, dejansko zagotavljajo pripadnikom manjšine enakopravnost.³⁰ Ti posebni ukrepi oziroma pravice so konkretno opredeljeni na temelju čl. 8 osimske pogodbe v Posebnem statutu.

²⁹ Konvencijo je ratificirala SFRJ 2. X. 1967, Italija pa 5. I. 1976.

³⁰ To, da so za dejansko zagotovitev enakopravnosti, torej varstva pred diskriminacijo, v pogojih življenja manjšine potrebni posebni ukrepi oziroma pravice, je potrdilo že Stalno mednarodno sodišče pravice 1. 1935 v zadevi manjšinskih šol v Albaniji, glej PCIJ Serie A/B 62.

Po podatkih generalnega sekretariata OZN Italija³¹ konvencij OZN o človekovih pravicah iz l. 1966 (Konvencija o državljskih in političnih pravicah, Konvencija o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah), ki ju tudi omenja preambula osimske pogodbe, še ni ratificirala; SFRJ pa je članica obeh konvencij, ratificirala ju je 2. 6. 1971. To, da se v preambuli osimske pogodbe stranki pogodbenici na ti konvenciji sklicujeta, pomeni, da izražata pripravljenost, da bosta pri svojem odnosu do pripadnikov manjšin izhajali iz vsebine obeh konvencij. Podrobneje obravnavati vsebino obeh konvencij OZN o človekovih pravicah bi preseгло namen pričujočega sestavka. Vendar nekaj le velja poudariti: temeljno načelo obeh konvencij, kot tudi ustanovne listine OZN, splošne deklaracije OZN o človekovih pravicah in konvencije OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije,³² je načelo enakopravnosti. V nasprotju z vsemi temi akti OZN — na katere se osimska pogodba v preambuli izrecno sklicuje — bi zato bilo če bi se vzdrževale načelne razlike glede obsega pravic med deli pripadnikov iste narodne manjšine oziroma etnične skupine. Nedvomno je načelo enakopravnosti danes del občega mednarodnega prava. Zato bi, če bi bil tekst osimske pogodbe nejasen, veljalo tolmačiti njegovo vsebino v skladu z občim mednarodnim pravom.

8. Glede na dejstvo, da o jasnosti teksta osimske pogodbe in njenih določil o manjšinah, zaenkrat ni odprtih vprašanj med pogodbenicama, menimo, da ni posebnega razloga za to, da bi se lotili analize pripravljanih del (*travaux préparatoires*), saj pridejo kot sredstvo za tolmačenje pogodbe v poštev le ob njenem očitno nejasnem tekstu. Pa tudi ustreznih gradiv, npr. zapisnikov, osnutkov pogodbe itn. ob pisanju tega prispevka nismo imeli na razpolago. Pač pa se je smotrno ozreti — v prid čim jasnejše slike o dejanski volji strank pogodbenic — na nekatere akte in izjave, podane v imenu strank pogodbenic ob sklenitvi osimske pogodbe in v zvezi s to pogodbo.

Že iz obrazložitve podpredsednika ZIS in zveznega sekretarja za zunanje zadeve M. Minića na seji zveznega zbora in zbora republik 1. 10. 1976³³ je razvidno, da ima osimski sporazum širši značaj kot je le ureditev vprašanj, izhajajočih iz Londonskega memoranduma. To konec koncev najbolje potrjuje tudi sama vsebina osimskega sporazuma, ki ureja vrsto vprašanj mimo tistih, ki naj bi izhajala le iz Londonskega memoranduma. Še več; M. Minić je izrecno tudi izjavil, da »sta se obe stranki dogovorili, da bosta poudarili, da izhajata iz načel spoštovanja pravic jugoslovanske oziroma italijanske narodnostne manjšine na svojem ozemlju«. ³⁴ Ne omenja nobene omejitve glede ozemlja, na katero naj bi se osimski sporazum nanašal. Nasprotno, govor je o manjšini na »svojem

³¹ Stanje 31. XII. 1977.

³² Pa tudi Evropske konvencije o človekovih pravicah iz leta 1951, katere stranka je Italija.

³³ Objavljen v: *Osimski sporazumi*, Koper 1977, str. 16–36.

³⁴ Ibidem, str. 21.

ozemlju«. Pomemben odstavek v ekspozeju govori o vsebini kasnejše preambule osimske pogodbe in se zaključi z ugotovitvijo: »Dejstvo, da bo vsaka od obeh držav pri opravljanju suverenosti uresničevala te ukrepe avtonomno, je po našem mnenju povsem naravno. Obveznost v zvezi z njihovim uresničevanjem pa je nedvomno mednarodna obveznost obeh držav«. Dvoje jasno izhaja iz te izjave: prvič, da se vsebina člena 8 pa tudi preambule štejeta za mednarodnopravno obveznost in drugič, da se nikjer ne omenja, da naj bi imeli v mislih le del manjšine. Izhodišče, da gre pri osimski pogodbi za zagotovitev položaja pripadnikom vseh delov slovenske oziroma italijanske manjšine, tudi tistih izven meja bivšega STO, in da sta čl. 8 in preambula osimske pogodbe celote, je zaslediti v vrsti kasnejših jugoslovanskih stališč, npr. v ekspozeju E. Brajnika na skupni seji vseh zborov skupščine SR Slovenije 25. 2. 1976:³⁵ »Pogodba določa v svoji preambuli skupaj s členom 8 načelo največjega možnega varstva tako slovenske narodne manjšine v Italiji kot italijanske narodnosti v Jugoslaviji« itn. Še več: »Od demokratične antifashiistične Italije pričakujemo dosledno izpolnjevanje manjšinskih določb v okviru podpisane pogodbe. Slovenska narodnostna skupnost mora imeti v okviru dežele Furlanije-Juljske krajine v vseh pokrajinah — tržaški, goriški in videmski — enake pravice«. ³⁶ Podobna stališča zasledimo tudi v poročilih odborov zvezne in republiške skupščine in v obrazložitvah ob ratifikaciji osimskih sporazumov, npr. obrazložitev M. Minića 1. 3. 1977:³⁷ »Takšno ravnanje je po našem prepričevanju našlo ustrezno mesto v pogodbi, ki v preambuli skupaj s členom 8 postavlja načelo zaščite jugoslovanske manjšine v Italiji in italijanske manjšine v Jugoslaviji« itn.

Dodati velja, da je bilo v izjavah jugoslovanske strani v zvezi z ratifikacijo osimske pogodbe izrecno poudarjeno, da je jugoslovanska stran vzela na znanje predloge v italijanskem parlamentu, da bi se »pozitivno uredilo vprašanje v zvezi s položajem, enakimi pravicami in globalno zaščito slovenske narodnostne manjšine na vsem območju avtonomne pokrajine Furlanije-Juljske krajine, kar je zajeto v izjavah in resolucijah, sprejetih v italijanskem predstavniskem domu in senatu ob ratifikaciji osimskih sporazumov«. (Minić, 1. 3. 1977).³⁸ Podobno se glasi poročilo odbora za zunanje politiko zveznega zbora skupščine SFRJ, 1. 3. 1977.³⁹

Italijanski predstavniki so ob podobnih priložnostih nekajkrat izrazili, da se čl. 8 osimske pogodbe nanaša na ozemlje, kjer je prej veljal Posebni statut, npr. govor M. Rumorja v poslanski zbornici 1. 10. 1975: »Uspešno zajamčiti etničnim skupnostim, bivajočim na ozemlju, za katero velja režim londonskega memoranduma . . .« itn.⁴⁰ Pa vendar, tudi oni, čeprav v

³⁵ Ibidem, str. 89.

³⁶ Ibidem, str. 98.

³⁷ Ibidem, str. 121.

³⁸ Ibidem, str. 123.

³⁹ Ibidem, str. 129—135.

⁴⁰ Ibidem, str. 52.

svojih izjavah eksplicitno ne povezujejo člena 8 in preambule osimske pogodbe, ne prezrejo obveznosti, ki izhaja iz preambule, npr. M. Rumor:⁴¹ »Potrdili bosta (z osimsko pogodbo, op. E. P.) svojo zvestobo . . . načelu kar najširšega varstva državljanov, pripadnikov različnih etničnih skupnosti . . .« itn; podobno A. Forlani, ekspoze 17. 12. 1976⁴² ob ratifikaciji v rimski poslanski zbornici: »Kar zadeva etnični skupini, je na področjih, za katera so veljali začasni sporazumi, ohranjena raven zaščite, ki jima je bila recipročno zagotovljena« in dalje:⁴³ »Kakor po navadi, ta preambula poudarja prepričanja, preudarke in smotre, ki so pogodbeni stranki navedli k sklenitvi sporazuma . . . Preambula dejansko upošteva tako etnično pluralistiko, ki je prisotna na obmejnih področjih obeh pogodbenic (torej ne le na ozemlju bivšega STO, op. E. P.) . . .« itn. Podobno ugotavlja A. Forlani v govoru ob ratifikaciji v rimskem senatu, 24. 2. 1977,⁴⁴ ko po eni strani ugotavlja, da bo člen 8 »še nadalje recipročno zavezoval v navedenem ozemeljskem okviru« in obenem zagotavlja, na temelju italijanske ustave, »da bo v Italiji še vnaprej zagotovljen vsem državljanom, pripadnikom slovenske etnične skupine . . .« in »bo z ustreznimi ukrepi še vnaprej zagotovljen razvoj kulture ter svojstvenih značilnosti slovenske etnične skupine (torej cele te skupine, op. E. P.)«. ⁴⁵ Zlasti so seveda pomembne resolucije in spomenica, sprejeta kot obveza ali priporočilo bodisi v poslanski zbornici 17. 12. 1976⁴⁶ ali v senatu 24. 2. 1977,⁴⁷ kjer je govora o »zaščiti slovenske narodnostne manjšine, ki živi v deželi Furlaniji-Julijski krajini« in se nobena ne omejuje le na ozemlje bivšega STO.

Odveč bi bilo omenjati izjave same slovenske manjšine v Italiji, ki je seveda odločno izrazila prepričanje in pričakovanje, da se osimska zagotovila nanašajo na ureditev njenega položaja v vseh delih pokrajine Furlanije-Julijske krajine.

Ne glede na razlike — bolj v niansah kot v bistvu — v navedenih in številnih drugih izjavah v imenu strank pogodbenic ob sklenitvi osimskih sporazumov, je mogoče nedvoumno izluščiti:

a) obe stranki smatrata ureditev manjšinske problematike v svojih mejah in s sredstvi notranjega prava za mednarodno-pravno obveznost, izhajajočo iz osimskega sporazuma;

b) kot izhodišče za urejanje manjšinske problematike služita tako čl. 8 kot tudi preambula osimske pogodbe in ju je torej treba obravnavati v medsebojni povezanosti;

c) očitno nista imeli stranki pogodbenici pri urejanju manjšinske problematike v mislih le tistega dela pripadnikov manjšin, na katerega se

⁴¹ Ibidem, str. 53.

⁴² Ibidem, str. 189.

⁴³ Ibidem, str. 191.

⁴⁴ Ibidem, str. 279.

⁴⁵ Ibidem, str. 280.

⁴⁶ Ibidem, str. 294—298.

⁴⁷ Ibidem, str. 299—305.

je nanašal Posebni statut, čeprav sta nujno, glede na ukinitev veljavnosti Posebnega statuta kot priloge Londonskega memoranduma, ki ga osimski sporazumi razveljavljajo, morali imeti še posebej pred očmi prav položaj tega dela obeh manjšin.

In končno, tudi če te soglasnosti v izjavah podanih v imenu strank pogodbenic ne bi bilo, bi bil za tolmačenje določil osimske pogodbe o manjšinah prvenstveno merodajen njen tekst in ne te izjave.

9. Če skušamo zdaj povzeti v luči norm in načel mednarodnega prava in še posebej Dunajske konvencije o pogodbenem pravu to, kar izhaja iz teksta osimskih določil o manjšinah, iz navedenih izjav, podanih v imenu strank pogodbenic v zvezi z osimskimi sporazumi, moremo kot čvrst mednarodno pravni okvir za tolmačenje in uresničevanje določil osimske pogodbe o manjšinah in bona fides postaviti:

a) Člen 8 in ustrezno določilo preambule osimske pogodbe je treba tolmačiti kot celoto, kar pomeni, da sta stranki pogodbenici ob sklepanju pogodbe imeli pred očmi varstvene ukrepe v prid pripadnikov manjšinske skupnosti v celoti. Vztrajanje na stališču, da je merodajen le čl. 8 in da se mednarodnopravna obveza strank pogodbenic osimskega sporazuma nanaša le na položaj pripadnikov obeh manjšin bivšega STO, bi bil resen odmik od — v sami osimski pogodbi — izražene volje strank pogodbenic kot izhaja iz teksta čl. 8 in preambule. Tak način tolmačenja osimske pogodbe bi bil v nasprotju z načeli in normami mednarodnega prava o tolmačenju mednarodnih pogodb in še posebej s členom 31 Dunajske konvencije o pogodbenem pravu.

b) Vsebina pravic iz Posebnega statuta je tista minimalna raven pravic, katero si stranki osimske pogodbe mednarodno-pravno zavezujeta zagotavljati pripadnikom slovenske oziroma italijanske manjšine z ukrepi notranjega prava.

c) Pogodbenici za temeljno izhodišče svojega odnosa do pripadnikov manjšine proglašata poleg načel, izhajajočih iz njunih ustav, tudi načela in določila najpomembnejših aktov OZN, na čelu z ustanovno listino in splošno deklaracijo o pravicah človeka iz leta 1948. Temeljno načelo teh aktov OZN je vsekakor načelo enakosti v pravicah in dolžnostih, ki ne more trpeti razlik v pravicah, ki so v isti državi načeloma priznane pripadnikom iste narodne manjšine oz. etnične skupnosti.

Kako bosta stranki to svojo mednarodnopravno obvezo, črko in duha osimskih sporazumov uresničiti, je stvar njune politične presoje in zakonodajne tehnike. Vendar, vsak poskus uresničevanja osimskih določil o manjšinah, ki bi bil neskladen s povedanim, ne bi bil dobronamerno uresničevanje osimske pogodbe. K doslednemu dobronamernemu uresničevanju osimskih sporazumov in tudi določil osimske pogodbe o manjšinah ne zavezuje Italije in SFRJ le obojestranska želja uresničiti nove, prav na osimskih sporazumih utemeljene razsežnosti medsebojnega prijateljstva in vsestranskega sodelovanja. Zavezuje ju tudi temeljno načelo vsakega prava: *pacta sunt servanda!*

Nekateri vidiki zaustavljene dekolonizacije

Dekolonizacija sodi med najpomembnejše procese sodobnega sveta, ki peljejo k velikim spremembam v svetovni zgodovini. Razpadanje kolonialnih sistemov pa je zapleten, neenakomeren in v posebnih okoliščinah možno oviran proces. Številne simptome nedokončane dekolonizacije je verjetno treba diagnosticirati tudi tam, kjer ni prišlo niti do tega, da bi kolonialne posesti dobile vsaj formalno politično neodvisnost. Kolonializem se namreč marsikje trdovratno upira in kljubuje celo dokaj enoglasnim zahtevam mednarodne javnosti in prizadevanjem, ki izvirajo iz dejavnosti organizacije Združenih narodov.

Ne gre le za relativno majhna ozemlja, otoke, zgubljene v širjaval velikih morij, s katerih se niso umaknile kolonialne uprave nekdanjih kolonialnih metropol. V takih primerih, ki sicer niso nepomembni, je včasih celo težko opredeliti neodvisnost zaradi maloštevilnega prebivalstva; nedokončanost dekolonizacije pa je simptomatična tudi v teh primerih, ker se vanjo vpletajo pomembni vojaško strateški interesi in podobno. Veliko bolj so tragični primeri nedekoloniziranih razmer, v katerih so nastale sicer formalno suverene države, ki imajo celo nekaj pomena v mednarodni skupnosti, v njih pa je ohranjen v bistvu kolonialen položaj. Hierarhizacija etničnih (rasnih) skupnosti je v temelju te zaustavljene dekolonizacije. Južnoafriška republika je s pretvezo o »ločenem razvoju ras« najhujši primer te vrste.

Dekolonizacija ni potekala vedno na načelih samoodločbe, kar je pravzaprav neko temeljno izhodišče za preureditev mednarodne skupnosti prav v antikolonialnih gibanjih. Nekateri sicer tudi same »nove«, dekolonizirane države so s tako ali drugačno pretvezo pokazale državnotvorne težnje, ki so v marsičem lahko podobne tistim, na podlagi katerih so nekdanji nastajali veliki imperiji (geografska kontigviteta in podobno). Ni malo primerov, ko se to dogaja zoper voljo nekaterih ljudstev, ki so vključena v že dekolonizirane države s silo. V takih primerih je dekolonizacija ne le zapletena, marveč tudi dvomljiva. Hudi zapleti pa nastajajo, ker se praviloma pojavlja dejavnik tujega vmešavanja. Je pa pričujoča

tudi dilema, ali je za »dekolonizirane« bolje, da pripadajo večji in močnejši državni enoti, ali ni morda nadaljnje drobljenje »novih« držav tudi vabilo k večji dominaciji in odprta možnost hegemonizma nekdanjih kolonialnih metropol ali drugih imperialističnih in hegemonističnih kompleksov.

V tej luči je problem zaustavljene dekolonizacije ne le težko reševati, marveč je tudi poln nevarnosti, ki prav lahko peljejo do oboroženih konfliktov in vojn. Te pa slabijo že tako ranljiv, komajda dekolonizirani, del sveta.

To je torej razlog, zakaj nas posebej zanimajo prav sindromi nedokončane dekolonizacije.

Morda zveni paradoksalno, vendar temeljni problem zaustavljene dekolonizacije niso več ostanki nekdanj mogočnih kolonialnih imperijev, ki so še ostali pod oblastjo nekdanjih metropol. So pa pomemben in zgovoren simptom številnih težav, ki nastajajo v procesu dekolonizacije.

Več je prepletenih razlogov, zakaj številna, dasiravno praviloma majhna, ozemlja niso dekolonizirana. Pogosto navajajo, da mnogi, denimo, majhni otočki, zgubljeni v prostranstvih oceanov, niso sposobni za samostojno življenje. To je lahko le pretveza, ko na njih prežijo že konstituirane dekolonizirane večje države, prebivalstvo takih majhnih ozemelj pa si od vsega najmanj želi to, da bi se vključilo v tako državo in raje izbere kolonialno oblast. To pa je vsekakor manjši razlog, da nekatera ozemlja še niso niti formalno dekolonizirana. Veliko pomembnejši in usodnejši so strateški interesi, zlasti večjih in pretencioznejših sil, ki na raztresenih dobro izbranih točkah zemeljske oble postavljajo vojaške baze in drugačne položaje svoje globalne politike. Gospodarski razlogi so morda manj pomembni, so pa pogosto očitni.

V tem smislu je seveda nujno, kljub majhnosti nedekoloniziranih ozemelj, postaviti problem v celotno podobo kolonializma in dekolonizacije. Mnogi širši problemi zaustavljene dekolonizacije so tako lažje razumljivi.

Francoske posesti

Morda kaže začeti s francoskimi posestmi, kajti Francija se dokaj trdovratno drži nekaterih svojih kolonij, čeprav jim postopno spreminja upravni status. Zunaj metropole ima Francija »prek morja« okoli 1,700.000 prebivalcev; raztreseni so na velikanskih svetovnih prostranstvih, pravzaprav na okoli desetih različnih področjih. S tem se tudi množijo specifične okoliščine, zakaj so ta ozemlja ostala francoska.

Francoske posesti so razdeljene na »departmaje«, kar pomeni, da so štete za integralni del Francije, in na »prekomorska ozemlja«, ki so nekakšni aspiranti k položaju »izenačenja« z departmaji metropolitanske Francije. V Južni Ameriki je tak departman Gvajana, med Brazilijo in Surinamom, nekdanjo nizozemsko kolonijo, ki je dobila neodvisnost

25. novembra 1975. Tu je bila nekdanj »slavna« kaznilnica ali kolonija kaznjencev, ki se je imenovala Hudičev otok. Čezmorski departmaji so tudi karibski otoki Guadeloupe in Martinique. V Indijskem oceanu je to otok Mayotte, ki je sicer del Komorov, vendar se je iz njih izključil, kar bomo posebej osvetlili. Zanimiv je tudi primer otoka Réunion, prav tako departmaja v Indijskem oceanu. St. Pierre in Miquelon, blizu New Foundlanda, sta leta 1976 prav tako dobila status departmaja.

»Prekomorska ozemlja« so številna. Sem sodi francoska Polinezija (Territoire de Polinesie) z otoki Marquesas (Iles Marqueses), otočjem Tuamoto ali Puamoto, Društveni otoki (Iles de la Société) s Tubuasijem in Gambierom. Upravljajo jo iz Tahitija, kjer je polovica prebivalstva te upravne enote. V Tihem oceanu je še Nova Kaledonija (Nouvelle-Calédonie) s številnimi otoki. Wallis in Fortuna imata status »prekomorskega ozemlja« po letu 1961.

Zadnja francoska posest na celinski Afriki, t. i. ozemlje Afarcev in Isajcev, je dobilo zapozneno neodvisnost kot republika Džibuti (Djibouti) 27. junija 1977. Ohranja jo zlasti s francosko pomočjo, ker sosedna Etiopija, ki ima prek Džibutija najpomembnejši dostop do morja, in Somalija, ki ozemlje prišteva k tistim, kjer živijo Somalijci zunaj matične domovine, s svojimi nezdržljivimi interesi poudarjata »potrebo« francoske pričujočnosti.

Francija je dala neodvisnost tudi Komorom 6. julija 1975; otokom, ki imajo več kot 300.000 prebivalcev so včasih kolonialno upravljali z Madagaskarja. Nastopil pa je simptomatičen zaplet. Francija je izvedla glasovanje, za neodvisnost pa se ni opredelil otok Mayotte, ki ima prebivalstvo pretežno krščanske vere, medtem ko na Komorih na splošno prevladuje islam. Tako so Komorijci bili za neodvisnost s 95 % glasov, otočani Mayotte pa proti z večino 64 % glasov. Le malo pozneje so prebivalci Mayotte z velikansko večino (leta 1976) potrdili svojo voljo »ostati del Francoske republike«.

Primer nepopolne dekolonizacije Komorov je močno ilustrativen. Vlada Komorov zatrjuje, da Francija »nezakonito zavzema del nacionalnega ozemlja«, očitno pa je, da so Franciji na voljo večinski glasovi iz otoka Mayotte (otok ima le 12 % celotnega prebivalstva Komorov, t. j. okoli 40.000). Generalna skupščina Združenih narodov je v skladu s svojo podporo procesu dekolonizacije obsodila francosko politiko, potem pa je Francija uveljavila za Mayotte t. i. »evolutivni status« (Statut evolutif), ki omogoča otoku Mayotte priključitev h Komorom, »kadar bi si to želel« . . .). Organizacija afriške enotnosti je obsodila tudi ta manever. Sami Komorci pa so po neodvisnosti v gospodarskih težavah, politično so nestabilni in se soočajo s separatizmom nekaterih drugih otokov.

Okoli Madagaskarja ima Francija še majhne otoke Tromelin, Glorieuses, Juan-de-Nova, Bassas-da-India, Europa. Nimajo več kot 50 km² skupaj; to so točke, izgubljene v Indijskem oceanu, vendar strateško pomembe. Madagaskar vztrajno zahteva te otoke, Francija navaja

razloge, zakaj jih ne izpusti. Komori so bili nekdaj upravno vezani na Madagaskar, veliko francosko posest v tem delu sveta, enega največjih otokov na svetu (po površini obsega dve Jugoslaviji ali 592.000 km²). Ko je 26. junija 1960 Madagaskar dobil neodvisnost in postal Demokratična republika Madagaskar, je zahteval — in na tem še vedno vztraja — otoke, ki ga obkrožajo. Podobne zahteve je imel Mavricius (Mauritius), ki je dobil neodvisnost od Velike Britanije 12. marca 1968. leta.

V marsičem je problem dekolonizacije francoskih posesti v Indijskem oceanu podoben v petdesetih letih zaustavljeni dekolonizaciji nekdanje holandske (nizozemske) Vzhodne Indije. Indonezija, država naslednica, je zahtevala vso holandsko posest, ne glede na njeno raznoternost ali morda posebno politično voljo katere izmed njenih delov. Dolgo je bil akuten problem zahodnega dela Nove Gvineje, ki mu Indonezijci pravijo Zahodni Irian. Indonezija je izsilila priključitev Zahodnega Iriana, ni pa še utegnila njegovo prebivalstvo prepričati o primernosti svojih dekolonizacijskih postopkov. To se jim ni posrečilo, tudi tedaj ne, ko so priključili portugalski del otoka Timorja, ki je postal 27. indonezijska provinca (1976), potem ko so uprizorili genocid.

Problem prekmorske Francije

Prav tako je ilustrativen primer otoka Réunion, francoskega prekmorskega departmaja (département française d'outre-mer), ki ima 2.511 km² površine in okoli 300.000 prebivalcev. Osvobodilni komite Organizacije afriške enotnosti vztrajno zahteva njegovo dekolonizacijo, ker je Réunion »del afriške celine«, tako kot je to Mavricius ali Sejšeli (Seychelles). Na Réunionu pa ni omembe vrednega gibanja, ki bi zahtevalo odcepitev od Francije. Komunistična partija (PCR), najpomembnejša stranka politične opozicije, zahteva le avtonomijo znotraj Francoske republike. Raymond Barre, francoski ministrski predsednik, rojen na Réunionu, pa je pribil, da je potrebno ne le »ignorirati zgodovino, da bi nekdo lahko trdil, da je Réunion kolonialno ozemlje, ko je vendar bil vedno Francija v Indijskem oceanu.«¹

Podobno je stanje v karibskih departmajih (Martinique in Guadeloupe), kjer je tradicionalno na volitvah zmagala leвица, volilno telo pa se vedno bolj opredeljuje za obstanek »v Franciji« z glasovanjem za stranke, ki ne zagovarjajo ne neodvisnosti ne avtonomije. Prebivalstvo so zvečine črnici, potomci sužnjevi in tu je rojeno gibanje, negritude, ki je imelo veliko vlogo v osveščanju črncev sploh in v afriških osvobodilnih gibanjih posebej.

V drugačnih okoliščinah in »časih« je seveda tudi v primerih, kakršen je Réunion, kjer je večji del prebivalstva »kreolski«, in še prej v primerih, kakršen je Martinique, kjer so to črnici, prišlo do gibanja za neodvisnost

¹ Le Monde, Paris, 30 juin 1978, p. 5.

in končno do ločitve od matične države. Prebivalci Réuniona niso nič bolj Francozi, kot so bili »Angleži« prebivalci trinajstih severnoameriških kolonij, ali »Španci« kreolci Latinske Amerike . . . Vsekakor pa niso nič manj Španci prebivalci Kanarskih otokov (na sedmih otokih s površino 7.500 km², ki jih je 1.250.000), ker niso še uspeli natančno določiti svojo posebno narodnost. Kljub temu je na Kanarskih otokih pomembno gibanje M. P. I. A. C. (Movimiento por la Autodeterminación y Independencia de Archipélago de Canarias, Gibanje za samoodločbo in neodvisnost Kanarskega arhipelaga). Argument tega gibanja je prav isti ali podoben, kot bi bil lahko za Réunion. Kanarski arhipelag je afriška kolonizirana dežela, ki jo je Španija vojaško okupirala in eksploatirala. Postati mora neodvisna republika. To so argumenti separatistov na Kanarskih otokih, Réunion pa je dlje od metropole in tam takih argumentov ni slišati.

Velika Britanija

Velika Britanija je ostala posestnica številnih ozemelj. Celo v Evropi ima enega: Gibraltar (od leta 1704) kot strateško točko, kjer Sredozemsko morje prehaja v Atlantski ocean; očitno leži na španskem ozemlju. Prav tako je očitno na kitajskem ozemlju Hong Kong. Gibraltar zahteva nazaj Španija, Gibraltarci tega nočejo. Hong Kong bi si Kitajska zlahka vzela, vendar LR Kitajska tega ne želi.

Španija je leta 1966 odločno zahtevala, naj Velika Britanija prenese »bistveni del suverenosti« nad Gibraltarjem na Španijo, in je uvedla blokado. Naslednjega leta pa je velika večina prebivalstva (12.138 glasov) volilo obstanek pod Veliko Britanijo in le 44 je želelo »povratak« Španiji. Nova ustava je dala leta 1969 izvoljeni skupščini (House of Assembly) večji nadzor nad domačimi zadevami. Generalna skupščina Združenih narodov pa je zahtevala od Velike Britanije, naj odpravi kolonialni status Gibraltarja.

Prebivalstvo Hong Konga se je močno pomnožilo po zmagi socialistične revolucije na Kitajskem; v letih 1949—1962 se je vanj priselilo več kot milijon ljudi, tako da šteje že več kot 4,5 milijona. V veliki večini je kitajsko. Kampanja, ki jo je LR Kitajska vodila zoper kolonialno oblast v Hong Kongu leta 1967, je prenehala in ob kitajskem posrednem ali neposrednem sodelovanju se je razvilo v Hong Kongu izredno dinamično gospodarstvo, seveda kapitalistično. Prek Hong Konga poteka velik del kitajske zunanje trgovine.

Če sta primera Gibraltarja in Hong Konga nekoliko specifična, pa je Velika Britanija tudi na druge načine zadržala precej ostankov različnih stopenj upravljanja in nadzora nad nekdanjimi kolonijami. Tako kot Francija ima tudi Velika Britanija še vedno posesti v Karibskem območju. Ostanke britanske Zahodne Indije so Windward in Leeward Islands (privetрни in odvetрни otoki): Sveti Vincenc, Sveta Lucija in Dominika, ter Montserrat, Antigua in St. Kitts (St. Christopher)-Nevis-Antigua,

pa še majhni otoki, ki se imenujejo Deviški (Virgin Islands), ter 360 koralnih otokov, imenovanih Bermuda. Petim od teh otoških skupin je Velika Britanija podelila samoupravo (1967—69) in postali so »pridružene države«; metropola vodi njihovo »zunanjo politiko« in skrbi za »obrambo«. To so Antigua, Dominica, Sveta Lucija (St. Lucia), Federacija St. Kitts-Anguilla in Sveti Vincenc (St. Vincent).

Zapleten pa je primer Beliza (Belize ali nekdanj britanski Honduras) v Centralni Ameriki, ki meji na Gvatemalo in Mehiko. Neodvisnost je odložena, ker to ozemlje vztrajno zahteva Gvatemala. Prebivalstvo, ki šteje okoli 150.000 in je dobilo samoupravo leta 1964, s tem očitno ne soglaša. Gvatemala pa grozi s silo, ne pristaja na dejstvo, da prebivalstvo Beliza loči od Gvatemale zgodovina, kultura, jezik in morda še kaj.

Simptomatično je, da je na samem ameriškem kontinentu očitna deljenost stališč glede prihodnosti Beliza. Štiri karibske države (Barbados, ki je dobil neodvisnost od Velike Britanije 30. novembra 1966, Jamajka, ki jo je dobila 6. avgusta 1962, Granada, ki je postala neodvisna 7. februarja 1974, in Trinidad-Tobago, ki je postal neodvisna država 31. avgusta 1962 — vse nekdanje britanske kolonije), pa tudi nekdanje holandske kolonije (Surinam) in še Panama podpirajo neodvisnost in ozemeljsko celostnost Beliza. Gvatemala podpirajo ostale centralnoameriške države.

Podobno je s Falklanskimi otoki v Južnem Atlantiku, ki jim Argentinci pravijo Islas Malvinas in jih zahtevajo zase. Prebivalcev je le okoli 2.000, gojijo ovce, vendar kaže, da so tod ležišča nafte in zemeljskega plina. V Atlantskem oceanu ima Velika Britanija še Sveto Heleno, kjer so imeli ujetega Napoleona I. (1815—1821), Tristan da Cunha, otok na pol poti med Rtom dobre nade in Južno Ameriko, in Ascension, kjer je vzpostavljena pomembna relejna komunikacijska postaja.

Konfrantacije v Aziji in primer Bruneia

Od velikanskih azijskih posesti je Veliki Britaniji ostalo bore malo. Tisto pa, kar je ostalo, ima spet poseben pomen in tako je treba posebej obravnavati, denimo, primer Bruneia, severnega dela otoka Borneo, med malezijskima državama Sarawak in Sabah. Večji del otoka Kalimantan je indonezijski. Od leta 1888—1971 je Brunei bil »sultanat pod protektoratom«, potem pa je postal avtonomni islamski sultanat kot »pridružena država« Commonwealthu ali britanski skupnosti narodov. Ima površino 5.765 km² in okoli 150.000 prebivalcev. Večji del so Malajci in muslimani (65 %), tretjina pa je Kitajcev. Kitajci so seveda, podobno kot v drugih deželah tega dela sveta, gospodarsko najpomembnejši, vendar niso bruneiski državljani, če ne dokažejo, da znajo malajščino. Veliko bogastvo v nafti je v rokah Royal Dutch Shell, transnacionalne družbe. Na podlagi tega bogastva je bil leta 1975 narodni dohodek na prebivalca kar 2800 dolarjev.

Na podlagi sporazuma iz leta 1871 ima Brunei »notranjo kontrolo«. Pravica britanskega visokega komisarja, da »svetuje« sultanu v zadevah, »povezanih z vladanjem države«, je prenehala. Velika Britanija skrbi za obrambo in to je temeljno vprašanje. Pravzaprav mednarodni položaj Bruneia ni jasen. Glede na to, da »britanska krona« vodi zunanje zadeve, je moči reči, da Brunei ni suveren. Bruneici imajo britanske potne liste. Oblast pa je dejansko v rokah avtokratskega sultana, ki ne dovoljuje prav nobenih demokratičnih svoboščin.

Britanci so imeli nekatere pomisleke glede prihodnosti svojega »nadzora« nad Bruneiem ne le zaradi anahroničnega avtokratizma sultanove oblasti. Misliti jim je dalo, denimo, dejstvo, da so Indonezijci vojaško intervenirali v nekdanji portugalski koloniji na Timorju in jo priključili. Ni malo analogij med portugalskim Timorjem in Bruneiem — oba sta ostanka kolonialnih imperijev v jugovzhodni Aziji. Malezija, ki popolnoma teritorialno obkroža Brunei, je na to analogijo več kot pomislila. Velika Britanija pa je utegnila pomisliti na možnost, da si bo Malezija, podobno kot Indonezija na Timorju, skušala prilastiti Brunei. Ni nezanimivo, da je Malezija, podobno kot Indonezija, opravičevala svoj »antikolonialni nastop« s tem, da je opozorila na nevarnost, da bi »komunisti utegnili iskati novo bazo med azijskimi nacijami«. V Vzhodnem Timorju je nastopila Revolucionarna fronta za neodvisnost Vzhodnega Timorja — Fretilin in Indonezija je svojo intervencijo opravičevala z bojem zoper komunistično nevarnost. Imajo pa tam izredne izkušnje s pobijanjem komunistov: nekateri podatki pričajo, da jih je režim generala Suharta, potem ko je z državnim udarom vojske prevzel oblast (leta 1965), pobil vsaj milijon . . . Tudi ni čudno, če je Malezija ponudila podporo indonezijski vojaški intervenciji v Vzhodnem Timorju in pritrdila njegovi vključitvi v Indonezijo.

Brunei torej ohranja svojo ločenost zoper težnje Malezije. V času »konfrontacije« Malezije z Indonezijo okoli posesti, ki so na Borneu prešle v malezijsko federacijo, je Brunei zaostрил odnose z Malezijo. Malezijska federacija, ustanovljena leta 1962, je bila v konfliktu tudi s Filipini okoli Sabaha, v konfrontaciji z Indonezijo pa do leta 1966. To so okrivili celo za to, da je priključila del bruneiskega ozemlja in sicer že leta 1890, ko je tam okoli razsajal znani avanturist radža Charles Brooke (pri nas znan iz televizijske nadaljevanke o Sandokanu).

In Malezija in Indonezija imata težave znotraj lastne države s separatističnimi gibanji na dokaj raztresenem ozemlju. Zato je soditi, da je bil Vzhodni Timor za Indonezijo nevarnost tudi s te plati, kot Brunei prav gotovo lahko služi za vzgled separatizmom znotraj Malezije kot »sestavljene« države. Filipini, ki imajo podobne separatistične težave, prav tako podpirajo politiko »zaokroženja« državnih ozemelj tako Indonezije kot Malezije.

Razumljivo je potemtakem, da vodijo prav nasprotno politiko tiste države, ki so same »obkrožene« in želijo zadržati svojo ločenost. Tako

Singapur čuti stalno ogroženost svojega otoškega položaja na 587 in pol km² površine in podpira ločenost Bruneia kot nekakšen precedens lastnega preživetja... (Singapur se je ločil od Malaje v avgustu 1965, Kitajci predstavljajo 3/4 prebivalstva, ki šteje 2/3 milijona).

Potemtakem nam tudi ti primeri kažejo, da je dekolonizacija ostankov kolonialnih imperijev v veliki meri povezana s političnimi interesi že dekoloniziranih držav, ki so podedovale številne probleme, etnične, regionalne in drugačne, neenotnost in nehomogenost. Vsekakor so močno ranljive v svoji ozemeljski enotnosti. Nekdanje kolonialne sile s sodobnimi ambicijami lahko obilno izkoriščajo tudi ta dejstva, pa tudi spore med dekoloniziranimi. V marsičem je bil podoben primer v dekolonizaciji francoskega Džibutija v Vzhodni Afriki. Avtokratska oblast na Bruneiu, kot je to bilo svoj čas s Kuvajtom, ki so si ga lastili neodvisni sosede, zlasti Irak, pristaja na britansko zaščito, ker je to zaščita pred Malezijo, ki si želi Brunei priključiti, česar sploh ne prikriva.

Velika Britanija pa je pokazala več pripravljenosti dekolonizirati preostale majhne raztresene kolonialne posesti v Tihem oceanu in v Ameriki kot Francija. Si je pa povsod skušala zagotoviti temeljne gospodarske vzvode.

V Tihem oceanu ima Velika Britanija še otoke Pitcairn (na pol poti med Južno Ameriko in Avstralijo). Tu pa je le 78 prebivalcev. Kot kolonijo jo upravlja britanski predstavnik v Novi Zelandiji. Otoke Gilbert in druge od njih odvisne otoke so leta 1892 proglasili za »protektorat« in je to še zdaj.

Dobili pa so neodvisnost Solomonski otoki (Solomon Islands) v začetku julija 1978. (Solomonski otoki naj bi postali 150. član organizacije Združenih narodov.) Kolonialni sporazumi pa so že v prejšnjem stoletju razkosali Solomonsko otočje. Nemci so vzpostavili nadzor nad severnim delom (1885) in uveljavili svojo posest na velikem otoku Bougainville. Velika Britanija je potem vzpostavila »protektorat« nad južnim delom arhipelaga (1893). Nemški del so zavzeli Avstralci v prvi svetovni vojni, potem je bil pod avstralsko upravo skupaj Papuo-Novo Gvinejo, ki je tudi dekolonizirana (16. septembra 1975). Južni del vzhodne nove Gvineje so si lastili Britanci po letu 1884, Avstralija je prevzela ozemlje leta 1905. Severovzhodni del si je lastila Nemčija po letu 1884 in zavzela Avstralijo v prvi svetovni vojni. Društvo narodov ji je po vojni poverilo mandat nad tem ozemljem. Oba dela so po letu 1949 upravljali skupaj, v letu 1973 sta dobili samoupravo in neodvisnost kot Papua-Nova Gvineja.

Neodvisnost pa je za tako majhna ozemlja dvomljiva. Tako imajo Solomonski otoki le 29.785 km² površine in 196.823 prebivalcev (po cenзуs u iz 1976). Okoli 90 % ljudi živi in se ukvarja s poljedelstvom. Delajo na velikih plantazah, ki so v rokah Evropejcev. Bančni in monetarni sistem je popolnoma v britanskih in avstralskih rokah.

Med formalno nedekolonizirana ozemlja sodijo tudi Novi Hebridi, britansko-francoski kondominij (sestavljani iz 11 večjih otokov in okoli 69 otočkov). Dobili so avtonomijo in postali naj bi neodvisni v letu 1980. Je pa enostnost arhipelaga dvomljiva. Okoli 90 % prebivalstva (ki šteje skupaj 100.000) je melanezijskega izvora, ostali so Evropejci, mestici (rasni mešanci) in Kitajci. Med Melanezijci si stojita nasproti dve »eliti«: anglofonska, ki je nastala v presbiterijskih in anglikanskih misijonih in se združuje v Vanuaaku Pati (VAP), druga je frankofonska, zastopajo jo zmerne stranke, ki so sovražne VAP. Tako je torej kondominij ustvaril vire razdora; vežejo pa se tudi za plemenska nasprotja. Do tega je privedlo 60 let »skupnega vpliva«, arhipelag je namreč pod skupnim pomorskim nadzorstvom Velike Britanije in Francije od leta 1887, postal je kondominij leta 1960, za »ozemlje skupnega vpliva« ga imajo od leta 1914. Francoski vpliv je bolj omejen na mesta, kot so bili tudi katoliški misijoni; britanski vpliv je bolj uveljavljen na vasi. Vplivi so prodirali zlasti prek šolstva, ki je bilo v rokah Britancev in Francozov.

Novi Hebridi pravzaprav v malem kažejo, v kolikšni meri so kolonialne sile uspele ločiti kolonialno obvladana ljudstva. Prav zato jih velja posebej omenjati in analizirati.

Zanimivo je, da VAP želi odpraviti francoske šole, v katerih je že več učencev kot v britanskih. To kaže, da se politični boj akulturirane »elite« prenaša logično na področje izobrazbe. Deli »elite« se opirajo za sosednje otoke; zlasti Fidži je postal dodatna opora anglofonskega dela izobraženih. (Fidži, britanska posest po letu 1874, je dobil neodvisnost kot »Dominion of Fiji« 10. oktobra 1970.)

Nastajanje nove države pa je tudi z upravne strani zapleteno. Otoki arhipelaga so močno raztreseni; obstajajo pa tudi tri ravni administracije: kondominialna, britanska in francoska; zamešana je sodna in izvršna oblast; različen je postopek do »avtohtonih« kot do Francozov in Britancev, gre za že drugod uveljavljano prakso dvojne kvalitete državljanstev itn. Mnogi se seveda sprašujejo, kako bi arhipelag deloval kot ekonomska enota. Gospodarstvo temelji na izvozu kobre in govejega mesa; arhipelag ima dvojni monetarni sistem (neohebridski frank in avstralski dolar), dasiravno je prva valuta v večjem obtoku. Še več. Velika Britanija in Francija nimata enakih stališč glede razvoja arhipelaga. Velika Britanija, ki kaže znake manjšega interesa in nudi že manjšo pomoč od Francije, prepušča nadaljevanje »vpliva« svojim dominionom — Avstraliji in Novi Zelandiji, ki že imata na arhipelagu pomembne finančne in trgovske interese.

O nekoloniziranih posestih Združenih držav Amerike

O nedekoloniziranih posestih Združenih držav Amerike se dokaj manj govori kot o drugih, akoprav imajo v lasti velika prostranstva Mikrone-

zije. Kot da njim, supersili, to bolj pritiče . . . Posesti so morda majhne, je pa hudo pomemben ocean, ki ga obvladujejo. Geopolitično gledano gre za kakih 7.700.000 km², večji del je res voda, v njej pa strateško čudovito posejanih kakih 2241 otokov s skupno površino 1850 km². Le okoli 200 otokov ima stalno prebivalstvo (nekateri le 40 do 50 ljudi); skupaj šteje severnoameriška Mikronezija okoli 125.000 prebivalcev.

Mikronezija se začinja na severu z Marianskimi otoki. Otoke so najprej imeli Španci, potem so jih prodali Nemcem (po špansko-ameriški vojni leta 1898, ki je Združene države vpeljala med pomembne kolonialne sile), vendar so si Severnoameričani vzeli največji otok Guam. Ta je postal prvorazredna vojaška baza. Marijani so bili med dvema svetovnima vojnama japonsko mandatno ozemlje. Mandat Društva narodov so Japonci kar se da izkoristili, otoke so kolonizirali in iztisnili staroselce, zasadili so plantaže sladkornega trsa, razvili ribištvo itd. Združene države Amerike so Marijane dobile kot ozemlje »pod varstvom« organizacije Združenih narodov, potem ko so jih v času druge svetovne vojne preotele Japoncem *manu militari*.

Podobno usodo so doživeli Karolini. Nemci so jih skupaj z Marshallovimi otoki kupili od Španije, zgubili pa v prvi svetovni vojni; Japonci so tudi te otoke dobili kot mandat Društva narodov, razvili rudnike boksita in jih sploh močno izkoriščali, pa še izredno pomembno vojaško oporišče jim je bilo na Karolinah. Tudi to so Združene države Amerike podedovale.

Vse japonske mandate je potemtakem prevzela v »skrbstvo« ista supersila. Očitno se ji ne mudi zapustiti Mikronezije. Izmišlja pa si razne pretveze in poteze. Kot koncentracija materialne blagodati si lahko dovoli tudi kako miloščino prebivalstvu in ga tako navaja na »ameriški način življenja«. V političnem smislu pa snuje »federirane države«, v katerih bi ohranila nadzor nad obrambo (seveda), zunanjo politiko in morda še kak »nadzor«. Da bi stvar tekla demokratično, je v letu 1978 organiziran referendum o projektu ustave, ki predvideva »svobodno pridružitve« (asociacijo) arhipelagov severnega Pacifika Združenim državam Amerike. Štiri od šestih distriktov (Yap, Truk, Ponape in Kusaie) se menda strinjajo, Palau in Mashalovi otoki pa ga odklanjajo. Slednji dve upravni enoti želita menda postati ameriški »Commonwealth«, kot so to že Marijani. Imajo pa prav Palau in Marshallovi otoki izjemen strateški pomen: v Marshallovih otokih so vojne naprave zelo pomembne, Palau naj bi postal prvorazredno globokovodno pristanišče, pa tudi velike rafinerije nafte bodo tod gradili.

Imajo pa poleg »skrbniških« ozemelj Združene države Amerike še »prave« kolonialne posesti. Med njimi je največja ameriška Samoa, ki ji pravijo »najjužnejša posest«; to je od leta 1899 na osnovi sporazuma z Veliko Britanijo in Nemčijo. Zahodna Samoa je bila namreč nemška posest in je to bil kompromis, med mnogimi, glede različnih kolonialnih interesov. Zahodna Samoa je prehodila pot od mandatnega ozemlja Nove

Zelandije po prvi svetovni vojni, do neodvisnosti 1. januarja 1962. Ameriška Samoa pa je bila najprej pod upravo mornarice, po letu 1951 pa je uvedena »civilna« uprava. O neodvisnosti se nič ne sliši. Poleg Samoe imajo Združene države Amerike še nekaj drugih manjših otokov, zlasti so pomembni tisti okoli Havajev, do koder je tako in tako segla geografska kontigviteteta (stopili so v »unijo« kot petdeseta »država« leta 1959). Posesost nekaterih otokov je sporna, ker jih imajo za svoje tudi Velika Britanija ali Nova Zelandija; je pa seveda to nepomembno v primerjavi s tistimi pomembnejšimi posestmi, ki jim jih nihče ne oporeka.

Karibsko morje in Združene države Amerike

V Karibskem morju imajo Združene države svoje Deviške otoke in še nekaj nenaseljenih večjih ali manjših čeri.

Nekaj podobnega je vsekakor Puerto Rico, ki ga mnogi štejejo za nedekoloniziranega, Združene države Amerike pa se v naravnavanju njegovega statusa sklicujejo na »voljo« njegovega prebivalstva.

Ni dvoma, da je Puerto Rico del Latinske Amerike po svojih kulturnozgodovinskih značilnostih in občutkih pripadnosti. Ko so ga Združene države Amerike vzele Španiji (po že omenjeni špansko-ameriški vojni), so ga najprej proglasile za »neinkorporirano« ozemlje. Po letu 1917 so postali Portorikanci »potencialni« severnoameriški državljani, če so se preselili v Združene države Amerike. Vrsta močnih narodnoosvobodilnih gibanj, zlasti po veliki svetovni gospodarski krizi (1929—1930) ni uspela pripeljati otok k neodvisnosti, so pa Združene države Amerike postopoma dajale otoku nekaj samouprave. Končno je leta 1952 uveljavljen status »Commonwealtha«; Puerto Rico je postal »pridružena svobodna država« (Estado Libre Asociado de Puerto Rico) z ustavo, ki je kopija severnoameriške. Z referendumom leta 1967 se je večina prebivalstva izrekla za obstoječi status in zoper popolno vključitev v Združene države Amerike kot ena od zveznih držav, ali za neodvisnost. Močna migracija v Združenih državah Amerike je postala posledica šibkih gospodarskih razvojnih tokov na otoku (leta 1976 je bilo 20 % delavcev nezaposlenih). Puerto Rico je seveda popolnoma gospodarsko odvisen od Združenih držav Amerike.

Problem cone Panamskega prekopa je prav tako vprašanje nedokončane dekolonizacije. Po določitih »sporazuma« iz leta 1903, vsiljenega Panami, ki se je ob intrigah severnoameriške diplomacije in ob grožnji z vojaško silo zoper Kolombijo (katere del je bila Panama, ločila v neodvisno državo), je nebogljen Panama podelila Združenim državam Amerike »večno suverenost« nad cono prekopa. Po že ustaljeni navadi, kadar gre za ozemeljske razširitve, so bogatini oškodovanim dali denarno rekompenzacijo. Ko se je Panama s težavo konsolidirala kot država, je začela vztrajno zahtevati revizijo sporazuma. Pritisk so večali nemiri v Panami in dejanska kristalizacija celotne panamske politike okoli tega

problema. Številna so bila pogajanja, ki so v celoti skušala dušiti panamske proteste, dokler ni prišlo v letu 1977 do kompromisa. Ta predvideva konec severnoameriške suverenosti oziroma »odgovornosti za obrambo in upravo nad prekopom« leta 2000. To pomeni: do takrat pa bomo še videli . . .

Sicer pa je vprašanje severnoameriških baz, razvrščenih na ozemlju držav, ki so bile vključene v severnoameriški vojaško-strateški sistem in gospodarsko-politični blok, tudi problem dekolonizacije. So namreč »ekstrateritorialne«, kar izziva probleme celo v nekem smislu na Filipinih. Mnoge baze pa so nastale pred drugo svetovno vojno. Tako imajo na Kubi Združene države Amerike še vedno pomorsko bazo v zalivu Guantanamo, kar je nekakšen preostanek nadvlade nad Kubo, ki jo je končala šele kubanska revolucija (1959).

Tragika Namibije

Če nazadnje omenimo Namibijo, je to le zato, da posebej poudarimo, da je značilen simptom zaustavljene dekolonizacije. Vstop Namibije v neodvisnost zavira Južnoafriška republika, ki tudi sama ni dekolonizirana država, ker vztraja na manjšinskih oblasti »belcev« zoper večinsko prebivalstvo. Gre torej za več dejavnikov, ki dekolonizacijo zavlačujejo.

Namibija je bila nekdanja nemška kolonija kot jugozahodna Afrika. V začetku prve svetovne vojne so čete takratne Južnoafriške unije, ki so bile v sestavi britanske »imperialne« armade, ozemlje okupirale in Društvo narodov je stanje priznalo z dodelitvijo mandata. Organizacija Združenih narodov je tako kot v drugih primerih »skrbstvo« potrdila. Zahtevo Južnoafriške republike, naj bi Namibija postala njena peta provinca, je seveda organizacija Združenih narodov zavrnila. Gre za pomembno ozemlje, ki meri kar 824.292 km², čeprav ima le 917.000 prebivalcev (po podatkih iz leta 1955). Med njimi je okoli 100.000 »belcev« in najpomembnejša je nemška kolonija, ki šteje okoli 20.000 ljudi, ki so pa ogroženi južnoafriških manipulacij zoper dekolonizacijo. S tem seveda ta kolonija varuje svoje velikanske gospodarske, družbene in politične prednosti.

Vztrajnost Južnoafriške republike v smeri dejanskega ohranjanja svoje oblasti v Namibiji je v luči njenih ambicij, da hoče ohraniti položaj »subimperializma«, vznemirljiva. To vztrajnost privablja bogastvo Namibije (zlasti diamanti), še bolj pa strateški interesi. Z umikom iz Namibije bi si Južnoafriška republika odprla še en bok, potem ko je drugega močno odprla zapoznala, a radikalno usmerjena dekolonizacija portugalskih kolonij Mozambika in zlasti Angole. Prihodnost »bele« Rodezije je postala dvomljiva. Poleg vsega pa je v Namibiji nastalo močno osvobodilno gibanje SWAPO (South West African People's Organization, Jugozahodna afriška ljudska organizacija), ki ga je organizacija Združenih narodov kot legalni »skrbnik« priznala za edinega predstavnika ljud-

stva Namibije. SWAPO pa ne prikriva svojih antirasističnih teženj in ni neznana njegova programska usmerjenost, ki je kaj malo povšeči arhikalistični vladi Južnoafriške republike in še marsikateri drugi.

Organizacija Združenih narodov je Južnoafriški republiki vzela »varstvo« nad Namibijo že leta 1966. Potem pa so se začela pregovarjanja. Dejavnost SWAPO, ki je prešel na gverilsko vojskovanje, je dramatizirala položaj, kajti južnoafriška republika je s silo skušala uničiti partizane in je s tem namenom celo intervenirala v angolski državljanski vojni. Poleg nasilja in krvavih represalij, ki so splošna metoda vladanja »bele« rasistične manjšine, je Južnoafriška republika skušala tudi politično manevrirati. Glavna opora SWAPO je v etniji Avambo (45 % prebivalstva) in po stari učinkoviti praksi kolonializma je vlada Južnoafriške republike skušala izzvati plemenske spore, oziroma manipulirati s plemenskimi rivalstvi. Akoprav organizacija Združenih narodov tudi »vztraja«, pa je očitno, da do mnogih oklevanj prihaja zaradi želje tistih nekdanjih in sedanjih kolonialnih in neokolonialnih metropol, ki imajo »širše« strateške in gospodarske interese tudi v tem, da vsaj posredno ali »skrivaj« ščitijo Južnoafriško republiko.

Dekolonizacija Namibije zapleta tudi problem edinega pomembnega пристanišča Walvis Bay. Gre za enklavo, ki jo je imela po letu 1878 v svoji oblasti Velika Britanija (969 km²); anektirana je za ravnovesje nemški koloniji. Čez 6 let je enklava administrativno priključena Kapski koloniji, ta pa je leta 1910 vključena v Južnoafriško unijo, ko je dobila status dominiona. Južnoafriška unija je enklavo v letu 1922 priključila administrativno svojemu mandatu. Potem ko je prišla na dnevni red dekolonizacija mandata, pa se sklicuje na zgodovinske pravice do Walvis Baya, kot država naslednica britanskih posesti. Vlada Južnoafriške republike si je v letu 1977 Walvis Bay priključila.

Mnoge ovire dekolonizacije se pravzaprav okoli namibijskega problema dokaj bistro kažejo. Ko pa jih dodamo celotnemu kompleksu zaustavljene dekolonizacije, dobimo več ali manj celostno podobo nekaterih ključnih razlogov, zakaj dekolonizacija ni bila in ni mogla biti — ter verjetno še dolgo ne bo — dokončan proces.

FRANC ŠETINC

Zveza komunistov danes

Uredništvo »Teorije in prakse« se je obrnilo na tovariša Franca Šetince, sekretarja predsedstva CK ZKS s prošnjo, da bi odgovoril na nekatera vprašanja o dejavnosti zveze komunistov, ki so jih posebej izpostavili kongresi ZK in zadevajo uresničevanje kongresnih sklepov. Tovariš Šetinc se je po vabilu ljubeznivo odzval.

UREDNIŠTVO: V programu Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bil sprejet leta 1958, je jasna in nedvoumna opredelitev, da je razglašanje monopola komunistične partije v politični oblasti kot univerzalno in »večno« načelo diktature proletariata in socialistične graditve — nevzdržna dogma. Hkrati je bilo poudarjeno, da krepitev samoupravljanja in neposredne demokracije terja še vedno poudarjeno vlogo družbenopolitičnih organizacij, posebej ZKJ. Pri tem pa program ZKJ naglašá nujnost nadaljnje transformacije ZKJ iz klasične politične stranke delavskega razreda v nov tip politične organizacije, ki bo vzporedno z zginjanjem razrednih antagonizmov in zunanjega pritiska vse bolj organizacija za znanstveno proučevanje in usmerjanje družbenih gibanj. — Letos je minilo 20 let od sprejema programa ZKJ. Kako ocenjujete sedanjo etapo v razvoju ZK glede na omenjena stališča programa?

F. ŠETINC: Tedaj, ko smo sprejemali program ZKJ, se je marsikaj zdelo bolj oddaljeno kot se nam zdi v današnjem času. Vedeli pa smo, da moramo najprej po tej poti, če hočemo rehabilitirati socializem, ki mu je stalinizem s svojo nesocialistično in nedemokratično prakso naredil veliko škodo. Pa ne samo zato. Morali smo nadaljevati po poti zaupanja v ustvarjalne sile delavskega razreda in delovnih ljudi, če smo hoteli ostati zvesti pridobitvam narodnoosvobodilnega boja in revolucionarnim tradicijam avtentične jugoslovanske revolucije. Vsaka druga pot bi namreč vodila v nezaupanje, kar bi imelo za posledico, da bi umetno, prisiljeno enačili zavest in voljo delavskega razreda z vrhovi države in partije.

Morali smo torej hrabro v boj za stvarni socializem in za demokratično smer njegovega razvoja.

To, da se mora zveza komunistov v svojem razvoju preobraziti v nov tip politične organizacije, ni več zgolj nekakšna teoretična teza, ki je samo za akademsko razpravo, ampak postaja v današnjem času že tudi realnost — naša stvarnost. Seveda ne gre vse gladko in brez težav. Vendar se je večina delovnih ljudi v praksi že prepričala, da ZK nima namena osredotočati oblasti v svojih rokah, temveč da enakopravno z drugimi delovnimi ljudmi gradi družbenoekonomski in politični sistem, v katerem bo delovni človek — kot pravi Edvard Kardelj — sam svoje sreče kovač. Pri tem pa v ZK nikakor še nismo zunaj nevarnosti, da ne bi v nekih določenih okoliščinah zavili v eno ali drugo skrajno smer: da bi ostajali zunaj konkretne odgovornosti za dogajanja v celotni družbeni strukturi in omejevali svojo vlogo na splošne razprave in deklaracije, na nekakšno propagando za napredne odnose ali pa da bi ob zaostajanju razvoja družbene zavesti v posameznih segmentih socialistične samoupravne družbe intervenirali tako, da bi nadomeščali akcijo in odgovornost posameznih družbenih subjektov s svojo akcijo in odgovornostjo. Prva skrajnost bi porajala jalovost v akciji in oportunitizem; ustvarjala bi prostor, v katerem bi se uveljavljali posamezni politični monopoli in pritiski, ob katerih bi bil delavski razred često nemočen, neenoten, razklan v sebi in zato predmet manipulacije. Druga skrajnost bi slabila napore za krepitev celotne družbene strukture socialističnega samoupravljanja in krepila v ZK tiste težnje, ki bi ob vsakem večjem problemu rade začasno »suspendirale« samoupravljanje, namesto da bi se še bolj zavzeli za večjo sposobnost, avtonomnost in odgovornost slehernega samoupravnega subjekta.

Ta vprašanja so prav zdaj na moč aktualna, saj si napredka oziroma nove kakovosti samoupravnih družbenoekonomskih odnosov ni mogoče zamisliti brez odločilnih premikov v praktičnem funkcioniranju celotnega političnega sistema socialističnega samoupravljanja.

Tako je postal program ZKJ po dvajsetih letih v praksi bolj aktualen, kot je bil takrat. Sedaj tudi bolje razumemo, da preimenovanje KPJ v ZKJ leta 1952 ni bila samo nekakšna zunanja manifestacija, temveč tudi vsebinsko dejanje, s katerim smo označili koncept partije, tako zelo drugačen od stalinskega, ki je tedaj odločno prevladoval v svetu.

Po zadnjih kongresih se še bolj krepí vloga osnovnih organizacij in s tem vsega članstva ZK. Zato so bili s statutom — ne pa povsod tudi v praksi — odpravljeni razni sveti in komiteji ZK v tovarnah, ki so objektivno preraščali vlogo koordinacije in začeli vse bolj nadomeščati vlogo osnovnih organizacij ZK. To bi lahko bistveno zavrlo proče krepitev temeljnih organizacij združenega dela kot nepogrešljivega pogoja, kot temelja sleherne oblike družbene integracije.

UREDNIŠTVO: Idejna in akcijska enotnost zveze komunistov ni statična kategorija; je rezultat vedno novih družbenopolitičnih spoznanj in situacij

ter se stalno obnavlja in utrjuje z aktivnostjo članov zveze komunistov. Kako gledate, izhajajoč zlasti iz pokongresnega obdobja, na akcijsko razgibanost članov zveze komunistov. To je povezano z vprašanji demokratičnega centralizma. Kaj so prispevali zadnji kongresi ZK, da se še bolj uveljavi avtentična vsebina tega načela — da se poveča pobuda članstva na vseh ravneh organizacije in da se hkrati še bolj učinkovito oblikuje akcijska enotnost v ZK?

F. SETINC: Idejna in akcijska enotnost zveze komunistov tudi ni abstraktna, temveč je konkretna in realna, povezana z globalnimi in konkretnimi problemi in nalogami. Zato načelo demokratičnega centralizma ne more biti samo nekakšen izraz že ustvarjene enotnosti, temveč je predvsem instrument ZK za graditev enotnosti kot dinamične kategorije. Če pa gradiš enotnost, jo ustvarjaš toliko bolj trdno in prepričljivo, kolikor bolj je demokratična in ustvarjalna pot njenega nastajanja. Članstvo mora čutiti in razumeti, da je izvajanje sprejetih sklepov obvezno zato, ker so vzklili iz njegovega sodelovanja in prepričanja. Ta obveznost je torej zavestna in moralna, kar je vse kaj drugega kot enotnost, ki izvira iz birokratske monolitnosti.

Zadnji kongresi ZK so prispevali k afirmaciji obeh sestavin načela demokratičnega centralizma kot nedeljive celote. Ni pa seveda še povsod tako, kot bi moralo biti. Pojavi, ko se posamezne organizacije in vodstva ZK spreminjajo v nekakšne advokature raznih podjetniških, lokalističnih in drugih sebičnih interesov, niso samo idejni, temveč tudi akcijski odmik od družbenega interesa, odmik od smeri, v kateri mora ZK delovati vedno in povsod. Posamezni člani ZK pogosto pojmujejo načelo demokratičnega centralizma popačeno, samo »od tod do tam«, ne pa celostno, horizontalno in vertikalno, v okviru posameznih delov in ZK kot celote.

V nekaterih okoljih pojmujejo načelo demokratičnega centralizma preozko, samo v okvirih te ali one partijske organizacije, ne pa v kontekstu celotne politike zveze komunistov. Takšno pojmovanje ima neredko slabe posledice, ker se takšna osnovna ali celo občinska organizacija ZK »vpreže v voz« ozkega podjetniškega ali občinskega, lokalistično pobarvanega interesa. Načelo demokratičnega centralizma prav tako ni samo formalno organizacijsko, nekakšno notranjepartijsko vprašanje, ki je izolirano od metod, oblik in sredstev političnega dela zveze komunistov v širši družbi. Pravilno razumevanje in uporaba tega načela mora pomagati organizaciji, vodstvu in posameznemu članu ZK, da bo vedno in povsod deloval, kot pravi Edvard Kardelj — »na liniji družbenega interesa«.

UREDNIŠTVO: *XI. kongres ZKJ smo imenovali kongres akcije. To je tudi v skladu s temeljno naravo zveze komunistov, ki ni debatni krožek z različnimi idejnimi pojmovanji, kjer bi se v nedogled verbalistično premetavale besede, temveč je odgovorna organizacija revolucionarne akcije.*

Ali dejavnost zveze komunistov po kongresu opravičuje trditve, da ni bil akcijski samo kongres, temveč tudi vsa dejavnost po kongresu — in kaj-tere so, po vašem mnenju, glavne smeri akcije zveze komunistov danes?

F. ŠETINC: Če celotna dejavnost ZK ne bi opravičevala te trditve, potem bi bila pod vprašanjem tudi sama akcijska naravnost kongresa.

Omejil se bom samo na dve smeri akcije zveze komunistov danes, ki se mi zdita poglavitni. Prva terja, da dogradimo politični sistem socialističnega samoupravljanja tako, da bo uspešno praktično funkcioniral vsak njegov del in kot celota. Ne moremo si zamisliti napredka samoupravnih družbenoekonomskih odnosov, če ne bo razvejen in učinkovit celoten mehanizem socialistične samoupravne demokracije, ki mora vsak dan usmerjati, spodbujati in krepiti boj delovnih ljudi za okrepitev njihovega položaja v konkretnih družbenoekonomskih odnosih, v vseh konkretnih samoupravnih (demokratičnih) zvezah in spletih medsebojnih pravic in obveznosti. Ni dovolj zapisati samo v ustavo in zakone, da je dohodek neodtujljiv od tistega, ki ga ustvarja, kajti delavec v združenem delu mora imeti v rokah tudi razvita, učinkovita demokratična sredstva, s katerimi to svojo pravico in dolžnost tudi uveljavlja.

To ne velja samo za okvire temeljne ali delovne organizacije, temveč tudi za občino in republiko oziroma za vso družbo. Nepogrešljiva sestavina političnega sistema je, npr., sekcijski način dela v okviru socialistične zveze, ki mora omogočiti, da se bo politična enotnost zastran pomembnih družbenih vprašanj oblikovala po demokratični poti, z ustvarjalno in kritično izmenjavo oziroma bojem mnenj kar najširšega kroga ljudi. Vsak član te družbe, ki mu je do napredka, četudi se idejno in nazorsko razlikuje od članov ZK, mora imeti možnost, da sodeluje v takšnih razpravah in s tem pomembno prispeva k razčiščevanju družbenih vprašanj in seveda tudi k njihovem reševanju. Ne gre torej samo za to, da bi ljudem s sekcijami dali možnost za odkrito besedovanje, nekakšen »ventil sprostitve«, temveč gre za možnost učinkovitega vplivanja vseh ustvarjalnih sil na tokove in smeri družbenega življenja. Sekcije in druge demokratične oblike niso zgolj nadomestilo za večstrankarski sistem, temveč ga morajo revolucionarno presegati.

Druga smer naše akcije mora biti stabilizacija gospodarstva, boj za višjo družbeno produktivnost, za večjo učinkovitost celotne družbene organizacije. To ni naloga, ki bi bila lahko ločena od boja za razvoj samoupravljanja. Nasprotno, oboje je vzajemno povezano in med seboj odvisno, kajti razvoj in utrjevanje socialističnega samoupravljanja mora bistveno prispevati h krepitvi samoupravne integracije, torej k preseganju gospodarske razdrobljenosti, k boljši in bolj racionalni samoupravni organiziranosti združenega dela, s tem pa tudi k večji gospodarski učinkovitosti.

Stanje v gospodarstvu je po stopnji rasti proizvodnje zelo ugodno, po produktivnosti pa zaostaja za povečevanjem vseh oblik porabe. To

je pereč problem, katerega urejanja se moramo lotiti bolj dosledno in pogumno kot doslej. Seveda ni udobno plavati proti toku, za katerega je značilno geslo: »Zelo dobro nam je, ko bi le bilo še dolgo tako!« Toda pogumno bi bilo treba reči, da nam gre marsikdaj in marsikje bolje, kot je upravičeno po rezultatih dela in produktivnosti. Ne gre za to, da bi morali zniževati standard ljudi, toda nadaljnje zviševanje standarda bi moralo biti za naprej odločno in dosledno odvisno od ustvarjenega in možnega, od rasti produktivnosti. Slepili bi se, če bi mislili, da je politična stabilnost v naši družbi odvisna od rasti vseh oblik porabe, individualnega in družbenega standarda ter da ni odvisna od naših realnih možnosti.

UREDNIŠTVO: V pripravi na VIII. kongres ZKS in XI. kongres ZKJ je bilo večkrat poudarjeno, da ZK ne more biti zunaj sistema in nad političnim sistemom, ampak je njegova notranja politična sila. Pri tem so bile posebej poudarjene nove oblike dela. Katera bistvena nerazumevanja in razpوتا glede vloge ZK v političnem sistemu so očitna tudi po kongresih; kaj je, po vašem mnenju, pri metodah dela ZK bistveno, da bi lahko uspešno opravljala svojo funkcijo v političnem sistemu?

F. ŠETINC: O tem sem nekaj že dejal v odgovorih na prvi dve vprašanji. Edvard Kardelj je ob neki priložnosti dejal, da odpori zoper samoupravljanje in sovražno delovanje danes niso naš najtežji problem, kajti naš nadaljnji razvoj je vse bolj odvisen od naše sposobnosti, da poiščemo najustreznejše rešitve za samoupravno organiziranost združenega dela. Tako bi tudi lahko rekli, da tudi nasprotovanje zoper vodilno vlogo ZK ni naš največji problem, temveč je neprimerno bolj pomembno, da se bomo kot komunisti in hkrati kot neločljivi sestavni del večine vsak dan potrjevali s svojo ustvarjalnostjo in zgledom akcije znotraj sistema in enakopravno z delovnimi ljudmi v demokratičnih razpravah in akcijah. Uresničevanje vodilne vloge ZK je slej ko prej bilo in ostaja neločljivo povezano z delavskim razredom in delovnimi ljudmi, z njihovim socialističnim samoupravljanjem, z njihovo nepreklicno odločitvijo, da grade in branijo socializem, da branijo demokratično smer njegovega razvoja in se nenehno borijo zanj.

V nekaterih osnovnih organizacijah je več stare prakse in preživelih metod dela, kot so pripravljene priznati. Niso tako redki tudi posamezniki, ki nikoli ne pridejo navzkriž z načelno »linijo« ZK, ker — kot pravite v enem izmed vprašanj — razmetavajo besede o samoupravljanju, v resnici pa mislijo in delajo še vedno po starem. Takšni ljudje sicer niso pripravljene prevzeti tujega koncepta partije, toda njihov »domači« koncept se ne razlikuje dosti od tujega. S temi ljudmi so povezani tudi pojavi sektaštva, čeprav — ali morda prav zato — jim gre razprava o sektaštvu močno na živce. Takšni pojmujejo tudi revolucionarnost in razrednost precej po starem, precej daleč od tega, kar revolucionarna in razredna doslednost v boju za socialistično samoupravljanje mora biti.

UREDNIŠTVO: V pogojih poudarjane idejnopolitične in idejnoteoretične vloge ZK — in še posebej vloge članov — dobiva vse večji pomen idejnopolitična usposobljenost članstva in vloga marksistične teorije sploh. Kako ocenjujete prizadevanja za idejnopolitično usposabljanje in marksistično izobraževanje v ZKS? Kaj storiti, da bomo hitreje dosegali višjo kvaliteto in s tem tudi učinkovitost idejnopolitičnega usposabljanja in marksističnega izobraževanja?

F. ŠETINC: V ZKS smo močno razvejili in obogatili sistem idejnopolitičnega usposabljanja članstva. Imamo enoletno partijsko šolo z oddelki po območjih, nedolgo tega so začela delovati regionalna študijska središča, pripravljamo dopisno šolo marksizma itn. Ustvarjeni so torej pogoji za nove korake v doseganju višje kvalitete in s tem tudi večje učinkovitosti idejnopolitičnega usposabljanja in marksističnega izobraževanja, ki je nujen pogoj za učinkovito uresničevanje vodilne vloge zveze komunistov v boju za socialistične samoupravne odnose.

Rekel bi, da je zdaj statistika oblik idejnopolitičnega usposabljanja bogata, ni pa tako ugodna ocena kakovosti in učinkovitosti usposabljanja, ki se morata pokazati v akcijah, v boju za preobrazbo starih odnosov in starih, preživelih institucij, ki marsikje še vedno delujejo, čeprav pogosto z novimi imeni.

K vsemu temu bi dodal Pečujličevo misel, ki pravi, da lahko samo s teoretičnim in z idejnopolitičnim usposabljanjem razumemo in obvladamo samoupravno ideologijo kot »novo vizijo socializma kot enotnosti neposrednih fizičnih in umskih proizvajalcev, ki, združeni v sorazmerno samostojne delovne asociacije, upravljajo vse temeljne dejavnosti in novo ustvarjene vrednosti (državi puščajo samo nujne obče družbene funkcije). Ta vizija je hkrati tudi navdihnila oblikovanje nove družbene organizacije in kolikor se je uresničevala, je zrasla kot miselni proizvod novega družbenega angažiranja. Nastal je korenit preobrat od ideologije etatizma k ideologiji samoupravnosti kot bistvenega socialističnega odnosa.«

UREDNIŠTVO: Moč zveze komunistov je bila in ostaja v povezanosti z delavskim razredom in delovnimi ljudmi. Zveza komunistov kot avantgarda delavskega razreda nima nekih posebnih »partijskih« interesov. Ne vsiljuje svoje monopolistične oblasti, šele združena z delovnimi ljudmi v fronti SZDL je idejna in akcijska sila večine. Kako ocenjujete s tega gledišča odnose na relaciji zveza komunistov — SZDL, in, ali tu srečujemo kakšne probleme in odprta vprašanja?

F. ŠETINC: K temu, kar sem že rekel, bi dodal le še to, da je treba dobiti bitko za takšno socialistično zvezo, kakršna je eksistenčna potreba našega boja za socializem in potemtakem tudi naše prihodnosti, našega jutri, pri vsaki organizaciji ZK in pri vsakem članu ZK. Za to pa niso dovolj samo deklarativne opredelitve, temveč je nujno, da člani in predvsem funkcio-

narji ZK ne delujejo le na sestankih in v sklepih svojih partijskih organizacij in forumov, temveč da zapolnijo prenekatero občutno vrzel v celotnem mehanizmu socialističnega samoupravljanja, se pravi v delegacijah, družbenih svetih, sekcijah socialistične zveze, med mladino, v sindikatih, med borci NOB itn.

UREDNIŠTVO: V zvezo komunistov je v zadnjem času stopilo veliko mladih ljudi. Kako ocenjujete vlogo mladih komunistov v dejavnosti ZK kot celoti?

F. ŠETINC: Po X. kongresu Zveze socialistične mladine Slovenije bomo morali v dolgoročnejšo akcijo preverjanja aktivnosti mladih komunistov. Stanje med mladimi se ne ujema s številom 30.000 članov ZK do 27 let. Ali drugače: dejanska vloga mladih članov ZK ne ustreza nalogam, ki so pred mladimi generacijami v boju za socialistično samoupravljanje in za prihodnost družbe, ki je predvsem prihodnost mladih ljudi.

UREDNIŠTVO: Čeprav koncept zveze komunistov ni koncept vsevednega subjekta, ki bi imel vnaprej izdelane recepte za vse družbene situacije in ravnanja, je zelo pomembno, kako je zveza komunistov akcijsko usmerjena. Ali je po vašem mnenju zveza komunistov že tako usposobljena, da se sproti odziva na družbene probleme in da se ne prilagaja razmerju družbenih sil, ampak to razmerje tudi stalno spreminja?

F. ŠETINC: Koncept ZK res ni koncept vsevednega subjekta, toda to ne odvezuje komunistov od tega, da morajo imeti odgovoren in ustvarjalno kritičen odnos do vsega dogajanja v svojem neposrednem okolju in v širši družbi oziroma v vsem svetu. Zveza komunistov torej mora biti akcijsko usmerjena, kajti naš boj za nove družbene odnose spreminja politiko v preobraževalni dejavnik, v politiko v Gramscijevem smislu, po katerem politika pomeni spreminjati svet. V tem smislu odzivanje komunistov na družbene probleme še ni povsod dovolj hitro, odločno in učinkovito. To pa seveda ne velja nasploh, zakaj ZK kot celota se je doslej — kljub nekaterim začasnim odmikom in omahovanjem — hitro odzivala na poglobitve družbene probleme in dogodki je v glavnem niso nikoli potisnili ob rob temeljnih družbenih tokov.

Pogosto je odsotnost ažurnega odzivanja ZK na pereče družbene probleme povezana z neustreznimi oblikami in metodami delovanja. Če, denimo, osnovna organizacija ZK sprejme sklep, ni rečeno, da je odziv nanj učinkovit. Pomemben je način, kako komunisti uveljavljajo ta sklep in predvsem — ali sklep korenini v neposredni povezanosti delovanja komunistov z aktivnostjo množic. Sklep lahko — kot pravi Edvard Kardelj — obvisi v zraku, če si člani ZK domišljajo, da sam po sebi spreminja stanje stvari. Razmerje družbenih sil je zapletena stvar in ga nikakor ni mogoče spreminjati samo z dobrimi željami, pa tudi ne s transmisijskim

odnosom do družbenopolitičnih in družbenih organizacij, čeprav v novi preobleki.

UREDNIŠTVO: Leta 1977 (9. julija) ste v sobotni prilogi Dela zapisali, da v zvezi komunistov ne podcenjujemo nevarnosti sektaštva v lastnih vrstah in v družbi sploh ter da je sektaštvo nevaren dejavnik odtujevanja od samoupravnega odločanja. Kako ocenjujete dejavnost zveze komunistov v boju proti sektaštvu in katere so po vaši presoji najbolj značilne pojavne oblike sektaštva v naši družbi?

F. ŠETINC: Najnevarnejša oblika sektaštva je podcenjevanje ustvarjalne vloge ljudskih množic pri graditvi socializma in socialističnega samoupravljanja. Pri tem takšen sektaški pogled na vlogo človeka pogosto niti ne razlikuje med verniki in neverniki.

Tako tudi klerikalizem ne pomeni samo zlorabe verskih čustev, temveč je predvsem napad na pravico in dolžnost vernikov, da enakopravno sodelujejo v družbenopolitičnem in samoupravnem življenju, da torej sami — brez politikantskih posrednikov in prišepetovalcev — odločajo o svoji družbeni vlogi in osebni sreči.

Sektaštvo se kaže tudi v obliki poenostavljanja meril kadrovske politike, zlasti tistih, po katerih ocenjujejo moralno-politične lastnosti ljudi. Odnos do samoupravljanja pogosto ocenjujejo po formalnem članstvu v družbenopolitičnih organizacijah, premalo pa upoštevajo druge vidike dejavnega, ustvarjalnega odnosa človeka do graditve novih družbenih odnosov. Včasih smo priča nesprejemljivi delitvi ljudi na to, kdo je naš in kdo ni naš. Tudi človek, ki morda še ne sprejema samoupravljanja, je naš (čigav pa naj bo?), celo še bolj mora biti deležen naše pozornosti, našega prepričevanja in našega zgleda. Spreminjati razmerje družbenih sil namreč pomeni, da širimo krog ljudi, ki so bili včeraj morda mlačni do samoupravljanja, morda celo do nekaterih vidikov vodilne vloge ZK, danes pa so tudi oni že vključeni med borce za nove odnose. Zveza komunistov se je vedno bojevala za človeka, zato si je tudi pridobila moč vodilne sile. To pa ni njen vsiljeni status, temveč izraz sposobnosti, da s svojim idejnim in političnim vplivom organizira in usmeri množice za revolucionarno preobrazbo družbe.

Pri oceni moralnopolitičnih lastnosti pa pogosto premalo stopajo v ospredje še druge kvalitete človeka, kot so poštenost, odgovoren odnos do družbene lastnine, do zakonitosti itn.

UREDNIŠTVO: Na kongresih ZKS in ZKJ je bilo večkrat poudarjeno, da imamo v organizaciji precej oportunistov. Del članstva in organizacij se nenačelno prilagaja razmeram, namesto da bi jih spreminjal — ne spopada se z negativnimi pojavi, nima jasne pozitivne alternative za spreminjanje razmer, čaka le na intervencijo vodstev itn. Oportunizem se kaže tudi v izmikanju pred idejnopolitičnim opredeljevanjem. Vse to

negativno vpliva na revolucionarnost ZK in pa tudi na njen ugled v družbi. Kako vi ocenjujete vzroke in posledice pojavov oportunističnosti, ki skupaj s pojavi sektaštva ovirajo uresničevanje avantgardne vloge ZKJ v novih razmerah?

F. SETINC: »Oportunizem je oče pasivnosti!« je nekoč dejal France Poppit. Takšen oportunizem je pogosto alibi za tiste, ki vedo, da po starem ne smejo več, po novem pa nočejo ali ne znajo.

Oportunizem je nevaren pojav; z njim se ne srečujemo tako zelo redko. Pogosto popustimo tam, kjer bi morali odločno vztrajati do konca. Zakaj? Nam je zmanjkalo poguma? Se bojimo za osebno udobje, za materialne koristi?

Oportunizem kot beg pred odgovornostjo je prisoten že na seji tega ali onega organa, kjer poslušamo ocene, ki so daleč od resničnega stanja. Zakaj dovolimo, da olepšujejo razmere, namesto da bi govorili o njih po resnici? Komu to koristi?

Oportunizem povzroča, da bežimo pred soočenjem, da pokimamo tedaj, ko bi morali ugovarjati. V neki tovarni nameravajo podariti direktorju »za uspešno vodenje« mercedes. Večina ve, da to ni prav, toda nihče ne protestira. Ljudje včasih pozabljajo, da se tudi znotraj samoupravljanja nadaljuje boj za krepitev družbene vloge človeka in da ta boj nikakor ni udobna stvar — brez napora in celo tveganja. Najhuje je, če pri mladih ljudeh ni dovolj tiste nujne hrabrosti, brez katere ni mogoče premagovati ovir in odporov.

»Hrabro je iskati resnico in jo povedati... Hrabro je premagati lastne napake, trpeti zaradi njih, a ne podleči, ampak nadaljevati svojo pot...« je rekel francoski socialist Jaurès. In če bi uporabili Jaurèsove besede za naše razmere, je hrabrost to, da se vsak dan, tudi ob najmanjših stvareh, bojujemo za socialistično samoupravljanje in ga branimo pred samovoljo, malopridnostjo, neodgovornostjo in neznanjem — kajti takšna hrabrost vsebuje lastnosti vseh... oblik hrabrosti, ki jih je tako slikovito opisal Jaurès. V bistvu boja za socialistično samoupravljanje je namreč vse: delo, boj in iskanje pa tudi tveganje, to pa je — združeno v celoto — tudi največja hrabrost.

UREDNIŠTVO: V zadnjem obdobju so v različnih okoljih (skupščine, vodstva DPO) večkrat opozorili na pojave naglega naraščanja administracije in tudi večanja političnega profesionalizma. Kako ocenjujete te trende in pojave?

F. SETINC: Sistem delitve po delu in po rezultatih dela moramo čimprej rešiti iz slepe ulice. Sedanja neurejenost na tem področju, ki je sistem slabše vrste, favorizira bolj papir, pričevalo, kot pa dejansko delo in ustvarjalnost. Po logiki uradnega papirja ima vedno prednost administrativno delo, delo v pisarni. To se že nekaj časa vztrajno spreminja v svoje-

vrstno miselnost ljudi, v statusno vprašanje in to bistveno (slabo) vpliva tudi na naš šolski sistem. Po mojem sta nagrajevanje po delu in reforma šolstva v marsičem povezana in med seboj odvisna.

Naraščanje administracije in administriranja je tudi način, da se združujejo stari, preživeli odnosi, ki so samoupravljanju v škodo. Samoupravne interesne skupnosti ustanovljamo zato, da bi se okrepila vloga samoupravljalcev kot izvajalcev in uporabnikov, ne zato, da bi nekdanjo vlogo države prevzela strokovna služba. Bistvo temeljne organizacije združenega dela je neposredna oblast delavcev, ne pa nova moč poslovnega organa ali administracije. Če se dober delavec pri zahtevnem stroju s svojo družbenopolitično aktivnostjo statusno dvigne na lestvici, s tem da postane slab uradnik v pisarni, je to samo dokaz, da slabše nagrajujemo delo v neposredni proizvodnji. A tudi v družbenopolitičnih organizacijah nismo imuni proti nevarnosti birokratizacije in administriranja, ki se kaže v neplodnem sestankovanju in kroženju papirjev, ki samo slabo ponavljajo že znana načela in stališča. Tega je tem več, čim večja je idejna in akcijska nemoč kake družbenopolitične organizacije na terenu, čim bolj je forumska in čim manj je v njej dejavna vloga članstva.

UREDNIŠTVO: Ali menite, da se v naši družbi zveza komunistov dovolj intenzivno usmerja k samoupravni bazi in v kolikšni meri samoupravna baza vpliva na politiko zveze komunistov?

F. ŠETINC: Stvari nikoli ne morejo biti tako dobre in tako zadovoljive, da ne bi mogle biti boljše.

Samoupravna baza mora v prihodnje še močnejše učinkovati na ZK, ki se bo tako le še bolj okrepila, demokratizirala in bogatila z novimi spoznanji in izkušnjami delovnih množic. To je hkrati pogoj, da bo zveza komunistov še uspešneje delovala kot notranja povezovalna sila socialističnega samoupravljanja. Od te dialektike odnosov je v bistvu odvisna in v njej je moč naše prihodnosti, odgovor na vprašanje, kaj bo jutri.

UREDNIŠTVO: Zgodovinski interes delavskega razreda Jugoslavije je ideološko jasno opredeljen, vendar glede na izpričano notranjo slojevitost jugoslovanskega delavskega razreda prihaja do različnih pojmovanj, kaj je v konkretni, empirični stvarnosti splošni družbeni interes in kako se takšen interes oblikuje. Opraviti imamo z različnimi zgodovinskimi, gospodarskimi, kulturnimi okoliščinami, pa tudi posamezni sistemski ukrepi včasih »forsirajo« različne grupacije delavcev in različna ekonomska področja. Kako glede tega ocenjujete vlogo zveze komunistov, da se ne bi »fragmentirala« družbena zavest in da bi zveza komunistov ostajala dejavnik družbene sinteze?

F. ŠETINC: To je protislovje, ki ga ni mogoče razrešiti ali preseči čez noč ali brez vztrajnega boja, truda in napora. Edvard Kardelj je ob znani

»cestni aferi« v Sloveniji med drugim dejal: »In zato se mora zveza komunistov znati povezovati z družbeno bazo, s širokimi delovnimi množicami in mora razumeti njihove interese, se od njih učiti, hkrati pa mora biti zmožna, da se dvigne nad zavest baze, vidi dlje od nje in vpliva na njeno zavest . . .«

V tem je pravzaprav glavni problem: v sposobnosti zveze komunistov, da vedno učinkuje kot dejavnik družbene sinteze, samoupravne integracije.

Tudi delavski razred ni imun proti nevarnosti poglobljanja notranje diferenciacije po različnih interesih. Teh sicer ni mogoče umetno ali na silo odstraniti, vendar je diferenciacijo treba obvladovati in presegati tako, da bo na tem protislovju temeljil napredek naše družbe. Višji osebni dohodki visoko kvalificiranih delavcev resda povzročajo diferenciacijo v delavskem razredu, a so vendar v splošnem družbenem interesu, če z boljšim ali bolje organiziranim delom »vlečejo« za seboj tudi višjo produktivnost dela in s tem tudi višje osebne dohodke drugih delavcev. Toda ni v splošnem družbenem interesu, da, npr., v Sloveniji povečujemo zmogljivosti predelovalne industrije — neodvisno od stanja naše plačilne in posebej zunanjetrgovinske bilance. Vsak kolektiv dokazuje družbeni interes svojega projekta, če le ponuja možnosti za povečanje izvoza ali za zmanjšanje odvisnosti od uvoza, toda med množico načrtov imajo vendarle prednost le tisti, ki glede tega zagotavljajo še hitrejše in še večje učinke.

Naš cilj torej ni poglobljanje diferenciacije v delavskem razredu, temveč njegova enotnost, ki pa ni enkrat za vselej dana, ampak se je treba zanj — skozi različnost in spremenljivost konkretnih interesov — vedno znova bojevati. Sindikati kot najširša politična organizacija delavskega razreda imajo pri tem nadvse pomembno vlogo.

UREDNIŠTVO: Zveza komunistov deluje v delegatskem sistemu v skladu z vrednotami in cilji samoupravne družbe; v prvi vrsti ni dejavnik oblasti, temveč predvsem dejavnik oblikovanja družbene zavesti. Čeprav je ZK nosilka zavesti o dolgoročni perspektivi, je njena naloga tudi, da pripomore k sprotni operacionalizaciji ciljev. Kako v tej luči gledate na delovanje in navzočnost zveze komunistov v delegatskem procesu odločanja in kakšne rezultate smo pri tem dosegli?

F. ŠETINC: Rezultati še daleč niso zadovoljivi, čeprav je hkrati treba reči, da je delegatski sistem nekaj zares revolucionarnega in novega v zgodovini človeške družbe. Delegacije niso in ne morejo biti avtomatično napredne že s tem, če v njih prevladujejo delavci ali celo neposredni proizvajalci. Kaj lahko se zgodi, da so objekt in žrtev manipuliranja močnejših tehnobirokratskih in drugih monopolističnih sil, če v njih ne delujejo najbolj ustvarjalne sile družbene zavesti, ki — naj se spet zatečem

po pomoč h Kardeljevi knjigi *Združeno delo* — napredne, spontane težnje delavcev povezujejo z revolucionarnimi perspektivami.

Naj vam vrnem vprašanje: »Če mi poveste, kakšni so rezultati v delovanju in učinkovitosti delegatskega sistema, vam povem, kako je z delovanjem in prisotnostjo zveze komunistov v njem!« Hočem reči, da odgovor na vaše vprašanje ni tako lahka stvar, kot se na prvi pogled zdi.

Strinjam se, da je učinkovito funkcioniranje delegatskega sistema odločilna stvar, ki mora in more ustvariti tudi dober sistem družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja. Če krvotok delegatstva ne bo poln, vsebinsko bogat in gibek, ažuren, tudi dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje ne bo moglo biti uspešno. To je ključno vprašanje razvoja našega sistema socialističnega samoupravljanja, trdnosti samoupravnih odnosov v združenem delu, med republikami in pokrajinami itn. Od tega je odvisno tudi, ali bomo dovolj hitro, čeprav pretehtano, našli dobre rešitve za takšna vprašanja, kot so razvojni načrti na vseh ravneh, dohodkovni odnosi, svobodna menjava dela, integracija in drugo. Od uspešnega funkcioniranja delegatskega sistema in sekcijskega načina delovanja v okviru socialistične zveze je v največji meri odvisno uspešno demokratično usklajevanje objektivno različnih interesov, seveda ob udeležbi vseh subjektov, vsakega posameznika, torej ob maksimalnem angažiranju vseh človekovih materialnih in duhovnih sil. Pri tem je ustvarjalna vloga ZK zgodovinsko nujna, v tem času in še dolgo nepogrešljiva.

NIKO TOŠ

Stališča o zvezi komunistov

(in smisel raziskovanja)¹

1.0. Splošna izhodišča

Temeljni programski dokumenti zveze komunistov² opredeljujejo zvezo komunistov kot zavestno, organizirano ustvarjalno silo, ki deluje na temelju marksistične teorije družbenega razvoja in marksistične analize socialističnih prizadevanj v svetu ter teorije in prakse našega socialističnega samoupravnega razvoja. »Zveza komunistov mora v razviti socialistični samoupravni demokraciji kot avantgarda delovati tam, kjer delavski razred v demokratičnih odnosih uveljavlja svojo vlogo ter uresničuje svoje pravice in odgovornosti, da je nosilec oblasti in odločanja o pogojih in rezultatih dela. Ta boj poteka v krajevnih skupnostih, v združenem delu, delegacijah in skupščinah družbenopolitičnih ter interesnih skupnosti, v družbenopolitičnih in družbenih organizacijah ter društvih; to pa je tudi boj vseh drugih dejavnikov oblikovanja socialistične zavesti. Tu mora zveza komunistov z akcijo delavskih in ljudskih množic uveljaviti celoto interesov delavskega gibanja, ki vodijo v naših razmerah k osvobajanju dela in človeka.«³

»Krepitev vodilne vloge zveze komunistov smo poudarjali kot trajno nalogo v vseh fazah revolucije. Da pa bi pri tem uspeli, ni dovolj o tem le govoriti, temveč je potrebno dojeti, da bo Zveza komunistov Jugoslavije imela tako vlogo, če bo vedno znova pridobivala zaupanje delavskega razreda in vseh delovnih ljudi.«⁴

»To svojo vlogo uresničuje zveza komunistov, kot notranja sila našega družbeno ekonomskega in političnega sistema, skozi dejavnost delavskega razreda in vseh samoupravnih sil družbe. Vedno je v samem središču

¹ Sestavek je priredba poglavja iz poročila »Slovensko javno mnenje 78«, Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo, CJMMK, Ljubljana 1978. V anketno raziskovanje je bilo v aprilu in maju letos zajetih 2064 slučajno izbranih polnoletnih občanov Slovenije.

² Program ZKJ, Statut ZKJ, Resoluciji XI. kongresa ZKJ, Resolucija VIII. kongresa ZKS in drugi.

³ Resolucija VIII. kongresa ZKS, str. 12.

⁴ Josip Broz Tito, Referat na X. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije.

političnega življenja množic in se bojuje, da bi bil delavski razred in samoupravno organizirani delovni ljudje odločilni dejavniki pri reševanju vseh poglavitnih družbenih problemov.«⁵

Ohranjevanje vloge revolucionarne partije delavskega razreda je odvisno od njene usposobljenosti in uspešnosti v pretvarjanju razrednih v splošne družbene interese. Svojo avantgardno vlogo ohranja, kolikor je sposobna spoznavati objektivne tokove družbenega razvoja ter jih usmerjati v okvire predstave o brezrazredni družbi. Takšno vlogo ohranja le, če se njena ideologija ne pretvarja v zaprt sistem, temveč ohranja revolucionarni vzgon ter sposobnost za objektivno kritično vrednotenje stanja, pojavov in teženj ter njihovo razvojno usmerjenost.

Razvoj in uveljavljanje revolucionarne ideologije je v tesni povezavi z uveljavljanjem in razvojem revolucionarne družbene prakse. S tem poudarjamo izjemen pomen, ki ga ima za usmerjanje družbenega razvoja zavestna akcija revolucionarnih družbenih sil, ki temelji na prepričanju o nujnosti spoznavanja objektivnih družbenih tokov, na prepričanju, da družbeni razvoj ni naroden, od dejavnosti in prizadevanja ljudi neodvisen tok, in je torej izraz težnje za odpravljanje vsega stihijskega ter nadomeščanje spontanega z zavestnim, usmerjenim delovanjem družbenih sil. Prodornost revolucionarne ideologije pa ni odvisna zgolj od zaleta njenih nosilcev, temveč predvsem od njihove usposobljenosti za objektivno spoznavanje stanja sil in razvojnih smeri družbe; če ni energije revolucionarnega entuzijazma v objektivnem spoznavanju sveta, so učinki njegovega prodiranja omejeni. Revolucionarnost avantgarde je v nenehnem preverjanju in se izraža v trajnosti revolucioniranja družbenih odnosov. Ta vloga zvezi komunistov — kot ugotavlja Kardelj — ni z zmago revolucije avtomatično in enkrat za vselej dana.

Osnovna prvina revolucionarne ideologije Zveze komunistov Jugoslavije je koncepcija samoupravljanja. Vse bistvene družbene spremembe tridesetletnega razvoja označuje ideja samoupravljanja. Avantgardna vloga zveze komunistov in njeno idejnopolitično vodstvo se torej izraža v moči in obsegu, kot je koncepcija samoupravljanja postala sestavina zavesti in prakse osnovnih družbenih slojev in delavskega razreda. Koncepcija samoupravljanja kot ideološki temelj avantgardne vloge opredeljuje zvezi komunistov poseben položaj. Čeprav samoupravljanja ne moremo enačiti zgolj z dimenzijo oblasti, pa lahko glede na odnos partij do oblasti opredelimo nekaj osnovnih tipov. Prvi je Marxova zveza komunistov s poudarjeno vlogo teoretičnega prvenstva; drugi tip je Leninova boljševiška organizacija profesionalnih revolucionarjev; tretji je tip stalinistične partije, za katero je izkrivljena notranja vsebina principov leninistične partije; četrti tip je komunistična partija v pogojih parlamentarnega družbenega sistema, ki vse bolj izgublja značilnosti predhodnega

⁵ Josip Broz Tito, Referat na XI. kongresu ZKJ.

tipa ter svoj položaj gradi na odprtosti, participaciji in partnerstvu; peti tip pa je idejnopolitična avantgarda v pogojih samoupravljanja.⁶

Samoupravljanje prežema vse vidike delovanja zveze komunistov. V pogojih razvitega samoupravljanja zveza komunistov ne le preobraža zavest osnovnih družbenih slojev in družbeno prakso, temveč je v svoji idejni zasnovi in praksi preobražena. Njena vloga je torej tudi v spoznavanju, prevzemanju in prežemanju elementov revolucionarne zavesti osnovnih družbenih slojev. V tem kontekstu dobi Titova ideja o zvezi komunistov kot notranji družbeni sili, ki deluje v središču družbenega dogajanja in omogoča uveljavljanje delavskega razreda in osnovnih družbenih slojev kot odločilnih dejavnikov pri reševanju družbenih problemov, svoj polni smisel. Preverjanje zaupanja, ki ga uživa zveza komunistov v delavskem razredu in osnovnih družbenih slojih, je hkrati preverjanje pogojev za njeno delovanje in preverjanje uveljavljenosti njenih idej v zavesti delavskega razreda in osnovnih družbenih slojev. Razmerje med zvezo komunistov in njeno družbeno bazo, ki v samoupravljanju izraža svojo revolucionarno vsebino, pa ne odpravlja njene avantgardne vloge. To razmerje ni zgolj empirično, temveč je teoretično ideološko opredeljeno. To pa praktično pomeni, da zveza komunistov seveda ni zgolj ali predvsem opazovalka in zbiralka izkustva, čeprav je opazovanje izkustva družbene prakse, spoznavanje idej in stališč, lahko pomembna osnova njenega delovanja. Spoznavanje družbene prakse in stanja zavesti je pomembna osnova njenega avantgardnega delovanja, njenega revolucioniranja družbenih odnosov in je predpogoj samoupravnega družbenega razvoja.

2.0. Raziskovanje javnega mnenja o zvezi komunistov

Raziskava javnega mnenja je eden od instrumentov za spoznavanje zavesti osnovnih družbenih slojev. Na vprašanje o smislu raziskovanja javnega mnenja o zvezi komunistov smo poizkušali odgovoriti že v zasnovi prvih tovrstnih raziskav.

»Za vsako politično organizacijo in gibanje je bistveno vprašanje, kako ljudje, pripadniki posameznih socialnih slojev, starostnih in drugih skupin, sprejemajo politiko organizacije, kako se opredeljujejo do njenih stališč, ciljev, nalog, akcij in kandidatov. Temu vprašanju posvečajo politične stranke posebno pozornost, saj sta navsezadnje od tega odvisna položaj in moč stranke, s tem pa tudi njen vpliv na politično odločanje, na politično življenje. Ta vprašanja so zelo pomembna tudi za zvezo komunistov.«⁷

⁶ Glej M. Pečujlić: *Horizonti revolucije*, IPS, Beograd, 1969, str. 399.

⁷ S. Kranjc: »O zvezi komunistov, Slovensko javno mnenje«, 70, 71, FSPN, CJMMK, 1971, str. 2.

Ob takšni splošni opredelitvi potrebe po raziskovanju odnosa baze do politične stranke pa je smisel raziskovanja odnosa do zveze komunistov potrebno tudi specifično utemeljiti. »Zveza komunistov ne more zgolj sama ocenjevati rezultatov svoje preobrazbe, uspešnosti v izpolnjevanju nalog in ugleda, temveč mora uporabljati izredno pomemben barometer: javno mnenje. Ugleda zveze komunistov ni mogoče meriti po tem, kaj komunisti sami sodijo o njem, temveč je neprimerno važnejše, kako ga ocenjujejo delovni ljudje v najširšem smislu. To je logično: zveza komunistov ni sama sebi namen, je integrativna, idejno politična sila samoupravne družbe. Takšno svojo vlogo mora stalno potrjevati v vsakodnevem boju za novo, socialistično, to je socialno pravičnejšo, demokratično organizirano, materialno razvito, kulturno in moralno družbo. Podrobnejša obdelava podatkov iz dela raziskave, ki se nanaša na zvezo komunistov, s poskusom problemske analize, je lahko v veliko pomoč vodstvom in organizacijam zveze komunistov«. ⁸

Potreba po raziskovanju javnega mnenja osnovnih družbenih slojev izhaja iz spoznanj o revolucionarni ideologiji kot predpostavki revolucionarne prakse.

Potreba po raziskavi javnega mnenja — kot instrumenta za spoznavanje zavesti — se izraža vsaj na treh osnovnih nivojih:

1. kot raziskava uveljavljenosti osnovnih vrednot in razvojnih ciljev, kot so opredeljeni v ideologiji zveze komunistov, v zavesti njenih osnovnih nosilcev in razširjevalcev — članov zveze komunistov. Raziskava torej lahko prispeva k spoznavanju idejne usposobljenosti članstva zveze komunistov za njeno revolucionarno družbeno akcijo; prispeva lahko k spoznavanju intimne povezanosti in seznanjenosti članov zveze komunistov z osnovnimi idejnimi konceptijami in razvojnimi cilji.

2. Na drugem nivoju raziskava javnega mnenja prispeva k spoznavanju razmerja med revolucionarno ideologijo in njeno neposredno razredno bazo. Raziskava lahko pokaže, v kakšni meri so osnovne idejne konceptije intimna sestavina zavesti pripadnikov delavskega razreda; prispeva torej lahko k spoznavanju razmerja med avantgardo in njeno razredno bazo, kot se to izraža v zavesti baze.

3. Na tem nivoju pa raziskujemo povezanost med revolucionarno ideologijo in prakso ter zavestjo in prakso najširših družbenih slojev. Tu gre predvsem za vprašanje seznanjenosti pripadnikov osnovnih družbenih slojev z osnovnimi premisami in cilji revolucionarne ideologije, za ocenjevanje družbene prakse, za ugotavljanje istovetnosti interesov ipd.

Medtem ko bi raziskavo na prvih dveh nivojih lahko opredelili znotraj področja politične sociologije, raziskava na tretjem nivoju ustreza oznaki »raziskovanja javnega mnenja«.

⁸ F. Šetinc: *Slovinci o zvezi komunistov*, Poročila, Slovensko javno mnenje 68, VSPN, CJM, zvezek 6—7, Ljubljana, 1968.

Utemeljitev smisla tovrstnega raziskovanja kaže še posebej iskati v metodi delovanja zveze komunistov. Idejna koncepcija samoupravljanja, ki jo razvija in uveljavlja zveza komunistov, temelji na predpostavki delovanja razreda oziroma skozi razred in ne v imenu razreda. Zveza komunistov se ne postavlja kot sila nad družbo, ki uveljavlja svojo vlogo s pomočjo državne in ekonomske prisile, deluje v središču družbenega dogajanja in vzpostavlja družbene razmere, v kateri delavski razred in osnovni družbeni sloji postajajo odločilni dejavnik pri reševanju družbenih problemov. Zveza komunistov je torej uspešna, če se uveljavlja kot idejna sila, kar se izraža v tem, ali in v kakšni meri njeni člani, pripadniki delavskega razreda in pripadniki osnovnih družbenih slojev sprejemajo in v družbeni praksi, v družbenih odnosih v svojem neposrednem življenjskem in delovnem okolju uveljavljajo njene osnovne idejne prvine, cilje in vrednote. Pri tem seveda ne smemo zanemariti še vedno prisotne neistovetnosti, različnosti in nasprotnosti odnosov posameznih družbenih slojev« . . . konflikti na podlagi socialnih razlik nimajo narave razrednih spopadov, pa vendarle vnašajo nekatere razlike v neposredne interese v posamezne dele delavskega razreda. To se med njimi najjasneje izraža v konfliktu med tendencami po uravnilovki in tendencami k neomejenemu povečevanju razponov v delitvi osebnih dohodkov . . . Ostajajo pa tudi konflikti, ki imajo obeležje razrednega spopada ali pa bi ga lahko dobili. To so konflikti med delavskim razredom in tistim njegovim delom, ki ga je Marx imenoval njegovo lastno birokracijo, kadar si ta prilasti monopol na razpolaganje z družbenim kapitalom . . . Poleg tega obstoje tudi interesi delovnih slojev zunaj delavskega razreda, na primer kmetov in obrtnikov, ki niso v nasprotju z razrednimi interesi delavskega razreda, vendar se vedno ne identificirajo s temi interesi. Prav tako obstajajo boj mnenj in konflikti pri določanju tekoče politike na raznih področjih družbenega življenja. Obstaja tudi velika raznoterost na področju celotnega sistema družbene misli, se pravi ideologije, politike, znanosti, kulture itd.«⁹

V razmerah socialističnega samoupravljanja se ti raznoteri interesi oblikujejo, izražajo in usklajujejo na temeljnih področjih družbenega življenja, kot jih opredeljuje Kardelj: na področju združenega dela, kjer se demokratično izražajo v obliki delavskega samoupravljanja; na področju družbenih dejavnosti, kjer se usklajujejo interesi delovnih ljudi in občanov v obliki samoupravnih interesnih skupnosti; v neposrednih življenjskih okoljih, v krajevni skupnosti in samoupravni občini; interesi narodov in narodnosti, v okviru samoupravne samostojnosti republik in avtonomnih pokrajin ter odnosov znotraj federacije; na področju socialističnih družbenih sil, ideologije in splošne politike, kjer se samoupravna demokracija izraža v specifični vlogi družbenopolitičnih organizacij; ter

⁹ E. Kardelj: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Komunist, Ljubljana, 1978, str. 112.

končno, na področju izražanja najrazličnejših skupnih družbenih interesov, kjer odločanje poteka znotraj delegatskega sistema oziroma v organih državne oblasti, v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti in njihovih organih.

Izvirnost samoupravne koncepcije urejanja družbenih odnosov se ne izraža le v njenih osnovnih vrednotah in ciljnih, temveč v izvorni zasnovi in opredelitvi temeljnih področij oblikovanja, izražanja in usklajevanja različnih družbenih interesov osnovnih družbenih slojev, v njihovi enoviti politični artikulaciji ter odklanjanju koncepcij političnih strank parlamentarnega demokratizma. Ker pa gre za izvirne rešitve, za dograjevanje izkustva, lahko k spoznavanju njihove dejanske uveljavljenosti prispeva tudi raziskava. Narava pojava, področja, ki ga proučujemo, pa seveda terja ustrezno prenovo izhodišč in metodologije raziskave.

Naj razmišljanje o smiselnosti raziskovanja Zveze komunistov in uveljavljenosti njenih idejnih koncepcij v zavesti osnovnih družbenih slojev na tej točki in mestu sklenemo, čeprav ne tudi zaključimo. Jasno je namreč, da prenova družbenih stanj, revolucioniranje družbenih odnosov, spreminjanje socialnopolitične funkcije zveze komunistov itn. terja prenovo izhodišč in metodologije njihovega raziskovalnega zajemanja. Tu ostaja prostor za naša nadaljnja prizadevanja.

3.0. Kaj smo o Zvezi komunistov doslej raziskovali?

V prikazovanju dosedanjih raziskav se na tem mestu omejujemo le na raziskave v okviru tretjega nivoja, torej raziskave razmerja med zvezo komunistov in najširšimi družbenimi sloji v Sloveniji ter na opazovanja, ki so potekala kot raziskava »Slovensko javno mnenje« (SJM) v okviru Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo oziroma njene predhodnice, Visoke šole za politične vede, v obdobju od leta 1968 do danes.¹⁰

Že v prvo raziskavo (SJM 1968) smo vnesli preizkus uveljavljenosti nekaterih ključnih razvojnih ciljev in njenih koncepcij zveze komunistov. Raziskava je tako zajela: oceno reformnih prizadevanj ter družbenih in gospodarskih razmer v Sloveniji v času; oceno prakse nagrajevanja in delitve ter vidikov socialnega razlikovanja med ljudmi; vprašanje enakomernega razvoja, solidarnosti in odnosa do nerazvitih; problem zasebne pobude, vprašanje družbene in osebne potrošnje; oceno delovanja družbenopolitičnega sistema; uveljavljenost koncepcije politike aktivne miroljubne koeksistence oziroma politike neuvrščanja; seznanjenost s koncepcijo narodne obrambe; uveljavljenost načela svobode veroizpovedi ter

¹⁰ Prikaz torej ne zajema raziskav javnega mnenja, ki so potekale v istem obdobju v okviru Centra za raziskovanje javnega mnenja oziroma Centra za raziskovanje samoupravljanja pri republiškem svetu Zveze sindikatov Slovenije, kjer so opazovali predvsem stališča delavcev o temeljnih vprašanih družbenega razvoja in njihovega položaja; prav tako ne zajema priložnostnih raziskav na tem področju, ki so jih izvedli Inštitut za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani in drugi.

odnos do cerkve itn. Ob vseh teh problemih je raziskava razkrivala jakost skladja in razhajanj pogledov ljudi z idejnimi koncepcijami zveze komunistov in njenimi osnovnimi razvojnimi prizadevanji.¹¹

Poleg vprašanj, ki zadevajo posamezna področja oziroma probleme, ki so pomembna sestavina idejne koncepcije zveze komunistov, pa smo to zajeli tudi neposredno, s preverjanjem odnosa do zveze komunistov oziroma do njenega delovanja, kot se izraža v oceni skladnosti politike zveze komunistov z interesi občanov. Takšno problemsko zasnovano smo v kasnejših raziskavah dopolnjevali z novimi temeljnimi oziroma aktualnimi družbenimi problemi. S ponavljanjem nekaterih problemov pa smo postopoma zasnovali njen medčasovni (longitudinalni) koncept. Tako je raziskava stališč o temeljnih družbenih vprašanjih pridobila obeležja raziskave sprememb stališč v času. To omogoča opazovanje preobrazbe družbene in politične zavesti občanov, do katere prihaja pod vplivom objektivnih sprememb v družbenem in ekonomskem položaju ljudi in njihovih odnosov v osnovnih življenjskih in delovnih okoljih ter pod vplivom zavestnega delovanja različnih družbenih dejavnikov. Z nadaljnimi opazovanji (1968—1978) se je tako razširil obseg problemov, katerih raziskava je pridobila obeležja medčasovnih primerjav in tako prispeva k spoznavanju idejne preobrazbe oziroma preobrazbe družbene in politične zavesti najširših družbenih slojev. Znotraj tega, sorazmerno odprtega problemskega okvira, so bili definirani kazalci, ki opredeljujejo spremembe zavesti ter raznoterost in istovetnost stališč na vseh šestih temeljnih področjih družbenega življenja, v smislu Kardeljeve definicije temeljnih značilnosti demokratičnega pluralizma samoupravnih interesov v naši družbi. To so: samoupravljanje kot vrednota in praksa, individualna in družbena potrošnja, oblikovanje in uveljavljanje interesov po področjih družbenih dejavnosti; obvladovanje razmer v življenjskem okolju, krajevna samouprava; vrednote o mednacionalnih odnosih, narod kot vrednota; vrednotenje delovanja in politike temeljnih družbenih sil, odnos do zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij; vključenost v delegatski sistem, odnos do države itn. Poleg tega pa so raziskave dobile po posameznih letih še svoja problemska obeležja.

4.0. Politika, za katero se zavzema zveza komunistov, je skladna z interesi večine ljudi

Raziskovanje stališč o delovanju zveze komunistov smo zastavili leta 1968 s pomočjo vprašanja: *Ali je politika, za katero se je v zadnjem času zavzemala zveza komunistov, pri nas skladna z interesi večine ljudi, ali ne?*

¹¹ Raziskave »Slovensko javno mnenje« doslej niso bile sintetično ovrednotene, zato tudi na tem mestu ne bomo izrekli pavšalnih ocen o (ne)skladju med izpovedanimi stališči občanov in idejnimi koncepti in politiko zveze komunistov. V okviru nadaljnje graditve raziskave, preverjanja njene družbene smiselnosti in ustreznosti metodologije pa se to postavlja kot pomembna, aktualna naloga.

Vprašanje smo v kasnejših raziskavah ponavljali, poleg tega pa smo ga dopolnjevali še z vprašanji, ki izražajo odnos do meril za sprejem v zvezo komunistov, oceno dejanskega in želenega vpliva zveze komunistov na dogajanje v okolju, seznanjenost z delovanjem osnovne organizacije v delovnem in bivalnem okolju, stališča o načinu delovanja komunistov v okolju, pojmovanje družbene vloge zveze komunistov in prednostnih nalog, seznanjenost s ključnimi dogodki v delovanju zveze komunistov itn.

V nadaljevanju tega sestavka bomo prikazali podatke in jih primerjali s podatki iz predhodnih raziskav. Dodali bomo razlago in pojasnilo, vendar na ravni, kot jih dopušča obdelava sumarnih podatkov ter njihov prikaz glede na položaj anketirancev v (združenem) delu kot se izraža v izobrazbi, oziroma kvalifikaciji, priznani na delovnem mestu. V tem okviru bomo pokazali razlike, ki se kažejo v informiranosti ter izoblikovanosti stališč med anketiranci, ki so vključeni v združeno delo, in kategorijami, ki stoje izven združenega dela; med kategorijami, ki jih opredeljuje specifični položaj v družbeni in tehnološki delitvi dela, ki se izraža v različni usposobljenosti in obsegu znanj, različni zahtevnosti opravil, različni vključenosti fizičnega elementa delovne sile v proizvodni proces (NK, PK, KV, VK, SŠ, VIŠ, VIS), oziroma kot se izraža v različnih delovnih in družbenih položajih, ki so opredeljeni s položajem, kmet, kmečka gospodinja, pomagajoči član, upokojenec, gospodinja, ostale z vzorcem zajete kategorije (obrtniki, svobodni poklici, študenti, dijaki, učenci itn.).

Že prej navedeno vprašanje smo v letošnji raziskavi ponovili sedmič. Medletna primerjava podatkov je podana v tabeli. Rezultati prvih dveh raziskav so bili predmet samostojnih analiz.¹²

Prikazani in deloma analizirani pa so bili še podatki SJM 71 in SJM 76.¹³

4.1. Metodološke omejitve

Že prvo poročilo je pokazalo na metodološke omejitve v zvezi z vprašanjem. Ključna pojma, namreč »politika zveze komunistov« in »interesi večine ljudi«, sta bila anketirancu v pogovoru ponujena brez podrobne opredelitve, zato je ta subjektivno opredeljeval razmerja med njima. Dobljeni podatki torej ne služijo za presojo dejanske skladnosti politike zveze komunistov z interesi večine ljudi — in te tudi ne kaže proučevati na subjektivni ravni in s sredstvi raziskovanja javnega mnenja. Vprašanja in verbalne reakcije, ki jih sproža, služijo kot kazalec za spoznavanje mnenj in stališč — anketiranih posameznikov, kategorij in skupin — o

¹² SJM 68, »Slovinci o zvezi komunistov«, poročilo pripravil F. Šetinc, objavljeno v Poročilu »Slovensko javno mnenje 1968«, zvezek VI, VII, stran 1—70, Ljubljana 1968.

SJM 69, »O zvezi komunistov«, poročilo pripravil S. Kranjc, »Slovensko javno mnenje 70—71«, Ljubljana, str. 1—34.

¹³ SJM 72, Stališča o delovanju Zveze komunistov Slovenije in SZDL Slovenije, N. Toš, FSPN, CJMMK, Informacije št. 3, Ljubljana 1972, str. 3—13.

SJM 76, Politična zavest Slovencev, N. Toš, Interno poročilo RI FSPN, Ljubljana, 1976.

zvezi komunistov in njenem delovanju v družbenem in delovnem okolju. Izražajo odnos do zveze komunistov in do njenega delovanja v slovenski in jugoslovanski družbi, kot se ta v posamezniku oblikuje glede na — zanj značilen — družbeni, socialnoekonomski in kulturni položaj, izkustvo in vrednotenja, verovanja in čustvovanja. Področje izkustva, v katerem se oblikuje odnos do zveze komunistov, ki se izraža v oceni popolne ali delne skladnosti oziroma neskladnosti njene politike z interesi večine ljudi, po naši sodbi ni omejeno zgolj na neposredno življenjsko in delovno okolje, temveč, glede na različno individualno dojetanje in razumevanje dogajanja, izraža razmere v štirih sistemih: vrednotenje vloge zveze komunistov znotraj jugoslovanskih razsežij, mednarodnega delavskega gibanja in sodobnih mednarodnih odnosov. Sicer pa se vsa ta razsežja vsaj posredno odražajo v odnosih znotraj temeljnih življenjskih in delovnih okolij in v delovanju zveze komunistov v njih, tako da so ti vidiki vsaj posredno vključeni v opazovanje.

4.2. Osnovna pričakovanja — hipoteza

V okviru raziskave SJM 68 je bila formulirana sledeča hipoteza: Ker je sama zveza komunistov že dalj časa, zlasti pa po VI. plenumu CK ZKJ, zelo kritična do svoje vloge in aktivnosti, je pričakovati, da bodo tudi pri anketirancih prevladovali kritični odgovori, ki vključujejo tako pozitiven, realističen, kot tudi negativen odnos do zveze komunistov. Formulacija pričakovanja se torej glasi: lastna kritičnost zveze komunistov do delovanja in uresničevanja svoje družbene vloge daje osnovo za oblikovanje kritičnega odnosa občanov do njenega delovanja. Seveda pa lahko poleg tega formuliramo še nekaj drugih pričakovanj. Stopnja družbene (politične) izkušnosti posameznika se izraža v izoblikovanju odnosa (stališča) do vprašanja skladnosti njenega delovanja (politike) z interesi večine ljudi. Pričakujemo torej lahko, da bo med anketiranci, ki niso vključeni v združeno delo, ki so nižje izobraženi, ki so manj kvalificirani, še posebej med gospodinjami, kmeti, bistveno povečan delež takih, ki o problemu nimajo izoblikovanega mnenja in na vprašanje niso dali opredeljenega odgovora (premalo poznam, ne vem, brez odgovora).

Nadalje lahko pričakujemo, da bo analiza razkrila zvezo med delovanjem (politiko) zveze komunistov in njeno socialno bazo. Glede na objektivne in subjektivne omejitve v možnostih in uveljavljanju osnovnih idejnih ciljev ter glede na postopnost tega uveljavljanja lahko pričakujemo pri vseh kategorijah delavcev v združenem delu pozitivno kritičen odnos do njenega delovanja (politike) v konkretnem opazovanem obdobju, kar se izraža v stališču: »politika je delno skladna«. Glede na objektivno različen položaj, ki izvira iz družbene in tehnološke delitve dela in je povezan z različno stopnjo zahtevnosti dela, kar se v razmerah delitve po delu izraža v socialnoekonomskem položaju posameznih kategorij de-

lovnih ljudi, še posebej, če je to povezano z nekritičnim sprejemanjem ideje egalitarizma, lahko pričakujemo povečan delež skrajnih kritičnih ocen (politika ni skladna) med nekvalificiranimi, polkvalificiranimi in kvalificiranimi delavci, ki so vključeni v združeno delo. Protislovnost oziroma nasprotnost interesov temeljnih socialnih slojev, oziroma njihova neuskkljenost v konkretnem obdobju, bi mogla vplivati na povečan delež skrajnih kritičnih ocen pri kategoriji kmetov, obrtnikov ipd.

Poleg pričakovanj, formuliranih v zvezi s podatki v časovnem preseku, pa lahko oblikujemo tudi pričakovanja v zvezi z medčasovnimi primerjavami. Na tem mestu se ne bomo spuščali v argumentacije, ki stoje za presojo o (ne)spremenljivosti stališč. Čeprav ne razpolagamo z eksperimentalnimi podatki na panelnem vzorcu, ko bi lahko opazovali spreminljivost stališč in dejavnike spreminjanja, pa vendar lahko pričakujemo in analiziramo spremembe v stališčih. Desetletno obdobje 1968—1978 je izredno dinamično obdobje družbenega razvoja in delovanja zveze komunistov. Uspešen materialni razvoj, uveljavljanje koncepcije združenega dela, ob tem pa obračun s političnimi tendencami liberalizma, unitarizma in nacionalizma — in osveščeno kritično delovanje zveze komunistov označujejo to obdobje. Izraža pa se tudi skozi preizkus jugoslovanske koncepcije mednarodnih odnosov — in našega vrednotenja dogajanja v svetu. V tem obdobju so nastale pomembne spremembe v pogojih prepričevanja, čustvovanja in dejanskega vedenja posameznikov, skupin in slojev. Pričakujemo torej lahko, da se odnos do zveze komunistov postopoma preoblikuje. Poudarjanje njene vloge in zavedanje o njej v vseh sredinah se izraža v vse bolj pozitivnem vrednotenju njenega delovanja (skladnosti politike z interesi večine).

4.3. Rezultati v časovnih presekih — dosedanje interpretacije

Doslej opravljene analize so privedle do takih ugotovitev in sklepov: *SJM 68*: »Naša hipoteza, da bodo prevladovali kritični odgovori, je le deloma potrjena. Res je, da je med anketiranci največ takih, ki so odgovorili, da je politika zveze komunistov le deloma skladna z interesi večine ljudi, res je tudi, da je pomen skrajno kritične ocene (politika ni skladna) majhen, vsekakor manjši, kot je bilo pričakovati. Hipoteza sicer ni trdila, da bodo prevladovali skrajno kritični odgovori, je pa ob prevladujočem kritičnem odnosu vodstev do Zveze komunistov, do lastnega delovanja in politike v preteklem obdobju, pričakovala večji odstotek. Raziskava je torej pokazala, da je med Slovenci malo ljudi, ki imajo skrajno kritičen ali celo negativen odnos do politike, za katero se zavzema ZK. Prevladujejo odgovori (predvsem nekomunistov), ki izražajo pozitivno kritično stališče. Precejšen je tudi odstotek ljudi, ki se niso mogli ali hoteli opredeliti. V nadaljnji analizi nas mora zanimati predvsem ta

Stališča o skladnosti politike zveze komunistov z interesi večine ljudi — medletna primerjava 1968—1978

Stališča	1968	1969	1970	1972	1973	1976	1978
1 — da, povsem je skladna	18.7	32.3	29.3	26.7	26.2	38.0	43.9
2 — deloma je skladna	35.5	35.3	36.9	38.1	33.0	26.0	22.5
3 — ni skladna	9.7	4.8	6.3	4.9	5.0	2.9	2.2
4 — premalo jo poznam, da bi jo lahko ocenil	23.8	17.9	20.3	22.4	25.0	22.9	22.0
5 — nič ne vem o tem, brez odgovora	12.4	10.2	7.0	8.6	10.3	10.2	9.6
Število anketiranih	2475	2400	2100	2100	2098	2059	2064

del populacije, ki je očitno izredno slabo informiran o smotrih, ki jih zasleduje zveza komunistov pa tudi o njenem vsakodnevnem delovanju.¹⁴

SJM 69: V izvedenih stališčih opazimo pomemben premik: upade delež kritičnih stališč, zmanjša se delež neopredeljenih stališč, hkrati pa se močno poveča delež pozitivnih stališč. V odnosu do vprašanja populacija razpade nekako v tri dele: tretjina zavzema pozitivno stališče (politika je povsem skladna), tretjina zavzema pozitivno kritično stališče (politika je delno skladna) in slaba tretjina anketirancev se v odnosu do vprašanja ne opredeli; skrajno kritično stališče izraža le 4,8 % anketirancev.

SJM 70: Glede na predhodno leto rahlo upade delež pozitivnih in naraste delež negativnih ocen.

SJM 72: Brez pomembnih sprememb glede na predhodno meritev.

SJM 73: Brez pomembnih sprememb glede na predhodno meritev.

SJM 76: Bistveno povečanje deleža pozitivnih ocen, zmanjšanje deleža pozitivno kritičnih ocen in skrajnih kritičnih ocen. Analiza ugotavlja izrazit pozitivni trend v opredeljevanju odnosa občanov do delovanja zveze komunistov. Zveza komunistov bistveno pridobi na ugledu v vseh slojih prebivalstva Slovenije in se v svojem delovanju uspe navezati na interese najširših slojev občanov, kar se ustrezno odraža v zavesti posameznikov.¹⁵

SJM 78: Pozitivni trend v oblikovanju odnosa občanov do zveze komunistov se nadaljuje. Kar 43,9 % anketiranih občanov izraža pozitivno stališče, 22,5 % pozitivno kritično stališče in le 2,2 % negativno stališče na vprašanje o skladnosti politike zveze komunistov z interesi

¹⁴ F. Setinec: *Slovinci o zvezi komunistov*, kot prej.

¹⁵ N. Toš: *Politična zavest Slovencev*.

večine ljudi; delež neopredeljenih glede na predhodne meritve ostane nespremenjen.

Analiza razkriva povezavo med izoblikovanostjo stališč o ZK in položajem osnovnih kategorij pri delu (kvalifikacija, priznana na delovnem mestu oziroma poklic). Največ pozitivnih stališč izražajo delavci z visoko in višjo izobrazbo ter visokokvalificirani delavci, najmanj pozitivnih stališč pa izražajo med delavci v združenem delu kategoriji NK/PK, med vsemi z analizo zajetimi kategorijami pa kmetje (19,8 %). Delež pozitivnih kritičnih opredelitev (politika je delno skladna) je pri vseh kategorijah v poprečju.

Med vsemi 2064 anketiranimi je le 46 anketirancev izreklo stališče, da politika zveze komunistov ni v skladu z interesi večine ljudi. Večina teh anketirancev sodi v kategorije delavcev (25) oziroma kmetov (7) in le majhen del (3) je iz kategorije višje in visoke izobrazbe. To se seveda izraža v ustrezno večjih relativnih deležih kritičnih stališč pri kategorijah: VKV, KV, NK/PK in kmet. Tabela pokaže stopnjo artikularnosti stališč do vprašanja: kakšen delež anketirancev se na vprašanje ni (mogel, hotel) opredeliti. Ne da bi se spuščali v presojo okoliščin, ki vplivajo na artikulacijo stališč, lahko ugotovimo, da je delež neopredeljenih med delavci, ki zasedajo delovna mesta z višjo in visoko izobrazbo le 10,5 %, med VKV delavci 15,1 %, med KV delavci 26,7 % med PK/NK delavci 43,1 %, med kmeti 53,4 % in med gospodinjami 52,4 %. Tretjina vseh anketirancev in med njimi dobršen del nekvalificiranih, polkvalificiranih in kvalificiranih delavcev, kmetov in gospodinj o politiki zveze komunistov premalo ve, da bi lahko v zvezi z vprašanjem opredelili svoja stališča. Sorazmerno visok delež neopredeljenih odgovorov, še posebej med kategorijami delavcev, kaže, da spoznanje o revolucionarni vlogi zveze komunistov še vedno ni v celoti prodrlo v zavest delavcev.

4.4 Medletne primerjave 1968—1978

Pregled podatkov, dobljenih v raziskavah od leta 1968—1978, pokaže pomembne premike v izoblikovanosti odnosa do zveze komunistov, kot se izraža v ocenjevanju skladnosti njene politike z interesi večine ljudi. Najpomembnejše premike opazimo v presekih 1968—1969, 1970—1973 in 1973—1978.

V obdobju maj 1968—maj 1969 se zvrstijo pomembni dogodki, ki posežejo v interese, vrednotenje in čustvovanje večine ljudi pri nas. Tako v to obdobje padejo študentski dogodki v juniju 1968, intervencije sil Varšavskega pakta v ČSSR in okupacija Češkoslovaške v avgustu 1968 ter končno VI. kongres ZKS in IX. kongres ZKJ v septembru 1968 oziroma v marcu 1969.

S tem seveda nismo izčrpali celote aktualnega družbenega in političnega dogajanja v obdobju 1968—1969, temveč nakazali le tiste ključne,

lahko bi rekli celo krizne oziroma kritične trenutke in dogodke, ki so pretresli, angažirali, pritegnili, predramili veliko večino občanov. Seveda vse to še posebej velja za intervencijo sil Varšavskega pakta v ČSSR ter za jasno opredelitev odnosa Jugoslavije do tega posega. Zveza komunistov Jugoslavije je neposredno ob teh dogodkih, v okviru poglobljene politične analize stanja in procesov na svojih kongresih, jasno opredelila svoja stališča do temeljnih vprašanj družbenega razvoja, odnosov znotraj mednarodnega delavskega gibanja in med socialističnimi državami oziroma državami nasploh; jasno je opredelila svoj odnos do teorije o omenjeni suverenosti.

Brez dvoma so to tiste okoliščine, ki so bistveno prispevale k aktiviranju odnosa do zveze komunistov, kar se izraža v povečanem, podvojenem deležu pozitivnih ocen skladnosti politike ZK z interesi večine ljudi ter v bistvenem zmanjšanju (razpolovitvi) deleža negativnih kritičnih ocen (politika ni skladna) ter hkrati v večji artikuliranosti opredelitev do vprašanja, kar se izraža v zmanjšanem deležu neopredeljenih odgovorov (36,2—28,1 %). *Zavest o istovetnosti interesov, kot osnovi trdnosti sistema in položaja Jugoslavije v sodobnem svetu nasploh, pod vplivom tega dogajanja celovito prodre in se izrazi* v obdobju neposredno po češkoslovaških dogodkih. To je obdobje potrebe po identifikaciji in izražanja soglasja. Zgodovinska izkušnja, da se v kritičnih trenutkih preverja enotnost, je po narodnoosvobodilni borbi in socialni revoluciji v obdobju 1941—1945 ter po zaostritvah ob Resoluciji informbiroja leta 1948, v času po vdoru sil Varšavskega pakta na Češkoslovaško v tretje dobila svojo potrditev.

Za obdobje 1970—1973 pa bi lahko rekli, da je obdobje postopnega preoblikovanja, kar se kaže v povečanem deležu pozitivnih stališč in hkratnem zmanjševanju pozitivnih kritičnih in kritičnih stališč. Umiritev kritičnih situacij leta 1968 v zavesti občanov se kaže v delnem zmanjšanju pozitivnih stališč (politika je skladna) ter v povečanju kritičnih stališč (politika ni skladna). Tako »umirjeno« izhodišče iz leta 1970 zajema obdobje vse do 1973. leta. Tako ostane delež kritičnih stališč v glavnem nespremenjen, delež pozitivnih stališč se neznatno zmanjša, pomembneje pa se poveča delež neopredeljenih (iz 27,3 na 35,3 %).

Tretja etapa v oblikovanju odnosa do zveze komunistov, kot se izraža v oceni skladnosti politike njenega delovanja z interesi večine ljudi, pa je nakazana v primerjavah SJM 73—76—78. V to obdobje pade v slovenskem političnem prostoru obračun s pojavi nacionalizma in liberalizma. Zveza komunistov se angažira v reševanju ključnih vprašanj družbenega razvoja, odpravi socialne diferenciacije, v uveljavitvi načela solidarnosti na vseh ključnih področjih družbenega življenja, v razvoju in preobrazbi izobraževalnega sistema, intenzivni stanovanjski graditvi, razvijanju ideje in uveljavljanju koncepcije združenega dela; svoj akcijski zagon zveza komunistov v tem obdobju utemelji in podkrepi z idejnim

delovanjem na marksističnih osnovah. To je obdobje, ki ga obeležuje družbeni premiki in kritično vrednotenje, izraženo v X. Kongresu ZKJ in VII. Kongresu ZKS. Verjetno so to tiste pozitivne okoliščine, ki vplivajo na preobrazbo stališč, kot jih kažejo meritve SJM 76 in SJM 78. Značilno za to preobrazbo je, da bistveno upade delež kritičnih stališč, da pomembno naraste delež pozitivnih stališč, da se delno zmanjša delež pozitivnih kritičnih stališč, da pa ob tem delež neopredeljenih stališč ostane v glavnem nespremenjen, oziroma se le nebstveno zmanjša.

Na osnovi medletnih primerjav bi lahko trdili, da se je zavest o zvezi komunistov in njeni družbeni vlogi v obdobju opazovanja 1968—1978, razvila do svojega faznega viška. Glede na še vedno realno prisotna naspotja, protislovja in konflikte v interesih temeljnih slojev in skupin v naši družbi ni realno pričakovati »ugodnejših« rezultatov na vprašanje o skladnosti politike zveze komunistov z interesi večine ljudi. Leta 1968 je 18,7 % anketirancev izreklo stališče, da je politika povsem skladna; deset let kasneje izraža takšno stališče 43,9 %. Ko je Šetinc¹⁶ analiziral prvo meritve, je ugotovil, da bo »marsikdo, ki je pričakoval, da bo odstotek ljudi, ki menijo, da je politika ZK povsem skladna, večji, ob 18,7 % razočaran. Takšno pričakovanje ni bilo realno. Predpostavljam, da so se za ta odgovor opredelili predvsem ljudje, ki so v odnosu do zveze komunistov ali preveč komformistični, ali pa so ocenjevali vrednosti njene politike samo skozi prizmo njenih odločilnih, dejali bi prelomnih dejanj, kot so spopad s stalinizmom, boj za samoupravljanje, obračun z Rankovićem, reforma itn. Za drugo možnost (deloma skladna) so se odločali predvsem ljudje, ki so v ustvarjalnokritičnem odnosu, torej ljudje, ki so angažirani, prizadeti v odnosu do zveze komunistov, bodisi, ker so njeni člani ali pa ji priznavajo vlogo vodilne idejnopolitične sile v naši družbi«. Delež anketirancev, ki izražajo oceno popolne skladnosti, se je v vmesnem obdobju več kot podvojil. Ali se je torej bistveno povečala skupina anketirancev, ki zvezo komunistov ocenjuje predvsem skozi prizmo njenih odločilnih, prelomnih dejanj, ali pa se je predvsem povečal delež tistih, ki so v odnosu do zveze komunistov preveč komformistični? Brez dvoma se v povečanem deležu pozitivnih ocen skriva tudi povečan delež komformističnih ocen. Seveda pa pri vrednotenju rezultatov ne moremo mimo že prej navedenih dejstev. Tudi podatki iz raziskave kažejo, da se zveza komunistov vse bolj jasno postavlja pred svojo »zgodovinsko odgovornost in nalogo, da se na čelu vseh socialističnih sil bojuje za to, da se vsi interesi v naši socialistični samoupravni družbi usklajujejo z neposrednimi in družbenozgodovinskimi interesi in cilji delavskega razreda kot celote, s pridobitvami naše socialistične revolucije.«¹⁷

¹⁶ F. Šetinc: kot prej, str. 64.

¹⁷ XI. kongres ZKJ, Resolucija, »Vloga in naloge Zveze komunistov Jugoslavije v boju za razvoj socialističnega samoupravljanja, za materialni in družbeni napredek Jugoslavije,« Komunist, Ljubljana, 1978, str. 109.

5. Namesto zaključka

V tem sestavku smo poskušali pokazati na smotrnost raziskovanja razmerja družbenopolitična organizacija — njena razredna baza, kot se izraža v zavesti najširših slojev, ter nakazati smisel takega raziskovanja znotraj politične sociologije in sociologije javnega mnenja. Pokazali smo na dosedanje raziskave, prikazali podatke in izvršili površinsko analizo posameznih kazalcev odnosa občanov do zveze komunistov. S tem smo si zgradili izhodišče za celovitejše ovrednotenje in analizo rezultatov dosedanjih raziskav. Opis dobljenih podatkov in doslej opravljena analiza pa vendarle dopuščata sklep, da zveza komunistov vse bolj uresničuje svojo vlogo »notranje sile našega družbeno ekonomskega in političnega sistema« ter da se v svojem vrednotenju, ciljnih in delovanju vse bolj spaja s samoupravno povezanimi delovnimi ljudmi, delavskim razredom in osnovnimi družbenimi sloji. Rezultati pa opozarjajo tudi na odsotnost oz. nezadostnost teh povezav pri posameznih kategorijah občanov.

FRANCE VREG

Množični mediji, javno mnenje in demokracija

(Teze za teoretični okvir raziskovanja javnega mnenja in množičnih občil v sodobni družbi)

Komunikološka znanost si danes vedno bolj prizadeva, da bi ustvarila integralni teoretični konceptualni model, ki bi komunikacijski in javno-mnenjski fenomen raziskoval kot integralni del družbenih procesov. Vedno bolj nujno je: a) kritično definirati stanje komunikoloških teorij in raziskav in preseči teoretično omejenost na komunikacijske fenomene; b) pojasniti dejansko vlogo, strukturo, odvisnost in funkcijo komunikacijskih sistemov in političnega javnega mnenja v procesu družbene produkcije in reprodukcije različnih družbenih sistemov.¹

Konstrukcija teoretičnih modelov družbenega komuniciranja in oblikovanja javnega mnenja je poskus teoretične rekonstrukcije resničnosti. Tak poskus pa je v svojih možnostih »omejen« in določen zaradi spoznavnih možnosti znanosti nasploh in še posebej komunikološke znanstvene panoge. Razlogi znanstvene in »ideološke« determinacije so komunikacijske teoretične modele ohranjali na stopnji znanstvenih pristopov, različnih šol in ideološke parcialnosti. Zato bi jih bilo potrebno kritično ovrednotiti zlasti z naslednjih vidkov:

Prvič, komunikološke teorije in teorije javnega mnenja temelje na filozofskih izhodiščih različnih socioloških teorij in šol (behaviorizem, funkcionalizem, konfliktna teorija, sistemska teorija, različne marksistične teorije). Večina komunikacijskih modelov je grajenih na teoriji simboličnega interakcionizma, na funkcionalizmu, sistemski teoriji ali pa na ustreznih marksističnih inačicah, vključno z determinističnim pojmovanjem komunikacijskih procesov.

Drugič, komunikacijske procese smo proučevali predvsem s stališča funkcioniranja v danem sistemu, manj z vidika morfogeneze sistema. Večina teorij in raziskovalnih modelov zapostavlja družbene konflikte, družbeno neenakost in razredna nasprotja kot temeljna družbena nasprotja.

¹ Posvetovanje komunikacijskega raziskovalnega komiteja ISA 1977. leta v Trentu v Italiji je pokazalo, da je potrebno ustvariti integralno teorijo funkcioniranja množičnih medijev v sodobni družbi. To spoznanje je prevladalo tudi na 9. mednarodnem kongresu ISA v Uppsali avgusta 1978.

Zato so v okvir komunikacijskih raziskav pretežno vstopale tradicionalne sociološke teme: gratifikacijski pristop, teorije socialnega reda in funkcionalnega komuniciranja, teorije razvoja in socialnega spreminjanja. Na področju javnega mnenja pa so prevladovali problemi skupinskega konsenza, volilni procesi, pragmatistične raziskave javnega mnenja in raziskave trga. Zelo redke so raziskave, ki kažejo na politično in ekonomsko determiniranost javnih komunikacijskih sredstev.

Tretjič, komunikološke teorije so pretežno temeljile na raziskavah razvitih družb; če pa so se lotevale nerazvitih družb, so jih raziskovale predvsem z vidika možnosti prenosa socialnih in tehnoloških inovacij. Proučevali so tudi politično kulturo in komunikacijsko penetracijo. Zanimarjali pa so dimenzijo razvitosti in nerazvitosti z vidika socialne neenakosti, kulturne samostojnosti in politične neodvisnosti. Ni še raziskav, ki bi upoštevale vidik novega političnega, ekonomskega in komunikacijskega reda. Le redke raziskave so posegale na področje komunikacijske enakopravnosti pri oblikovanju svetovnega javnega mnenja.

Komunikološki teoretični model bi moral stremeti k bolj celostnemu raziskovalnemu pristopu: komunikacijske in javnomnenjske procese bi morali proučevati z vidika vključenosti v globalne socialne procese. Oblike socialne komunikacije so bile v zgodovini vedno pogojene z načinom socialne produkcije in reprodukcije družbenega življenja. Način produkcije, ki je prevladoval v zgodovinski družbenoekonomski formaciji, ni določal le družbenoekonomskih odnosov, marveč tudi načine družbenega komuniciranja, načine produkcije množičnih sporočil. Vsebina sporočil je primarno določena z obliko lastništva komunikacijskih produkcijskih sredstev.

Družbena zavest, ki je nastajala kot proizvod vsebin komunikacijskih sporočil, pa je postajala tista zavestna sila človeštva, ki je vplivala na razvoj proizvodnih sil in družbenoekonomskih odnosov. Zveza med strukturo in superstrukturo ni mehanicistično determinirana, marveč se nam kaže v svoji dialektični soodvisnosti in historični razvojnosti.

Produkcija sporočil v historičnem smislu nastaja v socialnem prostoru političnega, socialnega in razrednega razlikovanja. Produkcija sporočil je sestavni del zgodovinskega spopadanja razrednih antagonističnih sil globalne družbe.

Sporočila nastajajo v okviru družbenih odnosov socialne neenakosti in neenakomerne razvitosti v okviru globalnih družb in polarizacije na razvite in nerazvite družbe. Sporočila so sestavina integralnih ideoloških sistemov različnih družb.

Komunikološka raziskava ne bi smela zapostaviti osnovnega dejstva, da so *komunikacijske institucije socialne institucije, sporočila pa človeška interakcijska zveza v temeljnih procesih človekovega dela, v procesu družbene produkcije in reprodukcije, pa tudi na področju oblikovanja in »reprodukcije« družbene zavesti.* Izhodišče komunikoloških raziskav je

torej človek v spletu socialnih interakcij v procesu dela in njegova komunikacijska sredstva (odtujena ali v procesu razodtujevanja).

Izhodišče raziskav je *človek v delovnem procesu in v upravljanju družbe*, zato ga ne moremo zajeti samo v spletu socialnih interakcij (Klapper: medijskih in izvenmedijskih dejavnikov). Predvsem ga moramo raziskovati v njegovi soodvisnosti od produkcijskih, družbenoekonomskih in družbenopolitičnih dejavnikov družbenega sistema, pa tudi v njegovi soodvisnosti od širšega okolja, od razmerja sil in razvoja v svetu.

Teh soodvisnostnih zvez ni mogoče pojmovati kot preproste interakcijske zveze (funkcionalisti, sistemski teoretiki). Sporočila niso le produkt »odsevanja« družbene resničnosti, marveč so tudi dejavnik vplivanja, soustvarjanja zgodovinske resničnosti. Sporočila so produkt zavestnega delovanja organiziranih skupin človeške družbe, njihovih interesov in ideologij. Človekova sporočila posegajo dejavno v procese družbene produkcije in reprodukcije, v družbeno dejavnost na vseh področjih, v procese zgodovinskega spopadanja različnih antagonističnih sil. Sporočila so sestavina družbene superstrukture in njenega dejavnega odnosa do procesov v družbeni bazi. Človek s svojimi sporočili se tu pojavlja kot aktivni dejavnik, kot soustvarjalec družbenega razvoja in človeške zgodovine.

Če sprejemamo to izhodišče, potem se odpre vrsta bistvenih vprašanj raziskovanja množičnih medijev in javnega mnenja. Predvsem se moramo vprašati, kakšen je položaj množičnih občil v dani družbi: a) v *procesu dela*, b) v *ustroju moči in oblasti*, c) v *procesih oblikovanja javnega mnenja*. S tem v zvezi je zlasti pomemben položaj človeka pri upravljanju s procesi družbene reprodukcije in z vsemi družbenimi institucijami, vključno z institucijami množičnih občil.

Javno mnenje je produkt institucionalnih in neinstitucionalnih družbenih dejavnikov: je splet komunikacijskih in mnenjskih procesov, ki nastajajo v medsebojnih stikih v skupinah, pa tudi v globalni družbi v okviru delovanja in vplivanja države, političnih strank, interesnih skupin, parlamenta. S tem v zvezi se zastavlja vprašanje razporeditve moči in komunikacijske neenakosti pri oblikovanju javnega mnenja. Raziskovalci skušajo natančneje pojasniti, kdo dejansko oblikuje javno mnenje in kdo vlada s pomočjo takega javnega mnenja. Kakšne so možnosti avtentične artikulacije mnenj in interesov vseh stratifikacijskih in strukturnih elementov globalne družbe? Ali so sploh dane možnosti sodelovanja pri upravljanju procesov dela in družbe?

Družbeno delo in oblike komuniciranja

Procesi družbene produkcije in reprodukcije so temeljni procesi v vsaki družbi. Zato je pravica delavca do vložnega dela (minulega dela) tisti odnos, ki najbolj kaže na razredni značaj družbenih odnosov. Razredni značaj proizvodnih odnosov med ljudmi je odvisen prav od tega, kdo razpolaga in upravlja z vrednostjo, ustvarjeno z delavčevim delom.

Privatnolastniško prisvajanje kapitala določa razredni značaj kapitalističnih družbenih odnosov, v katere je vkljenjen človek kot socialno bitje, kot komunikacijski partner v spletu medsebojnega, skupinskega in javnega komuniciranja. Privatnolastniško prisvajanje ostaja v bistvu tudi v sistemu državnomonopolističnega kapitalizma, pa tudi v socialističnem sistemu državnega prisvajanja vrednosti, ustvarjene z delom.

Naloga množičnih medijev je v sistemu državnomonopolističnega prisvajanja kapitala določena z interesi tega kapitala, z interesi lastnikov in upravljavcev nad kapitalom. Naloga medijev je, kot ugotavlja Holzer, v ustvarjanju možnosti za neposredno obračanje tega kapitala in za kroženje blaga, kar pomeni »kapitaliziranje« vseh področij in dejavnosti družbe in aktiviranje blagovnodenarnih odnosov. To terja, da množični mediji ustvarjajo pogoje za reprodukcijo mezdne delovne sile s socializacijskimi procesi in da opravljajo nalogo integracije družbe in politične stabilizacije. Vse te naloge množični mediji opravljajo v »interesu kapitala«. (Podobno ugotavlja De Fleur: interes denarja, dobička, finančnega ravnotežja). Institucionaliziranje množičnih komunikacij na temelju razvoja kapitalističnega načina proizvodnje in odnosa ekonomije in države »mora realno in formalno pasti pod interese kapitala«. ²

Dosledna odprava vsake oblike lastninskega ali monopolističnega prisvajanja kapitala ali upravljanja z njim je možna le v razmerah podružbljanja kapitala; to pomeni v sistemu skupnega demokratičnega upravljanja, ki je oprto na enakopravne medsebojne odnose, enake osebne pravice in dolžnosti delavcev. ³

Samo podružbljanje kapitala in vseh javnih institucij, vključno javnih občil, lahko spremeni položaj človeka v komunikacijskem procesu. Človek tedaj ne bo več vkljenjen v mezdne, lastniško hierarhične odnose v procesu medsebojnega, skupinskega in javnega komuniciranja. Zavzel bo vlogo enakopravnega partnerja v upravljanju z delom in družbenim življenjem.

Integralni ideološki sistemi

Družba ne reproducira samo materialnih pogojev svoje eksistence, marveč je prisiljena reproducirati tudi pogoje svoje eksistence na področju idej. Z drugimi besedami, družbeni sistemi morajo reproducirati tudi svojo družbeno zavest. Zato je ustvarila ideološke državne aparate (Althusser). Integralni ideološki sistem vrhujejo različne institucije: družina, izobraževalni sistem, politične stranke, državni propagandni mehanizmi, predvsem pa sodobni množični mediji. Vse te institucije ohranjajo,

² Horst Holzer: »Historično materialistična teorija komuniciranja in množičnega komuniciranja — dve skici.« Društvenost komunikacije (zbornik, ur. M. Meštrović). Zavod za kulturo Hrvatske, Zagreb 1978, str. 85—86.

³ Edvard Kardelj: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Druga dopolnjena izdaja. ČZP Komunist, Ljubljana 1978, str. 25.

reproducirajo in krepijo ideologijo vladajočega razreda; z njo vplivajo na zavest človeka in oblikujejo javno mnenje. Hkrati pa represivni državni aparati uporabljajo nasilje, da zatirajo deviantne, patološke in inovacijske socialne tokove, da omogočajo nemoteno reprodukcijo vladajoče ideologije

Nekateri teoretiki menijo, da med ideološkimi državnimi aparati najpomembnejše mesto zavzema izobraževalni sistem, ki mu pripisujejo pomembne socializacijske učinke. V sodobni družbi pa vedno bolj stopa v ospredje celoten splet politične socializacije, ki ga sestavljajo vse oblike vključevanja človeka v akcije političnih organizacij in strank, volilnega in parlamentarnega sistema, lokalne samouprave, socialnih gibanj in podobnih družbenih angažiranj človeka. V teh procesih politične participacije pa imajo množični mediji odločilno komunikacijsko in orientacijsko vlogo. Množični mediji so glavni posrednik in akter političnih kampanj meščanskih strank, volilnih procesov, interesnih gibanj, političnih spopadov v parlamentu, državnih integrativnih procesov in oblikovanja javnega mnenja. Zato množični mediji vedno bolj zavzemajo prvo mesto v ideološkem sistemu.

Hegemonija vladajočega razreda nad podrejenimi razredi in skupinami reproducira in krepi ideološko stanje v neki družbi (Gramsci). Množični mediji so vodilna institucija vladajočega razreda, ki ohranja in krepi ideološko zavest družbe.

Večina množičnih komunikatorjev v meščanski družbi namenja celoten časnik, radijsko ali TV oddajo, kot pravi Downing, »meščanskemu razredu v ekonomski akciji«. Nekateri listi v Veliki Britaniji (enako v ZDA, Franciji, Italiji in drugod) so namenjeni izključno razvoju nacionalnega in mednarodnega kapitala, problemom kontrole dela in izboljšanju finančnega poslovanja. To ideologijo tehnokracije okrepijo še s političnimi in parlamentarnimi vestmi. »Skupni ideološki okvir za vse komunikacije pa oblikujejo na univerzah, zato je izredno pomembna povezanost ideološkega državnega aparata množičnih medijev in izobraževalnega ideološkega aparata«. ⁴

Informacija in ideologija se uporabljata za stabiliziranje ustroja oblasti. Zato so uveljavljeni sistemi selekcije, cenzure in vratarstva množičnih sporočil. V ideološki državni aparat so vgrajeni mehanizmi nadzora, ki skrbno presejejo vse, kar se pojavi v množičnih medijih, zlasti na televizijskih zaslonih, ki so danes najmočnejše sredstvo političnega vplivanja. Televizijski uredniki morajo sodelovati pri ustvarjanju vladne politike. Delovanje vseh važnejših vladnih agencij mora biti prikazano v ugodni luči. Množični mediji, ugotavljata ameriška sociologa, so skupaj z gornjim razredom in politično elito »vodili« vse vojne agresije in sodelovali

⁴ John Downing: »Množični mediji kot ideološki državni aparati.« Zbornik: Društvenost komunikacije, prav tam, str. 248.

pri vseh vseh poskusih ekonomske, politične in kulturne ekspanzije ameriškega imperializma.⁵

Italijansko javnost dejansko obvladujejo dnevnik vladajoče stranke krščanske demokracije in velikih oligopolnih industrijskih trustov, cerkveni listi in dnevnik desničarskih organizacij. Tri četrtine italijanskih bralcev dnevno bere sredinske ali desno sredinske, katoliške liste. Levica zmore le kakih deset odstotkov dnevnikov. Ves tisk, zlasti množični tedniki in magazini, so dejansko v rokah oligopolističnih interesnih skupin velikih industrijalcev, finančnikov in državnega kapitala. Poleg državnega vpliva se je povečal še vpliv nadnacionalnih družb.

V ideološki državni aparat na področju medijev sodi privilegirani sloj novinarske elite. Večina menedžerjev in direktorjev, glavnih urednikov in novinarjev v ZDA, Britaniji, Italiji in drugje spada v politično elito meščanskega razreda. Novinar komunikacijskega medija, ki je v lasti korporacije ali trusta, se ne more upreti lastniku, ker je sam privilegirani del trusta. Hkrati pa ne more svoje publicistično pero zastaviti za interese delavca, ki v istem trustu vodi sindikalne boje za osnovne ekonomske pravice.

Množični mediji in javno mnenje

Množični mediji oblikujejo javno mnenje v javnosti, ki je produkt integralnega ideološkega sistema vladajočega razreda. V evropskih meščanskih sistemih je to državno-monopolistična javnost (Holzer), ki jo nenehno hranijo in reproducirajo množični mediji. Ameriška televizija in drugi mediji s političnimi gesli in stereotipi v tej javnosti ustvarjajo konsenz o notranji in zunanji politiki (Chasin). Če kritičnim glasovom uspe v javnosti uveljaviti nasprotna mnenja, se ta soočajo z ukoreninjenimi stališči, ki so posledica desetletnega širjenja izkrivljenih predstav in napačnih informacij množičnih medijev.

Pahljača mnenjskega pluralizma je dejansko v rokah razreda in stranke, ki je na oblasti. »Mnenjski« tisk izraža parcialna stališča strank in interesov vladajočega razreda, hkrati pa jih proglašajo za družbene interese, da interese vseh razredov in skupin globalne družbe. V pogojih kapitalne družbe in blagovno denarnega gospodarstva ali državnega kapitalizma je pluralizem dejansko monopol najmočnejšega. Najmočnejši je informacijski in mnenjski glas, ki ga ustvarja industrija zavesti državno-monopolnega kapitalizma ali socialističnega državnega monopola.

Meščanska demokracija danes teži k temu, da razvija oblike politične participacije. Uvajanje oblik delavske soudeležbe v podjetjih je spodbudilo tudi novinarje, da so v nekaterih časnikarskih podjetjih uvedli delavsko in novinarsko soudeležbo. Redki primeri v Franciji pa tudi v Veliki

⁵ Barbara Chasin and Gerald Chasin: *Power and ideology. A Marxist Approach to Political Sociology*. Schenkman Publishing Company. Cambridge, Massachusetts 1974, str. 194–196.

Britaniji in drugod so ostali v okviru dominantnih družbenoekonomskih odnosov in politične ureditve političnega pluralizma. Kljub temu so naleteli na odpor v podjetniških krogih, na bojkot oglaševalcev in na »nerazumevanje« med novinarsko elito.

Množični mediji danes prevzemajo primarno nalogo komuniciranja družbe med seboj in tako izpodrivajo vlogo medsebojnih odnosov in skupinskega komuniciranja. Množično komuniciranje postaja prevladujoč način komuniciranja tudi v političnem procesu in v njegovih oblikah. Množični mediji vse bolj postajajo ekskluzivni in monopolni mediatorji komuniciranja med državo in javnostjo, med voditeljem države in državljanom, med parlamentom in javnostjo. V veliki meri pa postajajo tudi mediatorji komuniciranja med strankinim vodstvom in članstvom, med vodstvom interesne skupine in člani, pa tudi med gospodarskim voditeljem in delavcem.

Pojavljajo se mogočni vertikalni tokovi državnega hierarhičnega, oblastniškega komuniciranja, ki ima dominantno in monopolno pozicijo. Politična birokracija, gospodarska tehnokracija in državno partijska oligarhija pogosto izraža težnjo, da krepi etatistične oziroma državno partijske tokove informacij. V sistemih vojaških hunt in v obdobju stalinizma so vojaškooblastniški kanali edini tokovi komunikacij. Zato obstaja nevarnost, da pristna človeška medsebojna komunikacija v horizontalni ravni postaja vse bolj rudimentarna. Slabi tudi artikulacija stališč, potreb in interesov delovnih ljudi na področju delovnih procesov in upravljanja v temeljnih celicah življenja.

Sodobna politična država s svojimi institucijami je skoraj absolutni gospodar vseh sredstev in kanalov za oblikovanje javnega mnenja. Institucionalni okviri postajajo vse bolj edina možnost za izražanje javnega mnenja. To pa zožuje artikulacijo avtentičnih potreb in interesov delovnih ljudi. Tako se državljanu politične države danes nudijo relativno majhne možnosti za izražanje mnenj, stališč in interesov. Vedno bolj išče nove kanale za izražanje svojih potreb in interesov mimo tradicionalnih političnih strank (organizacije za varstvo okolja, gibanja za mir, itd.).

Politična država ni nekakšen nevtralen mehanizem, ki po etičnem kodeksu uravnava zahteve različnih tekmujočih interesov. Država je razredna institucija in v primeru meščanske družbe brani interese vladajočega razreda in kapitala, v primeru socialistične družbe pa interese delavskega razreda, pogosto predstavljene v državno partijskem vrhu. »Moč in privilegiji vladajočega razreda in kapitala . . . so močno odvisni od državnega aparata. Zvezna vlada podpira kapitalistični razred. Z ekonomsko politiko vzdržuje dobičkonosnost mnogih velikih korporacij . . .«⁶ To velja tudi za investicije in gospodarske operacije nadsocijalnih družb v tujih državah. Vlade podpirajo to dejavnost z diplomatsko podporo, z obveščevalno dejavnostjo ali celo z vojaško pomočjo.

* B. Chasin and G. Chasin, prav tam, str. 181.

»Množično« mnenje javnosti na mnoge vladine akcije nima neposrednega vpliva. Te akcije vlada uresničuje administrativno ali zakonodajno, ne da bi upoštevala splošno javno mnenje. Pogosto gre za soočanje vladnih akcij z mnenji splošne javnosti (seveda v okviru uveljavljenih vrednot družbenega sistema). Teoretiki menijo, da nobena vlada ne bo preprosto sprejela stališč javnega mnenja, pa čeprav ima opraviti s politično dobro informirano javnostjo. V pluralistični družbi z organizirano levico pogosto prevladujejo v javnosti mnenja, ki niso v skladu z interesi vladajočega razreda. Vlada v tem primeru sproži politično akcijo za pridobitev javnega mnenja, v čemer ponavadi uspe z močjo svojega ideološkega aparata.

Javno mnenje in distribucija moči

Celotna moč je osredotočena v rokah socioekonomske, politične in vojaške elite. Karl Deutsch ugotavlja, da je najpomembnejše središče in zbirališče mnenja prav socioekonomska elita. Ta ima največjo moč, najvišji družbeni položaj in je vir najbolj relevantnih mnenj, stališč in interesov, ker je posebljenje vladajočega razreda. V Deutshevem petstopenjskem kaskadnem modelu komuniciranja je socioekonomska elita na najvišji »stopnici«, na samem vrhu, kjer se določajo najvažnejša stališča in usmerja politika.

Socioekonomska elita je glede na lastnino, dohodek in družbeni položaj povsem homogena družbena skupina. To so monolitne skupnosti, ki so povezane med seboj poslovno in sorodstveno. Tvorijo subkulturo meščanskega razreda, imajo skupne »spomine«, skupne preference in vedenjske vzorce. Interesi med njimi so komplementarni, zato imajo lasten sistem za proces odločanja.⁷

Ekonomski interesi so tesno prepleteni s političnimi. Mnogi avtorji poudarjajo, da socioekonomska elita pogosto odloča mimo vlad in parlamentov ne samo o političnih zadevah. V Zahodni Nemčiji so delodajalska in industrijska združenja tako močna, da se jim mora v kritičnih trenutkih podrediti tudi vlada. V Franciji je takšna zunajparlamentarna kapitalaska oblast prava velesila. Nobena od teh vlad pa ni v stanju obvladovati naraščajoče moči multinacionalnega kapitala, oziroma svetovne zunajparlamentarne oblasti.

Moč zunajparlamentarne oblasti v primerjavi s parlamentom in političnimi strankami stalno raste. Zunajparlamentarna oblast vpliva na politično prakso parlamenta oziroma vrhov političnih strank. Prav področje zunajparlamentarne oblasti pa obsega največji del življenjskih interesov delavca, kot je odločanje o njegovem delu in o pogojih, sredstvih in plovovih njegovega dela, o osebni dohodku, o največjem delu družbene

⁷ Karl Deutsch: *The Analyses of International Relations*. Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1968, str. 102.

reprodukcije, razvoju proizvodjalnih sil, gospodarskem sistemu, delitvi družbenega bogastva, itd. »Delavcu so torej odvzete demokratične in človeške pravice prav na tistih področjih, za katera je življenjsko najbolj zainteresiran«. ⁸

Človek ne more neposredno izražati stališč in interesov in odločati o problemih delovnega procesa in življenja. Lahko jih izraža posredno, prek sindikalnih gibanj ali pa prek političnih strank, ki interese politizirajo v skladu s cilji svojega programa in skozi prizmo razredne, parcialne ideologije.

Zato se v javnem mnenju vedno težje artikulirajo neposredna stališča in interesi osnovnih socialnih razredov in slojev globalne družbe. Večinioma so ti interesi »predstavljeni«, politizirani in selekcionirani v skladu z interesi vladajočega razreda. Osnovni socialni razredi in sloji nimajo institucionalnega kanala za neposredno izražanje mnenj in stališč (še manj za odločanje). Mnogokrat se ta stališča kumulirajo v nedrih družbe, v bazenih latentnega mnenja in izbruhnjejo ob socialnih krizah.

Javno mnenje, množični mediji in politične stranke

Politične stranke so danes nedvomno najbolj pomemben element političnega sistema, ki dominantno vpliva v procesu odločanja in vladanja: politična stranka izvaja politično oblast, rekrutira in odstavlja vodilne politike in državne voditelje, izvaja mobilizacijo javnega mnenja in volilnih glasov, usmerja javno politiko in usklajuje interese družbenih skupin. V kompleksnem spletu razdelitve moči pa »deli« vpliv zlasti z mogočnimi oligopolističnimi interesnimi skupinami kot zunajparlamentarno oblastjo.

Politične stranke so tista institucija, ki je najbolj zainteresirana za oblikovanje javnega mnenja. Stranke vzdržujejo propagandne aparate in lastne množične medije, hkrati pa usmerjajo svoj vpliv na vse množične medije. Vendar je pluralistični spekter dejansko opazen samo v tistih meščanskih demokracijah, kjer imajo leve stranke možnost artikulacije političnega mnenja.

Politične stranke artikulirajo razredne in skupinske interese, ki prek strank dobe politično obliko. Zato je javno, množično publicistično artikuliranje politizirane oblike interesov vsakodnevni imperativ stranke. Hkrati propagirajo politična stališča do perečih družbenih problemov, do javne oblasti in vladne politike. Vsakodnevno torej sooblikujejo javno mnenje. V politični boj pritegujejo prav s pomočjo javnih komunikacijskih sredstev nove aktiviste in pristaše.

Stranke organizirajo procese politične participacije (opravljanje javnih zadev, sodelovanje v lokalni oblasti, volilni procesi itd.) predvsem prek sodobnih komunikacijskih sredstev. Prek njih teče tudi podpora vladajoči strankini »garnituri«, interakcija med vlado in javnostjo in ide-

⁸ Edvard Kardelj, prav tam, str. 57.

loška kampanja v imenu vlade in države. Tudi v enopartijskih sistemih proces politične udeležbe poteka pretežno prek množičnih medijev, pogosto povsem centralistično, zlasti v etatističnih socialističnih ureditvah.

Vladajoča stranka je tako glavni nosilec mnenjskega procesa, oblikovanja javnega mnenja, mehanizma doseganja konsenza in razrednega usklajevanja interesov družbenih skupin globalne družbe. Množični mediji so mediatorji tako oblikovanega »predstavnškega« mnenja in sodelujejo v procesu artikulacije mnenj. Ponavadi množični mediji svojo »advokatsko vlogo« povsem opuste in se poistovetijo z ideološkim državnim aparatom.

Perspektive demokracije

Politični pluralizem meščanske družbe ni uresničil ideala liberalnega obdobja o »vladavini javnega mnenja« in o uveljavitvi načela svobodnega in demokratičnega izražanja raznovrstnih parcialnih in skupnih družbenih interesov. Dejansko se uveljavlja nasilno omejevanje tistih interesov, ki so v nasprotju z interesi vladajoče razredne in politične strukture.

Kljub temu pa sistem meščanske parlamentare demokracije med vsemi kapitalističnimi sistemi zagotavlja največ svobode državljanu, s tem pa tudi možnost delavskemu razredu, da s političnim bojem uveljavlja artikulacijo svojih stališč in interesov. Zato danes napredne stranke delavskega razreda branijo parlamentarni sistem pred vsemi protidemokratskimi silami.

Socialistični sistemi z enostrankarsko inačico pogosto uveljavljajo stranko kot nosilca politične oblasti. Vodilna vloga stranke delavskega razreda sama po sebi ni nekaj negativnega, saj opravlja vlogo uveljavljanja interesov razreda in usklajevanja interesov vseh družbenih skupin. Če pa si stranka prilasti pravico do političnega monopola v ustroju oblasti, tedaj ponavadi usahnejo kanali artikulacije »volje« delovnih ljudi, ki so edini lahko nosilci demokratične oblasti.

V političnem sistemu socialističnega samoupravljanja je uveljavljeno načelo samoupravnega in političnega odločanja, tj. odločanja delavcev v procesu dela in odločanje delavcev v delegatsko-skupščinskem sistemu kot nosilcev oblasti. Naloge dela in odločanja se spajajo v integralni sistem. Delegatski sistem tako pospešuje procese odmiranja države in krepi samoupravni položaj delovnega človeka. Delovni ljudje neposredno in po svojih delegatih oblikujejo svoja stališča in interese, jih usklajujejo in integrirajo na podlagi konsenza in izražanja splošnega interesa.

Mnenjski proces se v največji meri odvija prek institucionalnih kanalov. Kanali artikulacije stališč postajajo istočasno tudi kanali integracije stališč in odločanja delovnega človeka o vseh vprašanih družbene reprodukcije. Odprti pa so tudi neinstitucionalni kanali za izražanje mnenja; ti so komplementarna oblika neposredne artikulacije potreb in inte-

resov in demokratična, kritična sila socialistične družbe samoupravne demokracije.

Tako se nam ponujajo naslednji sklepi:

Javno mnenje mora v demokratičnem družbenem sistemu imeti odprte institucionalne in neinstitucionalne kanale za artikulacijo mnenj. Svobodno in demokratično izražanje »volje« delovnih ljudi mora postati demokratična institucija, ki je ne smejo nasilno omejevati razredni, parcialni interesi skupin globalne družbe in vladajočih elit.

Javno mnenje mora v demokratičnem sistemu imeti kanale neposrednega in posrednega izražanja mnenj in interesov. Demokratično izražanje »volje« delovnih ljudi v sodobni družbi ne more biti omejeno le na posredniško, predstavniško izražanje prek strank. Delovni ljudje morajo imeti pravico izražati »voljo« in odločati tako v procesu dela, kakor tudi kot nosilci politične oblasti.

Množični mediji so »advokati« družbe samo takrat, kadar so nosilci neposrednega izražanja »volje« vseh razredov in skupin globalne družbe in so sami (neodtujeni) del družbe. Samo podružbljanje javnih občil lahko spremeni položaj človeka v komunikacijskem procesu, tako da ne bo več vkljen v lastniške hierarhične odnose in bo v komunikacijski proces vstopal kot enakopravni udeleženec.

Samoupravljalci kot raziskovalci

Družboslovno raziskovanje in samoupravno odločanje

1. Razvojna perspektiva: preseganje delitve na fizično in umsko delo

V zgodovinskem procesu družbene delitve dela je, kot je znano, prišlo do razcepitve fizičnega in umskega dela ter ločitve znanosti od materialne proizvodnje. Vloga delavca v proizvodnji je bila degradirana na poenostavljene, delne in repetitivne operacije; kreativna oz. duhovna komponenta dela pa se je odcepila in osamosvojila v posebnem sloju (inteligenci), se institucionalizirala (v znanstvenih zavodih) in profesionalizirala kot posebna življenjska poklicna dejavnost. Takšna delitev je dobila svoj izraz tudi v prostoru z ločitvijo mesta od podeželja. Že Engels je ugotavljal, da je ta ločitev uničila osnovo duhovnega razvoja podeželskega prebivalstva in telesnega razvoja mestnega prebivalstva (F. Engels, *Anti-Dühring*, 1948, str. 338, glej tudi K. Marx in F. Engels, 1976, str. 64). V procesu kapitalistične industrializacije je človek postal le dodatek k stroju. Duhovne sile delovnega procesa pa so se mu odtujile obenem s tem, ko se je znanost pridruževala temu procesu kot samostojna sila (K. Marx, *Kapital*, I. str. 729).

Povsem nasprotno usmeritev pa aktivira sistem samoupravljanja. »Bistvena postavka za razvoj socialističnega samoupravljanja pa je spodbujanje procesa, ki bi delavca imperativno usmerjal k znanosti, znanost pa k delavcu... Socialistično samoupravljanje ne bi bilo resnična negacija kapitala, če ne bi bilo v njem tudi težnja po vse bolj intenzivnem vnašanju duhovne — ustvarjalne komponente v neposredno delo delavca v proizvodnem procesu... Namesto logike kapitala, ki razdvaja duhovne potenciale od samega dela, razvijamo logiko združenega dela... da združeni proizvajalci obvladajo vsa družbena gibanja« (Stane Dolanc, 1976, str. 4). Usmeritev subjektivnih sil naše družbe se spopada s težnjo, da bi bilo raziskovanje — še posebej na področju družbenih ved — monopol katerekoli ustanove, skupine ali posameznikov. Dejansko je takó raziskovanje kot izobraževanje dolžnost in resnična potreba vseh subjektov naše socialistične graditve, slehernega človeka naše skupnosti (ibidem, str. 4). Samoupravljanje postavlja v ospredje zahtevo po intelektualizaciji družbe,

tako da bo ustvarjalno intelektualno delo postalo lastnost vse družbe in vsakega posameznika, vse manj pa funkcija posebnega sloja intelektualcev (Visoko šolstvo in raziskovalno delo v Sloveniji, 1974, str. 23).

Podobno kot ugotavlja Stipe Šušvar, da z vidika vloge izobraževanja v socialistični družbi ne gre za odpravljanje ali omejevanje šole, temveč za preseganje »zaprtosti« izobraževanja v šolo — kot se je uveljavila v meščanski družbi, velja ta ugotovitev tudi za znanstvenoraziskovalno dejavnost (gl. Stipe Šušvar, 1977, str. 78). Tudi tu ne gre za omejevanje te dejavnosti na znanstvene institucije, temveč za njeno razširjanje, da bo v končni konsekvenci vsak proizvajalec in vsak občan — tako ali drugače — angažiran tudi v analitično raziskovalni dejavnosti; ta naj bi postala sestavina vsebinsko bogatega družbenega življenja in tudi osebnega življenja vsakega posameznika.

Tu nam *ne gre za raziskovanje kot tehnično opravilo*. Ozka operativno-tehnična vprašanja stopajo v ozadje — bodisi s tem, da jih standardiziramo, rutiniziramo in avtomatiziramo, ali pa jih puščamo kot spremljajočo dejavnost posebnih strokovnih služb. V ospredje pa stopa aktivna vloga samoupravnih subjektov, ki jim je ta dejavnost:

a) instrumentalna v njihovem prizadevanju, da obvladujejo svoje ožje in širše okolje in

b) način ali področje njihovega kreativnega angažiranja in izgrajevanja človeka kot celostne osebnosti.

M. Pečujlić npr. karakterizira znanstveno delo tudi glede na notranji subjektivni pomen, ki ga ima za svoje nosilce. »To je ustvarjalno delo, ki izpolnjuje notranje potrebe, ki pritegne celotno osebnost, vse njene intelektualne potence. To je delo, ki težko prenaša nesvobodno prisilno naravo; njegova notranja lastnost je osebna avtonomija, samouresničevanje. Čeprav se znanstveno delo lahko nevarno zlorablja in si ga kdo podredi, ima po svoji najgloblji naravi v sebi zarodke svobodne združene dejavnosti avtonomnih proizvajalcev, za katere je čedalje tesnejša lupina mezdnega dela« (Miroslav Pečujlić, 1969, str. 24—25).

Vključevanje občanov v raziskovalno delo ne pomeni niti izrivanje niti nadomeščanje znanosti z nekakšnim diletantskim volonterstvom. Nasprotno, njihovo vključevanje bo predvsem povečevalo osveščanost vse širšega kroga ljudi o neizmernih področjih potencialnega kreativnega delovanja, ki postaja obenem pomembna gonilna sila razvojnih procesov.¹

Seveda gre pri tem za dolgoročno perspektivno in danes je še pogostejša preokupacija z bolj »praktičnimi« vprašanji, ki zadevajo le *zblížanje* med znanostjo in družbeno prakso oz. med raziskovalci in uporabniki. To pa pomeni, da ostajamo preveč v že ustaljenih in ločenih okvirih znanosti in prakse, premalo pa razčlenjujemo nujno kvalitativno pre-

¹ A. Kornhauser npr. navaja nekatere izkušnje iz organizacij združenega dela, ki nam potrjujejo gornjo misel. »Tam, kjer je samoupravna integracija združenega dela že napredovala, posebej z združenimi razvojnimi oddelki, je bilo praviloma lažje najti skupni jezik, čigar rezultat je bil dogovor za skupne raziskave in združevanje sredstev.« A. Kornhauser, 1975, str. 736.

obrazbo, ki naj bi preseгла to ločitev. Zato naj se ne bi omejevali le na to, kako naj bi uporabniki povečali svoj vpliv na znanstveno-raziskovalno delo in kako naj bi zagotovili čim večjo uporabnost rezultatov tega dela v praksi (čeprav je že to izredno pomembno prizadevanje, ki je ravno v zadnjem času privedlo do novih organizacijskih rešitev). Z vidika dolgoročnejsše usmeritve bi morali že danes bolj razčlenjevati konkretne možnosti, da bi npr. tudi uporabniki sami prevzemali aktivno vlogo na raziskovalnem področju. Zlasti če imamo v mislih družboslovna raziskovanja, ki obravnavajo razmere v neposrednem delovnem in življenjskem okolju občanov, razkrivamo možnosti množičnega angažiranja, ki lahko postane vsebina vsakdanje samoupravne prakse.

2. Različni motivi in različne oblike prežemanja

Takšna dolgoročna usmeritev, ki nakazuje preseganje že utrjenih okvirov delitve na fizično in umsko delo in odtujitve znanosti od večine občanov, se bistveno razlikuje od poskusov, da bi v nekaterih zahodnih državah vključevali prebivalce v izvedbo posameznih raziskovalnih operacij. Značilni so zlasti poskusi, ko so prebivalci po navodilih strokovnjakov sami opravili npr. raziskave svojih krajev. Vendar pa je bila *motivacija* za takšne akcije *bistveno drugačna*. Kot navaja Rene König (1958, str. 143), je šlo pri tem *predvsem za to, da bi zmanjšali napetost* v okviru lokalne skupnosti; raziskovalna aktivnost samih prebivalcev pa naj bi bila zelo učinkovito sredstvo za ta namen. V tem se kaže element manipulacije z ljudmi in konservativna težnja — ohraniti status quo, tj. konec koncev, ohraniti osnove razredne neenakosti v družbi.

V kontekstu samoupravnega odločanja pa je raziskovalno angažiranje občanov predvsem — za zdaj še neizkoriščen — potencial hitrejšega družbenega razvoja in razvoja celostne osebnosti vsakega posameznika. To je le še eden izmed načinov izražanja in uveljavljanja samoupravljalcev, način, ki tudi prispeva k preseganju klasičnega razmerja med subjektom (z vidika naše teme — znanstvenikom, družboslovcem) in objektom (prebivalcem, občanom).²

R. König obravnava t. i. »*samoanalizo*«, ki jo opravijo sami prebivalci lokalne skupnosti v nasprotju z znanstvenim raziskovanjem. Po njegovem mnenju je »*samoanaliza*« podobna praktično-terapevtskim tehnikam, npr. psihoanalizi. »Medtem ko znanstveno raziskovanje potem, ko so odkrite bistvene povezave, preneha, pa poteka takšne vrste analiza še naprej, tudi ko je problem že dolgo jasen« (Rene König, 1965). S tem opozarja na konvencionalno ločevanje med »čisto« (temeljno) znanostjo na eni strani ter uporabno znanostjo in t. i. »*akcijskim raziskovanjem*«

² Analogno situacijo smo že obravnavali tudi na področju urbanističnega in prostorskega oziroma sploh družbenega planiranja, kjer gre za preseganje značilne delitve na subjekte in objekte planiranja (gl. npr. poglavje »Enotnost nasprotij v urbanističnem planiranju« v delu — Z. Mlinar, 1978).

na drugi strani. Medtem ko naj bi raziskovanje v drugem primeru rabilo za sredstvo, da bi v praksi dosegli določene cilje, pojmuje prvo tako, kot da bi bila le sama sebi cilj.

Takšna ločitev je še zlasti v kontekstu naše družbe nesprejemljiva, saj se znanost na vseh področjih vključuje tako v proizvodni proces kot v širšo sfero samoupravnega sistema nasploh. Obenem pa je že iz čisto epistemološkega vidika, še posebej v družbenih znanostih, prisotnih vrsta zahtev, ki ravnó terjajo preseganje takšne ločitve. Spoznavni proces, ki se konča s kabinetsko interpretacijo zbranih podatkov, je pravzaprav umetno pretrgan. Ravno vključevanje rezultatov znanstvene raziskave v prakso, spoznavanje pogojev za njihovo aplikacijo in vključevanje prizadetih subjektov lahko bistveno izpopolni razumevanje determiniranosti proučevanih procesov.

V zvezi s tem se sicer v družboslovju pojavlja tudi kritika tistih raziskovalcev, ki se praktično angažirajo, češ da s tem zgubljajo samostojnost in kritično distanco do družbene prakse in se nagibajo h konformizmu (gl. npr. Franz Xaver Kaufmann, 1972, str. 177).

Na področju urbane sociologije je prišlo do dialoga med nekaterimi mlajšimi, marksistično usmerjenimi sociologi na Zahodu (J. Lojkin, E. Mingione idr.), ki zastopajo stališče, da je naloga sociologa predvsem v tem, da kritično obravnava npr. vlogo urbanističnega in prostorskega planiranja, ter sociologi iz Sovjetske zveze, ki se neposredno vključujejo tudi v sam proces planiranja (gl. npr. J. Lojkin, 1977).

Z vidika našega prizadevanja, da bi se znanstveno delo prežemalo z družbeno prakso, očitno ne bi bilo sprejemljivo, da bi družboslovci le stali ob strani in kritizirali neuspehe in pomanjkljivosti te prakse. Za marksistično usmerjene družboslovce, ki delujejo v kontekstu kapitalističnega sistema, je razumljivo, da se npr. niso pripravljene vključiti v njegovo »uradno« planersko službo in se s tem odreči boju za preobrazbo celotnega sistema (več o tem v: Z. Mlinar, 1977). Hkrati pa bi bilo pri nas takšno »distanciranje« od problemov prognoziranja in planiranja v nasprotju s temeljno dolgoročno usmeritvijo, ki smo jo nakazali v uvodu (gl. tudi Kardeljevo študijo o družbeni kritiki, E. Kardelj, 1966).

Po drugi strani pa tudi vključevanje družboslovcev v operativna opravila, ki so le *izvrševanje* že vnaprej (»od zgoraj«) določene politike, zgublja naravo znanstvene in sploh ustvarjalne dejavnosti (s tega vidika pri naša zanimiva kritična opažanja glede delovanja sociologov kot »najetih strokovnjakov« v Angliji R. E. Pahl, 1977). Pri tem je sfera njihove aktivnosti omejena v okvire pragmatičnega reševanja konkretnih vprašanj, prav tako kot tudi možnost vplivanja, da bi spremenili vnaprej opredeljene pogoje delovanja. Takšno zoženje horizontov se lahko konec koncev sprevrže tudi v negacijo znanosti (ne v smislu pozitivnega preseganja temveč — kot eliminacija).

Kar zadeva raziskovalce s področja družboslovja, torej ne moremo sprejeti niti ene niti druge ekstremne pozicije; niti pragmatična kon-

formnost niti kritika brez odgovornosti nista rešitev. Vključevanje občanov pa ne sme biti le tehnična ali upravna racionalizacija, temveč ga je treba izgraditi z vidika osvobajanja človekove osebnosti.

3. Znanstveno-tehnološka revolucija in razširjanje raziskovalne dejavnosti

V razvoju samoupravne socialistične družbe se povečuje subjektivna usposobljenost občanov, da prevzemajo aktivno vlogo v družbi in se vključujejo v raziskovalno-analitično dejavnost v njihovem neposrednem življenjskem okolju.

Vzporedno s tem pa tudi znanstveno-tehnološka revolucija (Naučno-tehniška revolucija, 1976; Naučno-tehnološka revolucija i samoupravljanje, 1969; M. Pečurlić 1969) prinaša številne novosti, ki olajšujejo takšno vključevanje samoupravljalcev. Nekatere analitične operacije, ki so bile pred tem tako zamotane, da so jih lahko opravljali le maloštevilni visoko izobraženi strokovnjaki, so postale standardizirane in izredno poenostavljene. S tem so zgubile svojo »izjemnost« in namesto, da bi bile vsebina dela povsem specializiranih strokovnjakov ali znanstvenikov, so postale dostopne že na osnovi splošne izobrazbe občanov, ali vsaj z minimalnimi dodatnimi naporji.

Takšno razvojno smer lahko opazimo zlasti na področju računalništva. To je bilo najprej izključna »pristojnost« posebej specializiranih strokovnjakov. Z nadaljnjim izpopolnjevanjem pa je prišlo do rutinizacije nekaterih operacij. To je omogočilo nadaljnjo členitev na tiste naloge, ki so še vnaprej ostale (ali pa postale še bolj) specialistične, na eni strani in na naloge oz. operacije, ki so zaradi poenostavitve postale dostopne velikemu številu ljudi.³

Tako je prišlo do razširitve v uporabi računalništva na skoraj vsa področja visokošolskega študija; danes se učijo uporabe računalnikov že v nekaterih naših srednjih šolah. Za bližnjo prihodnost pa napovedujejo, da bodo dostopni za vsako družino.

Na gornjem primeru smo lahko v praksi v izredno kratkem času spoznali nekatere splošnejše razvojne tendence. Prvotna profesionalizacija in institucionalizacija nekaterih dejavnosti se je pravzaprav šele komaj začela, pa se je obenem že pokazalo, da postaja preveč utesnjujoča. Razširitev te dejavnosti, njena širša in vsesplošna dostopnost, pa obenem nista negirali »visokih« znanstvenih naporov, ki se vzporedno s takšno demokratizacijo uspešno nadaljujejo. Prav to pa se zdi zelo ilustrativen primer, ki kaže, da težnja po prežemanju vsakdanjega življenja in samouprav-

³ Kot ilustracijo lahko vzamemo računalniško obdelavo podatkov v družboslovnih raziskavah. Medtem ko je bilo še pred nekaj leti potrebno zahtevnejše »specialistično« delo programerja za dokaj preproste analitične operacije, danes večino teh operacij lahko opravimo že na osnovi standardiziranih »paketov« za obdelavo podatkov (npr. SPSS, STATJOB ipd.), ki so uporabni z razmeroma preprostimi navodili. Delo programerjev pa se osredotoča na zahtevnejše, specifične naloge in inovativne rešitve.

ljalske prakse z analitično-raziskovalno angažiranostjo ni v alternativno izključujočem se razmerju z zahtevnim znanstvenim raziskovanjem; kvečjemu bi lahko rekli, da razširja njegovo osnovo.

Tako kot so vse večje potrebe po obdelavi podatkov, analizi in komuniciranju vodile do novih tehničnih rešitev, tako zdaj tudi v obratni smeri lahko ugotavljamo pomembne vplive. Razvoj kibernetike in računalništva je izredno povečal količino podatkov oz. informacij, ki jih je možno analizirati v neki določeni časovni enoti in predstaviti najširšemu krogu zainteresiranih.

Nova tehnična sredstva sama na sebi sicer lahko rabijo tudi za manipulacijo z ljudmi in povečajo možnost ohranjanja monopola oblasti. Zato pa ravno v sistemu samoupravljanja lahko postanejo sredstva za osvoboditev človeka — proizvajalca in občana (glej o tem tudi M. Pečujlić, 1969). V prvi fazi omogočajo predvsem bogatejšo obveščenost vseh subjektov, ki delujejo v okviru samoupravnega odločanja. Z nadaljnjo razširitvijo njihove uporabe pa lahko pričakujemo, da bo vsak občan lahko prek njih neposredno uveljavljal tudi svojo aktivno vlogo, npr. na svojo pobudo oz. zahtevo dobil informacije, relevantne za njegovo opredeljevanje.

Žal danes še zaostajajo nekatere spremne dejavnosti, ki bi šele omogočile, da bi nove tehnične rešitve lahko zares množično uporabljali v vsakdanji praksi samoupravega odločanja. Delovanje subjektivnih sil v občini, krajevni skupnosti, samoupravni interesni skupnosti in drugod je še preveč obremenjeno z zastarelimi načini dela in odmaknjeno od novih tehničnih možnosti. Zaradi tega pride do neželenih posledic tako z vidika omejevanja samoupravne demokracije (manjša dostopnost informacij — pa četudi zaradi njihove preobilnosti), kot z vidika manjše učinkovitosti samoupravnega odločanja (zaostajanje za dinamiko dejanskih družbenih sprememb, sprejemanje neoptimalnih rešitev zaradi enostranskega poznavanja dejanskega stanja ipd.).

4. Raziskovanje za potrebe samoupravnega odločanja

Čim bolj se uveljavlja nova ustavna ureditev sistema samoupravljanja in ob tem še posebej poudarjena vloga družbenega planiranja, tem večje so potrebe po informacijah in usmeritvah, ki naj bi rabile vse številnejšim subjektom pri njihovem samoupravnem odločanju. Obenem pa prihaja na površje protislovje, ki je v tem, da se potrebe po temeljitejšem poznavanju problematike povečujejo, medtem ko raziskovalnoanalitična dejavnost vse bolj očitno zaostaja.⁴

Drugo protislovje je v tem, da si nenehno prizadevamo povečati obseg podatkov o vse večjem številu subjektov in pojavov, obenem pa že danes postaja zbrano gradivo tako obsežno in kompleksno, da je zmeraj

⁴ To se zlasti izraža v občinah, ki so pridobile večjo vlogo v procesu planiranja, vendar pa te usmerjevalne vloge ne morejo v polni meri uresničiti ravno zaradi omejenih možnosti analitično-raziskovalnega dela.

težje (če že ne povsem) neobvladljivo (gl. o tem npr. Tomaž Banovec, 1978, Antun Horvat, 1978).

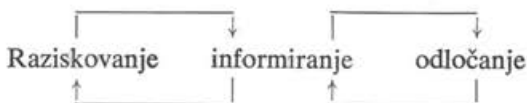
Tretje protislovje se kaže v tem, da v praksi postavljamo v ospredje problem informiranja in informiranosti kot prvi pogoj za samoupravno odločanje, obenem pa neposredno s tem ne razvijamo tudi analitično-raziskovalne dejavnosti, od katere bi pravzaprav morali izhajati. Tako vse večje število subjektov, kot tudi naraščajoča vsebinska kompleksnost snovi in zamotana mreža komuniciranja torej terjata večjo prisotnost analitično raziskovalne dejavnosti.

Človek se kot samoupravljalec sooča z vse večjim številom vprašanj oz. dilem, o katerih se mora opredeljevati. Povečuje se število odločitev, ki jih mora sprejeti v neki časovni enoti, in tudi medsebojna pogojenost teh odločitev je vse tesnejša. To od vsakega posameznika, tako kot tudi na kolektivni ravni, terja razjasnitev nekaterih splošnejših kriterijev, ki so lahko osnova dolgoročneje usmeritve in planiranja dejavnosti — vsebinsko, časovno in prostorsko. To pa nadalje pomeni, da samoupravljalec v stiku (sodelovanju in konfrontaciji) z drugimi vse bolj določno razkriva podobnosti in razlike ter svoje enkratne značilnosti in s tem svojo lastno identiteto.

Ta proces pa ni le seštevček bolj ali manj naključnih izkušenj (doživljajev); pač pa občan z višjo stopnjo samoosveščanja prehaja k načrtnemu, *organiziranemu iskanju in kombiniranju* elementov iz svojega okolja. Prav takšna dejavnost pa postaja *sinonim za kreativno znanstveno-raziskovalno delo*.

Prežemanje raziskovalnega dela z vsakdanjo samoupravljalno prakso pa vendarle ne pomeni, da gre za atomizacijo te dejavnosti. Še vedno je treba računati na vsaj tri kategorije dejavnikov; to so: a) znanstveni delavci in institucije, ki se osredotočajo na zahtevne, specializirane naloge, b) strokovne službe, ki opravljajo analitične operacije za potrebe rednega delovanja na nekem področju, c) občani-samoupravljalci, ki se na najrazličnejše načine, bolj ali manj kontinuirano, vključujejo v to dejavnost.⁵

V samoupravnem odločanju prihaja do nenehnega kroženja informacij in spoznanj. Tako kot so po eni strani ugotovitve raziskovanja lahko osnova informiranja in odločanja, obenem tudi samo odločanje vodi do pomembnih spoznanj udeležencev (»šola socialistične zavesti«!), s katerimi je treba seznaniti druge občane; obenem pa so lahko tudi osnova za znanstveno posploševanje:

⁵ Glede na vrsto raziskovalnih opravil bi lahko posebej opazovali, kdo prevzame kakšno vlogo npr. v zvezi z: a) zbiranjem podatkov, b) njihovo analizo, c) interpretacijo rezultatov in d) ugotavljanjem pogojev njihove uporabe.

V praksi si prizadevamo, da bi samoupravno odločanje čim bolj na široko odprli za relevantna znanja in informacije. Edvard Kardelj v študiji »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja« na več mestih opozarja na potrebo, da bi odločanje postalo »izraz zavesti in ustvarjalne sposobnosti celotne družbe« (str. 152). V zvezi z delovanjem delegatskega sistema izpostavlja med drugim tudi dolžnost znanosti in strokovnih služb, da odkrivajo »delegatom širše vidike posameznih odločitev, ki naj jih sprejemajo« (str. 151). Nadalje, da se mora delegacija »odlikovati z odprtostjo do celotne strukture socialistične družbene zavesti in družbenega ustvarjanja, da se posvetuje in pri svojem delu opira na širše vire poznavanja stvari in znanja od tistih, s katerimi sama razpolaga (str. 155). Vsaka odločitev, preden se sprejme, bi morala biti »odprta za konsultacijo in vpliv vseh ustvarjalnih socialističnih sil, posebno družbenopolitičnih in drugih družbenih organizacij kot tudi znanstvenih in strokovnih institucij« (142). Tudi v zvezi z vlogo izvršnih svetov prihaja do iste zahteve, ko pravi, da se morajo opirati »na celoten ustvarjalni znanstveni potencial družbe, ne pa samo na tisti njegov del, ki je neposredno vključen v sistem državne uprave« (str. 164).

5. Vloga raziskovanja v reševanju nekaterih vsebinskih vprašanj samoupravnega delovanja

a) Determinacijska vloga in manipulabilnost

Delovanje subjektivnih sil, ki si prizadevajo pospešiti razvojne procese za uveljavljanje vrednot socialistične družbe, ima večje ali manjše učinke tudi glede na to, koliko upošteva razlikovanje med a) tistimi faktorji, ki v največji meri *pojasnjujejo* (oz. determinirajo) te procese, in b) tistimi, ki jih je relativno najlažje (ali najteže) *spremeniti* v zaželeni smeri. Zato osnova za odločanje ni le pojasnjevanje (razumevanje, poznavanje) vzrokov oz. determiniranosti določenih procesov, temveč tudi pojasnjevanje njihove »manipulabilnosti«.

Medtem ko je »čisto« oz. fundamentalno znanstveno raziskovanje usmerjeno predvsem k pojasnjevanju vzročnosti, pa takšen prijem že sam na sebi še ne zagotavlja tudi najuspešnejše strategije v praktičnem delovanju; tisti faktorji, ki sicer v največji meri determinirajo določeno stanje (spremembe) ali imajo največjo »pojasnjevalno moč«, se lahko sploh ne pojavijo kot sestavni element strategije za spremembo tega stanja v zaželeni smeri. Gre namreč tudi še za drugi pogoj, da bi lahko prek njih dosegli postavljeni cilj, tj. da so tudi sami sploh spremenljivi pod vplivom zavestne akcije subjektivnih sil; z drugimi besedami — da so *manipulabilni* (glede na materialne ali moralne omejitve).⁶

⁶ Izraza »manipulabilnost« ne uporabljamo v pejorativnem smislu, temveč za označevanje možnosti spreminjanja določenega pojava v zaželeni smeri.

Nadalje pa gre tudi znotraj te kategorije za različno *stopnjo* manipulabilnosti, kar se kaže npr. v potrebnih vlaganjih (materialnih sredstvih, aktivnosti, moralnih tveganjih) in v času, ki je potreben, da pride do spremembe, in s tem — zaradi njihove determinacijske vloge — vpliva na uresničenje postavljenega cilja. Če naj bi delovanje subjektivnih sil vodilo do *čim večjih učinkov v čim krajšem času* — glede na temeljne vrednote in konkretne cilje njihovega delovanja — je treba torej iskati predvsem tiste faktorje, ki hkrati v največji meri vključujejo obe dimenziji, tj. tako veliko determinacijsko vlogo kot tudi veliko manipulabilnost.

Pomanjkanje predhodne analize (pred samim odločanjem), ki naj bi nudila takšno usmeritev, je torej lahko eden izmed pomembnih razlogov, da se kolektivna akcija osredotoči na neustrezna vprašanja. To je poskus, da bi prišli do cilja z ustreznimi sredstvi. Z lahkoto uveljavimo nekatere ukrepe (spremembe), kar je še zlasti privlačno zaradi hitrega poteka akcije, ki pa ne bodo vodili do cilja, ker uvedene spremembe niso temeljna determinanta v odnosu do tistih, ki bi jih pravzaprav želeli doseči. Ali pa se usmerimo na pojave, ki sicer močno določajo naše področje, vendar niso »dovzetni« za vplive in sredstva, s katerimi razpolagajo subjektivne sile v svojem delovanju.

b) Predvideni in nepredvideni učinki odločitev

V odločanju o različnih možnostih (npr. alternativni alokaciji materialnih sredstev v okviru družbenega plana občine) bodo udeleženci upoštevali predvidevanja glede pričakovanih rezultatov. Pri tem ne gre le za vprašanje, v kolikšni meri bo uresničen neki cilj (zadovoljena neka potreba), temveč tudi za to, koliko bodo te učinke spremljale tudi negativne posledice. Te posledice nikakor niso v celoti predvidljive in lahko nastopijo šele posredno z uresničitvijo cilja kolektivne akcije; pokažejo se lahko dosti kasneje ali na povsem drugem področju, prizadenejo lahko druge subjekte ipd.

Ozka usmerjenost (zaverovanost) v čisto konkretni cilj dostikrat povzroči zanemarjanje vsega, kar je bolj odmaknjeno v času in prostoru. To pa pomeni, da bodo tudi sprejeto odločitev kmalu osvetlila nova dejstva (popolnejše informacije, drugačni interesi ipd.) in da bomo pri tem ugotovili, da ni bila optimalna, če že ni bila kar škodljiva. Na ta način ne prihaja le do negotovih posledic z vidika reševanja neposredne zadeve, temveč tudi do splošnejše posledice, ki se kaže v določeni nestabilnosti, v pomanjkanju zaupanja, da se je vredno angažirati na osnovi dane odločitve oz. ureditve ipd.

Iz tega izhajajo očitno tudi nekatere implikacije za raziskovalno delo. Čeprav pogosto pozitivno vrednotimo izkušnje same družbene prakse, tega vendarle ne bi bilo treba razumeti tako, da bi brez potrebe razsipali družbena sredstva in povzročali druge negativne posledice. Prav tu je možnost za večje angažiranje analitično-raziskovalne dejavnosti. To po-

meni, da ne bi delovali tako, da bi šele na osnovi realizacije neke odločitve spoznavali njene dejanske posledice (čeprav bo seveda v neki meri do tega v vsakem primeru prišlo). Namesto pragmatičnega ugotavljanja učinkov delovanja subjektivnih sil *ex post*, je torej treba doseči, da bo vnaprejšnja proučitev lahko s svojimi izsledki že navzoča v samem procesu sprejemanja odločitve.

Na ta način naj bi zmanjšali nepredvidene in nezaželene posledice delovanja subjektivnega faktorja in povečali verjetnost realizacije cilja.

c) Konkretizacija in posploševanje

V delovanju subjektivnega faktorja (npr. v kontekstu občine in krajevne skupnosti) se pojavljata dve smeri analitičnih priprav za odločanje. Po eni strani gre za konkretizacijo splošnih programov, ciljev, smernic, ki so bile opredeljene na globalno-družbeni ravni. Po drugi strani pa gre za posploševanje pridobljenega izkustva na osnovi konkretnih primerov. Oboje je potrebno kot prvi pogoj, da bi delovanje subjektivnega faktorja vodilo do čim večjih učinkov pri spreminjanju danih razmer glede na temeljne vrednote socialistične družbe. Oboje pa tudi implicira neko določeno analitično dejavnost, ki je v dosedanji praksi še ni bilo zadosti.

Kadar gre za državno, centralistično odločanje, je povsem očitno, da se splošna določila, sprejeta v centru, mehanično prenašajo tudi na specifične lokalne razmere. V takšnem primeru torej nujno pride do neoptimalnih odločitev, ker se preveč zanemari tisto, kar je lokalno specifično in odstopa od poprečja v državnem merilu. Se pravi zanemariti prav tisto, kar je lahko najbolj perspektivna »komparativna prednost« nekega območja. V naših sedanjih razmerah smo takšno stanje že močno presegle (tem bolj presegle, čim bolj smo razvili komunalni sistem, vključno z informacijskim sistemom in potrebno raziskovalno dejavnostjo). Vendar pa tudi še v današnjih razmerah včasih pride do mehaničnega prenašanja splošnih smernic z višjih ravni na nižje ravni družbenopolitičnega sistema. Čim slabše sta razvita dejanska samoupravna praksa in demokratično odločanje, tem bolj je verjetno, da bodo splošna določila višjih ravni do bila le mehanično ponovitev (navidezno sicer najbolj dosledno oz. natančno uresničenje, dejansko pa neživljenjsko in neustrezno aplikacijo) na nižji ravni.

Gre torej za dva pogoja: po eni strani za dejansko vključenost občanov v samoupravno odločanje, kar zagotavlja, da se bodo prek njih izrazili resnični interesi in specifične razmere, v katerih živijo. Po drugi strani pa takšno samoupravno prakso spremlja potreba »analitične konkretizacije«, ki naj bi se *razlikovala od mehanične aplikacije* splošnejših določil.

Podobno se uveljavlja potreba po stalnem posploševanju pretekle prakse. Če ostane bodisi pozitivno bodisi negativno izkustvo prejšnjega delovanja atominizirano, je torej toliko večja verjetnost, da bomo negativna dejanja ponovili tudi še kasneje, čeprav bi se jim lahko izognili.

Obenem je večja verjetnost, da pozitivne rešitve ne bodo rabile takoj za zglede, po katerem bi se ravnali, in bo torej minilo dalj časa do uveljavljanja uspešnejšega, najbolj optimalnega načina delovanja.

d) Zaznava in odzivnost na spremembe

Pluralizem samoupravnih interesov se ne zaustavlja več pri omejevanju na nekatere splošne oz. grobe kategorije, na predstavništvo prek političnih strank ali drugih institucij, temveč navsezadnje omogoča maksimalno upoštevanje interesov vsakega posameznika.⁷ Maksimalno upoštevanje pa je v tem, da odpravimo konflikte med »bloki interesov«, (glej tudi Kardelj, 1977) in iščemo možnosti za njihovo realizacijo v družbi kot celoti. Tu prihaja do stičišča med dvema ekstremnima poloma, tj. med posameznikom in globalno družbo.

Z vse večjo dinamiko družbenega življenja, ki je tudi sama že — vsaj delno — izraz novega načina (samo)upravljanja, je vse težje sproti upoštevati vse spremenjene življenjske razmere za vsakega posameznika ali družino. E. Kardelj je zaostрил kritiko meščanskega parlamentarnega sistema, ki le vsaka štiri leta »pripušča« omejeno možnost izražanja različnih interesov, in sicer toliko, kolikor se ti interesi ujemajo z usmeritvijo ene izmed strank.

Izredno bogastvo raznovrstnih potreb in interesov je tako osiromašeno in vkalupljeno v nekaj kategorij, ki začnejo živeti same zase, relativno odtujeno od realne družbene osnove, ki se stalno spreminja. V tem je še eno izmed možnih meril odtujenosti odločanja in politike od občanov.

Gre torej za vprašanje, kako hitro se lahko sistem odziva na spremembe. Kako hitro na posameznih ravneh družbe (krajevna skupnost, občina, republika, federacija) zaznamo objektivne ali subjektivne spremembe in kako hitro te ravni reagirajo na zaznane spremembe. Čim več časa poteče od dejanske spremembe do »sistemske« zaznave in od zaznave do reagiranja, tem več potreb ljudi bo nezadovoljenih oz. tem več razpoložljivih materialnih in nematerialnih dobrin bo neizkoriščenih.⁸

Na tem mestu pa spet lahko prav raziskovanje in komuniciranje odločilno spodbujata odzivnost določene družbene enote.

Iz dosedanje prakse empiričnega raziskovanja pri nas lahko povzamemo, da je že pasivna vloga, npr. da nekoga sploh vprašamo za mnenje, določeno priznanje človeku. Zlasti za ljudi, ki živijo v bolj odmaknjenih podeželsko-kmečkih območjih, ni redka situacija, da doživijo pravo presenečenje ali so celo pretreseni ob tem, da je nekdo prišel k njim, da bi zvedel za njihovo mnenje. Protislovje pa je v tem, da največkrat ravno ti

⁷ Tu pogrešamo hitrejši razvoj t. i. »politične prakseologije«, ki bi — pri nas bolj kot kjerkoli drugje — morala pripravljati, nakazovati tudi nove organizacijske rešitve za nadaljnji razvoj sistema samoupravljanja.

⁸ Npr.: Stanovanjska površina je neizkoriščena, potem ko se odselijo otroci, ali potem ko je umrl eden od zakoncev. Zaradi togosti organizacije pa se takšna sprememba ne registrira oziroma ne upošteva na ustreznih ravni odločanja (ali pomoči).

ljudje nimajo še izoblikovanega svojega subjektivnega odnosa (stališča, mnenja) do številnih vprašanj.⁹

Z vse večjim vključevanjem ljudi v samoupravno odločanje in v delegatski sistem seveda izginja takšna izjemnost. Proizvajalec in občan je vse pogosteje postavljen v položaj, da se mora opredeljevati o raznih dilemah.

e) Premalo in preveč informacij

Kot smo že nakazali, se soočamo s protislovjem in dilemo, da imamo na eni strani premalo informacij, kar ima negativne posledice za kvaliteto odločanja; obenem pa imamo tudi preveč »informacij«, kar pomeni, da tisto, kar je relevantno, ni tudi dostopno zaradi obilice motečega gradiva in torej spet pride do zožene osnove za racionalno odločanje. V obeh primerih pride do hudih posledic, ki so v tem, da problematiko rešujemo »od začetka«, kot da ne bi bilo v preteklosti o tem še nobenih spoznanj, ki bi jih lahko uporabili pri odločanju. Kolikor je preteklo izkustvo navzoče, je bolj tisto, kar je v glavah posameznikov, medtem ko informacijsko-dokumentacijski in znanstveni kompleks ostane ob strani. Zato tudi isto temo dostikrat ponovno dajemo v razpravo, ne da bi izkoristili spoznanja prejšnjih obravnav.

Sedanji način akumuliranja izkustva je predvsem *mehanično dodajanje novega gradiva, kvantitativno kopičenje podatkov*. Ravno takšno povečevanje kvantitete pa nujno terja tudi kvalitativno spremembo. Za odločanje ne zadostuje več seštevek številnih posameznosti, temveč moramo v množici posameznosti in naključnosti razkrivati tudi bistvene in splošne razvojne težnje, ki lahko rabijo za orientacijo pri izbiranju alternativ. To pa pomeni, da je v kvaliteti informacij nekakšna praznina. To praznino zdaj zapolnjujemo po zdravem razumu, s tem pa se v bistvu vračamo na stari način dela. Odpovedujemo se pridobitvam znanstveno-tehnološke revolucije. Vse »zbirateljsko« delo pa pravzaprav postane le dodaten strošek brez uporabne vrednosti.

f) Identifikacija razvojnih potencialov: aspiracije in prispevek

Že dosedanje empirično (sociološko in politološko) raziskovanje je večkrat razkrivalo dva vidika potencialnih razvojnih sprememb:

a) Raziskovalo je različne potrebe in aspiracije občanov, ki naj bi jih zadovoljili oz. uresničili; pri tem gre tudi za kritične ocene posameznih pojavov, ki implicitno ali eksplicitno terjajo spremembo stanja.

b) Raziskovalo je tudi različne oblike potencialnega prispevka občanov; ti so izrazili pripravljenost, da bi osebno prispevali k izboljšanju sta-

⁹ To so npr. pokazale tudi izkušnje ob izvedbi anketiranja podeželsko-kmečkega prebivalstva v odmaknjenih hribovskih zaselkih občine Idrije; anketiranje so opravili študentje FSPN (»akcija Vojsko«).

nja na nekem področju v obliki materialnih oz. finančnih sredstev, s tem, da bi prevzeli kakšno odgovornost (nalogo, funkcijo), s svojim delom, s tem, da zastavijo svoj moralni ugled idr.

Oboje smo doslej obravnavali le v kontekstu znanstvenega pojasnjevanja oblik in determiniranosti angažiranosti občanov. Ugotovitve torej niso bile namenjene praksi — vsaj ne neposredno; takšne raziskovalne akcije so bile bolj ali manj izjeme v odnosu do družbenopolitične prakse in delovanja subjektivnih sil na ravni krajevnih skupnosti ali občin; to delovanje pa bi terjalo kontinuirano spremljanje in univerzalno, celotno »zajemanje« (ne pa le sklepanje na osnovi določenega vzorca). Šele potem, ko bi imeli takšen pogled v dispozicije vseh občanov v vseh krajevnih skupnostih (občinah) in ko bi lahko kontinuirano spremljali tudi spremembe v času, bi lahko v polni meri vključili razpoložljive subjektivne sile v razvojne procese.

Pri tem pa je očitno, da je takšna naloga povsem neuresničljiva, dokler ostajamo v sedanjih okvirih raziskovalne dejavnosti kot posebnega sektorja družbe oz. kot dejavnosti posebne profesionalne skupine ljudi, ki delujejo v znanstvenih institucijah.

Literatura:

1. Conrad Arensberg, »The Community-Study Method«, AJS, 1954, št. 2.
2. Hans Paul Bahrdt, *Die Moderne Großstadt, Soziologische Überlegungen zum Städtebau*, Rowohlt, 1961.
3. Tomaž Banovec, »Zatrapanost s podatki — najhujša in najbolj nalezljiva bolezen«, Obveščanje in odločanje, št. 2, 1978.
4. Tomaž Banovec, *Aktualna vprašanja obveščanja v delegatskem sistemu*, Ljubljana 1975.
5. Stane Dolanc, »Revolucionarna enotnost teorije in družbene prakse«, Delo, 11. XII. 1976.
6. Friedrich Engels, *Gospoda Evgena Dühringa prevrat v znanosti*, CZ, 1948.
7. Matija Golob, »Neposredno opazovanje z udeležbo (v družboslovju podeželja)«, Teorija in praksa, let. 9, št. 5, Ljubljana 1972.
8. Jože Goričar, »Družbeni pomen empiričnih socioloških raziskav«, Teorija in praksa, 1965, str. 1100—1115.
9. Antun Horvat, »Sistem informiranja je ekstenziven«, Obveščanje in odločanje, št. 2, 1978.
10. Edvard Kardelj, *O sistemu samoupravnega planiranja*, DZS, Ljubljana 1977.
11. Edvard Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, ČZP Komunist, Ljubljana, 1977.
12. Franz Xaver Kaufmann, »Sociologija i praktička djelotvornost«, Naše teme, 1972, št. 1.
13. Franta Komel, »Banak podatkov SR Slovenije in njen pomen«, *Slovenski demografski simpozij*, Ljubljana 1974.
14. Aleksandra Kornhauser, »Raziskovalna dejavnost — okrasni dodatek ali potreba in sestavina združenega dela«, Teorija in praksa, let. 12, št. 8—9, Ljubljana 1975.
15. René König, *Grundformen der Gesellschaft: Die Gemeinde*, Rowohlt, Hamburg, 1958.
16. René König, »Selbstanalyse von Gemeinden als Mittel zur Entwicklung der Gemeindebeteiligung«, v knjigi: *Sociologische Orientierungen*, Kiepenheuer + Witsch, Köln, Berlin, 1965, str. 426—432.
17. Jean Lojkine: *Le marxisme, l'état et la question urbaine*, Presses universitaires de France, Paris 1977.
18. Karl Marx, Friedrich Engels, »Nemška ideologija«, *Izbrana dela v petih zvezkih*, CZ, 1976, II. zvezek.
19. Karl Marx, *Kapital, prvi zvezek*, CZ, Ljubljana 1961.
20. Zdravko Mlinar, *Urbanizacija, urbanizem in sociologija*, FSPN, Ljubljana, 1978.
21. Zdravko Mlinar, »Dialektika, empirizem in špekulacija v socioloških in politoloških raziskovanjih«, *Anthropos*, 1977, št. 3—4.

22. Zdravko Mlinar, »Družbene znanosti in družbeni razvoj«, Teorija in praksa, 1970, št. 8—9.
23. *Naučno-tehnološka revolucija i samoupravljanje, Teorijske diskusije*, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, Beograd 1969.
24. *Naučno tehničkaskaja revolucija*, Izdateljstvo Nauka, Moskva, 1976.
25. R. E. Pahl, »Playing Rationality Game: The Sociologist as a Hired Expert«, v knjigi: Colin Belland, Howard Newley, *Doing Sociological Research*, Allen and Unwin, 1977.
26. Miroslav Pečujlič, *Prihodnost, ki se je začela, znanstveno-tehnološka revolucija in samoupravljanje*, Komunist, Ljubljana 1969.
27. *Priročnik o informacijsko-dokumentacijskih centrih*, Ljubljana, 1976.
28. Irwin Sanders, »The Social Reconnaissance Method of Community Study«, referat na 9. svetovnem kongresu sociologije, Uppsala, 1978.
29. *Stališča o medsebojnem obveščanju v delegatskem sistemu; posvet o medsebojnem obveščanju v delegatskem sistemu*, Ljupca, 6. in 7. febr. 1975.
30. Jan Szczepanski, »The Social Sciences and Solutions to Practical Problems«, v: *Studies in Methodology*. The polish Sociological Bulletin, 1976.
31. Stipe Šušar, *Škola i tvornica*, Školska knjiga, Zagreb 1977.
32. *Visoko šolstvo in raziskovalno delo v Sloveniji*, ČZP Komunist, Ljubljana 1974.
33. Roland L. Waren, *Studying Your Community*, New York, 1955.

Delegatski sistem kot sredstvo integracije dela in politike¹

Politično predstavništvo v fevdalni in buržoazni družbi

Značilnost fevdalne družbe je bila, da je bil razred fevdalcev neposreden nosilec politične oblasti. Nosilci fevdalne lastnine so imeli na podlagi lastnine odločilen položaj v političnem sistemu fevdalne države. Ekonomsko dominanten položaj fevdalcev je hkrati neposredno opredeljeval njihov dominanten položaj pri državni oblasti. Velika večina prebivalstva je bila brez pravic pri političnem odločanju, pojmovanem v najširšem smislu kot upravljanju družbe. Lastniški status človeka je hkrati opredeljeval njegov status v političnem sistemu; ta pa je bil neposreden izraz in garant fevdalne zemljiške lastnine. Lastnina in politika, fevdalna ekonomija in fevdalna politika, sta bili med seboj neposredno povezani. Za fevdalni politični sistem sta bila značilna stanovsko politično predstavništvo z imperativnim mandatom in vladar kot vrhovni fevdalec.

Novo nastajajoči ekonomski odnosi, v katerih se je uveljavljal razred buržoazije kot čedalje bolj vpliven ekonomski nosilec družbenega razvoja, pa so prihajali čedalje bolj v nasprotje s političnim sistemom fevdalizma, ki je ustrezal razredu zemljiških posestnikov — fevdalcev kot dominantnemu ekonomskemu in političnemu faktorju. Za razvoj stanovskega političnega predstavništva je bilo značilno prizadevanje, da se predstavniško telo osamosvoji tako nasproti vladarju, kot vrhovnemu fevdalcu, kot nasproti svoji stanovski bazi. Proces spreminjanja imperativnega mandata v reprezentativni mandat je napovedoval ločitev med civilno družbo in politično državo, do katere je prišlo po Marxovi analizi z buržoazno revolucijo. Politični položaj človeka, tj. njegova udeležba ali neudeležba pri politični oblasti, je bil v sužnjelastniškem in fevdalnem

¹ Sklepno poglavje iz daljše avtorjeve študije o delegatskem sistemu kot sredstvu integracije dela in politike. Delo bo izšlo pri založbi »Obzorja« v Mariboru.

sistemu neposredno povezan z ekonomskim položajem človeka, z ekonomskim razpolaganjem, tj. z lastnino. Lastnina je neposredno konstituirala politično oblast, ki je to lastnino varovala.

Buržoazija si je na podlagi svojega tekom zgodovinskega razvoja nastalega odločilnega ekonomskega položaja priborila z buržoazno revolucijo tudi odločilen političen položaj. V skladu z zahtevami kapitalistične blagovne proizvodnje, svobodnega gibanja blaga in delovne sile, je konstituirano splošno politično predstavništvo. Politični sistem buržoazne države je formalno zasnovan na človeku kot abstraktnem državljanu. Razred kapitalistov, ki neposredno razpolaga z ekonomskimi dobrinami in z ekonomsko oblastjo, je dejansko prek formalne konstrukcije splošnega političnega predstavništva tudi nosilec politične oblasti. Buržoazija je novo politično oblast utemeljevala z načelom enotne in nedeljive narodne suverenosti, ki pripada narodu kot celoti in ki jo lahko izvršuje samo predstavnik v zakonodajni skupščini. Ideološka konstrukcija o predstavnikih, ki izražajo občo voljo naroda, prikriva dejansko stanje, da predstavniki izražajo voljo vladajočega razreda buržoazije kot občo voljo naroda. Ločitev med konkretnim človekom pri delu in njegovim ekonomskim razpolaganjem ter političnim odločanjem, med delom in politiko, vladajočimi in vladanimi, izkoriščevalci in izkoriščanimi je torej ostala tudi v buržoaznem političnem sistemu. V splošnem političnem predstavništvu meščanske družbe uveljavlja vladajoči kapitalistični razred predvsem svoje posebne interese, ki pa jih prikazuje kot splošne interese družbe. Zaradi značaja kapitalistične blagovne proizvodnje buržoazija svojega ekonomsko-dominantnega položaja ne more neposredno uveljavljati v politični sferi. Politična vladavina buržoazije, tj. uveljavljanje splošnih interesov razreda buržoazije, se konstituira in realizira prek forme abstraktnega političnega predstavništva na temelju prav tako abstraktne, pravne in politične enakosti vseh ljudi v družbi. Ločenost in odtujenost med delom in politiko, med tistimi, ki ustvarjajo materialne in vse druge dobrine na eni strani in tistimi, ki odločajo o položaju človeka pri delu in vseh drugih bistvenih odnosih v družbi na drugi strani, ostaja trajna karakteristika političnega predstavništva v buržoazni družbi.

Sicer pa je bilo tudi v praksi buržoazne države načelo o pravni enakosti vseh ljudi uresničevano le toliko, kolikor je ustrezalo interesom varovanja privatne lastnine kot temelja družbene in politične ureditve. Pravico do formalne udeležbe pri konstituiranju splošnega političnega predstavništva je buržoazija dolgo omejevala s cenzusom na podlagi premoženja in izobrazbe. Splošno in enako volilno pravico je sprejela šele takrat, ko ni več mogla ogroziti njenega političnega gospostva in pod pritiskom dolgotrajnega boja delavskega razreda. V buržoaznih državah so jo uvedli šele koncem XIX. in v začetku XX. stoletja, ponekod pa še pozneje.

Meščanske teorije političnega predstavnštva skušajo utemeljiti obstoječi sistem meščanske družbe kot izraz volje, interesov ali soglasja večine ljudi. Političnega predstavnštva te teorije ne povezujejo z njegovo realno družbeno bazo, z vladajočim kapitalističnim razredom, ki na temelju privatne lastnine, s posredovanjem političnih strank in na druge odkrite in prikrite načine, uveljavlja svoje interese prek politične države. Meščanske teorije političnega predstavnštva ne dajejo vsebinskega odgovora na vprašanje, koga poslanci in predstavniška telesa dejansko predstavljajo. Meščanske politične teorije prikrivajo oziroma se izogibajo dejstvu, da vladajoči kapitalistični razred svoje posebne interese s pomočjo splošnega političnega predstavnštva uveljavlja kot splošne družbene interese. Teoretiki buržoazije so v skladu s konkretnimi družbenimi razmerami oblikovali različne teorije političnega predstavnštva. Vsaka od teh teorij po svoje ilustrira odtujenost političnega predstavnštva od človeka kot dejanskega nosilca družbenega dela.

Teorija reprezentativnega mandata kot popolne neodvisnosti poslanca od volilcev jasno izraža ločenost predstavniškega telesa od njegove volilne baze. Do formalne povezave med volilcem in predstavnikom prihaja samo občasno na volitvah brez možnosti odpoklica.

Meščanske teorije o predstavljanju interesov, ki jih imajo asociacije ali grupe, opozarjajo na potrebo, da se politično predstavnštvo razčlenjuje z vidika njegovih realnih družbenih nosilcev. Seveda pa so teorije tudi pomanjkljive v tem, da ne upoštevajo vladajočega razreda buržoazije kot dominantnega nosilca političnega predstavnštva.

Z razvojem političnih strank se uveljavljajo nove oblike ločitve med človekom pri družbenem delu in državo. Človekova udeležba pri političnem predstavnštvu je pravzaprav reducirana na volitve. Teoretiki predstavniške demokracije razen volitev ne priznajo nikakršne povezanosti poslancev z volilci med trajanjem mandata. Volilec lahko ob volitvah samo izbira, kateremu predstavniku različnih strank se bo podredil, ugotavljajo sami meščanski pisci. V bistvu je tudi ta izbira samo formalna. Meščanske politične stranke tako ali tako zastopajo predvsem interese vladajočega razreda. Morebitne razlike v stališčih političnih strank izražajo v najboljšem primeru interese različnih delov vladajočega razreda ali pa so izraz taktiziranja za pridobitev formalnega soglasja »neaktivne večine« na splošnih volitvah. Politične stranke so eno glavnih sredstev vladajočega kapitalističnega razreda za ustvarjanje soglasja volilnega telesa s političnim predstavnštvom; pri tem pa ohranjajo ločenost med družbenim položajem človeka pri delu in odločanjem v politični sferi.

Pojmovanje predstavnštva kot ustvarjanja soglasja (konsenza) vladanih z vladajočimi, ki se izraža predvsem preko volitev, jasno pokaže

ločitev na tiste, ki delajo in tiste, ki odločajo. Klasična ideja, da politično predstavništvo ustvarja občo voljo naroda, je opuščena.

Klasična dilema, reprezentativni mandat ali neodvisnost predstavnika od volivcev izraža protislovje v samem konceptu političnega predstavništva, ki ne temelji na realnem človekovem položaju v družbenem delu, ampak na abstraktnem političnem državljanu. Dilemo, ki je zastavljena v meščanski politični teoriji, je mogoče razrešiti le s preseganjem samega političnega predstavništva, ki temelji na dualizmu konkretnega človeka in političnega človeka, na ločitvi družbe od države, dela od politike, na delitvi družbe na razrede. To pa je mogoče le v taki ureditvi družbe in države, v kateri se vse bolj presega družbena delitev dela na delo in odločanje na temelju privatne lastnine in razcepljenosti družbe na antagonistične razrede. Nosilec tega zgodovinskega procesa osvobajanja človeka in njegovega dela je delavski razred, kar odkriva in razčlenjuje marksistična teorija kot misel za spremembo prakse.

Marxov in Engelsov pogled

Politično predstavništvo v meščanski družbi temelji po Marxu in Engelsu na ločitvi med civilno družbo in politično državo in na delitvi družbe na razrede. Velika meščanska revolucija leta 1789 je bila delna, zgolj politična revolucija. V njej se je politično emancipirala le buržoazija. Buržoazija pa ni osvobodila vse družbe, ni opravila splošne družbene emancipacije. Univerzalno emancipacijo lahko izvede le proletariat. Z buržoazno zgolj politično revolucijo je bilo konstituirano politično predstavništvo, ki formalno temelji na abstraktnem človeku kot članu politične države, dejansko pa prek te formalne oblike splošnega političnega predstavništva izvršuje buržoazija svoje izključno politično gospodarstvo. Pri buržoazni predstavniki državi je delavski človek, človek kot član civilne družbe, ločen in odtujen od človeka kot člana politične države, abstraktnega človeka. V tem se izraža ločitev med delom in politiko, zagotavlja pa se povezava med kapitalom in politično oblastjo. Iz Marxove analize izhaja, da je buržoazija po ustvaritvi ekonomske oblasti lahko izbojevala politično oblast le v abstraktni formi predstavnike države. Dejanskim odnosom na podlagi kapitala ustreza konstituiranje in opravljanje politične oblasti prek parlamenta. Buržoazija uveljavlja svoj splošni razredni interes, tj. politični interes, prek parlamenta. Parlament je oblika, prek katere buržoazija kot vladajoči razred dejansko uveljavlja svojo voljo, vendar v parlamentu ta volja dobiva formo obče volje naroda. Parlamentarna forma političnega predstavništva, utemeljena na abstraktnem državljanu, ločena od človeka v konkretnih odnosih družbenega dela, torej služi za uveljavljanje interesov kapitala. Za razliko od parlamentarne forme je moderna država oblast po Marxu in Engelsu vsebinsko gledano le odbor, ki upravlja skupnostne posle vsega buržoaznega razreda.

Za obravnavo odnosa med delom in politiko je zanimiva Marxova ugotovitev, da vladajoči razred buržoazije v nadaljnjem procesu delitve dela znotraj meščanske družbe in naraščajoče centralizacije ni mogel več uresničevati svojih interesov prek parlamenta. Razredno nasprotje med buržoazijo in delavskim razredom je pripeljalo do tega, da se je morala buržoazija odreči parlamentarni oblasti v korist izvršilne oblasti. Buržoazija je lahko ohranila svojo ekonomsko oblast nad delavskim razredom le tako, da je izročila politično oblast izvršilni oblasti. Ta prenos oblasti pomeni nadaljnjo fazo v ločitvi in odtujenosti družbe od države. Iz navedenih Marxovih ugotovitev sledi sklep, da lahko vladajoči razred prek predstavniškega organa dejansko opravlja politično oblast le, če je preseženo nasprotje med delom in vladanjem, če je odpravljen kapital kot monopol lastnine na privatni ali državni podlagi. Če je namreč politično predstavništvo utemeljeno v situaciji, ko eni delajo, drugi pa prilaščajo proizvode dela, potem tudi prilaščevalski vladajoči razred ne more obdržati dejanske politične oblasti v formi parlamentarne oblasti, ampak lahko splošen razredni interes zagotavlja le prek izvršilne oblasti.

Za obravnavo odnosa med delom in politiko je ključnega pomena tudi Marxova ugotovitev, da so ekonomski odnosi osnova političnih odnosov. Kapital kot privatna lastnina proizvajalnih sredstev ima za posledico ločitev na civilno družbo in politično državo, ekonomijo in politiko. Podlaga za razrešitev tega odnosa je po Marxu prevzem kapitala v lastnino združenih producentov, v neposredno družbeno lastnino. S tem se vse funkcije v procesu družbene reprodukcije spremenijo v funkcije združenih producentov, v družbene funkcije. Do združitve med delom in politiko, oziroma do odprave politike kot delu odtujenega področja delovanja pride s tem, da se vseh produktivnih sil polasti družba sama. S tem preneha obstajati potreba, da družbo predstavlja država in država preneha. Odprava ločenosti med civilno družbo in politično državo pomeni tudi odpravo reprezentativnosti. Reprezentativnost pomeni po Marxu političnost, to je ločenost in odtujenost od tistega, kar je reprezentirano. Vsebina oblasti brez njenega reprezentativnega karakterja je po Marxu samo še izraz družbene delitve funkcij, katerih vsebina je le zadovoljevanje socialnih potreb. Zadovoljevanje socialnih potreb bi bila po Marxu prava vsebina zakonodajne oblasti. Tako vsebino pa je mogoče zagotoviti z odpravo (razkrojem) tako civilne družbe kot abstraktne politične države. Za našo temo je bistvenega pomena Marxova ugotovitev, da resnična, dejanska oblast obstaja izven civilne družbe in politične države. Ta oblast ni več reprezentativna, abstraktno politična ampak dejanska, ko ne gre več za predstavljanje, ampak za delo, zadovoljevanje socialnih potreb. Menimo, da je tako dejanska oblast, ki pomeni delo, mogoče zagotoviti prav s konstituiranjem oblasti na podlagi neposrednega družbenega dela. Tako se neposredno družbeno delo in delo pri urejanju družbenih potreb povezujeta brez posredovanja politike kot odtujene

sile, ker je prenehala obstajati njena podlaga: privatna lastnina, ločitev družbe od države in razcepljenosti družbe na antagonistične razrede.

Osvoboditev človeka je bila za Marxa osrednji problem. Buržoazne revolucije so pripeljale do dualizma med zasebno sfero, civilno družbo in javno sfero, politično državo. Politična emancipacija je potekala predvsem v korist buržoazije, ki si je z revolucijo zagotovila svoboden prostor za izkoriščanje človekovega dela na podlagi privatne lastnine. Ločitev politične države od ekonomije pa je dejansko zagotavljala svobodo privatne lastnine. Buržoazna revolucija ni uresničevala humanističnega ideala celovite človeške osebnosti, ampak je razcep na človeka delavca in človeka gospodarja ohranila in še bolj zaostрила. Človekovo svobodo Marx opredeljuje s stanjem, v katerem bo človek presegel razcep in protislovje med civilno družbo in politično državo, med človekom civilne družbe, človekom zasebnikom, sebičnim posameznikom in članom politične države, političnim človekom, javnim človekom, abstraktnim državljanom, med zasebnim in občim interesom. Človeška emancipacija bo po Marxu izvršena, ko bo človek svoje sile organiziral kot družbene sile in jih ne bo več ločeval od sebe v obliki politične sile. Človeška emancipacija torej pomeni združitev zasebne in javne dejavnosti človeka, zasebnih in občih interesov. Če je za zasebno dejavnost bistveno družbeno potrebno delo, za javno dejavnost pa odločanje o skupnih družbenih potrebah, pomeni preseganje ločenosti obeh območij in njihova združitev v eno pravo povezavo dela s politiko. Pogoj za dosego in združitev tega bistva pa je po Marxu odprava kapitala kot privatne lastnine in združitev opravljanja funkcij dela in opravljanja družbenih zadev v rokah samih združenih proizvajalcev.

Praktično obliko za uresničitev osvoboditve človeka sta Marx in Engels obravnavala v analizi pariške komune. V sami opredelitvi bistva komune je Marx povezoval delo s politiko, politično oblast delavskega razreda z ekonomsko oblastjo delavskega razreda. Komuna je bila po Marxu politična oblika, v kateri bi se lahko izvršila ekonomska osvoboditev dela. Iz Marxove analize komune sledi osrednji sklep, da delavski razred ne more imeti politične oblasti, če si ne pridobi tudi ekonomske oblasti. Pridobitev politične oblasti proizvajalca je začetna pridobitev, ki mora omogočiti delavskemu razredu, da zruši kapitalistične ekonomske osnove, s tem pa tudi pogoj za obstoj razredov in obstoj oblasti, ki je razrednega značaja. Iz teh Marxovih ugotovitev jasno izhaja, da sta politična in ekonomska oblast proizvajalcev ena drugi pogoj in nerazdružno med seboj povezani. V luči navedenih Marxovih ugotovitev pomeni predstavništvo delavskega razreda tako politično obliko, ki utemljuje politično oblast delavskega razreda z njegovo ekonomsko oblastjo, ki torej družji delo s politiko.

Proces ekonomske osvoboditve dela je pogoj za ohranitev politične oblasti v rokah delavskega razreda. Z odpravo kapitala kot lastnine kapitalistov, kot sredstev, ki so odtujena stvarnim proizvajalcem in spre-

membo teh sredstev v lastnino združenih proizvajalcev, v neposredno družbeno lastnino, po Marxu vse funkcije, ki so bile povezane z lastnino kapitala, spremenijo svoj antagonistični značaj in se spremenijo v gole funkcije združenih proizvajalcev, v družbene funkcije. Združeni proizvajalci opravljajo torej sami vse funkcije dela: »neposredno« delo, delo vodenja in nadzorovanja. Menimo, da Marxova ugotovitev ne velja samo za odnos proizvajalcev do kapitalista, za delo na področju ekonomije, ampak tudi za odnos do države, za delo na področju politike. Takšen sklep še posebej potrjuje Marxova in Engelsova analiza pariške komune.

Marx je komuno opredelil kot delovno telo. To pomeni sprejemanje praktičnih ukrepov v interesu delavskega razreda in vsega delovnega ljudstva. Zato za poslance komune niso potrebni ljudje, ki se spoznajo na abstraktno politiko, ampak na reševanje praktičnih zadev ljudstva. Poslanci komune morajo biti zaradi spoznavanja in zadovoljevanja potreb ljudstva z njimi vsakodnevno delovno povezani. Vsebina mandata poslance je torej izrazito delovna. Tu velja navesti še Engelsovo misel, da bo imel vsak član družbe poleg časa za običajno, nujno potrebno delo še dovolj prostega časa za sodelovanje v splošnih družbenih zadevah, za opravljanje poslov, ki so vsej družbi skupni. Isti ljudje torej delajo in opravljajo splošne oziroma skupne družbene zadeve.

Za povezavo dela in politike je pomembna tudi Marxova misel o združitvi zakonodajne in izvršilne funkcije v enem telesu. Združitev obeh funkcij v enem telesu pomeni prepreko za odtujevanje in osamosvajanje izvršilne funkcije od predstavniškega telesa kot samostojne politične sile nad družbo. Obenem pa se karakter političnih funkcij s socialno revolucijo spremeni. Politična vlada nad ljudmi se spreminja v upravljanje s stvarmi in vodenje proizvodjalnih procesov, kot pravi Engels. Nosilci tega upravljanja in vodenja pa so sami ljudje, ki delajo in hkrati odločajo. Integracija dela in politike torej spreminja politične funkcije v delovne, v podaljšek, nadaljevanje oziroma dopolnilo »običajnega« dela.

Leninov pogled

V Leninovem delu je zelo poudarjena politika. To pa po našem mnenju ne pomeni, da je v Leninovem konceptu le politična revolucija ali osvojitve politične oblasti, ampak tudi socialna revolucija, ekonomska osvoboditev dela z vsemi posledicami za osvoboditev človeka kot celovite osebnosti. Leninova misel je nastajala v zaostali deželi, v političnem sistemu carskega absolutizma na temelju še vedno obstoječih fevdalnih in šele nastajajočih kapitalističnih družbenoekonomskih odnosov. Sprememba družbenega stanja je zahtevala močno politično intervencijo. Zgodovinski subjekt, ki je bil pod carskim absolutizmom brez političnih in socialnih pravic, je kot revolucionarni subjekt aktualiziral predvsem politično dimenzijo. Diktatura proletariata je za Lenina pomenila nasta-

janje novega svetovnozgodovinskega tipa demokracije, v katerem je maksimum demokratizma za delavce in kmete in v katerem se bo človeštvo rešilo jarma kapitala.² Leninov koncept ni omejeval demokracije le na politično področje, sovjete, ampak je vseboval tudi ekonomsko področje, upravljanje proizvodnje. V Leninovi misli velja ločevati tisto, kar je bistveno za spoznavanje njegovega koncepta, za njegovo dolgoročno, načelno, strateško usmeritev, od tistega, kar je pogojeno s trenutno situacijo in reakcijo na konkretne razmere. Za Leninovo politično misel je po našem mnenju osnovno, da tvorijo pojmovne in politične kategorije, kot so sovjetska oblast, diktatura proletariata, nov tip države v prehodnem obdobju k izgradnji socializma; vloga avantgarde delavskega razreda pa je tvoriti celoto, katere bistvo je ustvarjanje demokracije novega tipa na temelju: 1. udeležbe delovnih množic pri vsakodnevem upravljanju z državo in 2. udeležbe delovnih množic pri upravljanju na ekonomskem področju. Delo in politiko je Lenin povezoval tako na političnem področju v ožjem smislu — v sovjetih kot širšem smislu — pri upravljanju proizvodnje.

Za povezavo dela in politike v ožjem smislu so posebej značilne Leninove opredelitve sovjetov kot neposredne organizacije delovnih množic, da same upravljajo državo. Ljudstvo naj po Leninu nima iniciative in samostojnosti le pri volitvah odposlancev, ampak tudi pri vsakodnevem upravljanju z državo. Funkcije »evidence in kontrole« naj bi opravljali vsi zapovrstjo, tako da bi sčasoma prišle v navado in bi kot posebne funkcije posebnega sloja ljudi navsezadnje sploh odpadle. Vsak delavec naj bi po koncu vsakodnevnega proizvodnega dela brezplačno izvrševal državne dolžnosti. V povezavi sovjetov z ljudstvom, politike z delom, je Lenin videl sredstvo za preprečitev birokratskega izkrivljanja sovjetske organizacije.

Za Leninov koncept upravljanja gospodarstva po samih delavcih je značilna njegova misel, da bodo po strmoglavljenju kapitalistov in razbitju birokratičnega aparata države združeni delavci sami spravili v obratovanje gospodarstvo z najetimi tehniki, nadzorniki, knjigovodji, ki jih bodo kot vse »državne« uradnike plačevali z delavsko mezdo. Začetek delavskega upravljanja je pomenila delavska kontrola. V osnutku projekta programa RKP(b) marca 1918 Lenin govori o upravljanju delavskih organizacij (sindikatoev, tovarniških komitejev itn.) v proizvodnji.³ Leninov koncept torej povezuje delo v neposredni proizvodnji z udeležbo pri upravljanju države prek sovjetov in z upravljanjem na ekonomskem področju, v proizvodnji. Zaradi izrednih težav, v katerih se je znašla socialistična revolucija, ni bilo mogoče nadaljevati z že začetim delavskim upravljanjem podjetij. V deželi je pred oktobrsko revolucijo, v svetovni

² Lenin V. I: O četrti godišnjici Oktobarske revolucije, Izabrana dela, Beograd, 1958 do 1961, 14, str. 395.

³ »Načrt projekta programa«, Izabrana dela, 12, str. 164.

vojni in po njej v državljanski vojni prišlo do popolnega razrušenja in dezorganizacije, skoraj fizičnega uničenja delavskega razreda in deklariranja preživelih delavcev. Boljševikom ni uspelo vse do Leninove smrti razbiti starega državnega aparata in postaviti nov aparat. Manjkali so osnovni elementi za organizacijo družbe v smislu Leninovega koncepta. Podjetja je upravljal državni aparat. Namesto upravljanja podjetij po delavcih je ostala le naloga usposabljanja delavcev za upravljanje.

Lenin se ni odpovedal upravljanju delavcev v gospodarstvu. Iz celotnega dela sledi, da, po njegovi oceni, še niso bili dani pogoji za delavsko upravljanje, nikakor pa ne, da bi bil Lenin načelno zoper delavsko upravljanje in za upravljanje državnega aparata. To potrjuje tudi njegova teza, da je treba delavce usposabljati za upravljanje, da mora do njega dejansko torej tudi priti. Nenazadnje velja poudariti, da zavzema v Leninovi teoriji države in revolucije osrednje mesto prav teza o razbitju državnega aparata in o potrebi napraviti nov aparat za delavskega. Razvoj konkretne zgodovinske situacije je v obdobju po zmagi oktobrske socialistične revolucije vplival, da so nastajale čedalje večje ovire pri združevanju dela in politike tako v sistemu sovjetske oblasti kot v upravljanju na ekonomskem področju.

Gramscijeva misel

S stališča integracije dela in politike je za Gramscijevo misel osnovno, da je vsa politika zasnovana na delu. Za razliko od Lenina je pri Gramsciju politična oblast utemeljena na tovarniških svetih kot obliki upravljanja delavcev v proizvodnji. Politična oblast torej ni konstituirana samo po delavcih (če govorimo o delavcih kot volilcih), ampak na podlagi in kot nadaljevanje upravljanja delavcev v proizvodnji. Gramsci je ob poznavanju prakse po oktobrski revoluciji in soočen z revolucionarnim vrenjem in nato z začasnim porazom delavskega gibanja v takratni Italiji nedvomno med tistimi marksističnimi misleci, ki so problem odnosa med delom in politiko v tistem času najbolj izrazito postavili. Tovarna s tovarniškim svetom je po Gramsciju osnovna celica nove delavske države. Iz tega izhajajo vse nadaljnje predstavniške ustanove kot funkcije dela. Gramscijevo vztrajanje na ureditvi države oziroma družbenih odnosov v skladu s tehničnimi zahtevami proizvodnje izraža zahtevo po odpravi političnega posredništva, tipičnega za kapitalistično državo in družbo. Pojem »kolektivnega delavca«, ki izraža celotnost delavca, je izredno pomemben za opredelitev za nosilca dela in urejanja vseh družbenih zadev.

Gramscijev pojem države kot hegemonije vladajočega razreda, ki ima na rapolago sredstva za prisiljevanje — državo v ožjem smislu, jasno daje primat razredu kot hegemonu. Gre torej za izrazito antietatistični pogled. Za Gramscija je dominantna hegemonija dela. To se izraža tudi

v Gramscijevem odnosu med politično družbo in civilno družbo. Odmiranje države opredeljuje Gramsci kot pojemanje elementa države — prisiljevanja in vzporedno uveljavljanje vedno znatnejših elementov urejene družbe, etične države ali civilne družbe. Na trajno povezavo med delom in politiko kaže tudi Gramscijevo zavračanje vloge politične organizacije kot nosilca oblasti namesto delavcev. Politična stranka (moderna vlada) ima v civilni družbi funkcijo izdelave temeljnih političnih smeri in vzgoje ljudi za njihovo izpeljavo. Pod modernim vladarjem je Gramsci seveda razumel stranko delavskega razreda. Gramsci je ostro nastopal zoper birokratizacijo stranke. Tako v prvem kot v drugem obdobju svojega dela je ostal zvest svojemu konceptu o dejanski zasnovanosti hegemonije delavskega razreda na svetu proizvodnje, na delu. Kontinuiteta med prvim (tovarniški sveti) in drugim obdobjem (moderna vlada) kaže prav na povezavo dela s politiko.

Gramscijevo delo lahko uvrstimo med take mejnike marksistične misli, kot je bila Marxova analiza pariške komune in Leninova koncepcija sovjotov.

Elementi delegatskega sistema v NOB

Elementi delegatskega sistema kot povezave delovskega ljudstva z oblastjo, družbene sfere s politično sfero, so se razvijali že od samega začetka narodnoosvobodilnega boja. V narodnoosvobodilnem boju je namesto do sedaj vladajoče buržoazije prevzel oblast nov socialni nosilec — delavski razred v povezavi z delovnimi kmeti in napredno inteligenco. Že sam pojem ljudske oblasti izraža novo kvaliteto v odnosu med sfero družbe, konkretnim delom in življenjem delovnih množic in sfero oblasti. Za to novo kvaliteto so značilni predvsem trije elementi: 1. narodnoosvobodilna vojska je bila sestavni del ljudstva, oboroženo ljudstvo samo, 2. narodnoosvobodilni odbori so bili od ljudstva izvoljena in njemu odgovorna delovna telesa, ki so reševala stvarne zadeve in imela dejansko vse funkcije oblasti, razen vojaških, 3. narodnoosvobodilni odbori niso bili sestavljeni na strankarski podlagi ampak tako, da so se uveljavljali interesi osnovnih plasti ljudstva — delavcev, kmetov in inteligence. Nova ljudska oblast je bila torej oblika organiziranosti delovnega ljudstva samega in je imela funkcijo uveljavljanja njegovih elementarnih narodnoosvobodilnih in socialnih interesov. Komunistična partija je uveljavljala svojo vodilno idejnopolično vlogo kot integralen del revolucionarnega gibanja v organski povezanosti z ljudskimi množicami. To se je še posebej izražalo v konceptu narodnoosvobodilne fronte kot specifične politične organiziranosti ljudstva v obdobju osvajanja in ohranitve oblasti po ljudstvu in za ljudstvo. Lahko ugotovimo, da elementi delegatskega sistema, ki se kažejo v vseh oblikah delovne povezanosti narodnoosvobodilnih odborov z ljudstvom, že izražajo osnovno revolucionarno zamisel o povezavi dela in politike.

V prvem obdobju po zmagi narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije se je samoupravnost ljudstva, na temelju državne lastnine in v administrativnocentralističnem sistemu, uresničevala prek voljenih predstavnikov v ljudskih odborih in skupščinah. Zavarovati je bilo treba pridobitve revolucije in organizirati novo družbeno skupnost. Pri tem je imel močno vlogo izvršilnoupравни državni aparat. Poudariti pa velja, da je bilo tudi v prvem povojnem obdobju obnove in graditve nove socialistične Jugoslavije konceptijsko jasno, da se samouprava ljudstva ne sme omejiti le na delo predstavniških organov na področju politične oblasti, ampak jo je treba razširiti in utemeljiti s samoupravljanjem na ekonomskem področju in na vseh drugih področjih družbenega dela in življenja.⁴ Prisotna je bila, skratka, ideja, da upravljanje po državi oziroma njenih organih ne more nadomestiti neposrednega upravljanja po delovnih ljudeh samih; in dalje, da ljudstvo ne more dejansko opravljati političnih funkcij ne da bi ta sfera temeljila na upravljanju v sferi družbenega dela. Slednje je pogoj za povezavo političnih funkcij z družbenim delom in s tem za spreminjanje političnih funkcij v družbene funkcije, torej za začetek procesa odmiranje države.

Ta koncept se je izrazil v dveh etapah. Prvo etapo označuje uvedba delavskega samoupravljanja v gospodarskih organizacijah in družbenega samoupravljanja na drugih področjih dela ter razvoj komunalnega sistema. Načelo samoupravnosti ljudstva, ki je spočetka omejeno na politično področje, dobiva svojo dejansko družbenoekonomsko vsebino šele z uvedbo delavskega samoupravljanja. Z uvedbo delavskega samoupravljanja se je začel konkretno uresničevati zgodovinski proces ekonomske osvoboditve dela. Politična oblast je povezana z upravljanjem na ekonomskem področju po delovnih ljudeh, z njihovo ekonomsko oblastjo. Vsa razsežnost samoupravnega koncepta kot prenašanja državnih funkcij v roke delavcev in kot odmiranje države je bila jasna že ob uvedbi delavskega samoupravljanja. Na to kaže tudi Titov govor ob sprejemanju zakona, ki je uvedel delavsko samoupravljanje.⁵

Drugo etapo tega procesa pa označujejo spremembe v organizaciji politične oblasti. V skupščinah družbenopolitičnih skupnosti so bili uvedeni zbori proizvajalcev. Ti so izražali neposredni vpliv delavskega razreda na sprejemanje oblastnih odločitev. Istočasno pa so izražali zamisel o povezavi samega gospodarstva v obliki, ki že presega izključno državno organizacijo gospodarstva. Izhodišče ideje zbora proizvajalcev pa je povezava človeka na delovnem mestu z upravljanjem družbenih zadev, ne da bi prišlo do poklicne delitve in ločitve teh dveh funkcij. Struktura

⁴ Prim. E. Kardelj: *Problemi naše socialistične graditve*, Ljubljana 1956, I, str. 455—456.

⁵ Glej Titovo obrazložitev ob predlogu temeljnega zakona o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in z višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih, zlasti str. 8, 24—25, »Tovarne delavceme«, Ljubljana, 1950.

skupščin torej ne temelji več na popolnoma klasičnem političnoreprezentativnem načelu, ampak po liniji zbora proizvajalcev že na neposrednem procesu družbenega dela. Preoblikovanje zbora proizvajalcev v specializirane samoupravne zборе z ustavo iz leta 1963 izraža nadaljnjo stopnjo povezovanja dela in politike in s tem konceptijskega preseganja političnih zadev v družbene zadeve. Ustavni amandmaji iz leta 1971 izražajo nadaljnjo krepitev vloge in položaja samoupravno organiziranih delovnih ljudi kot temeljnih nosilcev gospodarjenja in upravljanja družbenih zadev. Ta proces je dobil svojo celovito ustavno opredelitev 1974. leta.

Delegatski sistem po novi ustavi 1974

Z ustavo leta 1974 opredeljen delegatski sistem za skupščine družbenopolitičnih skupnosti pomeni nadaljnjo stopnjo v procesu integracije dela in politike v razvoju socialistične samoupravne demokracije v Jugoslaviji. Delo, zasnovano na družbeni lastnini kot negaciji vsakega lastninskega monopola, je osnova novega predstavnškega sistema, ki pomeni negacijo klasičnega političnega predstavnštva bodisi v večstrankarski zasebnolastninski ali v enostrankarski državnolastninski ureditvi. Za celoten razvoj političnega sistema v naši družbi je značilna velika dinamika. To je posledica zavestne politike, da se pospeši konstituiranje družbe in državne oblasti na temelju samoupravne integracije osnovnih nosilcev dela v samoupravnih asociacijah. Ne glede na stalno spreminjanje oblik političnega sistema, kar ni bilo nikdar samo organizacijsko, ampak vedno tudi vsebinsko vprašanje, pa je vendar osnovna vsebinska usmeritev ostala ista. Zgodovinska kontinuiteta v razvoju političnega sistema od začetka narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije se je izražala v težnji, misli in praksi, da se zagotovi dejanska oblast delavskega razreda in vseh delovnih ljudi ob polnem upoštevanju enakopravnosti narodov in narodnosti v specifičnih pogojih mnogonacionalne skupnosti. Pod zagotavljanjem dejanske oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi je razumeti prav to, da delovni ljudje delajo in upravljajo s svojim delom in z družbenimi zadevami na vseh družbenih ravneh. Bistvo koncepta samoupravljanja je v tem, da presega tradicionalno zgodovinsko nastalo delitev dela na neposredno nujno potrebno delo, vodenje in nadzorovanje dela in opravljanje skupnih oziroma splošnih družbenih zadev. Delegatski sistem na sploh, delegatski skupščinski sistem pa zaradi svoje funkcije povezave dela s politiko še posebej, ima poleg svojega izjemnega praktičnega pomena v dnevni rabi tudi izredno teoretično vrednost. To pa seveda ne pomeni, da je tak, kakršnega uvaja sedanja ustavna ureditev, nekaj dokončnega, kar ne bi moglo biti boljše, bolj racionalno in učinkovito in s tem tudi bolj samoupravno demokratično. Praktične izkušnje in akcija zavestnih družbenih sil bodo gotovo prispevale k nadaljnjemu izpopolnjevanju in razvoju temeljnega koncepta delegatskega si-

stema tako po normativni in praktični kot še posebej po idejnopolitični plati. K temu tudi spodbuja in zavezuje še vedno in stalno aktualno načelo iz programa Zveze komunistov Jugoslavije: »Nič, kar je bilo ustvarjenega, nam ne sme biti tako sveto, da bi ne moglo biti preseženo in da se ne bi umaknilo tistemu, kar je še bolj napredno, še bolj svobodno, če bolj človeško.«⁴

Ustava iz leta 1974 sledi osnovnemu smotru, da delavskemu razredu in vsem delovnim ljudem, pod vodstvom zveze komunistov in progresivnih socialističnih sil sploh, odpre širše možnosti za uveljavljanje vodilne vloge svojih interesov v družbi na temelju samoupravnega položaja pri odločanju o pogojih in rezultatih svojega dela ter o vseh sredstvih in tokovih družbene reprodukcije. Delegatski sistem je oblika in instrument samoupravljanja, političnega odločanja in oblasti delavskega razreda ter podlaga za oblikovanje skupščinskega sistema in vseh samoupravnih ter političnih institucij za upravljanje družbenih zadev. Delegatski sistem je univerzalen. Ustava postavlja delegatski sistem za samoupravljanje znotraj temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti, za skupščine družbenopolitičnih skupnosti, za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti in v družbenopolitičnih organizacijah. Delegatski skupščinski sistem je, kot pravi Kardelj, ogrodje celotnega političnega sistema našega samoupravnega življenja in sistema državne oblasti.⁵ Delegatski sistem je potemtakem univerzalna oblika za povezavo človeka z odločanjem na vseh področjih družbenega dela in življenja.

Vsak delovni človek na podlagi pravice do samoupravljanja enakopravno odloča z drugimi delovnimi ljudmi o svojem delu, pogojih za delo in rezultatih dela, o svojih in skupnih interesih in o usmerjanju družbenega razvoja, izvršuje oblast in upravlja druge družbene zadeve. Na podlagi pravice do samoupravljanja se torej povezuje odločanje na področju neposrednega družbenega dela z odločanjem o širših družbenih zadevah. Demokratične samoupravne pravice morajo imeti po konceptu samoupravljanja svojo realno materialno bazo; prav tako morajo biti neposredno povezane z ekonomskim interesom delovnega človeka. V samoupravnem sistemu je torej po konceptu oblika nerazdružno povezana z vsebino. Podana je istovetnost formalnega in dejanskega nosilca pravic. To je delovni človek — samoupravljalec na temelju svojega dela.

Na podlagi delegatskega sistema se v povezavi z neposrednim procesom družbenega dela konstituirajo skupščine družbenopolitičnih skupnosti, ki izvršujejo z ustavo določene funkcije oblasti in upravljanja drugih družbenih zadev. Skupščina družbenopolitične skupnosti je v temeljnih načelih ustave opredeljena kot izvoljena in zamenljiva delegacija delovnih ljudi v samoupravnih organizacijah in skupnosti ter

⁴ Program ZKJ, VII. kongres Zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana 1958, str. 485.

⁵ E. Kardelj: uvodne misli na predsedstvu CK ZKJ, Delo, 14. 6. 1977.

družbenopolitičnih organizacijah. S tem je skupščina opredeljena kot organski sestavni del samoupravne organiziranosti delovnih ljudi v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih in družbenopolitične organiziranosti delovnih ljudi v družbenopolitičnih organizacijah.

Sestavni del in pogoj za uresničevanje delegatskega sistema je udeležba subjektivnih sil pojmovanih v najširšem smislu: od družbenopolitičnih organizacij, družbenih organizacij, državnih organov, faktorje znanstvenega, kulturnega in sploh idejnega ustvarjanja, do zavesti najširših ljudskih množic. Subjektivne sile kot organski sestavni del delegatskega sistema prispevajo k temu, da se v političnem pluralizmu samoupravnih interesov na podlagi soočanja različnih interesov samoupravnih skupnosti ob upoštevanju širših družbenih interesov dejansko oblikujejo avtentični samoupravni interesi; ti so v skladu s temeljno družbeno, ekonomsko in družbenopolitično ureditvijo, načrtano politiko družbenega razvoja in dolgoročno zgodovinsko perspektivo osvobajanja človeka in njegovega dela. Procese integracije dela in politike ne more potekati spontano, brez udeležbe naprednih sil družbene zavesti. Vlogo subjektivnih sil opredeljuje izhodišče, da glavni nosilec razvoja družbe ni država ampak samoupravno organizirana družba.

Posebej pomembno vlogo imajo pri tem družbenopolitične organizacije. Vodilno vlogo ima zveza komunistov kot idejnopolitična avantgarda delavskega razreda. Ustava jo opredeljuje kot glavnega in odgovornega pobudnika in nosilca politične dejavnosti za varstvo in za nadaljnji razvoj socialistične revolucije in socialističnih samoupravnih družbenih odnosov, posebno pa za krepitev socialistične družbene in demokratične zavesti. Najširši temelj družbenopolitične dejavnosti v socialističnem samoupravnem sistemu pa je socialistična zveza delovnega ljudstva kot fronta delovnih ljudi in občanov in vseh organiziranih socialističnih sil z zvezo komunistov na čelu. Družbenopolitične organizacije so specifična oblika interesnega organiziranja delovnih ljudi, ki naj zagotavlja uveljavljanje njihovih interesov v povezavi dela in politike v skladno družbeno celoto. Mnoštvo različnih in tudi protislovnih interesov posameznih samoupravnih skupnosti, različnih delov delavskega razreda oziroma različnih plasti delovnih ljudi se na relaciji od neposrednega procesa družbenega dela do raznih ravni in mest političnega odločanja v najširšem smislu tega pojma lahko oblikuje v skupne interese samoupravnih skupnosti in v splošne družbene interese v procesu demokratične sinteze ob udeležbi subjektivnih sil.

Nadaljnji razvoj praktičnega načina in oblik resnično demokratične organske vključitve vseh subjektivnih sil v delegatski sistem, z uveljavljanjem specifične vloge od njih, je trajna naloga. Reševati to nalogo pomeni povezovati samoupravno prakso in socialistično samoupravno zavest na podlagi odločilne vloge delovnega človeka — samoupravljalca in v preseganju elementov politične države. Presegati slednje elemente pa je

mogoče prav v povezavi strukture političnega odločanja s strukturo družbenega dela.⁸ Delegatski sistem pomeni prav to povezavo.

Delegatski sistem je eno od pomembnih sredstev, s katerimi dobi delavski razred po osvojitvi politične oblasti v svoje roke tudi ekonomsko oblast: s tem prihajajo njegovi interesi neposredno do izraza, ne pa s posredovanjem od njega odtujene politike. Namesto prek splošnega političnega predstavništva se družba povezuje z državo prek delegatskega sistema. Delegatski sistem je po svoji vsebini izrazito delovnega značaja. Zagotovi naj stalno delovno povezavo delavskega razreda in vseh delovnih ljudi v samoupravni družbeni bazi z reševanjem družbenih zadev v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. Ta delovna povezava pomeni prav uveljavljanje interesov delavskega razreda in vseh delovnih ljudi s tem zagotavljanje njihovega odločilnega položaja, kar je osnovni smoter delegatskega sistema. Delegatski sistem postavlja povezavo med področjem dela in področjem upravljanja družbenih zadev; delegatski sistem pomeni preseganje ločenosti med družbo in državo, seveda v smislu dolgoročnega zgodovinskega procesa. Delegatski sistem po svojem konceptu predpostavlja, da »državne zadeve« niso ločene od »družbenih zadev«. »Politika« je v delegatskem sistemu podaljšanje procesa dela v neposredni proizvodnji.

Delegat ni splošni politični predstavnik; interesov ne predstavlja, ampak jih ima. Izhodišče delegatskega sistema je samoupravno organizirani delovni človek in ne državljani kot posameznik, abstraktni človek. Samoupravno organizirani delovni človek je v temeljni samoupravni organizaciji in skupnosti, v temeljni organizaciji združenega dela oziroma kot občan v krajevni skupnosti, z interesi kot jih realno čuti in ima, baza za celotno konstrukcijo delegatskega sistema.

Delegatski sistem pomeni za skupščine družbenopolitičnih skupnosti preseganje upravljanja družbenih zadev po poklicnih politikih. Delegat prihaja na zasedanje skupščine s svojega delovnega mesta in se nanj vrača. Delegatski sistem predstavlja, da je vsakdo sposoben sodelovati pri upravljanju družbenih zadev. Te vrste posli niso več pridržani posebej za to usposobljenim članom družbe, politikom, ki upravljajo družbene zadeve kot politične zadeve, ki naj bi bile odtujene »navadnim« družbenim članom.

Delovni ljudje uveljavljajo svojo vlogo v delegatskem sistemu prek delegacij. Ustava koncipira delegacijo kot ključni člen skupščinskega sistema. Delegacije se oblikujejo v temeljnih samoupravnih organizacijah, skupnostih in družbenopolitičnih organizacijah. Delegacija ni splošni politični predstavnik delovnega človeka ampak delovna oblika za vsestransko izražanje in oblikovanje interesov samoupravno organiziranega de-

⁸ Po A. Bibiču je politična država označen pojem za državo, katere struktura ni povezana s procesi družbenega dela (»Politična država« in nova jugoslovanska ustava, Problemi, 1962, št. IV, str. 321).

lovnega človeka. Naloga delegacije ni uveljavljati le interese samoupravno organiziranih delovnih ljudi v posamezni temeljni samoupravni organizaciji oziroma skupnosti, ampak v sodelovanju z drugimi delegacijami oblikovati skupni interes delovnih ljudi. Pri določanju temeljnih stališč za delo delegatov v skupščini delegacija upošteva posebne, konkretne interese samoupravnih organizacij in skupnosti ter že oblikovane oziroma podane splošne družbene interese in potrebe. Posebno vlogo in odgovornost za tako usmerjenost delegacij imajo družbenopolitične organizacije in sploh subjektivne sile.

V skladu z načelom, da morajo priti v delegatskem sistemu do izraza vsi samoupravni interesi delovnih ljudi, so ustavne določbe o oblikovanju delegacij v združenem delu, v krajevni skupnosti in družbenopolitičnih organizacijah za skupščine družbenopolitičnih skupnosti, o oblikovanju delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, ki so sestavni del skupščinskega sistema in o sestavi delegacij.

Delegatski sistem lahko opredelimo tudi kot sistem za samoupravno izražanje in sporazumno usklajevanje, oblikovanje in uveljavljanje interesov delovnih ljudi. Delegatski sistem je oblika, v kateri potekajo delegatski odnosi kot proces udeležbe medsebojnega vplivanja samoupravnih in družbenopolitičnih dejavnikov. Po svojem konceptu naj zajame in integrira vse samoupravne, avtentične, legitimne interese v družbi in opravlja v pogojih političnega sistema socialističnega samoupravljanja isto funkcijo, ki jo ima v buržoazni ureditvi večpartijski ali etatistični ureditvi enopartijski politični sistem.

Bistveno za delegatski sistem je, da predstavlja kontinuiran proces oblikovanja skupnega oziroma splošnega družbenega interesa. Kontinuirano oblikovanje interesov v delegatskem sistemu je značilno po svoji neposrednosti. Neposrednost pomeni: 1. nepretrganost toka pri oblikovanju stališč za delo in odločanje delegatov v skupščini (vštevši povratni tok), 2. oblikovanje stališč brez splošnega političnega posredovanja. Pojem neposrednosti presega tradicionalno pojmovanje neposrednosti (npr. volitve, referendum) oz. oblike osebnega izjavljanja po naši samoupravni terminologiji oziroma »fizično neposrednost« kot pravi Bibič. Neposrednost pomeni dejansko uveljavljanje interesov osnovnih socialnih nosilcev, to je samoupravno organiziranih delovnih ljudi, po praktični delovni obliki (prek delegacij in delegatov) in po samoupravni kvaliteti, kar pomeni brez odtujenega političnega posredovanja. Gre torej za vsebinsko neposrednost, oziroma »socialno neposrednost« kot jo imenuje Bibič.¹

Samoupravna komponenta je temelj in osnovna vsebina političnega sistema socialistične samoupravne demokracije. Z njo pa je kot konceptijsko bistven in neločljiv komplementarni del povezana družbenopolitična komponenta. V interesno zasnovanem ekonomskem in političnem

¹ A. Bibič: »Neposredno izražanje interesov v samoupravnem sistemu jugoslovanske družbe. Teorija in praksa, Ljubljana, 1975/10, str. 977.

sistemu so potemtakem bistvena sestavina delegatskega sistema družbenopolitične organizacije. Družbenopolitične organizacije so ustavno vgrajene v temelje družbenopolitičnega sistema in v celotno njegovo funkcioniranje. Premagovanja protislovij in konfliktov interesov ni koncept socialističnega samoupravljanja nikdar prepuščal spontanemu izražanju, soočenju in razreševanju interesov. Vloga družbenopolitičnih organizacij in subjektivnih sil sploh je potemtakem bistvenega pomena za integracijo dela in politike.

Ustavno določena vloga in položaj delegacije opredeljuje njen mandat kot izrazito delovnega značaja. Pri ugotavljanju, izražanju, usklajevanju in oblikovanju interesov svoje samoupravne organizacije in upoštevanju skupnih in splošnih družbenih interesov mora priti do izraza ustvarjalnost, znanje in odgovornost delegacije do delovnih ljudi lastne samoupravne organizacije, drugih samoupravnih organizacij in družbe kot celote. Ni odveč tudi tu poudariti, da je neposredna udeležba družbenopolitičnega faktorja pri delu delegacije že po samem ustavnem konceptu nujno potrebna. Za položaj člana delegacije, ki se kot delegat udeležuje zasedanja zbora skupščine, je značilno, da ustvarjalno z največjo stopnjo odgovornosti do svoje delegatske baze (v skladu s smernicami samoupravne organizacije in skupnosti in s temeljnimi stališči delegacije) in družbe kot celote (v skladu s skupnimi in splošnimi družbenimi interesi in potrebami) samostojno deluje (razpravlja, se opredeljuje in glasuje) v skupščini. Delegat je samostojna, svobodna, ustvarjalna in odgovorna osebnost.

Po razredni, družbenoekonomski in družbenopolitični, socialistični samoupravni vsebini se delegatski ali delegacijski mandat bistveno razlikuje od fevdalnega imperativnega ali buržoaznega reprezentativnega mandata oziroma mandata v etatističnem sistemu. Upošteva drugačno družbeno vsebino pa ima tudi primerjava z imperativnim in reprezentativnim mandatom svojo teoretično in praktično vrednost. Prevladovanje elementov imperativnosti namreč po konceptu in praktično pomeni prevladovanje parcialnih interesov in neupoštevanje skupnih in splošnih družbenih interesov. S tem bi bilo onemogočeno oblikovanje skupnih oziroma splošnih družbenih interesov (po ustavni terminologiji) na samoupraven način. Prevladovanje elementov reprezentativnosti pa bi pomenilo uveljavljanje splošne politične reprezentance, od samoupravne baze odtujenih političnih sil in državnega aparata. Preseganje elementov imperativnosti kot družbene parcialnosti in reprezentativnosti kot odtujene politične splošnosti je seveda zgodovinski proces. Po konceptu delegatskega sistema pomeni imperativnost, če že pogojno rabimo ta izraz, konstituiranje skupnega družbenega in splošnega družbenega interesa na podlagi in v povezavi dela v družbeni bazi z upravljanjem družbenih zadev v družbeni nadgradnji (pozitivni pomen imperativnosti). Reprezentativnost pa pomeni, zopet pogojno rabljeno, samostojno, odgovorno, ustvarjalno upoštevanje in oblikovanje skupnega in splošnega

družbenega interesa (pozitivni pomen reprezentativnosti). Kakšno bo razmerje v praksi oziroma koliko se bodo pojavljali pozitivni ali negativni elementi imperativnosti in reprezentativnosti, je odvisno od stopnje razvoja samoupravnih proizvodnih odnosov, zlasti še od stopnje zavesti delovnih ljudi kot samoupravljalcev in od dejavnosti družbenopolitičnih organizacij, posebej še zveze komunistov in vseh subjektivnih sil sploh."

S stalnostjo delegacij in udeležbo delegatov v zboru skupščine glede na vprašanja, ki so na dnevnem redu (načelo fleksibilnosti delegatov, ki je specifičnost ustavne ureditve v SR Sloveniji), odpira ustava možnost, da pridejo interesi delovnih ljudi kar najbolj avtentično, kvalificirano in neposredno do izraza. S tem je napravljen pomemben korak k uresčitvi ideje, da delo predstavniškega organa ne bo več pomenilo v družbeni delitvi dela posebne specializirane funkcije, ki jo lahko opravlja samo izbrani krog za to posebej poklicanih. Fleksibilnost delegatov pomeni nadaljnji korak k uresnitvi ideje, da delovni ljudje poleg dela na delovnem mestu sodelujejo pri upravljanju družbenih zadev. Hkrati pa vsebuje ta institut element demokratičnosti (širša udeležba članov delegacij) in strokovnosti (udeležba glede na specializiranost člana delegacije). Ni pa mogoče prezreti možnosti za pojavljanje elementov odtujenega odločanja ob nestalnih delegatih. Vendar menimo, in to ugotovitev utemeljujemo z gradivom, ki smo ga pritegnili v proučevanje te problematike, da možnosti nastopanja elementov odtujevanja niso stimulirana z uvedbo nestalnih delegatov, ampak imajo druge korenine."

Na delegacijah zasnovana struktura skupščin izraža ustavni koncept, da je potrebno zaradi izražanja interesov in oblikovanja skupnih in splošnih družbenih interesov, institucionalno izraziti temeljne sklope, v katere se delovni ljudje in občani samoupravno in družbenopolitično povezujejo, organizirajo, delajo in živijo. Struktura skupščin vseh družbenopolitičnih skupnosti je direktno izraz povezave dela in upravljanja družbenih zadev. Skupščine izražajo takšno samoupravno in družbenopolitično organiziranost, kakršna je v dejanskem življenju. V strukturi skupščin je izražena ideja samopredstavljanja družbe kot konkretne družbe, ki pa v svojo konkretnost vključuje sposobnost presegati posamezno v skupno in splošno.

Osnovne oblike organiziranja delovnih ljudi in občanov, s katerimi računa ustava pri opredelitvi strukture skupščin družbenopolitičnih skupnosti, so temeljne organizacije združenega dela in druge delovne skupnosti in družbenopolitične organizacije. Struktura skupščin dalje temelji

¹⁰ Specifičnost mandata v zboru republik in pokrajin je v ustreznem poglavju posebej obdelana.

¹¹ Prim. poročilo Predsedstva SRS, Poročevalec skupščine, 17. 3. 1977, str. 7; analiza o izvajanju delegatskega sistema, Poročevalec skupščine, 9. 6. 1977, str. 5–6; gradivo za skupno sejo Republiške konference SZDL Slovenije in Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije septembra 1977, Sindikalni poročevalec, 27. 8. 1977, str. 5 in 7; referat Mitje Ribičiča na skupni seji Republiške konference SZDL Slovenije in Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije 27. 9. 1977, Delo, 28. 9. 1977.

(razen Skupščine SFRJ) na določenih samoupravnih interesnih skupnostih. V republiški oziroma pokrajinski skupščini je posebej izražena občina. V skupščini SFRJ pa so izražene vse samoupravne organizacije in skupnosti in družbenopolitične organizacije ter še posebej republike in avtonomni pokrajini. V strukturi skupščin je, v skladu z delegatskim sistemom, konkretizirana ustavna opredelitev skupščine kot organa družbenega somoupravljanja in najvišjega organa oblasti v mejah pravic in dolžnosti družbenopolitične skupnosti.

Interesno strukturirana skupščina družbenopolitične skupnosti mora po ustavnem konceptu v odnosu do njenega izvršilnega organa zagotoviti, da funkcije upravljanja družbenih zadev dejansko opravljajo delovni ljudje ne pa odtujena državna oblast, ki bi se preko skupščin samo formalno konstituirala. Odnos med delegatsko skupščino in izvršilnim organom seveda ni omejen le na odnos dveh institucij. Nosilec politične moči ni ena ali druga institucija. Politična moč je v našem sistemu, kot pravi Kardelj, dekoncentrirana. Nosilka dekoncentrirane politične moči je celotna družbena struktura, samoupravna, družbenopolitična in državna.¹²

Temeljni sklepi

Delegatski skupščinski sistem v družbenopolitičnem sistemu socialistične samoupravne demokracije v Jugoslaviji povezuje družbo in državo na temelju samoupravno združenega dela. Delegatski sistem vzpostavlja čimbolj direkten odnos med delom in tistimi oblastnimi funkcijami, ki jih mora država še opravljati. Pri tem gre za proces transformacije tako funkcij kot vseh institucij, ki te funkcije opravljajo. V realizaciji odnosa med delom in politiko se transformirajo tako skupščine družbenopolitičnih skupnosti kot samoupravna baza. Gre za odmiranje elementov politične države kot odtujenosti od družbenega dela in, dolgoročno zgodovinsko gledano, za odmiranje politične države sploh. Oblastne funkcije dobivajo karakter specializiranih javnih funkcij v družbeni delitvi dela. Samoupravna baza pa presega svojo ločenost od urejanja družbenih zadev izven neposrednih procesov družbenega dela.

Delegatski sistem za predstavniške organe družbenopolitičnih skupnosti na vseh ravneh pomeni hkrati samoupravno in politično konstituiranje družbe; samoupravno zato, ker delegatski sistem izhaja iz temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti in je z njimi stalno delovno povezan; politično pa zato, ker se prek delegatskega sistema oblikujejo skupščine družbenopolitičnih skupnosti ne samo kot organi samoupravljanja ampak tudi oblasti in ker so v delegatski sistem z ustavo neposredno vključene družbenopolitične organizacije. Delegatski sistem ima zato

¹² Prim. E. Kardelj: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Ljubljana, 1977, str. 163—164.

samoupravno in politično vsebino. Oba elementa se medsebojno dialektično prepletata. Delegatski sistem naj po svojem konceptu prispeva k preseganju odnosa med samoupravo in politiko (kot odtujeno silo). Ta odnos se lahko v pozitivni smeri preseže s spreminjanjem politike kot človeku, v naših razmerah samoupravno organiziranemu človeku, odtujenem področju, kot sili nad njim, kot splošnim interesom, ločenim od človeka, v področje neposrednega urejanja dejanskih, »socialnih« potreb človeka, ko ne gre za prevlado nekega splošnega človeku odtujenega interesa, ampak za ustvaritev skupnega interesa, za integracijo posameznih in posebnih interesov v skupni interes.

Delegati uveljavljajo interese samoupravno organiziranih delovnih ljudi zato, ker imajo sami te interese, ker so (delegati) sami sestavni del družbene baze, katere interese uveljavljajo. Delegati torej interesov ne »predstavljajo«, ampak jih imajo, jih ne reprezentirajo, temveč prezentirajo, vendar ne po nekem mehanizmu navadnega posredovanja oziroma sporočanja. Delegati prezentirajo interese tako, da ustvarjajo skupne interese in splošne interese ob soočanju posameznih in posebnih interesov in z ustvarjalno udeležbo družbenopolitičnega faktorja, sil znanosti in strokovnosti.

Delegatski sistem je konstituiran sestavni del socialistične samoupravne demokracije kot diktature proletariata v pogojih samoupravljanja, v procesu odmiranja države in spreminjanja političnih funkcij v »navadne« družbene funkcije, v procesu preseganja ločenosti med družbo in državo, ko se spreminjata družba in država. Družba se spreminja v preseganju atomiziranosti in partilularizma človeka v smeri razvijanja polne človekove osebnosti v asociaciji svobodnih proizvajalcev, ko delo ne bo več nuja, ampak sredstvo kreativnosti za ostvaritev človeka. Država pa se spreminja kot odtujena, nad človekom in družbo delujoča sila, samo prek katere se družba lahko izrazi in konstituirata kot sodobna družba.

Iz celotnega dela izhajajo naslednji osrednji

s k l e p i :

1. Delegatski sistem za skupščine družbenopolitičnih skupnosti, ki izhaja iz samoupravljanja na področju dela in življenja človeka, povezuje delo s politiko.

Integracija dela in politike utemeljuje skupščinski sistem neposredno na njegovi realni družbeni bazi z vodilno vlogo delavskega razreda kot nosilca zgodovinskega procesa osvobajanja človeka oziroma njegovega dela.

V spajanju družbenega dela in urejanja družbenih zadev prerašča samoupravno organizirana družba politično državo.

2. Z integracijo dela in politike pomeni delegatski sistem zgodovinski poskus preseganja političnega predstavništva, ki formalno temelji na človeku kot posamezniku, dejansko pa izraža in zagotavlja interese

vladajočega razreda ali pa od delavskega razreda in delovnih ljudi odtujenega partijsko-državnega aparata.

3. Delegatski sistem je, kot sredstvo integracije dela in politike v ustavni ureditvi, teoriji in praksi socialistične samoupravne demokracije v Jugoslaviji, pozitivna kritika vsakega tistega sistema političnega predstavnštva, ki odtuja oblast delavskemu razredu in vsem delovnim ljudem bodisi na podlagi monopola privatne lastnine, bodisi statističnega monopola.

4. Z integracijo dela in politike v delegatskem sistemu se v specifičnih pogojih socialistične samoupravne demokracije v mnogonacionalni skupnosti v Jugoslaviji uresničuje: Marxova misel o končno odkriti politični obliki, v kateri bi se lahko izvrševala osvoboditev dela,¹³ Leninova misel o vsakodnevem upravljanju ljudstva z državo¹⁴ in Gramscijeva misel o vsakem državljanu kot državnem »funkcionarju«.¹⁵

¹³ K. Marx, »Državljska vojna v Franciji«, Karl Marx, Friedrich Engels, Izbrana dela, Ljubljana, 1968, IV. str. 301.

¹⁴ Lenin, *Država in revolucija*, Ljubljana, 1972, str. 106—107.

¹⁵ A. Gramsci, »Misli o politiki in moderni državi«, Izbrana dela, Ljubljana, 1974, str. 219.

Uresničevanje delegatskih odnosov v krajevni skupnosti in občini

(nekateri vidiki)

I

Delegatski sistem je bil v svoji celovitosti formalno uveden v Jugoslaviji z ustavo leta 1974. Ta sistem pomeni način oblikovanja organov, kadar izvajanje oblasti in upravljanja drugih družbenih zadev ne more potekati z oblikami osebnega izjavljanja, kaže pa tudi na metodo dela organov samoupravljanja in oblasti. V dosedANJI praksi se je delegatski sistem potrdil kot sredstvo izražanja ter usklajevanja samoupravnih interesov. Zato v nadaljnjem razvoju tega sistema ne spreminjamo njegovih temeljnih prvin, temveč jih skušamo še bolj poglobiti ter še bolj dosledno uresničevati v vsakdanji praksi.

Zlasti zadnji kongresi ZKJ in republiški ter pokrajinski kongresi so se zavzeli za krepitev delegatskih odnosov na vseh področjih in oblikah družbenega organiziranja in odločanja. S tem postaja delegatski sistem odločilnega pomena za nadaljnji razvoj političnega sistema socialističnega samoupravljanja in za krepitev oblasti delavskega razreda ter vseh delovnih ljudi. Dobro delovanje delegatskega sistema obenem spodbuja specifični samoupravni pluralizem. Ta naj omogoča svobodno izražanje vsakodnevnih interesov našega občana, še posebej v okviru samoupravnih organizacij in skupnosti ter v družbenopolitičnih organizacijah. Ob tem izražanju konkretnih interesov pa seveda ne gre pozabiti na potrebo po njihovem medsebojnem usklajevanju ter soočanju z osnovnimi delavsko-razrednimi interesi. Pri ključnih družbenih odločitvah je treba prav tem interesom, v katerih temelju je interes po osvoboditvi dela, zagotavljati odločilni vpliv in jih uveljavljati kot osnovno merilo in izbiro med različnimi alternativami.

II

Do zdaj so bile izdelane že zelo številne analize in ocene o uresničevanju delegatskih odnosov. Številne celostne ter poglobljene analize delovanja delegatskega sistema so bile izvedene tako v okviru posameznih

samoupravnih organizacij in skupnosti, kot tudi v okviru družbenopolitičnih skupnosti. Spoznanja in ugotovitve te dejavnosti bodo pripomogle k boljšemu ter doslednejšemu razvoju delegatskih razmerij. En delček v mozaiku teh spoznanj tvorijo tudi odgovori iz ankete, izvedene v letu 1977, ki zadevajo uresničevanje delegatskih odnosov na relaciji: krajanj—krajevna skupnost—občina.

Delegatski sistem mora, kot rečeno, omogočiti izražanje interesov krajanov in njihovih organizacij, zagotavljati usklajevanje teh interesov, oblikovanje skupnih interesov ter učinkovito zadovoljevanje interesov v sami krajevni skupnosti ali širši družbeni skupnosti. Za demokratično odvijanje teh procesov pa je potrebno, da krajanj poznajo svoje najpomembnejše probleme, oziroma, probleme svoje krajevne skupnosti, ter da imajo možnost te probleme, in iz njih izviraajoče interese, javno izraziti ter uveljaviti.

Odgovori krajanov v javnomnenjski anketi, ki jih primerjamo s plani posameznih krajevnih skupnosti iz vzorca, kažejo da delovni ljudje in občani v krajevni skupnosti ustrezno zaznavajo glavno problematiko svoje krajevne skupnosti. Na vprašanje po osnovnih problemih v krajevni skupnosti respondenti odgovarjajo, da so to zlasti komunalne zadeve, slabe ceste in sploh prometne povezave, nerešene zadeve v zvezi z otroškimi varstvom ter onesnaženostjo okolja. Prav ta vprašanja pa tudi razvojni dokumenti krajevnih skupnosti štejejo za glavna v večini območij ter nakazujejo tudi poti za njihovo reševanje. To torej pomeni, da večina krajanov pozna osnovne probleme svojega naselja ter da ima tudi možnost o teh problemih povedati svoje mnenje oz. doseči označitev teh problemov v planih krajevnih skupnosti. V procesu nastajanja teh dokumentov so torej prisotni interesi krajanov, ki imajo tudi možnost določati vsebino planov in drugih splošnih aktov krajevne skupnosti.

III

Ob primerjanju odgovorov delegatov in nedelegatov na to vprašanje pa lahko že na prvi pogled ugotovimo, da delegati bolje poznajo osnovne probleme krajevne skupnosti. Na to vprašanje (kateri so osnovni problemi v krajevni skupnosti kjer živite) namreč ni znalo odgovoriti skoraj še enkrat toliko nedelegatov kakor delegatov. Delegati tvorijo pač aktivnejši del prebivalstva neke krajevne skupnosti, saj se bolj poglobljajo v njene probleme, jih skrbneje spremljajo ter tudi aktivneje sodelujejo pri njihovem reševanju.

Delegati se v večjem številu udeležujejo zborov delovnih ljudi in občanov ter na teh zborih tudi aktivno sodelujejo. Zato delegati v dosti večjem odstotku kakor nedelegati odgovarjajo, da so osebno, z lastno aktivnostjo prispevali k reševanju glavnih problemov v krajevni skupnosti. To je nadalje razvidno iz ugotovitve, da zelo veliko krajanov-nedelegatov ni vedelo odgovoriti na vprašanje, če je o glavnih problemih krajevne skup-

nosti razpravljaj zbor delovnih ljudi in občanov. Delegati pa odgovarjajo, da so se najpomembnejši problemi pojavili na zboru ter da so jih tam tudi pričeli reševati. Na zborih lahko poteka zlasti izražanje interesov ter njihovo povezovanje v skupne interese krajanov, oziroma identifikacija takšnih interesov. Prav tako je ta oblika osebnega izjavljanja priložnost za informiranje krajanov o problemih v domači krajevni skupnosti, kakor tudi o problemih drugih krajevnih skupnosti, organizacij združenega dela in samoupravnih interesnih skupnosti. Procesi soočanja, povezovanja in selekcijiranja interesov pričenjajo pogostokrat prav na zborih krajanov in se nadaljujejo v organih krajevnih skupnosti in v občinski skupščini oz. občini.

Iz podatkov ankete sklepamo, da so bili bistveni problemi krajanov obravnavani v svetu oziroma drugem osrednjem organu samoupravljanja v krajevni skupnosti. Ta problematika se je pojavila tudi, čeprav v nekoliko manjšem obsegu, v občinski skupščini. To pomeni, da delegatski sistem omogoča prehajanje avtentičnih interesov krajanov v organe in na mesta odločanja v krajevni skupnosti in občini. Prisotnosti živih in konkretnih interesov prebivalcev krajevnih skupnosti pri sprejemanju odločitev tako preprečuje odtujevanje oblasti in upravljanja o družbenih zadevah od ustavno razglašeni nosilcev družbenega odločanja. Seveda tudi pri odgovorih na obravnavani dve vprašanji (ali je o problemih krajevnih skupnosti razpravljaj in jih reševal svet ali drug samoupravni organ krajevnih skupnosti ali je te probleme reševala oz. obravnavala občinska skupščina) izkazujejo delegati veliko večjo informiranost kakor nedelegati.

Isto velja za dajanje pobud in udeležbo na zborih delovnih ljudi in občanov. Tako se člani delegacij krajevnih skupnosti v bistveno večjem številu udeležujejo zborov delovnih ljudi in občanov. Delegati za skupščine družbenopolitičnih skupnosti odgovarjajo, da se jih je v letu 1976 udeležilo vseh zborov 40,4 %. Pri nedelegatih je ta odstotek le 7,9. Če k tem odgovorom prištejemo še tiste, ki trdijo, da so se udeležili večine zborov, dobimo naslednji podatek: kar 80,1 % delegatov se je udeležilo vseh ali večine zborov in le 25,1 % nedelegatov se je udeležilo vseh ali večine zborov. Na drugi strani pa samo 9,8 % delegatov odgovarja, da se niso udeležili nobenega zbora, medtem ko se kar 53,3 % nedelegatov ni udeležilo nobenega zbora.

Tudi aktivnost delegatov na zborih je večja kakor aktivnost nedelegatov. Pobude in predlogi na zborih delovnih ljudi in občanov izhajajo večinoma od članov delegacij. Iz tega lahko sklepamo, da je socialistična zveza uspela za opravljanje delegatske funkcije dobiti aktivne krajanje, kar še posebej velja za delegate v delegaciji za skupščine družbenopolitičnih skupnosti.

Z različnimi družbenimi nalogami »neobremenjene« krajanje pa bo treba še pridobiti za politično delo, oziroma čim bolj aktivno sodelovanje pri reševanju t. i. javnih zadev. K temu bodo pripomogli tudi bolj pri-

pravljene zbori delovnih ljudi in občanov, boljša obveščena občanov o kraju in času zborov, njihovem dnevnem redu ter nasploh boljša informiranost krajanov o nalogah krajevne skupnosti. Seveda pa ne gre zagotavljati udeležbe na zborih za vsako ceno. Bistveno je, da se zboru udeležijo tisti, ki jih problemi o katerih teče razprava na zboru prizadevajo in tisti, ki so dolžni te probleme prenesti v organe krajevne skupnosti in občine in še širše družbene skupnosti. S tem bo zagotovljeno prehajanje konkretnih in resničnih interesov krajanov na mesta družbenega odločanja.

IV

Pobude krajanov za reševanje problemov v krajevni skupnosti so zaenkrat usmerjene predvsem k svetu krajevne skupnosti, vendar pa že močno izstopajo tudi delegacije. 31,5 % vprašanih respondentov bi se za reševanje kakšnega problema v krajevni skupnosti obrnilo na njen svet, 17,3 % vprašanih pa na člana delegacije v krajevni skupnosti. To kaže na postopno uveljavitev delegatskega sistema in zaupanje v ta način reševanja skupnih družbenih vprašanj. Delegacije se vse bolj vključujejo v življenje naselja, tako da jo prebivalci čutijo kot »svojo«. V naslednjem mandatsnem obdobju bo ta vraščenost gotovo še bolj zaživila.

Dane pobude zopet zadevajo tiste probleme, ki so jih krajanji označili za najpomembnejše v krajevni skupnosti. Tako se pobude nanašajo na komunalno dejavnost, socialno skrbstvo, otroško varstvo in varstvo okolja. Delegati pa so bili s svojimi pobudami in predlogi prisotni še pri vprašanih gospodarstva in šolstva. Vsebina pobud, ki so se pojavljale na zborih kaže, da so to področja resničnih potreb ter interesov krajanov. Če torej te pobude napolnjujejo tudi vsebino dnevnih redov sej samoupravnih organov v krajevni skupnosti ter dajejo pečat tudi zasedanjem zbora krajevnih skupnosti občinske skupščine pomeni, da so interesi iz baze v vsej svoji pristnosti dospeli v organe krajevne skupnosti in samoupravni ter najvišji oblastni organ občine. Na teh mestih pa seveda še posebej intenzivno nastopa usklajevanje interesov neke krajevne skupnosti z interesi drugih krajevnih skupnosti, interesi drugih samoupravnih organizacij in skupnosti ter splošnimi družbenimi interesi. Začetke tega soočanja in usklajevanja bo treba v bodoče vse bolj prenašati že v samo bazo, kar bo ob večji povezanosti krajevne skupnosti zlasti z organizacijami združenega dela tudi mogoče uspešno izpeljati.

Kot rečeno so pobude krajanov naslovljene zlasti na organe krajevne skupnosti, manj pa neposredno na občinsko skupščino. Občani torej sodijo, da je številne probleme mogoče rešiti že kar v sami krajevni skupnosti. Kadar pa to ni mogoče, je dolžnost delegacije da to prenese na občinsko raven. Pri pobudah, ki so bile naslovljene neposredno na občinsko skupščino pa je izkazana precejšnja neobveščena o usodi takšnih pobud in to celo pri delegatih, čeprav ti istočasno odgovarjajo, da je njihove pobude delegacija prenesla v občinsko skupščino.

Povezanost krajevnih skupnosti med seboj je zaenkrat še preslaba. Na to kažejo podatki, da so občani relativno slabo seznanjeni s tem, kaj mislijo občani drugih krajevnih skupnosti o vprašanih, ki se rešujejo v občinski skupščini. Skoraj 70 % nedelegatov odgovarja, da niso nikoli ali da so le včasih seznanjeni s stališči drugih krajevnih skupnosti. Pri delegatih za skupščine družbenopolitičnih skupnosti pa je ta odstotek celo še večji. Slednje kaže verjetno na večjo kritičnost delegatov do dobljenih informacij in njihovo večjo odgovornost, ki je pogojena z dobro obveščeno. To pomeni, da se zdi lahko nedelegatu neka informacija zadostna in meni, da je dobro obveščen, delegat pa je mnenja, da ista informacija ni zadostna in da je torej slabo obveščen. Verjetno kaže tako razumeti podatek, da so nedelegati bolje obveščeni o problemih drugih krajevnih skupnosti kakor delegati, saj ti odgovori izhajajo iz subjektivne opredelitve respondentov. Kakorkoli že pa je seznanjenost s problemi in interesi drugih krajevnih skupnosti še občutno premajhna, saj takšna neobveščenost med drugim tudi zaviralno vpliva na procese usklajevanja in sintetiziranja interesov.

S problemi v domači krajevni skupnosti pa so občani — tako izhaja tudi iz njihovih odgovorov — kar dobro seznanjeni. Nizek je namreč odstotek odgovorov, da informacije krajanom sploh ne zadostujejo ali da krajan sploh ne dobiva nikakršnih informacij. Ob tem zopet izstopa boljša obveščenost delegatov v primerjavi z nedelegati. Verjetno je zaenkrat še preveč odgovorov, da informacije le delno zadostujejo. Zato bo v bodoče treba še več pozornosti posvetiti boljšemu sistemu obveščanja ter pospešeno razvijati t. i. INDOK centre.

Zlasti kritična je informiranost krajanov o problemih, o katerih razpravlja in odloča občinska skupščina. To je največkrat posledica slabega obveščanja »baze«, kar bi morale opravljati zlasti delegacije. O aktivnosti delegacije in občinske skupščine bi morala delegacija krajevne skupnosti za skupščinske družbenopolitične skupščine čim bolj redno obveščati svoje volilce. Delegati sicer v velikem številu odgovarjajo, da so bili redno in izčrpno obveščeni o delu delegacije, kar je razumljivo, saj so v njenem delu neposredno sodelovali. Pomanjkljive in neredne pa so informacije, ki jih daje delegacija krajanom. Intenzivnost t. i. povratnih informacij torej ni zadovoljiva.

K takšnemu sklepu navajajo tudi odgovori več kot polovice respondentov — nedelegatov, da niso bili obveščeni o izvajanju sprejetih sklepov v občinski skupščini. Delegati so o tem štirikrat bolje obveščeni. Zato je tudi nizek odstotek odgovorov na strani nedelegatov glede redne obveščenosti o izvajanju sprejetih odločitev v občinski skupščini in zopet štirikrat višji odstotek na strani delegatov ob istem vprašanju. Obveščanje o izvajanju sprejetih sklepov torej seže do delegacije oz. delegatov, vse premalo pa neposredno do delovnih ljudi in občanov. Povratne informacije

se tedaj zaustavijo na ravni delegacije. Ta dokaj dobro posreduje interese krajanov občinski skupščini, slabo pa obvešča svojo »bazo« o delu in sklepih občinske skupščine. Pretok teh informacij je torej zaenkrat zagotovljen predvsem v smeri navzgor, premalo pa še v smeri navzdol. Na tem področju povratnega obveščanja bo treba delo delegacij bistveno izboljšati.

VI

Okrog 80 odstotkov delegatov odgovarja, da sodelujejo na zborih delovnih ljudi in občanov, s svetom krajevne skupnosti in družbenopolitičnimi organizacijami. Vse to jim omogoča, da prenašajo pristne interese krajanov v občinsko skupščino. Nedelegati so seveda slabše obveščeni o sodelovanju svojih delegatov na zborih, z organi krajevne skupnosti in družbenopolitičnimi organizacijami. Čeprav popolnega poznavanja pri nedelegatih gotovo ne bo moč doseči, pa ti odgovori le kažejo na še prešibko povezavo med delegati in volilci, oziroma premajhno vednost krajanov o tem, kaj delajo njihovi delegati.

Sodelovanje delegacije krajevne skupnosti za skupščine družbenopolitičnih skupnosti z delegacijami za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti prav tako še ni zadovoljivo. Zelo malo je skupnega dogovarjanja, stiki se vzdržujejo preko vodij delegacij, pri čemer se omejujejo na medsebojno obveščanje ter občasne in neformalne odnose. V bodoče bo treba to sodelovanje okrepiti, zlasti zaradi oblikovanja posebnih delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti. Uskladitev dela med delegacijami v krajevni skupnosti je naložena svetu krajevne skupnosti.

Izboljšati bo treba tudi sodelovanje delegacije krajevne skupnosti za skupščine družbenopolitičnih skupnosti z istovrstnimi delegacijami drugih krajevnih skupnosti in delegacijami organizacij združenega dela. Isto velja tudi za sodelovanje delegacije z organi krajevne skupnosti. Posebej pomembno je sodelovanje s skupščino krajevne skupnosti in njenim izvršilnim organom. Verjetno kaže nadaljevati s prakso, da se člani delegacije udeležujejo sestankov samoupravnih organov, da predstavniki teh organov sodelujejo na sejah delegacije in da poteka tekoče medsebojno obveščanje. Tako bo delegacija bolj vraščena v temeljno samoupravno skupnost, v krajevni skupnosti jo bodo občutili kot njihov organ, ki ni zaradi občine in drugih zunanjih dejavnikov, temveč je potreben krajevni skupnosti. Ob večji »zasidranosti« delegacije v krajevni skupnosti bo ta še bolj občutljiva za žive interese krajanov, ob boljši povezavi med krajevno skupnostjo in organizacijami združenega dela pa tudi bolj usposobljena za usklajevanje interesov, oblikovanje skupnih interesov ter njihovo posredovanje v občinsko skupščino in skupščine širših družbenopolitičnih skupnosti.

Usklajevanje interesov znotraj krajevne skupnosti poteka še prepočasno. Po mnenju respondentov imajo največji vpliv na odločitve v krajevni skupnosti zbori delovnih ljudi in občanov, svet krajevne skupnosti in družbenopolitične organizacije. Nedelegati takšen vpliv pripisujejo tudi vplivnim posameznikom, delegati pa njihovi moči ne pripisujejo kakšnega posebnega pomena. Na to vprašanje (kdo ima po vašem mnenju največji vpliv na rešitev problemov v vaši krajevni skupnosti) je z »ne vem« odgovorilo kar 23 % nedelegatov in samo 4,9 % delegatov. Delegati so torej precej bolj seznanjeni s procesom odločanja in delovanja posameznih dejavnikov v njem.

Majhen vpliv na odločanje v krajevni skupnosti pripisujejo respondenti tudi delegatom. To opozarja na premajhno prisotnost delegatov in delegacij v družbenopolitičnem življenju krajevne skupnosti. Delegati bi s svojim boljšim poznavanjem širših družbenih interesov lahko vnašali v odločitve krajevne skupnosti širše poglede, izhajajoče iz skupnih interesov komune. Omenjeni element lahko v odločitve v krajevni skupnosti vnašajo tudi družbenopolitične organizacije, katerim pa respondenti pripisujejo kar precejšen vpliv na odločanje.

Iz odgovorov sledi, da zlasti SZDL ustvarja demokratične možnosti za izražanje pobud ter oblikovanje skupnih interesov. Zelo pozitivno so to vlogo socialistične zveze ocenili zlasti delegati, saj jih prek 90 odstotkov meni, da SZDL ustvarja (55,4 %) ali delno ustvarja demokratične možnosti za izražanje pobud in interesov. Pri nedelegatih je ta odstotek nekoliko nižji, previsok pa je odstotek nedelegatskih odgovorov »ne vem«. Kar tretjina nedelegatov tako odgovarja na vprašanje o odprtosti socialistične zveze za pobude in interese krajanov. V delo te fronte organiziranih socialističnih sil bo treba pritegniti še nove ljudi, oz. z večjo dejavnostjo aktivistov SZDL še povečati njeno prisotnost v krajevni skupnosti.

Kot je bilo že omenjeno, delegacija krajevne skupnosti za skupščine družbenopolitičnih skupnosti precej intenzivno sodeluje s samoupravnimi organi, sodelovanje z delegacijo, oziroma delegacijami za skupščine samo upravnih interesnih skupnosti pa se je doslej v glavnem omejevalo na medsebojno obveščanje. Že doslej si je delegacija preko svojega sodelovanja s samoupravnimi organi krajevne skupnosti prizadevala vsestransko osvetliti probleme krajevne skupnosti in jih prenašati v občinsko skupščino. Takšen način dela zagotavlja, da se problemi skušajo rešiti najprej v sami krajevni skupnosti. Prakso sodelovanja med delegacijami in samoupravnimi organi bo kazalo v bodoče še poglobiti ter vnesti vanjo več načrtnosti. K temu bo pripomoglo tudi bolj programirano delo občinske skupščine in skupščin samoupravnih interesnih skupnosti. Na programe teh teles bodo nato lažje naslonile svoje programe tudi delegacije v krajevni skupnosti, pa tudi skupščina krajevne skupnosti, oziroma njen svet.

Po tej poti bo mogoče lažje uresničiti zahtevo, da naj »baza« sodeluje pri obravnavanju gradiv, ki so podlaga za odločanje v skupščinah. Ob doslednem programiranju bi se ob res bistvenih vprašanjih lahko vključevali v procese odločanja še zbori delovnih ljudi in občanov, da bi tako v celoti prišel do izraza demokratični pluralizem samoupravnih interesov.

VIII

Temeljna stališča do vprašanj, ki so na dnevnem redu občinske skupščine, oblikuje delegacija krajevne skupnosti za skupščine družbenopolitičnih skupnosti predvsem na osnovi razprave članov delegacije. K oblikovanju stališč močno prispevajo tudi predlogi zborov delovnih ljudi in občanov, predlogi vodje delegacije ter predlogi, ki jih poda član delegacije, ki je določeno vprašanje proučil. Del respondentov-delegatov pa izpostavlja tudi predloge sveta krajevne skupnosti in vodstva družbenopolitične organizacije. Odgovori v anketi kažejo na — v temelju — pravilno praktično uresničevanje ustavnih in zakonskih določb o delu delegacije pri ugotavljanju interesov temeljne samoupravne skupnosti ter posredovanju teh interesov v občinsko skupščino. Precejšnja raznolikost predlagateljev stališč izvira verjetno iz različne narave, oziroma vsebine problemov do katerih se mora delegacija opredeliti. Vendar pa precej izrazito izstopajo odgovori, ki trdijo, da se stališča delegacije oblikujejo na osnovi razprave članov delegacije. Če poudarimo še pogostne odgovore, da na stališča vplivajo zbori krajanov, bi lahko sklenili, da kaže v naslednjem mandatnem obdobju s takšno prakso nadaljevati. Na ta način delegacija lahko zaznava prave interese krajanov ter prek demokratičnih mehanizmov oblikuje svoja stališča, ki jih nato posreduje v širši družbeni prostor.

Člani delegacije spoznavajo probleme, potrebe in interese predvsem s sodelovanjem na zborih delovnih ljudi in občanov ter na osnovi pogovorov s krajanji. Na ta način se neposredno seznanjajo s konkretnimi interesi krajanov. Poleg teh dveh poti navajajo delegati v svojih odgovorih še sodelovanje na sejah samoupravnih organov ter družbenopolitičnih organizacij kot pomembna vira informacij o problemih krajevne skupnosti. Ti odgovori so pravzaprav precej spodbudni, saj je na ta način zagotovljeno demokratično zbiranje informacij o interesih ljudi v naselju. Pomemben je prav neposredni stik s krajanji in seveda splošna vraščenost delegatov v krajevno skupnost. Ta je dosežena že z dejstvom, da za delegate izberemo aktivne prebivalce, ki so pripravljeni sodelovati pri reševanju skupnih vprašanj. Tako ni nevarnosti, da bi delegati zastopali neke druge interese, mimo interesov krajevne skupnosti v katere delegaciji so, razen seveda kolikor je od »domačih« interesov potrebno odstopiti v procesu usklajevanja z interesi drugih samoupravnih organizacij in skupnosti ter splošnimi družbenimi interesi. V teh procesih je pač treba večkrat dati

prednost nekim drugim interesom in začasno počakati z uresničitvijo kakšnega posebnega interesa »domače« krajevne skupnosti.

IX

S problemi in interesi drugih samoupravnih organizacij in skupnosti ter splošnimi družbenimi interesi se delegati krajevne skupnosti za skupščine družbenopolitičnih skupnosti seznanjajo tudi prek gradiv, ki jih pripravljajo in pošiljajo delegatom predlagatelji posameznih točk dnevnega reda zasedanja občinske skupščine. Ta gradiva delegati preberejo in proučijo. 40 odstotkov delegatov odgovarja, da gradiva preberejo v celoti, 48 odstotkov delegatov pa odgovarja da gradiva delno preberejo. Le okrog 3 odstotke vprašanih delegatov odgovarja, da gradiva ne prebere. To daje zopet dokaj ugodno sliko o informiranosti delegatov o zadevah o katerih odloča zbor krajevnih skupnosti občinske skupščine. Seveda pa naj bi bil v naslednjem mandatnem obdobju nižji odstotek odgovorov, da delegat gradivo le delno prebere na račun povečanega odstotka odgovorov, da gradivo prebere v celoti.

Bolj kritične so razmere glede pravočasnosti pošiljanja gradiv. Le slaba polovica delegatov namreč odgovarja, da dobiva gradiva za seje pravočasno, tako da jih lahko do seje ustrezno proučijo. Izboljšati bo treba razmere, ki pogojujejo odgovore, da dobi delegat gradivo le nekaj dni pred sejo, tako da ga ni več mogoče temeljito proučiti. Tako odgovarja kar 36,6 odstotkov vprašanih delegatov delegacije krajevne skupnosti za skupščine družbenopolitičnih skupnosti. Prav tako bo treba poskrbeti za večjo razumljivost gradiv, njihovo večjo kritičnost ter dajanje predlogov v alternativni obliki, ki omogoča bolj tvoren odnos do danih predlogov.

X

Vprašani delegati krajevne skupnosti za skupščine družbenopolitičnih skupnosti odgovarjajo, da večkrat razpravljajo o problemih organizacij združenega dela z območja krajevne skupnosti, oziroma tistih organizacij združenega dela, v katerih je zaposleno večje število prebivalcev te krajevne skupnosti. Tako odgovarja približno 40 odstotkov vprašanih delegatov. Približno enak je tudi odstotek odgovorov na vprašanje, če obstajajo nerešena vprašanja med krajevno skupnostjo in organizacijami združenega dela, ki opravljajo dejavnosti, še posebej pomembne za krajevno skupnost. Tako lahko sklepamo, da se je delegacija krajevne skupnosti ukvarjala s problematiko organizacij združenega dela bolj ob nerešenih problemih, manj pa je bilo rednega spremljanja dela organizacij združenega dela, s katerimi je krajevna skupnost nujno v določenih odnosih. Krajevna skupnost se je do nedavnega tudi zanimala predvsem za problematiko in delo t. i. komunalnih organizacij združenega dela, trgovskih in

prometnih organizacij, manj pa za delo drugih področij združenega dela. Večja povezanost krajevne skupnosti z združenim delom se bo morala v bodoče obdržati tudi v delu delegacij v krajevni skupnosti.

XI

Iz odgovorov delegatov izhaja, da je seznanjenost delegacij v krajevni skupnosti s stališča družbenopolitičnih organizacij, posebej socialistične zveze, dokaj dobra. V celoti ali deloma pozna stališča SZDL o perečih družbenih vprašanjih več kot 80 odstotkov delegatov. Ker so v teh stališčih navadno zajeti tudi splošni družbeni interesi, imajo tako delegati možnost, da se z njimi seznanijo ter jih pri določanju stališč tudi upoštevajo. Vpliv družbenopolitičnih organizacij na stališča delegatov se, glede na njihove odgovore, pojavlja že na tretjem mestu. Prvo in drugo zavzemata svet krajevne skupnosti in delegacija, ki ji pripada delegat. Med vplivnejše oblikovalce delegatovih stališč uvrščajo respondenti-delegati še vodjo delegacije. Delovanje družbenopolitičnih organizacij znotraj delegatskega sistema je zelo pomembno. Tej aktivnosti bodo morale te organizacije v prihodnje posvetiti še več pozornosti. Delo družbenopolitičnih organizacij bo moralo biti še bolj aktivno že v temeljnih delegacijah. Tako bo lažje steklo usklajevanje stališč in interesov neposredno v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih. Družbenopolitične organizacije bodo morale ob tem posebej skrbeti za uveljavljanje dolgoročnih, delavsko-razrednih interesov. Ta naloga je še posebej nalozna zvezi komunistov, katere dejavnost znotraj delegatskega sistema se vse bolj krepi.

Vloga družbenopolitičnih organizacij v občinski skupščini je naravnana predvsem na varstvo dolgoročnih interesov delavskega razreda. V procesu podružbljanja politike skrbi za uveljavljanje splošnih družbenih interesov vse bolj prevzemajo družbenopolitične organizacije. Osnovni ekonomski interes delavskega razreda, da bi ta sloj vse bolj obvladal sredstva in rezultate svojega dela, je sicer prisoten pri delegatih krajevne skupnosti, toda večkrat je praktična teža kratkoročnih krajevnih interesov prevelika, da bi delegati lahko v celoti prisluhnili splošnemu družbenemu interesu. V svojih odgovorih delegati tudi poudarjajo, da so doslej odločali predvsem na osnovi smernic svoje krajevne skupnosti (te so dobivali zlasti od sveta krajevne skupnosti) ter stališč delegacije. Ob povečani aktivnosti družbenopolitičnih organizacij bo takšna metoda za oblikovanje delegatovih stališč tudi v bodoče uspešna in v skladu z osnovnimi načeli političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Zaenkrat pa je še prevelik odstotek odgovorov, da so delegati odločali samo na osnovi lastnih izkušenj in spoznanj, ter nekoliko prenizek odstotek odgovorov, ki izpostavljajo moč družbenopolitičnih organizacij. Poslednja trditev sicer ni absolutno zanesljiva, saj so bile družbenopolitične organizacije lahko aktivne že ob določanju stališč, ki jih je za delegata oblikovala njegova

delegacija. V takšnem primeru seveda delegati v svojih odgovorih ne navajajo posebej družbenopolitičnih organizacij, ker je njihova aktivnost tedaj že konzumirana v aktivnosti delegacije. Kljub navedenemu pa kaže, ob upoštevanju informacij še iz drugih virov, poudarjati potrebo po povečani aktivnosti družbenopolitičnih organizacij v delegatski bazi.

XII

Iz podatkov obravnavane ankete bi nadalje lahko sklepali, da delegacije večinoma spoštujejo pravila o fleksibilnosti delegatskega mandata. Samo 6,6 odstotka delegatov odgovarja, da se v njihovi delegaciji sej konference delegacij oz. občinske skupščine udeležuje vedno eden in isti delegat. Okrog 60 odstotkov vprašanih delegatov pa trdi, da delegacija delegira za vsako sejo posebnega delegata, in to največkrat tistega, ki se najbolj spozna na obravnavano problematiko, bodisi poklicno ali pa iz posebnega zanimanja za določeno področje. V teh primerih se seveda mora delegacija pred vsako sejo občinske skupščine sestati, obravnavati za sejo občinske skupščine pripravljeno gradivo, določiti stališča in delegata, ki se bo te seje udeležil. Manjši — vendar pa še vedno prevelik — je odstotek odgovorov, da se seje skupščine družbenopolitične skupnosti udeležujejo isti delegati in da delegacija le občasno določi drugega. Ustavno pravilo o zamenljivem delegatu bo torej treba v praksi še bolj dosledno izvajati, čeprav se je v pretežni meri uveljavilo že do zdaj.

Odgovori delegatov kažejo, da delegat, ki se je udeležil zasedanja občinske skupščine v več kot polovici primerov redno poroča o svojem delu, oziroma delu skupščine, katere se je udeležil. 57,8 odstotkov vprašanih delegatov v delegaciji krajevne skupnosti za skupščine družbenopolitičnih skupnosti odgovarja, da delegat poroča po vsaki seji, 19,5 odstotkov pa, da poroča samo včasih. Samo 3 odstotke delegatov je odgovorilo, da delegat, ki se je udeležil zasedanja skupščine, nikoli ne poroča svoji delegaciji. Ob zavzetem delu delegacije in družbenopolitičnih organizacij bi morala biti zadnja dva podatka v naslednjem mandatnem obdobju še manjša. Poročanje o delu občinske skupščine torej dokaj dobro seže do delegacije, iz odgovorov na druga vprašanja pa izhaja, da to poročanje ne seže neposredno do krajanov, oz. njihovih zborov v krajevni skupnosti. Tak korak v informiranju krajanov bo tedaj kazalo še bolj dosledno zastaviti.

XIII

V dosedanjem delu so se delegacije večkrat otepale s težavami materialne, prostorske in podobne narave. Vendar so delegati v svojih odgovorih primerno samokritični in objektivni, saj na primer več delegatov sodi, da je bilo delo delegacije prej neuspešno zaradi neaktivnosti in neodgovornosti delegatov, kakor pa zaradi neustreznih materialnih pogo-

jev za delo. Čeprav so ti pogoji tudi pomembni, saj so v nekem smislu celo predpostavka za normalno delo delegacije, pa je seveda bistvena prizadevnost in delavnost delegatov samih. Njihova zavest in discipliniranost sta za delo delegacije pač odločilnega pomena. Tega se vprašani delegati očitno povsem zavedajo. V veliko pomoč temu zanosu pa je seveda delo občinskih upravnih in drugih strokovnih služb, pa tudi tajništvo krajevne skupnosti mora posvečati delu z delegacijami več pozornosti kot doslej.

Dobro delo delegacij temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti lahko tudi odločilno pospeši razvoj v smeri samoupravne skupnosti. K takšni naravi občine lahko pripomore delegatsko odločanje, ki bo izražalo voljo in interese delovnih ljudi in občanov ter njihovih samoupravnih organizacij in skupnosti. Prav tako bo potrebno zagotoviti večjo odprtost delegacij tako za ustvarjalne demokratične vplive družbenopolitičnih organizacij in znanosti, kot za sodelovanje z delavskimi sveti in skupščinami krajevnih skupnosti. K večji odprtosti delegacij so naravnane tudi konference delegacij.

XIV

Na nivoju vse občine pa bo treba še naprej graditi integralni sistem samoupravnih demokratičnih odnosov in dosežati sintezo poglavitnih sklepov samoupravnih interesov. Zaradi tega cilja kaže dosledno izvajati ustavno določilo, da brez soglasja zbora združenega dela v občinski skupščini ni mogoče sprejemati sklepov o izločanju sredstev iz dohodka organizacij združenega dela. Na ta način je zagotovljen odločilni položaj delavcev pri celotni družbeni reprodukciji.

Za uveljavljanje integrativne vloge občine kaže tudi bolj pogosto pritegovati skupščine določenih samoupravnih interesnih skupnosti kot enakopravne zборе k odločanju v občinske skupščine, kadar ta razpravlja in odloča o politiki na področjih izobraževanja, znanosti, kulture, zdravstva in socialnega varstva. V procesih usklajevanja interesov bodo imeli pomembno vlogo tudi družbeni sveti kot demokratična telesa, ki naj zagotavljajo družbeno koordinacijo in dogovarjanje ter organizirano pomoč pri pripravljanju predlogov rešitev, o katerih odločajo delegatsko sestavljeni zbori občinske skupščine.

Občina je namreč ustavno opredeljena kot samoupravna in temeljna družbenopolitična skupnost, ki temelji na samoupravljanju in oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. V občini delovni ljudje in občani ustvarjajo in zagotavljajo pogoje za svoje življenje in delo, usmerjajo družbeni razvoj, uresničujejo in usklajujejo svoje interese, zadovoljujejo skupne potrebe in izvršujejo naloge oblasti ter upravljajo druge družbene zadeve. Za opravljanje teh osnovnih nalog se organizirajo delovni ljudje in občani v temeljne samoupravne organizacije in skupnosti, v družbenopolitične organizacije in se udeležujejo samoupravnega sporazu-

mevanja ter družbenega dogovarjanja, volijo delegate in delegacije za občinsko skupščino, oziroma skupščine širših družbenopolitičnih skupnosti in za druge organe samoupravljanja.

Tak ustavni položaj občine temelji na dejstvu, da občina predstavlja pravzaprav specifično skupnost skupnosti. To pomeni, da so na nivoju občine odločilnega pomena procesi usklajevanja in sintetiziranja interesov ter oblikovanja širših skupnih interesov. Predpostavka omenjenega usklajevanja je seveda najprej ustvarjanje možnosti za svobodno izražanje osnovnih samoupravnih interesov. Do izražanja množstva samoupravnih interesov je že dozdej prihajalo v dokaj veliki meri, več težav se je pojavljalo v stopnji usklajevanja in sintetiziranja teh interesov. Vendar je bila občina kljub temu v razvoju političnega sistema socialističnega samoupravljanja ves čas — kot ugotavlja tov. Kardelj — »sredstvo dejanske demokratizacije na področju družbenega in političnega odločanja. V procesu razvoja našega samoupravnega sistema je bila občina vedno ena izmed temeljnih oblik demokratične organiziranosti oblasti in neposrednega samoupravnega sodelovanja delovnih ljudi in občanov pri izvajanju oblasti in pri upravljanju drugih družbenih zadev.« (*Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Ljubljana 1977, str. 119.)

Prav na nivoju občine so torej delovni ljudje tudi najbližji oblastnim odločitvam, zato je tod tudi najdlje segel proces dialektičnega prepletanja oblasti in samoupravljanja, oziroma podružbljanja političnega odločanja. K temu pripomore tudi ustavna koncepcija, ki terja, da se vse naloge oblasti in upravljanje družbenih zadev uresničujejo v občini, razen skupnih interesov, ki jih je zaradi njihove narave bolj smotrno zadovoljevati v okviru republike.

Dosedanja praksa je pokazala uspešno uveljavljanje občine kot demokratične politične skupnosti. Med bistvene naloge nadaljnjega razvoja občine pa spada njeno dograjevanje v smeri prave samoupravne skupnosti.

Nujen pogoj za krepitev občine v omenjeni smeri pa je poglobljanja samoupravnih odnosov v organizacijah združenega dela, krajevnih skupnostih in samoupravnih interesnih skupnostih, pa tudi jasno sistemsko delovanje družbenopolitičnih organizacij. Na ta način se bo občina tudi lažje uveljavljala kot okvir za sintezo interesov glede na funkcionalno in teritorialno povezovanje delovnih ljudi in občanov pri nas.

Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v združenem delu

Za izvrševanje oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi ter za upravljanje s produkcijskimi sredstvi v družbeni lasti, ki razodtujuje delavca ter izključuje vse oblike podrejanja, katerih namen je izkoriščati tuje delo, je nujno, da vsakemu delavcu zagotovimo takšen položaj, ki mu bo zagotavljal uresničevanje pravice do dela z družbenimi sredstvi, in sicer enakopravno z drugimi delavci v združenem delu. Vzajemno odločanje o delu in poslovanju organizacije združenega dela ter prevzemanje obveznosti na podlagi samoupravnega sporazumevanja in dogovarjanja za uresničevanje individualnih in skupnih interesov pa je mogoče le ob doslednem uveljavljanju takšne organiziranosti delavcev, ki jim bo vse to omogočala. Da bi dosegli neposrednost in demokratičnost odločanja z vzajemnim delovanjem in vplivanjem vseh članov naše družbe, smo uvedli delegatski sistem v vse tiste sfere družbenega življenja, kjer je nujno, da upoštevamo dejavnike medsebojne odvisnosti, povezanosti in odgovornosti življenja in dela v družbi.

Združeno delo je tisto področje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov, v katerih delavci v različnih oblikah združevanja in vzajemnega sodelovanja združujejo svoje delo in sredstva, ki so družbena lastnina, s katero upravljajo.

Združevanje dela in sredstev, ki so družbena lastnina, v sistemu samoupravnega združenega dela temelji na združevanju dela in sredstev družbene reprodukcije tako v temeljnih organizacijah združenega dela kot v vseh drugih oblikah družbenoekonomske organiziranosti (delovnih organizacijah, sestavljenih organizacijah združenega dela, poslovnih skupnostih, samoupravnih interesnih skupnostih ter drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih).

Oblast delavskega razreda delavci uresničujejo v združenem delu po samoupravnih poteh in z vključevanjem v osnovne organizacije sindikata, medtem ko se prek predstavnikov v organih skupščinskega sistema in

SIS vključujejo v urejanje družbenoekonomskih in drugih odnosov širšega družbenega pomena v okviru družbenopolitičnih skupnosti.

V osnovnih enotah združenega dela smo po letu 1974 vpeljali delegatske odnose v samoupravo, v okviru sindikalne organiziranosti ter v okviru skupščinskega odločanja. V okviru temeljnih organizacijskih enot združenega dela (predvsem TOZD) se prepletajo različni načini odločanja, saj teče poslovodno odločanje po hierarhičnih poteh, medtem ko odločanje v okviru ZK temelji na načelih demokratičnega centralizma. Čeprav so posamezne sfere odločanja v združenem delu avtonomne narave, pa vendar prepletanje različnih načinov odločanja vzajemno vpliva na funkcioniranje in uspešnost posamezne organizacijske enote združenega dela v celoti.

Če bi hoteli temeljito proučiti delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v združenem delu, bi seveda morali nujno hkrati obravnavati tudi tiste linije, ki niso postavljene na delegatske temelje. Prvih parcialnih proučevanj delovanja delegatskega sistema smo se lotili že v letu 1975,¹ v letu 1977 smo se še nekoliko bolj celostno lotili proučevanja delegatskega sistema,² toda uporabljena metoda (anketa) v nobenem primeru raziskovalcem ni omogočila, da bi prišli do dovolj celostnih in poglobljenih rezultatov. Tako nam dosedanja proučevanja uspešnejše ali manj uspešno opisujejo stanje, toda le v manjši meri pojasnjujejo vzroke, zaradi katerih delegatsko koncipirane sfere odločanja tako ali drugače funkcionirajo.

Proučevanj delegatskega sistema smo se lotili z željo, da potrdimo te splošne postavke:

1. Delegatski sistem omogoča neposrednejše in demokratičnejše usklajevanje potreb in interesov delavcev v združenem delu kot pa prejšnji predstaviški sistem.

2. Proces odločanja se začneja in snuje v sami bazi med delavci v združenem delu in s tem bistveno vpliva na preobrazbo političnega odločanja, s čimer se spreminja v proces skupnega zavestnega delovanja samoupravno organiziranih subjektov, v katerem ti s povezovanjem, usklajevanjem, dogovarjanjem in sporazumevanjem enakopravno in vzajemno urejajo svoje medsebojne odnose in iščejo skupne rešitve za zadovoljitev svojih potreb in interesov.

3. Tako vsebina kot oblika uveljavljanja in delovanja delegatskega sistema pogojujeta socialno ekonomski razvoj posameznih enot združenega dela.

¹ F. Vreg, L. Pohar, S. Splichal, B. Markič, M. Šetinc, M. Gabrijelčič: *Komuniciranje in odločanje v delegatskem sistemu*, Poročilo o raziskavah v občinah Sentjur in Tolmin, CRJM pri FSPN, Informacije, marec 1976.

S. Micki, N. Mikič-Bulc, M. Šetinc, I. Globačnik, V. Antončič: *Delavci o svojem družbeno-ekonomskem položaju*, RCS, JM 57, Ljubljana maj 1976, str. 43—44.

² M. Šetinc, D. Kšela: *TOZD v delovanju delegatskega sistema*, RCS, JM 67, Ljubljana, junij 1978.

F. Vreg, P. Zrimšek, B. Markič, L. Pohar, A. Hodžar: *Komuniciranje in odločanje v delegatskem sistemu*, Center za samoupravno dejavnost, Ljubljana, 1978, št. 29.

4. Za vključevanje v delegatske procese odločanja morajo delavci akumulirati ustrezno znanje, ki je potrebno pri odločanju, da so sposobni, da informacije, ki jih dobivajo, tudi ustrezno ovrednotijo.

5. Le če bodo družbenopolitične organizacije povečale aktivnost, se bodo interesi delavskega razreda lahko uveljavljali skoz delegatski sistem.

Ze omenjene omejitve raziskovalnega prijema, tako v zgodnejših fazah v letu 1975, kot tudi v raziskavi na reprezentativnem vzorcu zaposlenih v združenem delu leta 1977, so nam omogočile, da preverimo le nekatere specifične hipoteze, ki potrjujejo nekatere vidike splošnih postavk. Sklepi na podlagi potrditev (preveritve) teh hipotez so zato še vedno bolj ali manj parcialni in nam ne omogočajo takšnih posplošitev, ki bi jih naša družbenopolitična praksa lahko povsem brez zadržkov prenašala v izboljševanje delegatskih odnosov.

Vključevanje subjektov delegatskega sistema v procese odločanja

V postavkah, zapisanih zgoraj, se skrivajo tale vprašanja: Ali se proces odločanja zares začne v sami bazi? Kolikšna je intenzivnost tega procesa? Kakšne so možnosti za vključevanje v ta proces? Predvsem pa vprašanje: v kolikšni meri in ali je sploh to kaj drugega, kot smo imeli prej?

Proces odločanja se ne glede na to, v kakšen sistem ga postavimo, začne s pobudo, toda sistemi se razlikujejo tudi po tem, kje ta pobuda nastaja. Delavec v osnovni organizaciji združenega dela naj bi postal nosilec pobud za odločanje, toda ugotovitve kažejo, da večina pobud nastaja v delegatskih telesih in seveda v strokovnih organih. Težko ali nemogoče je točno odgovoriti na vprašanje, koliko pobud se naj bi rodilo v bazi in koliko jih naj bi nastalo po strokovnih poteh. Če je namreč zadovoljivo, da je med vsemi tistimi subjekti delegatskega sistema, ki niso vključeni v nobeno delegatsko oblikovano telo, 9 % takih, ki so na zborih delavcev dajali pobude,³ potem bi pričakovali, da bi bili delavci s pobudami vsaj seznanjeni. Izvir pobud v tem primeru ni več tako pomemben, temveč preide pomen na oblikovanje predlogov. Sicer pa pogledimo rezultate treh raziskav, v katerih so raziskovalci na dokaj podoben način proučevali vključevanje v procese delegatskega odločanja.⁴

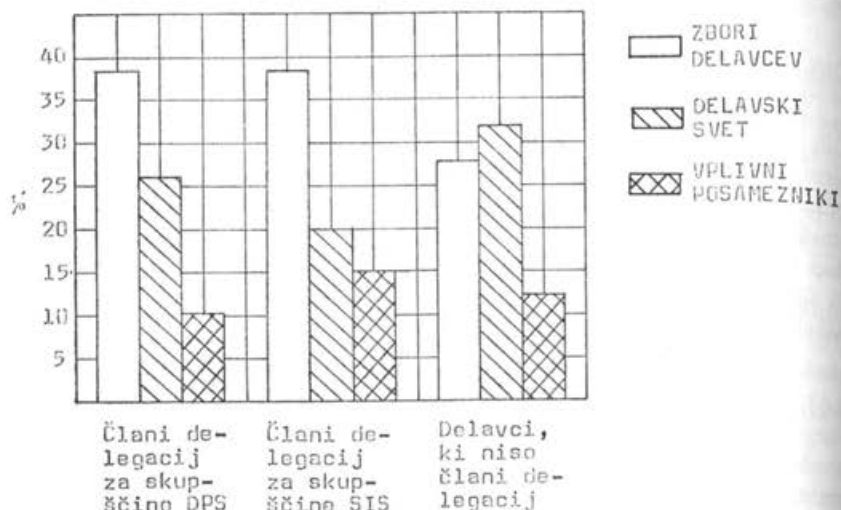
V raziskavah, narejenih v letu 1975, je bilo vprašanje zastavljeno na povsem podoben način; in čeprav gre za vzorca reprezentirajočih populacij, ki nista striktno primerljivi, rezultati kažejo zelo podoben, skoraj

³ M. Setinc, D. Kšela: *TOZD v delovanju delegatskega sistema*, RCS, JM 67, Ljubljana, junij 1978, str. 62.

⁴ M. Setinc: »Nekatere značilnosti uveljavljanja delegatskega sistema v občini Tolmin«, v: *Komuniciranje in odločanje v delegatskem sistemu*. Poročilo o raziskavah v občinah Sentjur in Tolmin, CRJM pri FSPN, Ljubljana, marec 1976, str. 145—147.

S. Micki, N. Mikič-Bulc, M. Setinc, I. Globačnik, V. Antončič: isto, str. 45—50, M. Setinc, D. Kšela: isto, str. 65—68.

Slika 1: Vpliv na reševanje problemov v TOZD, ki ga po mnenju anketirancev imajo zbori delavcev, delavski svet in vplivni posamezniki:

ujemajoč se trend. V fazah pred javno razpravo in med njo je po lastnem mnenju od 37 % do 45 % vprašanih seznanjenih s problematiko, ki je predmet obravnave občinske skupščine. Medtem ko je bilo vprašanje o vključevanju v proces odločanja v omenjenih raziskavah specifično — nanašalo se je na problematiko, ki je predmet obravnave občinske skupščine — pa je vprašanje v raziskavi iz 1977 mnogo splošnejše, saj se nanaša na sodelovanje v samoupravnem sporazumevanju, dogovarjanju in odločanju o problemih TOZD oziroma delovne organizacije. V tem primeru zato tudi odstotek tistih, ki je izjavil, da imajo možnost sodelovanja in odločanja o problemih TOZD oziroma delovne organizacije, narasel na skoraj 62 % vseh vprašanih. Ta odstotek se pri nekaterih podstrukturah vzorca še močno poveča, saj med člani delegacij za zbor združenega dela doseže 77,5 % (med člani delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti pa 72,3 %).

Možnosti za vključevanje v kar se da zgodnje faze procesa odločanja, to pomeni v samoupravno sporazumevanje in dogovarjanje pred glasovanjem oziroma sprejemanjem sklepov, posamezne podstrukture različno dojemajo. Funkcija oziroma članstvo v delegatsko izvoljenem organu ali telesu se zdi dovoljšen razlog za povečano percepcijo možnosti za vključevanje v procese odločanja. Medtem ko delavci v osnovnih enotah združenega dela dojemajo možnosti za vključevanje v odločanje za dokaj ugodne glede na odstotek, ki izraža možnosti v takšni ali drugačni intenziteti, pa primerjava z odgovori o njihovi lastni aktivnosti na zbore delavcev kaže nekoliko slabše izraženo vključevanje v odločanje v TOZD oziroma delovni organizaciji. Saj je med tistimi vprašanimi, ki niso vklju-

čeni v nobeno delegatsko, družbenopolitično ali samoupravno telo, neaktivnih 47 % (med člani delegacije za zbor združenega dela 15,5 %, med člani delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti 19,2 %, med člani izvršnega odbora osnovne organizacije sindikata 14,8 % in med člani sekretariata osnovne organizacije ZK samo 8,8 %).

Problem v vrednotenju odgovorov o svoji lastni aktivnosti na zborih delavcev so odgovori, ki lahko izražajo tudi samo pasivno aktivnost kot npr. »pri podpiranju stališč drugih«. Če bi bilo mogoče ovrednotiti tudi takšne in podobne odgovore, bi bilo mogoče bolje pojasniti aktivnost na zborih delavcev.

Omenjene podatke je le težko primerjati, toda kljub vsem pomislekom glede primerljivosti lahko vendarle poudarimo razliko, ki se močno izraža, če merjenje oziroma zbiranje podatkov iz leta 1975 primerjamo z zbiranjem podatkov v letu 1977. Potrditev, da je vendarle prišlo do sprememb v približevanju določanja vsem delavcem, lahko vidimo v primerjavi med rezultati raziskave B. Kavčiča in drugih⁵ in mnenji vprašanih v letu 1977.⁶

Pred leti so delavci pripisovali največji vpliv na dogajanje v njihovi delovni organizaciji vplivnim posameznikom (generalnemu direktorju in direktorjem sektorjev), delavski svet je bil šele na tretjem mestu. Delavci so bili po vplivu na odločanje v delovni organizaciji na zadnjem mestu. Podatki, prikazani na grafikonu 1, kažejo precej drugačen trend, saj je približno 40 % vseh vprašanih pripisovalo največ vpliva na dogajanja v temeljni organizaciji združenega dela oziroma delovni organizaciji zborom delavcev in pa delavskim svetom. Čeprav podatki niso dosledno primerljivi, pa vendar primerjava rangov kaže, da so po teh podatkih po vplivu »vplivni« posamezniki šele na tretjem mestu, pri čemer je odstotek vprašanih, ki jim pripisujejo največ vpliva, relativno majhen. Medtem pa so vprašani z manj kot 10 odstotki pripisali največji vpliv na reševanje problemov v TOZD oz. v delovni organizaciji, sindikatu, ZK, delegacijam za skupščine SIS in delegacijam za zbor združenega dela, strokovnim službam in neformalnim skupinam.

Če sprejmemo primerjavo med rangi — drugačna primerjava zaradi razlik v metodologiji spraševanja ne pride v poštev — za relativno veljavno, potem se je v zadnjih 8—10 letih zgodil precejšen premik v prenosu vpliva na odločanje s posameznikov na skupine (organe, skupine delavcev ipd.) oziroma na celotno delovno organizacijo. Razlike so tako velike, da se zdi, kot da je morda prišlo do sprememb v pojmovanju vpliva na odločanje. In če je temu tako, potlej je jasno, da zbor delavcev in delegatsko sestavljen delavski svet postajata tista organa, na katerih prihaja do resničnega in neposrednega usklajevanja interesov, ki se srečujejo v temeljnih organizacijah združenega dela oziroma delovnih or-

⁵ B. Kavčič, S. Micki, P. Vindišar: »Razvoj in možnosti samoupravljanja«, JM št. 36, Ljubljana, oktober 1972, str. 29—35.

⁶ M. Setinc, D. Kšela: isto, str. 71—70.

ganizacijah, čeprav se med posameznimi podstrukturami kažejo dokajšnje razlike v mnenjih o vplivu.

Vse te ugotovitve kljub omenjenim zadržkom kažejo določene pozitivne spremembe v nadaljnji demokratizaciji odločanja na ravni temeljnih organizacijskih enot združenega dela. Kvantitativno natančnega odgovora o tem, kolikšen je ta premik, ne moremo dati. Podobno kljub nekaterim indikatorjem ne moremo zagotovo opredeliti, ali se proces v dovoljšnji meri začelja v sami bazi ali ne. Nadaljnja proučevanja nam morajo razkriti tiste vsebine, ki morajo doživljati pobude v bazi, in tiste, ki naj bi jih sprožili v strokovnih telesih na osnovi sistematičnih proučevanj nekaterih procesov v širšem družbenem prostoru.

Povezovanje, usklajevanje, dogovarjanje in sporazumevanje med subjekti delegatskega odločanja

Preobrazbo političnega (in samoupravnega) odločanja določa in utemeljuje skupno zavestno delovanje samoupravno organiziranih subjektov. Skupno zavestno delovanje temelji na enakopravnem povezovanju, usklajevanju, dogovarjanju in sporazumevanju subjektov delegatskega odločanja na vseh ravneh, na katerih se srečujejo. V vseh tistih sferah družbenopolitičnega delovanja, v katere smo vnesli delegatska načela odločanja, je povezava med bazo in delegatskimi telesi oziroma predstavniki v teh telesih, ki jih je baza izvolila, osnovni delegatski odnos, na katerem temelji in od katerega je odvisna neposrednost odločanja, kot je bila osnovno zamišljena.

Povezava med subjekti delegatskega odločanja je prav gotovo odvisna od poznavanja delegatskih poti odločanja — predvsem pa od poznavanja članov delegacij temeljnih samoupravnih organizacij.

Domnevamo lahko, da je sodelovanje med subjekti delegatskega sistema tisti element uveljavljanja delegatskega sistema, od katerega je odvisna njegova učinkovitost. Najbolj se ta element izraža na ravni delegatske baze. Raziskovalni podatki⁷ so pokazali, da velik odstotek delavcev v temeljnih organizacijah združenega dela oziroma v delovnih organizacijah ne pozna članov delegacij v lastni temeljni organizaciji združenega dela (37 % vprašanih delavcev, ki niso člani delegacij, pravi, da ne pozna nobenega člana delegacij za ZZD, in 45 % jih pravi, da ne poznajo nobenega člana delegacije za skupščine SIS).

Nepoznavanje članov delegacij, ki so jih delavci sami neposredno izvolili, ima lahko več pomenov, predvsem pa se v poznavanju članov delegacij izraža njihov odnos do usklajenega in vzajemnega razreševanja skupnih interesov. Kajti nepoznavanja delegatov ne moremo obrazložiti samo z dejavniki fluktuacije v času mandata izvoljenih članov delegacij. Prav gotovo majhen del odnosa do delegatskega načina odločanja izraža

⁷ M. Setinc, D. Kšela: isto, str. 73—76.

tudi določen odstotek tistih, ki so menili (glej omenjeno raziskavo, stran 60), da so odločitve že vnaprej izoblikovane (takih je bilo 17,8 %). Inicijativa pa prav gotovo ni samo na strani družbenopolitično manj angažiranih delavcev, temveč tudi in predvsem v dejavnosti izvoljenih delegatskih teles ter družbenopolitičnih dejavnikov; raziskovalni podatki so namreč pokazali,⁸ da se samo dobrih 36 % članov delegacij pogovarja z drugimi delavci, da bi spoznali probleme, potrebe in interese svoje TOZD oziroma svoje delovne organizacije. Predvsem pa se opirajo na druge organe, npr. strokovne službe, družbenopolitične organizacije, druge delegacije ipd., ter na sodelovanje na zborih delavcev.

Rezultati omenjene raziskave so pokazali dokajšnjo mero sodelovanja med delegacijami, ki so bile izvoljene v posameznih sferah družbenopolitičnega in samoupravnega odločanja,⁹ saj je takšno ali drugačno obliko sodelovanja izražala 75 % in več odstotkov mnenj vprašanih članov delegacij. Ugotovitve v tem delu teksta lahko strnemo v sklep, da so delegatski odnosi v združenem delu dokaj intenzivno zaživelni na ravni delegatsko oblikovanih teles, medtem ko so v bazi dosti manj izraziti. Zato tudi ni presenetljivo, da je v mnenjih anketirancev, analiziranih v omenjeni raziskavi, močno izražena težnja po dodatnem usposabljanju članov delegacij za izvrševanje funkcije, na katero so bili izvoljeni.

Vpliv družbenopolitičnih organizacij na uveljavljanje in delovanje delegatskega sistema

Pri razvijanju delegatskih odnosov so vsem družbenopolitičnim organizacijam zaupane naloge, ki naj bi prispevale k učinkovitemu uveljavljanju delegatskih principov odločanja. V okviru samoupravne organiziranosti delavcev v združenem delu so najpomembnejše naloge zaupane sindikatu kot najširši organizirani sili delavskega razreda. Sindikat bi skupaj z drugimi družbenopolitičnimi organizacijami skrbel za usklajeno delovanje delegatov v različnih samoupravnih in skupščinskih telesih, in to tako pri usklajevanju predlogov in stališč kot tudi pri ustvarjanju pogojev za delo delegacij in delovanje delegatov.

Po mnenju delavcev v združenem delu ima sindikat v TOZD oziroma delovni organizaciji največ vpliva na odločanje, sporazumevanje in dogovarjanje.¹⁰ Primerjave z rezultati raziskav izpred nekaj let¹¹ pa kažejo tudi med družbenopolitičnimi organizacijami precejšen premik v porazdelitvi vpliva, ki jim pripisujejo delavci. Podatki izpred nekaj let kažejo, da je bila ZK po vplivu na odločanje na prvem mestu, rezultati raziskav v letu 1977 pa kažejo nasprotno razmerje.

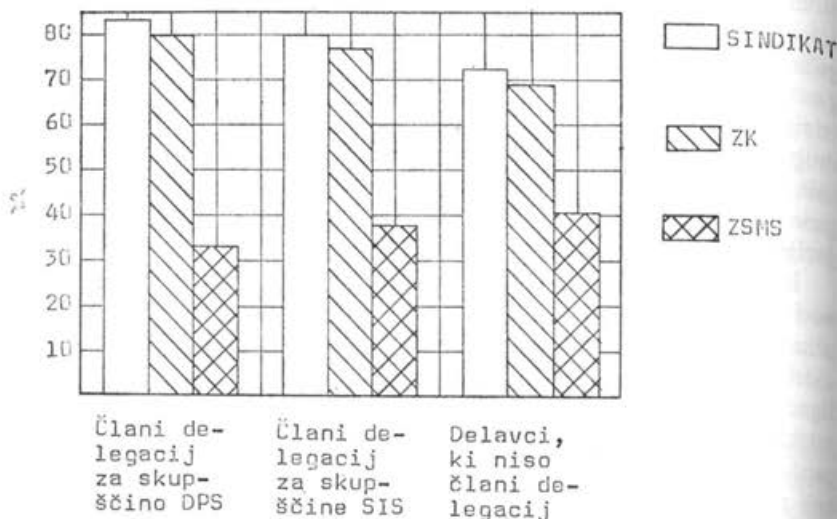
⁸ Isto, str. 77.

⁹ Isto, str. 80.

¹⁰ M. Šetinc, D. Kšela: isto, str. 92.

¹¹ Glej B. Kavčič, S. Micki, P. Vindišar: »Razvoj in možnosti samoupravljanja«, JM št. 36, Ljubljana, oktober 1972, str. 32–35.

Slika 2: Vpliv družbenopolitičnih organizacij na odločanje v TOZD:

Toda čeprav v porazdelitvi vpliva opazamo premike, ki temeljijo na mnenjih delavcev, da se sindikat angažira pri obravnavanju družbenih vprašanj in da daje politične pobude ter usklajuje mnenja, stališča, interese delavcev, pa vendar delavci, kot smo že omenili, sindikatu priporočajo premajhno angažiranje pri usposabljanju delegatov za njihovo uspešnejše delo. Pri delavcih je opazna želja, da bi lahko bolje izražali svoja stališča, in to možnost vidijo v tem, da bi se delegati oziroma člani delegacij bolj usposobili.

Podatki iz omenjene raziskave pa so vendar na splošno pokazali, da se sicer mnenja, stališča in predlogi družbenopolitičnih organizacij odražajo v delu delegacij, da pa je prisotnost družbenopolitičnih dejavnikov v bazi še vedno precej okrnjena.

Obrazložitev in predvsem primerjava raziskovalnih izsledkov proučevanja delegatskih odnosov v združenem delu sta nam omogočili, da delno preverimo nekatere splošne hipoteze. Kot vidimo, je delegatski sistem prinesel nekatere bistvene spremembe v pozitivnem smislu, v demokratizacijo samoupravnega odločanja. Spremenila se je struktura porazdelitve vpliva, ki se prenaša na vse širše in številčnejše dejavnike v osnovnih organizacijah združenega dela. Tudi struktura družbenopolitičnega vpliva se je spremenila v korist sindikata. Kljub parcialnim ugotovitvam lahko vendarle na podlagi raziskovalnih podatkov, zbranih v zadnjih nekaj letih, menimo, da je delegatski sistem že dosegel neko določeno stopnjo uveljavitve, res pa je, da bo do zamišljenega funkcioniranja treba narediti še marsikak korak.

FRANCI BRINC

Razmišljanja ob načrtovanju gradnje novega slovenskega zapora

Povod za razmišljanje

Sedanji zapori v Novi Gorici so že od leta 1964 zasilno nastanjeni v preurejenem gospodarskem posloplju, ki je bilo zgrajeno leta 1870. Razne komisije in inšpekcijske službe že več let ugotavljajo, da sedanji bivalni prostori ne ustrezajo osnovnim pogojem za izvrševanje pripora, oziroma zapora. Poskusi preurejanja obstoječe zgradbe niso uspeli, ker stavba v gradbenem pogledu (slabi temelji, leseni stropi, slabe nosilne konstrukcije) ne dopušča popravil, urbanistični plan pa tudi ne dopušča dozidave, oziroma gradnje novih stavb na zdajšnjem mestu zaporov. Iz navedenih razlogov je bila že pred leti sprejeta odločitev, da se pripravi gradnja novih zaporov, ki se bodo tako kot sedanji, uporabljali za prestajanje pripora in zaporne kazni za območje štirih občin (Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica in Tolmin). Po veljavni kategorizaciji kazenskih poboljševalnih zavodov se v Sloveniji zapori uporabljajo za prestajanje kazni zapora do enega leta. V zaporih pa prestajajo kazen zapora do 60 dni tudi osebe, obsojene na to kazen za storjeni prekršek. Gradnja zapora se naj bi predvidoma začela leta 1979 in bila končana do leta 1982.¹

Zapor kot (preživela) družbena ustanova

Zapori kot kraj za prestajanje kazni in odvzema prostosti že od svojega nastanka doživljajo nenehne spremembe, še zlasti pa je to očitno v zadnjih desetletjih. Zapori danes niso več to, kar so bili včasih. Zapori prihodnosti pa bodo tudi različni od današnjih. V zadnjih desetletjih

¹ Lokacija za gradnjo je že odobrena, izdelan je idejni načrt in v pripravi je programska skica novih zaporov. Za pregled idejnega načrta je republiška sekretarka za pravosodje, organizacijo uprave in proračun leta 1977 imenovala strokovno komisijo, sestavljeno iz delavcev sekretariata in zunanjih sodelavcev, ki je projekte pregledala, dala pripombe in skušala uskladiti vse najrazličnejše interese tako glede notranje in zunanje arhitekture novih zaporov, kot glede zagotovitve najboljših varnostnih in prevzgojnih pogojev za delo zavoda. V zadnjih petih letih je bilo povprečno letno sprejetih v novogoriške zapore 428 oseb, povprečna dnevna zasedba pa je bila 43. Novi zapor pa naj bi imel zmogljivost 66 oseb.

doživlja zapor številne kritike, nekateri so celo že predlagali njegovo popolno ukinitvev. Srednja pot, še najbolj sprejemljiva, pa je, kot se zdi, da je zapor danes še nujen ukrep zoper posameznike, ki kršijo družbene norme in ki jim na drug način še ne znamo preprečiti njihovih kriminalnih dejanj.

Številne države si danes vedno bolj prizadevajo, da bi našle ustrezna nadomestila za kazen zapora. Zlasti številni so nasprotniki kratkotrajnih kazni odvzema prostosti, ki so po mnenju nekaterih prekratke, da bi bilo mogoče koristno vplivati na obsojenčevo osebnost, so pa hkrati dovolj dolge, da zapustijo obsojencu negativne posledice; med njimi je najbolj pomembna posledica, da tisti, ki so skusili zaporniško življenje, zgubijo strah pred ponovnim odvzemom prostosti. Doslej pa so že nekatere države (med njimi sodijo vsekakor skandinavske dežele) dosegle vidnejše uspehe pri zmanjševanju števila oseb v zaporih. Naraščanje kriminalitete v drugih evropskih in severnoameriških državah ima za neposredno posledico tudi vedno večje število oseb v zaporih.² Države z novogradnjami zaporov vedno težje dohitevajo porast števila zapornikov. Prenapolnjenost zaporov, slabe higienske in druge razmere v zaporih ter neprimerno obravnavanje zapornikov, so imele v preteklosti za posledico številne upore in nemire, ki so se pogosto končali tudi s prelivanjem krvi zapornikov in osebja zaporov.³

Strokovnjaki in javnost se čedalje pogosteje sprašujejo, kako doseči večje uspehe v prevzgoji obsojencev, zlasti še, kako zmanjšati povratništvo. Prav na tem področju dosedanje raziskave ne dajejo odgovora na vprašanje, kako spreminjati zapore, da bi dosegli večje prevzgojne učinke.⁴

² V Franciji je bilo 1. I. 1975 v kazenskih zavodih 27.165 oseb, 1. IX. 1977 pa 33.260, kar pomeni več kot 25-odstoten porast. V 39 zavodih od skupno 139 je zasedba 150 %, v 12 zavodih pa celo 200 %. 1. X. 1976 je bilo na 21.000 mestih v kazenskih zavodih 25.528 moških obsojencev. Zato je pripravljen program izgradnje novih zavodov. Trenutno so v gradnji trije zavodi s skupno zmogljivostjo 1520 oseb. Načrt predvideva za v prihodnje izgradnjo dveh novih zavodov letno, kar pomeni, da bo v desetih letih zamenjanih dvajset najslabših kazenskih zavodov. Leta 1977 je država dala za izgradnjo kazenskih zavodov 96 milijonov FF (približno 384 milijonov din). Aymard, P.: »Rapport présenté au conseil supérieur de l'Administration Pénitentiaire«, *Revue pénitentiaire et de droit pénal*, Paris 102/1978/1, str. 45—63, navedbe str. 45.

³ Številne, tudi krvave nemire, je doživela zlasti Francija v letih 1971—74. Zlasti leto 1974 je bilo najtežje za Francijo. V nekaj mesecih tega leta je več kot tretjina vseh kazenskih zavodov doživela množične nemire in upore, več zavodov je bilo popolnoma porušenih in tako je bilo izgubljenih 900 mest za zapornike. Današnje hitro naraščanje števila zapornikov ponovno ustvarja izredno težke razmere v francoskih kazenskih zavodih. Za olajšanje razmer je osrednja kazenska uprava svetovala sodiščem, naj manj uporabljajo zlasti kratkotrajne kazni odvzema prostosti. Razumevanje sodišč za težko situacijo v kazenskih zavodih bi pomenilo majhno olajšanje v »popolni blokadi kazenskih zavodov«. Aymard, isto, str. 47.

⁴ Več o tem glej Fowles, A. S.: »Some Reflections upon Prisons, Past and Future«, *Howard Journal of Penology and Crime Prevention*, Edinburgh 17/1978/2, str. 101—108.

Wagner predlaga, da bi morali v postopku rehabilitacije obsojenca temu omogočiti razmišljanje in razviti njegove intelektualne sposobnosti. Zapor pa je že sam po sebi kazen. Pridobivanje poklica nič ne vpliva na uspešnost rehabilitacije, če poklic pri obsojencu ne razvija tudi intelektualnih sposobnosti. Wagner, P.: »Punishment and Reason in Rehabilitating the Offender«, *The Prison Journal*, 1/1978, str. 37—41, navedbe str. 42.

Pri spreminjanju zaporov pa ima pogosto odločujočo vlogo tudi javnost, ki neosveščena o problemih vzročnosti kriminalitete, s svojimi stališči lahko vpliva tudi na praktično kriminalno politiko. Statistike kažejo, da od petih prvič obsojenih storilcev kaznivih dejanj, štirje kaznivega dejanja več ne ponovijo. Kakor pravi Sparks »bodo določeni storilci kaznivih dejanj, zlasti tisti, ki so prvič storili kaznivo dejanje, skoraj zagotovo uspeli v življenju, ne glede na obravnavanje v kazenskem zavodu; drugi pa bodo skoraj zagotovo storili nova kazniva dejanja. Učinki obravnavanja med izvrševanjem kazenskih ukrepov so torej zelo omejeni.⁵ Tudi Vodopivecova smatra, da ima »zelo različno obravnavanje obsojencev v času izvrševanja kazenskih sankcij, zlasti dalj časa po koncu obravnavanja, bolj ali manj enake učinke. Kazenski ukrep ostaja v življenju obsojenca razmeroma malo pomembna oaza v primerjavi z možnostmi in nemožnostmi, ki jih obsojencu daje življenje na prostosti.«⁶ Pri tem pa ne smemo pozabiti, da že sam zapor pomeni stigmatizacijo za obsojenca in neugodno življenjsko skušnjo. Zapor je že sam po sebi kazen in ni potrebe, da bi še na druge načine skušali narediti življenje v zaporu čim težje. Vsa dosedanja kriminalna politika temelji na predpostavkah, ki niso bile dokazane.⁷

⁵ Sparks, M.: »Correspondance des typologies des délinquants et des typologies des traitements«, Cinquième conference de directeurs d'instituts de recherches criminologiques, Strasbourg, Conseil de l'Europe 1968, Vol. 2, str. 55—97, navedba str. 64.

Rakova navaja naslednji primer: »Aprila so pogojno odpustili s prestajanja kazni povratnico Marto. Na poti domov pa je, ker je hotela prinesiti nekaj otrokoma, kot je kasneje zatrjevala, v samopostrežni trgovini vzela nekaj malega, približno za sedem tisočakov, seveda starih, a še preden je prišla skozi vrata, so jo zasačili. Sedaj bo zopet sedem mesecev tu«. Rak, S.: *Soba št. 148*. Murska Sobota, Pomurska založba 1971. 310 str., navedba str. 212.

⁶ Vodopivec, K.: »Kriminološka ekspertiza — da ali ne«, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana 25/1974/2, str. 75—79, navedba str. 79.

Dewlinger je ugotovil, da je znašala stopnja povratništva obsojencev v petih letih po odpustu s prestajanja kazni iz odprtih kazenskih zavodov 45 odstotkov, iz polodprtih kazenskih zavodov 47 odstotkov in iz zaprtih kazenskih zavodov 40 odstotkov. To so majhne razlike, ki ne opravičujejo dejstva, da danes v vseh državah še vedno večina obsojencev prestaja kazen v zaprtih zavodih, pogosto s strogim režimom življenja in dela. Dewlinger, L.: »Etude comparative sur la récidive des condamnés libérés au cours de la période 1960—1962«, Bulletin de l'Administration pénitentiaire, Bruxelles 30/1976/1, stran 33—45, navedba stran 40.

Značilen primer režima prestajanja kazni navaja Sommer: »Zaporniki v Tarrant City Jail dobijo dnevno le dva obroka hrane, razen če so na delu. Ob nedeljah dobijo samo vodo z nekoliko moke in včasih jim dovolijo gledanje televizije. Na pritožbe zapornikov odgovarja upravnik: 'Teга ne bomo spremenili. Kar se pa tiče zapornikov, lahko ostanejo izven zavora, če ne želijo v zaporu jesti nezaželeno hrane'.« Sommer, R.: *The End of Imprisonment*. New York University Press 1976, 211. str., navedba stran 102.

⁷ Med take sodi nedvomno predpostavka, da vsi obsojenci potrebujejo rehabilitacijo in da je zapor idealno mesto za spreminjanje osebnosti storilca kaznivega dejanja. Glej o tem Murton, Th.: *The Dilemma of Prison Reform*. Holt, Rinehart and Winston. New York 1976, 285 str., navedba stran 60.

Leta 1974 je Robert Martinson objavil rezultate 4-letne raziskave o učinkovitosti rehabilitacije v ZDA v obdobju 1945—1967. leta. Proučil je 231 programov rehabilitacije zapornikov in ugotovil, da »ni mogoče potrditi, da bi kakršenkoli način obravnavanja obsojencev imel odločilen učinek v zmanjšanju povratništva... Tudi ni mogoče trditi, da bi lahko z rehabilitacijo obsojencev zmanjšali povratništvo«. Glej Murton, isto, cit. stran 61.

Če hočemo ali ne, zapor za mnoge obsojence postane njihov dom. To velja v večji meri za tiste, ki so obsojeni na večletne kazni, pa tudi za tiste, ki se nenehno vračajo v zapor na prestajanje kratkotrajnih kazni. Zapor, čeprav začasen dom, postane prostor, kjer obsojenec preživi leta in leta svojega življenja, kjer spi, dela, je, sanja in živi v pričakovanju prostosti, kjer preživlja vesele in žalostne trenutke. Za osebe zapor nikoli ni dom, kljub temu pa tu preživijo krajše ali daljše (ali vse) obdobje svojega delovnega življenja, za mnoge je zapor kraj, kjer doživlja svoje uspehe in neuspehe. Zato je pomembna arhitektura zapora, ki na svojstven način lahko vpliva na vzdušje zaporniške fizične in psihične skupnosti, v kateri se vzpostavljajo medčloveški odnosi vseh kakovosti.⁸

Številne kritike zapora so pripeljale do zmanjšanja pričakovanj od zapora in bolj realnega gledanja na to, kar lahko pričakujemo od »zapiranja« ljudi. Najgloblja sprememba, ki je danes zlasti očitna v ZDA, je splošni pesimizem glede možnosti prevzgoje v zaporu z metodami, kakor jih še danes uporabljamo.⁹ Pri tem pa je Lewis ugotovil, da »nesposobnost, da bi zapor povzročil pozitivne spremembe v obsojencih, ni značilnost in posledica nesposobnosti osebja, ki dela z obsojenci, temveč leži v naravi samega zapora. Dokler je zapor zapor, dokler služi zapiranjju ljudi, se zdi vsaj dvomljiva možnost, da bi mogel tudi prevzgojati obsojence.«¹⁰ Raziskave so pokazale, da je največje število povratnikov izmed tistih, ki so storili lažja kazniva dejanja in prestajali krajše kazni odvzema prostosti (od 6—12 mesecev).¹¹ To pa so ravno obsojenci, ki v naših razmerah prestajajo kazni v zaporih, medtem ko se obsojenci na daljše kazni pošiljajo v kazenske poboljševalne domove. To je tudi razlog več, da novogradnji zapora v Novi Gorici posvetimo vso pozornost.

Kako doseči namen kaznovanja?

Ob razmišljanju, kakšna naj bo zunanja in notranja arhitektura, zunanja in notranja oprema in ureditev novega slovenskega zapora in kako se izogniti ponavljanju očitnih napak iz preteklosti, s tem pa doseči izboljšanje stanja na področju izvrševanja kazni zapora, se nam vedno znova vsiljuje osnovno vprašanje: kaj je namen kazni odvzema prostosti?

⁸ O privajanju človeka na zaporniško življenje glej Klare, J. G.: *Anatomy of Prison*, Hutchinson et Co, London 1960, 159 strani, zlasti strani 18—27.

⁹ O novih namenih kazni odvzema prostosti v ZDA glej Ohlin, L. I.: »Tendance de l'évolution pénitentiaire aux Etats Unies«, *Revue de droit pénal et de criminologie*, 57/1977/18, str. 845—854.

¹⁰ Cit. po Murton, isto, stran 62.

¹¹ Fontaine je ugotovil, da znaša pri storilcih kaznivih dejanj, ki so bili prvič obsojenci na kazen od šestih mesecev do enega leta, stopnja povratništva 12 odstotkov, in to ne glede na to, ali so bili obsojeni na pogojno ali nepogojno kazen odvzema prostosti. Pri obsodbah na krajše ali na daljše kazni, je stopnja povratništva manjša. Fontaine, E. M.: »A General Theory of Crime, Recidive and Sentencing«, *International Criminal Police Review*, 33/1978/318, str. 138—144, navedba stran 141.

Je to trpljenje obsojenca in maščevanje nad njim, ali je to varstvo družbe in poboljšanje obsojenca. Kakšna je vloga zastraševanja obsojenca in drugih ljudi, da ne bi delali kaznivih dejanj?

Ko iščemo odgovor na to osnovno tako teoretično kot praktično pomembno vprašanje, lahko zagovarjamo tako namen kaznovanja kot namen prevzgoje obsojencev in njihove ponovne vključitve v družbo. Tudi varstvo družbe je pomemben namen, čeprav pomeni danes zaporna kazen le začasno varstvo, dokler je obsojenec izločen iz družbe v ustrezni zavod, prej ali slej pa se bo moral ponovno vključiti v življenje na prostosti.

Že od nekdaj se kazni pripisuje tudi namen zastraševanja in moralne obsodbe zločinca. Kateremu od navedenih (in še drugih) namenov kaznovanja v določenem zgodovinskem obdobju se je pripisoval odločilni pomen, je bilo odvisno od mnogih okoliščin. Danes bi težko zagovarjali samo enega izmed naštetih namenov, saj je značilnost našega časa tudi v tem, da ni več samo ene, absolutne veljavne in edino pravilne teorije in razlage o vzrokih kriminalitete in drugih družbeno negativnih pojavov. Zato ima lahko tudi zaporna kazen različen namen, odvisno od mnogih okoliščin. Poleg tega še tudi vse premalo vemo, kako obsojenci in zlasti zaporniki doživljajo kazen odvzema prostosti in kateri od mogočih namenov kaznovanja pri posameznih zapornikih prevladuje.

Zakaj se še vedno postavlja to osnovno vprašanje o namenih kaznovanja, kljub že več kot 200-letni zgodovini zapora, kot mesta za prestajanja kazni odvzema prostosti. To vprašanje je za praktika, ki dela že dalj časa v zaporu, popolnoma odveč. Osnova njegovega razmišljanja je, da obsojenec pač mora prestati izrečeno kazen, ki jo je »zaslužil« s storjenim kaznivim dejanjem. Kaj naj bo vsebina prestajanja kazni, kakšne bodo posledice prestane kazni za obsojenca in njegovo družino, ali je obsojenca tudi dejansko mogoče poboljšati, s kakšnimi sredstvi in kaj je merilo poboljšanja; o teh in še drugih vprašanih praktični delavec v zaporu ne razmišlja veliko. Za to mu vedno tudi primanjkuje časa. Če pa že razmišlja o njih, si sam težko najde odgovore, ki bi mu pomagali pri njegovem vsakodnevem delu z množico najrazličnejših obsojencev. Ne glede na enaka ali podobna kazniva dejanja, je vsak obsojenec osebnost zase, s svojo preteklostjo, sedanostjo in prihodnostjo.

Vendar imajo postavljena vprašanja tudi še danes (mogoče bolj kot kdajkoli prej) svoj globlji pomen. Nekateri razlogi, ki govorijo o upravičenosti teh vprašanj, so naslednji:

Ko obsojenca namestimo v zapor, ga napravimo majhnega in v vsem odvisnega od osebja zapora, odraslemu človeku damo vlogo otroka, ki se mora v vseh ozirih podrežati avtoriteti osebja. Vloga otroka se kaže v tem, da za obsojenca v vsem skrbimo in naše skrbi se ne more otresti, saj je nadzorovan, podrežati se mora ukazom, iti v posteljo ob določeni uri, jesti pripravljeno hrano, spati in delati vedno z istimi

obsojenci. Zapornik nima nobene možnosti, da bi prevzel odgovornost sam zase ali za dogajanje v svoji okolici.

Na drugi strani pa ni mogoče zanikati dejstva, da naša svoboda, da spoštujemo zakone in druge norme življenja v družbi in v medsebojnih odnosih, vedno vsebuje tudi svobodo, da jih ne spoštujemo in jih kršimo. Za to pa seveda nosimo vse negativne posledice. Zapornik te svobode nima.

Pogosto opažamo, da se zapornik v taki zanj novi in zato frustrirajoči situaciji, ker ne more ravnati po svoji volji in po lastni iniciativi, neha ponášati kot odrasla oseba in zrela osebnost. Zapornik je v določenem smislu oproščen številnih odgovornosti, ki jih je moral izpolnjevati, dokler je bil na prostosti in, ki jih bo moral v taki ali drugačni obliki ponovno izpolnjevati, ko se vrne na prostost. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da vsaj nekaterim zapornikom daje zapor tudi določeno varnost, čeprav minimalno, kakršne niso našli v življenju na prostosti. Zapornik je zavarovan pred samim seboj in pred družbo, v kateri ni znal živeti na svobodi. Kljub pomanjkanju prostosti, lahko življenje v zaporu postane za nekatere zapornike, zlasti za večkratne povratnike, ki imajo že skušnje z življenjem v zaporu, privlačno. Zapor jim postane neke vrste pribežališče pred težavami, ki jim niso kos na prostosti. Zapor jim lahko postane celo edino prebivališče in v njem se počutijo kot »doma«.

Zato je znova in znova upravičeno vprašanje, kako je mogoče zmanjšati nasprotja med nameni kazni. Koliko in kdaj naj kazen pomeni kaznovanje? Koliko in za koga naj kazen pomeni poboljšanje? Kako naj pripravljamo v zaprtem zaporskem okolju človeka za življenje na prostosti. Ne glede na namen kazni, ki prevladuje v posameznem primeru, danes ni več nobenega dvoma o tem, da je končni namen prestajanja kazni predvsem priprava obsojenca na kasnejše življenje na prostosti in da je vsako prilagajanje zapornika na pogoje zaporniškega življenja škodljivo. To velja za večino zapornikov, ki so do storitve kaznivega dejanja in prihoda na prestajanje kazni relativno zadovoljivo opravljali svoje družinske, poklicne in družbene vloge, skratka, v okolju so imeli določen status, ki ga naj bi pridobili tudi po odpustu na prostost.

Danes je nesporno ugotovljeno dejstvo: bolj je obsojenec podrejen zaporniški subkulturi in zaporniškemu življenju sploh, večje bodo njegove težave po odpustu na prostost, večje težave bo imel ob ponovnem prevzemanju socialnih vlog, ki jih je izpolnjeval pred prihodom v zapor in jih bo moral izpolnjevati tudi po odpustu. Podrejanje zaporniškemu režimu je pogosto znak za neugodno socialno in kriminalno napoved. Od tod tudi pogosta razočaranja osebja kazenskih zavodov, da se vedno znova vračajo na prestajanje kazni ravno tisti obsojenci, ki so bili »najboljšega« vedenja v zaporu. Vsakodnevna praksa v zaporih vsega sveta dokazuje, da je za kasnejše vedenje obsojenca po odpustu na prostost pomembnejše dogajanje z njim pred nastopom kazni, kot pa med njenim prestajanjem. Med prestajanjem kazni je odraslega človeka, ki je izobli-

kovana osebnost, težko spremeniti.¹² Od tod tudi vedno večja raznolikost prognostičnih dejavnikov, ki jih osebe v kazenskih zavodih mora upoštevati, če želi napredovati pri svojem delu in vrniti družbi več »poboljšanih« prestopnikov, kot jih vrača danes.

Čeprav danes že zanesljivo vemo, da se odkrije le majhen del celotne kriminalitete, še vedno mislimo, da so obsojenci drugačni ljudje od nas, ki živimo na prostosti. Zato tudi (pre)počasi prenašamo nove ideje na področje izvrševanja kazni odvzema prostosti. Danes smo pred vprašanjem, kako dosežke spoznanj o človeku sploh, še posebej pa o prestopniku, vključiti v kazenski sistem in na področje izvrševanja kazni odvzema prostosti. Temu bi se deloma lahko približali, če bi spoznali, da je treba spremeniti cilje kazenske politike in s tem spremeniti tudi cilje zapiranja ljudi tako, da bodo nastanitev, delo, obleka, prehrana, kultura in zabava v zaporih ustrezali stopnji povprečnega prebivalca na prostosti in da bodo medčloveški odnosi znotraj zapora kolikor mogoče ustrezali tistim na prostosti. Vztrajanje, da morajo biti razmere v zaporih še vedno slabe ali celo najslabše in, da mora zapor, tudi s slabimi razmerami opravljati zastraševalno vlogo, ne ustreza več sodobnim znanstvenim pogledom. Nenazadnje, lahko tudi po razmerah v zaporih ocenimo doseženo stopnjo znanosti in kulture določenega naroda. Zato ni dovolj imeti le dobro zakonodajo, spreminjati in izboljševati je treba tudi razmere v zaporih, v katerih živi nekaj tisoč prebivalcev določene države (npr. v ZDA je dnevno stanje v kazenskih zavodih 1.500.000 obsojencev).

Nasploh pa si je treba prizadevati, da se na najmanjšo možno mero zmanjšajo negativni učinki zapiranja ljudi. Tega ni mogoče doseči samo s tem, da napravimo zapor bolj prijeten za obsojence. Pot do tega je težja in daljša. Doseči je treba, kolikor je to mogoče, normalizacijo življenja in dela obsojencev. Med prestajanjem kazni je treba razvijati njihovo odgovornost, zrelost in občutek neodvisnosti. S tem pa postaja življenje za obsojence v zaporu težje in bolj zahtevno, kot je danes. Ugotovljeno je, da je prestajanje kazni v odprtih kazenskih zavodih (pri nas npr. odprti kazensko poboljševalni dom Maribor na Rogozi) težje, ker zahteva od obsojencev več intelektualnega in čustvenega napora kot v zaprtem in do potankosti urejenem režimu. Da bi obsojenec lahko ohranil ali razvil svojo osebnost, mora živeti v okolju, kjer je vse dovoljeno, kar ni posebej prepovedano in ne obratno, kakor je to še danes v vseh zaporih na svetu. Če se danes življenje v sodobni družbi vedno bolj

¹² Na tej osnovi v ZDA tudi polagoma opuščajo pojem »correction«, ki naj pomeni proces spreminjanja človeka-zapornika in njegovo usmerjanje na pravo pot življenja po odpustu na prostost. Ugotovili so, da obsojenci ne želijo sprememb. Zato se danes posveča več pozornosti spreminjanju samih kazenskih zavodov, kakor pa spreminjanju programov za spreminjanje obsojencev. Pojavlja se nov pojem »integration«, ki naj pomeni povezanost obsojenca s skupnostjo, v kateri živi; te vezi s skupnostjo naj ostanejo nedotaknjene med prestajanjem kazni. Uporabljati je treba take ukrepe, da obsojenčeve družbene, družinske in poklicne vezi ostanejo nedotaknjene in se še utrjujejo. Obsojenec ostane v zdravem okolju in naj se izogne negativnim posledicam zapiranja. Sommer, op. 5 a, stran 24 in 34.

demokratizira, zapor ne more več ustvarjati odvisnih in nesamostojnih ljudi. Pri tem pa je pomembno, da tisti, ki vodijo ali nadzorujejo zapore, tudi osebno sprejemajo takšen razvoj družbe, in si tudi pri svojem vsakodnevem delu z obsojenci prizadevajo razvijati načela demokratičnosti in samoupravljanja, kar še zlasti velja za naše razmere.

V svetu so prišli do spoznanja, da največ 10—15 % obsojencev predstavlja nevarnost za družbo in morajo biti zato varno zaprti.¹³ Druge je mogoče nameščati v manj strogih lokalnih zaporih ali pod nadzorstvom v družbeni skupnosti. Tudi sicer je ugotovljeno, da na vedenje obsojenca po odpustu nima skoraj nobenega vpliva strogost režima prestajanja kazni, saj so v enakih deležih podvrženi povratništvu tisti, ki so bili varno zaprti v strogem zaporniškem režimu, kot tisti, ki so prestajali kazen v bolj odprtem zavodu (polodprti ali odprti zavodi). Zato si danes številne države v svetu prizadevajo za izgradnjo čim cenejših zavodov in tudi v priporočilih različnih organov Organizacije združenih narodov se uveljavlja načelo, naj se uporabi manj strog varnostni sistem, če je mogoče z njim doseči enako dobro isti namen kot z bolj strogim sistemom. Osnovna smer današnjih kazenskih reform je zmanjšati družbeno alienacijo obsojenca med prestajanjem kazni na tisti minimum, ki še omogoča doseganje postavljenih namenov kaznovanja.

Ob tem pa se postavlja vprašanje, kje so meje izboljševanja zaporniških sistemov?¹⁴ Sedanje reforme po svetu (ena zadnjih in največjih v Evropi je bila izvedena v Franciji v letih 1974—75, po znanih krvavih uporih v letih 1972—74) so še vedno nekakšen kompromis med klasično kaznovalno agresivnostjo in sodobnejšo simpatijo do prevzgoje obsojencev. Le malokje pa so že dosegli idealno zlitje obeh namenov. Morda so prišle najdalj skandinavske države in Nizozemska, ki ima relativno najmanjše število ljudi v zaporih; 31. 12. 1975 je imela Nizozemska 20 zapornikov na 100.000 prebivalcev, Norveška 37, Jugoslavija približno 91, ZDA 200. Osnovna ovira za to je še vedno dejstvo, da je zapor v globokem in nerešljivem nasprotju sam s seboj in z nameni, ki se mu pripisujejo. Vsa naša korekcijska praksa še vedno preveč počiva le na dobrih željah o poboljšanju obsojencev in vse premalo na dejstvih, ki nam pogosto kažejo ravno nasprotno sliko. Povratnik in »okoreli kriminalc« lahko postane samo tisti, ki je že bil zaprt. Od tod izvira tudi predlog ameriškega penologa Nussbauma: amnestija za prvi prestop. Dajmo človeku še drugo možnost.¹⁵

¹³ Sommer, cit. op. 5 a, str. 179. Na vprašanje, kaj storiti z »divjimi živalmi«, z obsojenci, ki so »nepoboljšljivi« in nevarni, odgovarja, da so mnogi postali taki, ker so bili dolga leta zaprti in jih ni bilo mogoče prevzgojiti. Številni odrasli nevarni kriminalci pa so posledica neustreznega obravnavanja v njihovem otroštvu. Stigmatizacija otroka kot »težavnega« olajša njegov padec v kriminalno življenje.

¹⁴ Glej o tem vprašanju Brinc, F.: »Ugodnosti za obsojence,« Delo, 29. X. 1977, Ljubljana in isti: »Namesto 'zaprtih' 'odprtih' zapor,« Delo, 10. VI. 1978, Ljubljana.

¹⁵ Nussbaum, A.: *A Second Chance. Amnesty for the first Offender*. Hawthorn Books, Inc. New York 1974, stran 267. Predlog pisca je, da bi storilcu odpustili prvo dejanje in dali mo-

O organizaciji življenja in dela v kazenskih zavodih se pojavljata danes dve teoriji.¹⁶ Prva teorija odraža tradicionalno pojmovanje, ki je vezano na nadzorovanje obsojencev vedno in povsod in izhaja iz naslednjih predpostavk:

1. Obsojenec zavrača delo, zato je potrebno zastraševanje in nadzorovanje obsojenca, da opravi naloženo delo.

2. Obsojenec želi biti vóden, ne želi prevzemati odgovornosti za svoje odločitve in nima nobenih ambicij.

Številna dejstva so ovrgla resničnost teh predpostavk in nastala je druga teorija, ki temelji na aktivnem vključevanju obsojencev v organizacijo notranjega življenja in dela v zaporu. Izhaja iz naslednjih predpostavk:

1. Telesni in duševni napor, ki jih zahteva delo, so naravni, tako kot razvedrilo in počitek.

2. Zunanje nadzorstvo in zastraševanje nista edini sredstva, ki pripeljeta človeka k izvrševanju nalog. Če je človeku resnično do dela, bo delal tudi brez tega.

3. Zanimanje za delo narašča vzporedno s predstavami, ki jih človeku prinaša realizacija dela.

4. Če človeka postavimo v ustrezne okoliščine, ne le sprejema odgovornost, temveč jo še išče.

5. Večina ljudi ima sposobnost odkrivanja, ima lastno ustvarjalnost ter potencialne kapacitete, ki jih lahko izkoristimo za reševanje nastalih problemov pri organizaciji življenja in dela v zaporu.

6. V današnji, industrijsko usmerjeni dobi porabe človekovega časa le redko popolnoma izkoristimo človekove intelektualne možnosti celo v normalnem življenju na prostosti, kaj šele v zaporih.

Po principu prve teorije se vodi kazenski zavod z nadzorstvom in uporabo sile. Po drugi teoriji pa se uporablja princip integracije: obsojencem je dana možnost, da z osebnim prizadevanjem prispeva k uresničitvi postavljenih ciljev. Bistvo je v tem, da se vódenje in nadzor nad obsojenci izvajata *le kot funkciji zasledovanega cilja*, ki ga želimo doseči s kaznovanjem prestopnika in izvrševanjem izrečene kazni odvzema prostosti. Gre za organizacijo človeških naporov, tako osebja kot obsojencev, za doseganje skupnega cilja. V svetu je danes vedno več držav, kjer kazenske uprave skušajo vpeljati in delovati po principih druge teorije.¹⁷ Pri tem pa je največja prepreka še vedno prenizka izobrazba in strokovna

nost, da z nadaljnjim življenjem dokaže, da je pošten. Tako bi ga obvarovali dosmrtno stigme, ki jo zapušča sojenje, kaznovanje in prestajanje kazni. Storičice naj bi od kaznivih dejanj odvrnala zanesljivost prijetja in neizbežnost kaznovanja, ne pa spomin na neugodne posledice, ki jih je doživel ob prvem kaznivem dejanju. Kazenski sistem ne more biti odgovoren za tiste, ki prvič storijo kaznivo dejanje, odgovoren pa je za tiste, ki ponavljajo kazniva dejanja.

¹⁶ Glej o tem zlasti Van Wingh: »Organisation d'un établissement pénitentiaire à tous les niveaux», Bulletin de l'Administration Pénitentiaire, Bruxelles 30/1976/6, str. 325—342.

¹⁷ O zahodnonemškem poskusu, da iz zapora napravijo terapevtsko skupnost, glej Aebersold, P.: »Le projet alternatif allemand d'une loi sur l'exécution des peines«, Revue internationale

usposobljenost osebja v kazenskih zavodih. Druga prepreka je počasno spreminjanje miselnosti osebja in seveda tudi javnosti, tako glede potencialne družbene nevarnosti zapornikov in potrebe njihovega strogega zapiranja kot glede možnosti za njihovo poboljšanje. Vsaj v zahodnoevropskih državah je danes opazna smer razvoja, da se vedno bolj izogibajo organizacije življenja in dela v zaporih v pogojih največje varnosti, če ta ni neizbežno potrebna za nevarne in nedisciplinirane obsojence. Vedno bolj si utirajo pot polodprti ali odprti zavodi, ki omogočajo aktivno vključevanje obsojenca v organizacijo življenja in dela znotraj zavoda in dajejo večjo možnost za razvijanje človekove odgovornosti in njegovo udeležbo pri lastni resocializaciji.

Sklep

Novi slovenski zapor v Novi Gorici naj bi bil torej drugačen od ostalih zaporov. To velja tako za zunanjo in notranjo arhitekturo, še bolj pa za sistem življenja in dela znotraj samega zavoda. Doseči je treba najboljšo rešitev tako za prevzgojo kot za varovanje obsojencev. Sedanjih kazenskih zavodov povečini nismo imeli prilike načrtovati (razen gradnje kazenskega poboljševalnega doma v Dobu pri Mirni, ki je bil zgrajen v letih 1957—63), zato pa tudi so takšni, kot so. Danes zlasti zapori dajejo slabe rezultate v prevzgoji (najmanj 60 odstotkov povratništva). Pri tem res ne gre vse »odgovornosti« za tako stanje zavračati le na arhitekturo zaporov, čeprav po drugi strani tudi ni mogoče zanikati dejstva, da lahko tudi sama arhitektura vpliva bolj ali manj vzpodbudno ne le na same obsojence, temveč tudi na osebje, ki dela v takih zavodih. V zaprtem zavodu osebje nima potrebe, da bi si prizadevalo prevzgojiti obsojence, saj so dovolj zavarovani s pazniki in fizičnimi preprekami in vsaj občasno se pri posameznikih še pojavlja stoletja stara miselnost, da zapor sam po sebi poboljšuje ljudi. Resnica pa je daleč od tega, zgodovina kaznovanja in zaporov to dovolj očitno izpričuje.

Zgrajeni novi zapor bo verjetno služil svojemu namenu prihodnjih 100 do 150 let. Verjetno bo tudi hitro zastarel, saj bo nov čas prinesel nove poglede in nove potrebe. Verjetno bodo tudi prihodnji rodovi ugotavljali, da v »takšnem zaporu« ni mogoče vzgojno delovati na obsojence, kot danes mi ugotavljamo za stare zapore, ki smo jih nasledili iz prejšnjega stoletja. To pa nas ne odvezuje, da si ne bi prizadevali zgraditi današnjim potrebam in razmeram kar najbolj ustrezen zapor.

Načrtovanje novega slovenskega zapora je ugodna priložnost, da slovenski penološki delavci, praktiki in teoretiki pokažejo, kaj so se naučili

de droit pénal. Pau 46/1975/3—4, stran 269—299. O podobnih načrtih Francije za gradnjo novih kazenskih zavodov z majhno zmogljivostjo od 150—350 mest, z možnostjo združevanja obsojencev v skupine po 20 zaradi obravnavanja, glej Aymard, P.: »Rapport au conseil supérieur de l'Administration Pénitentiaire 1977«, Revue pénitentiaire et de droit pénal, Paris, 102/1978?, stran 201.

na skušnjah preteklosti. Novi zapor naj bi bil tak, da bomo lahko rekli, da smo vsaj poskušali odpraviti doslej ugotovljene pomanjkljivosti v izgradnji in delovanju zaporov. Novi zapor naj bi bil zgrajen z optimalnimi rešitvami,¹⁸ hkrati pa cenejši od dosedanjih. Prihranek pri gradnji, vzdrževanju in zavarovanju (npr. namesto 4 m visokega betonskega zidu okoli zapora naj bi bila le kovinska mreža) pa naj bi šel v korist nameščanja novih strokovnih delavcev, predvsem vzgojiteljev in socialnih delavcev.

STONE STROJIN

Razmišljanja ob ekološkem pravu

Ekološko pravo, kot ga danes pod tem izrazom razumemo, je razmeroma mlada pravna veda. Nastala je predvsem zaradi pravnega varstva pred posledicami nekontrolirane urbanizacije in stranskega škodljivega delovanja industrije. Stopila je v veljavo najprej tam, kjer je že nastala ekološka kriza. Problem prostora, ohranjanje zraka in vode v kolikor toliko tolerantnih mejah onesnaženosti, varstvo pred hrupom in ostalimi kumuliranimi imisijami iz okolja zahteva interdisciplinaren pristop pri načrtovanju varstva in celo izboljševanja človekovega okolja.

Resorska zakonodaja glede gospodarjenja s posameznimi dobrinami splošnega pomena nikakor ne more zagotavljati enotnega varstva človekovega okolja, saj je npr. s pesticidi enormno posejano zasebno zemljišče, ki jih nalivi sperejo v bližnjo vodo, za katero velja strog režim varstva, porušen enovit sistem varstva človekovega okolja. Obstoječe sankcije pogosto ne zadoščajo za uporabo v ekološko vedno bolj zapletenih vplivih iz okolja, posebej če gre za posledice, ki se pokažejo čez določen čas. Ocenjevanje bodoče škode in problem cenilcev take škode se postavlja kot odprt problem, hkrati z ustreznim sistemom varstva človekovega okolja.

Vloga ekološkega prava se razodeva v njegovi funkciji pri izvajanju politike varstva okolja v tem smislu, da sodeluje v preventivnem, represivnem in tudi v didaktičnem pomenu. Še tako izdelano ekološko pravo ostane pravno neučinkovito brez ustrezne družbene organiziranosti na upravnem in samoupravnem interesnem področju in brez smotrnega družbenega planiranja razvoja v določenem okolju. Načrtovanje zasnov eko-

¹⁸ O vsebinskih in tehničnih rešitvah gradnje novega zapora glej Jagodič, V.: »Idejna zasnova za gradnjo sodobnega zapora v Novi Gorici«, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana 29/1978/3, str. 187—197.

loškega prava pomeni zato tudi upoštevanje rastoče urbanizacije in industrializacije.

Ekološko pravo pomeni problem *urejanja družbenih odnosov med tistimi dejavniki, ki imajo po 1. odstavku 104. člena Ustave SR Slovenije pravico in dolžnost zagotavljati si pogoje za ohranitev in razvoj naravnih in z delom pridobljenih vrednot človekovega okolja*. Edvard Kardelj je v pozdravnem nagovoru na ustanovni skupščini Jugoslovanskega sveta za zaščito in izboljševanje okolja, dne 1. II. 1972, dejal: »Problem one snazhevanja in razvrednotenja okolja ni v nekem nepremostljivem spopadu moderne tehnologije ali razvoja proizvodjalnih sil in narave, temveč v tistem spopadu, ki nastaja zaradi zaostajanja človekove zavesti o neizogibnosti sistemskega obvladovanja stihijnega delovanja materialnega razvoja družbe oz. delovanja načina proizvodnje in družbenega načina na naravo.«

V bistvu gre za *ustvarjanje novega kriterija vrednosti razmerij med naravo in družbo* in za *odmero vloge pravnega varstva okolja* v mnogoznačnem pomenu za človeka. Vse to gre pogosto in nemalokrat težko zaradi ozkih egoističnih interesov investorjev, ki jim morajo prej ali slej slediti projektanti navzlic predpisom in normativom, ki že obstajajo.

Ekološki interes je v planiranju okolja za človeka sopotnik političnega interesa, se pravi v korist vseh; postati mora aksiom vseh prizadevanj družbe — tako prava kot sredstva za uresničevanje in varovanje družbenih interesov ter varstva pravic in pravnih koristi vseh in vsakogar. Ekološki interes se mora nujno identificirati z družbenim interesom v mnogoznačnem pomenu, pa naj gre za zdravje ljudi, za ohranitev zdravih življenjskih pogojev, za smotrno izkoriščanje naravnih dobrin, za regionalno prostorsko planiranje — in še bi lahko naštevali. *Ekološki pristop k reševanju kriz v okolju* je identičen z družbenim pristopom pri reševanju problemov v okolju, je *vprašanje načina reševanja družbenih konfliktov v okolju*. Brez dialektičnega načina mišljenja ni pravega ekološkega pristopa do reševanja kriz v okolju. Razume se, da pride lahko do učinkovitega reševanja kriz in problemov le v širšem prostorskem pomenu, da ne more iti zgolj za reševanje v lokalnih okvirih. V nasprotnem primeru gre le »za gašenje«, reševanje najnujnejšega, za kratkovidne rešitve, dokler se problem ne bo pojavil drugje, v novi preobleki in s še hujšimi ekološkimi posledicami za okolje in družbo.

Dialektični pristop pri reševanju ekoloških kriz pomeni prožnost prilagajanja nastalim situacijam in je v tem primeru nesporna prednost pred vsemi doslej znanimi načini reševanja ekoloških kriz. Socialistične države, kjer obstoji družbena lastnina, so pri pravnem urejanju gospodarjenja z okoljem in posameznimi dobrinami splošnega pomena v prednosti pred družbenimi ureditvami, ki varujejo zasebno premoženje, kajti zasebnitvo

¹ Zbornik »Borba za život«, založba Komunist, Beograd 1973, str. 13.

pogojuje nastanek partikularističnih interesov. Taki zasebni interesi, ki so mnogovrstni, pogosto egoistični, pa so navadno tudi v nasprotju s splošnim družbenim interesom.

Vsi avtorji pravnih razprav brez izjeme poudarjajo multidimenzionalnost vprašanj s področja ekologije, ki so hkrati eksistenčnega pomena za človeštvo. Nadaljevanje ekološke krize je deloma možno tudi zaradi parcialnosti zakonodaje, ki okolje ne obravnava kot enovit ekološki sistem. V isti sapi moramo hkrati povedati, da pravo nima monopola pri reševanju ekoloških problemov; niti nima možnosti, da vedno točno definira nastale probleme in na pravni način regulira nastala stanja. Ni še izoblikovana ekološka terminologija, še vedno imamo za isti primer pri poimenovanju v praksi različne izraze — domače in tuje. Mimo tega vlada prepričanje, da ima pravo zgolj represivno vlogo, da reagira tam in takrat, kjer gre za kaznivo dejanje, storjen gospodarski prestop ali prekršek. Pravo v ekološki krizi okolja nikakor ne bi smelo nastopati v vlogi družbenega birača, zgolj kot sredstvo pregona, temveč tudi in predvsem kot regulator celotnega področja življenja in dela človeka v okolju, tako, da bi si človek v smislu določbe 1. odstavka 104. člena Ustave SR Slovenije lahko zagotavljal znosne in človeka vredne pogoje:

— za delo, stanovanje, počitek, kulturo in rekreacijo; kakor tudi:

— da se preprečijo zdravju škodljive posledice, ki nastajajo v proizvodnji, porabi, energetiki in prometu.

Pravu ne smemo odrekati tudi *didaktične vloge v smislu utrjevanja ekološke zavesti* občanov in delovnih ljudi, čeprav pod prisilo. Temeljni pogoj ekološke zakonodaje so jasno opredeljeni cilji zakonodaje. Čeprav je naša zakonodaja izvirna napram zakonodajam držav kapitalistične kot držav socialistične usmeritve, pa vendar ne gre pozitivnim vrednotam tujega prava odrekati vsake vrednosti in pomena aplikacije tudi v našem pravu. V tem je pomen kulture prava kot sestavnega dela naše civilizacije, ki odraža stopnjo zavesti, do kam je človeštvo v svojem razvoju in obvladovanju narave že prišlo. Engels je v svoji znani knjigi *Dialektika narave* opozoril, »da če je bilo treba tisočletja preden so ljudje do neke mere spoznali naravne posledice svojih dejanj na področju proizvodnje, tedaj bo toliko dalj časa in težje napovedati družbene posledice takih dejanj«.

Ekološko pravo ni futurologija, temveč sredstvo za smotrno ravnanje človeka v razmerju družbe do narave (okolja).

Ekološkemu pravu ne smemo naprtiti nespremenljivosti, ne moremo ga pojmovati kot nekaj stalnega in vnaprej — za stalno — predestiniranega. Priznati je treba, da kar danes pomeni rešitev, je lahko že jutri problem; kar je danes zdravilo, je lahko morda jutri strup; da človeško znanje ni nezmotljivo in da spoznanja niso enkratna. V dialektičnem spoznavanju prava se v teku časa z nastalimi problemi menjavajo tudi vzroki in posledice, oblika in vsebina. Družbena zavest o vlogi prava v ekologiji je nujno povezana s spoznanji ostalih družboslovnih in naravo-

slovnih znanosti, zlasti medicine, higijene okolja in nekaterih tehniških ved.

To, pred kar je danes postavljeno človeštvo in z njim vred tudi pravo, ne najde odgovora v tradicionalnih filozofskih sistemih — pa tudi ne v klasičnem pravu. Gre za spoznanja, ki se morajo takorekoč prilagajati stanju okolja in stopnji razvoja družbe ter za dovolj elastične pravne rešitve, uporabne tudi za druga področja človekovega delovanja in snovanja.

Ekologija je v svoji mnogoznačnosti in prisotnosti v številnih znanostih in vedah tudi družboslovna znanost, v pogledu, ko se manifestira kot ekološko pravo. V tej funkciji ni niti arbiter v primerih kolizij med posameznimi interesi različnih področij niti ne sme biti nevtralna (pasivna). V tej vlogi nastopa ekološko pravo kot čuvar splošnih družbenih interesov, varuh okolja in družbe pred ekološko neosveščenim človekom. Ekološko pravo v zadnjem pomenu je izročilo duha, vesti in skrbi za prihodnje generacije ter je bolj kot katera druga pravna panoga usmerjena in vezana na prihodnost (pro futuro). Iz te misije je izhajal premnogi problem zaradi nedefiniranosti ali nepoznavanja posledic jutrišnjega dne (npr. vprašanje odškodnine za bodočo ali pričakovano škodo).

Ekološko pravo naj bi bilo povezujoče pravo tem bolj, ker je ekologija že po svoji naravi interdisciplinarna veda. Težava je v tem, ker je javna uprava, ki uresničuje predpise s tega področja, resorsko urejena. Taki parcialni razdelitvi so prilagojeni tudi pravni predpisi. Značilno je, da se parcialne razdeljenosti (resorske razdelitve) ni otrsela niti vertikalna struktura uprave od federacije do občine. Nekaj več izgledov za drugačno razporeditev vsebinske zakonodaje in s tem povezanih pristojnosti daje določba 10. tč. 281. čl. Ustave SFRJ, ki določa v pristojnost federacije urejanje varstva in izboljševanje človekovega okolja kot celote (!), ki je pomembna za vso državo in mednarodno skupnost. Ustava torej loči le področji urejanja varstva (regulacija stanja) in urejanje izboljševanja človekovega okolja (regulacija dejavnosti), hkrati pa določa nivo urejanja teh problemov za vso državo in mednarodno skupnost v tistem delu, ki je skupnega pomena, obenem pa republikam in pokrajinama ergo prepušča v pristojnosti urejanje problemov temeljnega pomena.

Vloga prava na področju varstva in izboljševanja človekovega okolja je nadalje v *prebujanju ekološke zavesti*. Tu ne gre za nikakršno novo obliko zavesti — saj bi ta zavest morala biti človeku kot naravnemu bitju že prirojena — temveč le za spoštovanje izvajanja zakonov s tega področja (tj. ekološkega prava). Ekološka zavest je pri določenem delu posameznikov, tradicionalno usmerjenih zgolj v varstvo narave, uperjena zoper vsakršno »umazano«^o industrijo, pretirano industrializacijo in urbanizacijo, skratka v konservacijo stanja. Drugim, pretirano tehnološko nastrojenim je do tega, da bi kljub toleranci škodljivih emisij industrije ustvarili nov svet z visokim nacionalnim dohodkom in pozidavo širokih zemljiških območij, četudi za ceno onesnaženega in degradiranega okolja.

Nedvomno sta obe smeri gledanja na varstvo okolja z vidika »svoje« ekološke zavesti pretirana, ker sta enostranska in zato škodljiva. Opirata pa novo vprašanje, brez katerega v procesu družbenega planiranja ne bi prišli tako kmalu *do ekološkega planiranja*. Pravo ima v tem planiranju gotovo določeno vlogo, s tem, da določa načela in sankcije v primeru neizvrševanja ali pomanjkljivega izpolnjevanja z ustreznim zakonom določenih načel varstva. Pravo ne vrednoti, ali so *ekološka načela* ustrežna ali ne, temveč ocenjuje, ali so se dejavniki ravnali po določenih načelih ali ne. Gotovo je, da vsi tiskani pojmi niso še dovolj pravno definirani in vsebinsko dorečeni, kar gotovo predstavlja težavo odgovornim osebam in prizadetim občanom, kako ustrezno ravnati.

V bistvu gre za ustvarjanje novega kriterija vrednotenja okolja, ki naj bi ga imelo za človeka, proizvodnjo in za kvaliteto življenja sploh. Ustvariti nove kriterije vrednotenja okolja pa pomeni pot, kjer bo treba premagati marsikatero oviro in miselnost, če drugače ne tudi s sankcijami — toda v luči socialističnega prava in humanizma, se pravi ob upoštevanju skupnih družbenih interesov doseči tudi prevzgojo posameznikov.

JOZE VOLFAND

Samozavest navideznega turističnega rekorda

Še vedno niso in nedvomno še dolgo ne bodo pojenjale novinarske, politične, sociološke, ekonomske in drugače poantirane razprave o letošnjem turističnem rekordu, ki ga, pribijmo, v resnici ni. Kako navadno presojava turistične žetve, sezone in mesto turizma o družbenoekonomskih in družbenopolitičnih tokovih v Sloveniji, Jugoslaviji in svetu? Katere razsežnosti bahavo postavljamo v rastje navdušenih besed, kadar se nam intuitivno zazdi, da bo »turistični boom« napolnil luknje v zunanjetrgovinski bilanci? Na kaj preočitno pozabljamo in zakaj z nesramežljivo pozabljenostjo odkrivamo samo necelostne pojave in značilnosti v dosežkih ter spodrseljajih turističnega gospodarstva?

V največji meri se kot najbolj sporen kaže tisti pogled, ki turizem gleda le z očmi spretnega menažerja, samozadovoljnega, ker lahko ponudi razkošnost jadranske obale, dunajski zrezek, hotelsko posteljo in še kak redek programski domislek za povrh. Temu slabemu menažerstvu, kajti učinkovitega, samoupravnega, socialističnega menažerstva nam prav v turizmu manjka tako kot Sahari vode, botruje in ga podpira enostranski,

zgolj ekonomski, »miliarderski« vidik obravnava vsakoletnih turističnih vrenj.

Večina vseh novinarskih zapisov in celo družbenopolitičnih ocen rezultatov turističnega gospodarstva se zaustavlja pri ekonomskih učinkih, pri materialnem položaju in razvojnih krčih te pomembne gospodarske veje. Ne vidimo problemske slojevitosti turističnega fenomena. Preveč v ozadju puščamo tretjo razsežnost turizma, ki ni določena le z majhnimi in velikimi nezgodami dopustnika, turista, ko se odpravlja na oddih, in ne le s prevladujočim, potrošniškim, komercialističnim zaslužkarstvom, oddaljenim od opredeljene kulture socialističnega poslovanja in gospodarjenja v turizmu.

Gre torej za razsežnost, ki nima nekih posebnih miselnih ali aktivističnih korenin. Doma je v nedrju našega humanega in demokratičnega družbenoekonomskega in političnega sistema. Za primer — šele v zadnjem času več razmišljamo o socioloških straneh velikih svetovnih turističnih pohodov, o tem, kako turizem vpliva na preobrazbo družbenega življenja pri nas, na idejnopolitično zavest ljudi, na kulturne in etične vrednote. Zamujamo tudi v pripravah in izvedbi raziskovalnih projektov in nalog, ki bi interdisciplinarno proučevale skorajda v celoti neodkrite, nerazgaljene, strokovno in znanstveno neraziskane družbene, humanistične, idejnopolitične, kulturne, torej multiplikativne učinke neprestanega in vse bolj množičnega srečevanja, zблиževanja in spoznavanja ljudi. Kajti turizem ni promet blaga. Ali če navedemo še eno premalo družbeno iz vrednoteno, v večji meri miselno še nedotaknjeno temo o svetovnem turizmu — njegovo funkcijo v fronti tistih sil v svetu, ki trdno verjamejo v mir, v možnost miroljubnega odpravljanja vseh izvorov protislovij med državami in narodi. Širine rokavov turistične reke neposredno blažijo ali manjšajo možnost oboroženega svetovnega spopada.

Turističnih rekordov ne moremo zoževati le na Jugoslavijo. Turizem razvidno postaja posebnost ali značilnost sodobnega sveta in njegove vse večje družbene, človeške, ekonomske, prometne, kulturne ter informacijske povezanosti. Odpira se novo poglavje v svobodi gibanja in združevanja ljudi. Zato lahko pogumno trdimo, da se Jugoslavija z odpiranjem svojih meja pred leti ni odzvala le ekonomskim potrebam in razvojnim ciljem. Odprte meje in z njimi zelena luč za razvoj turističnega gospodarstva so smiselno sledile notranjemu, demokratičnemu razvoju socialističnih samoupravnih odnosov. Nemalo smo torej prispevali k nezadržnemu in neustavljivemu procesu spoznavanja in zблиževanja, srečevanja in sporazumevanja med ljudmi vseh narodov in narodnosti sveta. Morebitni zastoji v svetovnih turističnih gibanjih bodo lahko jutri le trenutni predah procesa, ki ga nihče ne more zaustaviti.

Prav zaradi tega *jutri* svetovnega turizma se moramo obrniti k strženu, k osnim sklopom problematike turističnega gospodarstva, razumljenega kot sintetični prostor gospodarjenja, poslovanja in družbenopolitičnega, kulturnega vzdušja.

Turizmu škodujejo neubrani, v bistvu enostranski, enoplastni pogledi na ravnino težav in razvojnih ambicij. Ponekod želijo razložiti sedanja razmišljanja o večrasežnostnih vidikih turističnega gospodarstva na dva pola: na ekonomski, economicistični in na humanistični, socialni. Umetno razdeliti prepletano skladnost različnih partnerjev, ki končno strnjeni, združeni, povezani slikajo turistično podobo neke dežele, bi bilo nesmotno in kratkoročno. V domišljanju novega družbenogospodarskega pristopa in odnosa do vloge pomena turizma pri nas in v svetu ne gre za to, koliko bomo uspeli ukrotiti preglasne klice turističnih ekonomistov ali humanistov.

Naše vedenje o pojavu, imenovanem »turistični boom«, lahko bogati družbenogospodarsko politiko na področju terciarnih dejavnosti nasploh le, če se bomo trdno prepričali, da smo sicer veliko dosegli v razvojnih načrtih v turizmu, toda se obenem tudi zavedali, da ne smemo obstati. Še več. Že zdavnaj je izostren presek turistične politike in turističnega vrveža postavil na pravo mesto vprašanje, kaj dosegamo pri količinskih in kaj pri kakovostnih kazalcih naše ponudbe. Letošnja rekordna žetev, ob ne pretirano utrudljivi setvi, je samo navidezno rekordna. To zatrjujejo vse resne strokovne, gospodarske in politične analize. Jugoslavija je sicer zasedla deseto mesto na mednarodni lestvici turističnega prometa. Toda dva, samo dva izmed sto turistov, v potovalni reki Evrope prideta k nam. Rekordnih dosežkov v seznamu rasti turističnih nočitev in obiskov nismo dosegli le v Jugoslaviji. Višje kazalce rasti so dosegli v več evropskih in neevropskih deželah. S turizmom so lani dobili v Avstriji skoraj 4 milijarde dolarjev, enako v ZR Nemčiji, v Italiji skoraj pet milijard, v Španiji štiri, v Grčiji pa več kot Jugoslavija — nekaj manj kot milijardo — čeprav so sprejeli manjše število turistov. Dejanskega rekorda leta 1973 pri nas letos sploh nismo presegli.

Realnejše, objektivnejše, poglobljeno presojanje nekaterih številkkmalu odkrije, da resnično stojimo na prelomnici; da se moramo vprašati, v čem smo in v čem nismo rekorderji. Koliko lahko turizem odigra eno izmed nosilnih, a ne odločilnih vlog v dolgoročnem družbenogospodarskem razvoju Slovenije, se ne ponuja kot dilema. Perspektive, kakor jih napoveduje razvoj turističnega gospodarstva, izsiljujejo takojšnji družbeni odgovor na vprašanje, kako moramo vendarle drugače razmišljati o turistu in turizmu v socialistični samoupravni družbi. Nekateri vztrajno navijajo za nekakšen naš model turizma. Toda le v nečem se lahko slovenski in jugoslovanski turizem razločuje od kateregakoli drugega turizma; ne samo v dobrosrčni gostoljubnosti, v izostreni poslovni vesti, v kulturi in širokosti ponudbe, obnašanja, ravnanja, ampak navsezadnje celo bontona. Tudi ne le v izluščenih, zavestno naglašanih posebnostih naših navad, kulturnega izročila, življenja, prehrane, družbenega in družabnega vzdušja, v katerem bi turist našel več kot osnovne dobrine za prijeten dopust. Kadarkoli z gorečo samozavestjo opominjamo na posebnost, na izvirnost, na naš model turizma, se približujemo nasršenemu

ugotavljanju, v koliko je turizem dober ambasador, kultiviran in osveščen delegat v izžarevanju in predstavljanju jugoslovanske samoupravne in socialistične stvarnosti. Kako se javlja in pojavlja kot naš najnazornejši razkazovalec vrednot, kakor jih ustvarjamo, živimo in premoremo? Kako nastopa v mednarodnih in medčloveških odnosih?

To posebljenje turizma marsikomu ne gre v račun. A vendar s prisebnostjo in razsodnostjo razčlenjevalcev turističnih uspehov dodajmo, da niso le višji standard, želja za dopustom, oddihom in rekreacijo, svoboda, gibanja in odprtost meja, kulturna povezanost ljudi, spoznavanje novega, pobeg v drugačen svet in še kaj prispevali k poplavam turistov in nepreglednim avtomobilskim kolonom. Enako, kljub razveseljivim dosežkom, ni turizem »kriv« za množični pohod na morske sipine. Jugoslavija se svetu odpira in v njem nesopotniško aktivno sodeluje kot dežela z notranjepolitično trdnostjo, ugledom, z dokajšnjim zagotovitom varnosti in miru, z družbenimi, neizkoriščevalskimi odnosi obdobja nove zgodovine za človeštvo, kot je dejal Marx, in z gospodarskim sistemom planskih in tržnih značilnosti. Turizem sooblikuje z vsem svojim srcem in obrazom vsak trenutek zavest, mnenje, stališče in odnos domačega ali tujega turista do dežele, ki jo je prišel pogledat povsem naključno ali pa védoma, hote, zavestno, načrtno. Ker vemo, da dve tretjini gostov prihaja k nam mimo agencijskih storitev, pridružimo odgovor, kako je turizem usposobljen in pripravljen za svojo delegatsko, diplomatsko vlogo.

Poglejmo zloglasni primer prebukiranja. Nekateri so opravičevali tovrstno poslovno nemoralo s podobnim ravnanjem Špancev in drugih dežel. Češ, tam se pa nihče na razburja zaradi premestitev ali odpovedi rezervacij. Ni odveč, če se ob tem glasno samokritično pobaramo, ali lahko moralne nenorme, nevrednote, nevrline, nemoralni kodeks našega turizma preprosto opravičimo s podobno nesnago poslovnega obnašanja drugje. Novinarji so celo zapisali načelo, ki ga turizem v kratki dvo-mesečni sezoni najdosledneje spoštuje in uveljavlja: pograbi, upleni, kar moreš; spet drugi trdijo, da brez morja pri nas ne bi imeli turizma itn.

Izhodiščna misel dograjevanja družbenopolitičnega vzdušja, v katerem bomo oblikovali in opredeljevali vlogo, zlasti pa nadaljnji razvoj turizma, se potemtakem oddaljuje le od enega merila, le od dolarske milijarde in pisanih indeksov. Pač pa jo bolj ožarjajo nekatere druge, središčne točke prelomničnih razmer, v katerih se je znašel turizem in v katerih ne more samozadovoljno ali celo samozavestno vedriti.

Brez občutka za rangiranje lahko povzdignemo nad prevladujočo raven miselnosti v turizmu ali ob njem naslednje zahteve: opredeliti sintetično naravo turizma z mnogoterimi učinki kot enega izmed vse bolj prisotnih, dinamičnih nosilcev družbenogospodarskega razvoja Slovenije; spodbujati bolj izostren družbeni občutek do turizma in se drugače družbeno organizirati; sprejeti »modri« razvojni načrt te gospodarske dejavnosti; kvaliteto celovite turistične ponudbe, ki se ne začne in konča

pri hotelu, pa še posebej presojamo skozi blesk odseva naših družbenih odnosov, vrednot in norm v turizmu.

Zavedanje višje vrste o družbeni pripravljenosti in (ne)pripravljenosti turizma na prihodnje vsakoletne selitve narodov, o sklenjeni verigi sedaj nepovezanih partnerjev v turizmu (partnerjev trgovine, hotelov, agencij, agrokompleksa, infrastrukture, storitvenih dejavnosti, kulture in zabave itn.), torej o tem, da ne nastajajo »reprodukcijski« sistemi, postavljeni na načela zakona o združenem delu, in da se moramo za turizem bolj družbeno organizirati v krajevnih skupnostih, občini, republiki in zvezi, bo privedlo do uspešnejših posegov v razreševanju kadrovske problematike in v postavljanju primernejšega izobraževanja za delo v turizmu.

Značilen razkorak med panoramo nalog, ki jih izpostavlja priprava na turistično sezono, kaže nepovezan nastop dohodkovno in družbeno zainteresiranih partnerjev v zaokroženi, vsebinsko bogati ponudbi, s katero trajno vabimo domače in tuje turiste na oddih, na dopust. Kratkoročne cilje »baš me briga« odnosa do turista, ker bo prihodnjič pač dopotoval drugi, bo moralo zamenjati spoznanje o vrednosti vsakega obiska in srečanja, slehernega vtisa, s katerim se bo turist vračal domov. Trajno navezati turista na Jugoslavijo, ga nevidno prikleniti na naravne lepote in druge kakovosti celostne *družbenogospodarske ponudbe* v neservilnem, temveč v ustvarjalnem, samoupravnem, demokratičnem, ponosnem vzdušju — se zarisuje kot prednostni cilj po letošnjem turističnem uspehu. Te vrste sklepi ne smejo izostati v končni bilanci.

V Sloveniji smo upravičeno zaskrbljeni, ker nas je letošnji turistični naval pravzaprav le oplazil. Resda ga čutimo. Indeksi se vzpenjajo v primerjavi z rezultati prvih dveh let srednjeročnega družbenega načrta. A neizpodbitno drži ugotavljanje o stagnaciji, o zaostajanju slovenskega turizma v primeri z gibanji v Jugoslaviji.

Že statistične skice, številke in primerjave s primerno jasnostjo ponazarjajo hude odmike od planskih predvidevanj. V Sloveniji kaže turistični promet do julija le rahlo povečanje. Letošnji julij je v Sloveniji izkazoval le 2 % večje število gostov v primeri z lanskim junijem (tujih gostov za 11 % več, domačih za 6 % manj kot lani). Primerjava za obdobje januar—julij 1977/78 je le malo ugodnejša — porast za 7 %. Nočitve so bile večje za 9 %. Toda — gledano strukturno, je delež tujcev, ki so obiskali Jugoslavijo, v Sloveniji letos celo manjši kot lani. Tako Slovenija pomeni čedalje manj v strukturi tujskega turističnega prometa v Jugoslaviji. Ob tem se zdi skorajda neverjetna druga številka. V času od januarja do junija je preko mejnih prehodov pripotovalo v Slovenijo ali potovalo skozi Slovenijo 18,388.000 potnikov. Kje so se zaustavili? Zakaj Slovenija postaja samo prehodna dežela? Pred osmimi leti smo imeli v Sloveniji 48 % tujih prenočitev in 52 % domačih. Razmerje sedaj znaša 38 : 62. Število prenočitev v Sloveniji v strukturi jugoslovanskega tujskega prometa se enako počasi, a vztrajno niža — od 10,2 % v letu

1970 na 8,1 % lani. Po prvih bilančnih ocenah se položaj v letošnji rekordni letini ni spremenil.

Kaj še lahko navedemo v prid alarmnemu klicu zaradi zaostajanj v turističnem razvoju?

Receptivne zmogljivosti slovenskega turističnega gospodarstva naj bi po planskih predvidevanjih povečali letno za 2400 ležišč. Načrtov ne dosegamo. Kljub dogovorjenemu in usklajenemu sistemu kreditiranja bomo zaradi nepovezanosti znotraj turističnega gospodarstva, neenotnih razvojnih konceptov in drugih vzrokov v tem letu dobili le okrog 900 novih ležišč, namesto načrtanih 2400. Celotni devizni priliv smo v prvih dveh letih srednjeročnega plana dosegli le s 6 %. Približna predstava o gospodarski moči turizma in o njegovem vplivu na slovensko plačilno bilanco bo jasnejša, če navedemo podatek, da je turizem v skupnem neblagovnem prometu udeležen z 48,4 %. Pokriva 24 % zunanjetrgovinskega primanjkljaja v blagovni menjavi. Znano je, da v tem podatku niso zajeti vsi, pogostoma težko razpoznavni učinki turistove porabe.

Upravičena je zahteva turističnega gospodarstva, naj z devizami razpolaga tisti, ki jih ustvarja. Takšno vodilo bo pomagalo razbliniti dvome, kdo je soodgovoren za hitrejšo presnovo odnosov v tistih vejah združenega dela, katere naj bi s silnejšo močjo poganjale kolesa turističnega gospodarstva.

Odgovor, zakaj slovenski turizem stagnira, zamuja, zakaj je že dolgo tega uplahnil njegov razvojni ritem, se brati z vprašanjem, kakšno strategijo smo si sploh umislili na področju turističnega gospodarstva. Kakšno družbenogospodarsko, plansko, razvojno vzdušje ustvarjamo v odnosu do potencialov, ki jih skriva velik kos združenega dela, odgovornega za stanje v turizmu. V samoupravni (ne)organiziranosti turističnega gospodarstva koreninijo temeljni vzroki za planske zamike. Vprašljiva ni le poslovna razdrobljenost gostinstva in turizma, temveč kompletno zamujanje pri izkoriščanju možnosti za združevanje dela in sredstev — od gostinstva, turizma, trgovine, agrokompleksa, potniškega prometa do, za primer, samoupravnih interesnih skupnosti za kulturo in telesno kulturo. V turističnih objektih bi lahko dobili kulturne in družbene centre, ki bi naravnost zahtevali spremembe v načrtovanju privlačne ponudbe, v njeni interesni razvejanosti, ubrani na različnost gostovih potreb in zanimanj.

Selektivne ponudbe praviloma ne poznamo. Komplet najenostavnejših storitev in možnosti ponudimo gostu kot kakšno kosilo, ker pač druge izbire nima. V preobleki ponudbe, ki naj bi bila bolj uglasena na različnost socialne in poklicne strukture gostov, se velja posebej pomuditi ob povezovanju kulture in turizma. Navadno se vprašamo, kolikokrat v turistični predsezoni, v pripravljalnem obdobju torej, sedejo za isto mizo turistični delavci, delavci v gostinstvu, trgovini, v prometu, potniških agencijah, komunalni, obrti, družbenih dejavnostih in drugi. S poudarjenim glasom zahtevajo kritično razgrnitev podatkov, kako se delovno, programsko, organizacijsko povezujeta kultura in turizem. Ne le zaradi zna-

nih, spoznanih gostovih želja po zabavi in rekreaciji. V vsebino kulturnega dela ponudbe sodi mnogo več kot samo zabavnoglasbene prireditve. Sem sodi tudi uvajanje in usmerjanje tujega gosta v družbenoekonomski in politični sistem, v revolucionarno zgodovino, v kraje, atraktivne zaradi kulturnih spomenikov in obeležij.

V slovenskih turističnih središčih popotnik ne najde popularnih izdaj Prešerna in Cankarja v tujem jeziku, del slovenskih impresionistov, pa sodobne likovne ustvarjalnosti. Ne dobi naše ustave in zakona o združenem delu v nemščini, angleščini in francoščini, kakor dobi, na primer, v branje biblijo v vsaki hotelski sobi v Ameriki in drugod. Likovnih razstav in glasbenih prireditev v hotelskih kompleksih ali turističnih središčih še ni dovolj. Kulturnih informacij manjka. Turistične in »kulturne« smerokaze v mestih šele postavljamo. Preredko si turizem in kultura podata roke pri izvedbi manjših ali večjih prireditev. Kulturne skupnosti oziroma njeni zbori izvajalcev ne sodelujejo v vsebinskih pripravah na poletno turistično sezono — zato prav v največjem navalu turistov kulturne ustanove dopustujejo, poletne kulturne prireditve pa šele oživljamo. Sestava kulturnih interesov domačih in tujih gostov je organizatorjem turistovega razvedrila in dopustniškega razživljanja neznan. V obmorskih krajih ponujamo izlete v Italijo. Turistični prospekti še ne izžarevajo vsega, kar naj motivira turista za obisk ali aktivno preživljanje prostega časa. Kulturno bogastvo, zgodovina in sodobnost umetniške, duhovne, kulturne ustvarjalnosti sta neprecenljiv in neizčrpen motivni potencial za turistično propagando. Če soglašamo, da turizem že nastopa v vlogi nove razsežnosti svetovnih gospodarskih gibanj, potem v organiziranju marketinga in še posebej propagande ne bi smeli več zamujati in capljati za svetom. Kompletirana ponudba naj z vsem, kar zmora kulturna tvornost, ponudi naše življenje: način, navade, hotenja in snovanja dela, življenja, kakor ga oblikujemo in živimo v samoupravni družbi.

Za prihodnji dinamični razvoj slovenskega turističnega gospodarstva bo poleg prepotrebnih inovacij v gostinski ponudbi nujen zasuk v izkoriščanju možnosti, ki jih nosi v sebi kultura. Neredki brezodmevno ugotavljajo, da nismo dovolj storili za prevrednotenje slovenskega prostora glede na velike vrednosti spomeniškega fonda — od prazgodovinskih spomenikov, antične dobe, srednjeveških spomenikov, folklorne arhitekture do spomenikov NOB. Turizem, za končno misel o njegovem prežemanju s kulturo, tudi ne bo smel več mendrati po slovenskem besednem zakladu. Slovenščina v turistični rabi kakor uboga pastorka doživlja neverjetno omalovažujoč in podcenjujoč odnos. Spreminja se v brezosebno orodje tistih, ki se v ihti za dohodkom pogosto znajdejo v položaju neponosnega razprodajalca naših temeljnih nacionalnih vrednot.

Ugotovljeni motivi za obisk običajno opozorijo, da so naravne lepote odločilne za gostov prihod v našo deželo. Toda že na drugo mesto se uvršča kot motiv spoznavanje narodovega življenja, njegovih običajev, družbene ureditve, kulturnih in zgodovinskih znamenitosti. Cene in kuli-

narične specialitete imajo torej relativno vrednost na motivski lestvici, kakor so jo zapisali anketirani turisti. Strategija, koncepcija slovenskega turizma bo morala upoštevati zakonitosti trga, ekonomije, »industrijske« rasti — a v mnogo večji meri kot doslej notranje draži in dragocenosti, ki jih zmoremo dati, ponuditi. Ponudba naj bo kompletna in komplemen- tarina v odnosu na sosednje, turistično konkurenčne dežele.

Za celjenje ran slovenskega turizma so se kazale novoustanovljene turistične poslovne skupnosti več kot le trenutni vzvod spodbujanja raz- voja in rasti. Smiselno so jih zahtevale spremembe v družbenoekonomskih odnosih. Dala jih je logika ekonomskega razvoja. Pobudila jih je težnja po neizbežnem združevanju dela in sredstev, po povezovanju vseh členkov turističnega gospodarstva. Na obzorje jih je postavila perspektiva razvoja turizma. Izsiliti bi jih moralo racionalnejše gospodarjenje in učinkovito samoupravno poslovanje. Zdi se, kot da edino delavci v gostinstvu in turizmu ne verjamejo povsem v velike možnosti dogovarjanja, iskanja in usklajevanja turističnega razvoja v poslovnih skupnostih. Kako sicer ra- zumeti in razlagati, da je bila pred dvema letoma ustanovljena le poslovna skupnost turističnega gospodarstva v Pomurju, pa na obalno-kraškem območju; povezala so se slovenska naravna zdravilišča in nastala je tu- ristična poslovna skupnost v Celju. Z naštevanjem smo pri kraju, čeprav ponekod pripravljajo ustanovitev novih skupnosti. Bistvena je poslovna praksa in učinkovitost takšne samoupravne organiziranosti. Sedanje ocene o delu turističnih poslovnih skupnosti se izogibajo prekritičnega pristopa. Vendar v občinah in na območjih turistična problematika in vrednotenji poslovnega povezovanja ne pride pogosto na dnevne rede SZDL, skupščin in izvršnih svetov.

Turistične poslovne skupnosti na določen način odražajo, kako samo- upravno in poslovno diha naš turizem.

Posebno poglavje v raziskovanju slovenskega turističnega zamujanja predstavlja kadrovska problematika in, razumljivo, sistem vzgoje in izo- braževanja za delo v gostinstvu in turizmu. Turizem je še vedno privesek ekonomskega izobraževanja. V turizmu je zaposlenih le 0,9 % kadrov z višjo in visoko šolo. Odgovorneje moramo postaviti temelje drugačnega, samostojno organiziranega izobraževanja za turizem glede na izjemne razvojne možnosti in perspektive te dejavnosti. Ali bomo ali ne bomo optimalno izkoristili turističnih, kulturnih, družbenih, političnih, naravnih in drugih prednosti v pojutrišnjih veletokih turistov z vsega sveta — to je vprašanje, ki je povezano s kadrovsko sestavo zaposlenih, s kadri v gostinstvu in turizmu. Delavec v tej panogi ni dovolj stimuliran za svoje delo. Sezonski značaj dela odstira kup problemov organizacijam združe- nega dela in delavcem. Zato je v trenutnih razmerah lahko nadvse uspeš- na široka družbena stimulacija, ustvarjanje vzdušja, ki bi delavcem zago- tavljal, da bo z njihovo samoupravno, politično, strokovno in poslovno zavzetostjo družbena skupnost hitreje odpravljala gordijske vozle v tu- rističnem gospodarstvu.

V tej smeri ni malo pomembna misel, naj bi v občinah ustanavljali družbene svete za turizem; tam pač, kjer za to obstojijo interesi, možnosti, perspektive. V družbenopolitičnih organizacijah in samoupravnih interesnih skupnostih, še posebej v organizacijah združenega dela, ki so dohodkovno hote ali nehote povezane, pa bi morali razvojno, kadrovsko, investicijsko, samoupravno in gospodarsko problematiko turizma večkrat postaviti v sredo širšega zanimanja skupnosti.

Kljub vsemu, kar še ni ali kar v turizmu razgaljamo kot napake in spodrsiljaje, lahko v posezonskem treznem razmišljanju o dolgoročni slovenski strategiji na področju turističnega gospodarstva kimamo trditvi o samozavesti, četudi le navideznega rekorda. Številke nesporno povedo, kaj smo dosegli. No, povedo še več — kje smo slabši, skromnejši, pod planom. A številke niso vse. Saj ne moremo postaviti milijarde dolarjev, masovnega, babilonskega, industrijskega turizma kot edinega merila uspešnosti družbenogospodarske politike v tej veji združenega dela. Zato se vračamo k tezi, da je turizem več kot le industrija in ekonomija, več kot le promet blaga in več kot le humana, rekreativna, kulturna dejavnost. Če so doslej odpovedale nekatere komponente turističnega gospodarstva, je to opozorilo več, kako moramo drugače razumeti prepletенost in povezanost vseh partnerjev v predstavljanju našega življenja in dela. Kakor najbrž nihče ne bo pristajal, da še naprej *uvažamo* specifiko *našega* turizma, tako moramo bolj in bolj presegati njegovo ločenost, razdrobljenost in lokalno zaprtost v primerjavi z živahnimi gibanji v združenem delu.

Ukrepi za pospešen razvoj slovenskega turizma bodo različni. Krepi se družbena osveščenost o neizkoriščeni, a plodni turistični zemlji. Večji del nalog za burnejši razvojni utrip bodo prevzeli delavci v turističnem gospodarstvu sami. Marsikaj pa se kot neodložljiva naloga kaže v boljšem družbenem, gospodarskem, samoupravnem organiziranju za predihanje sedanjega stanja. Slovenija ima svoje posebnosti. V turističnih naporih vidi zahteve domačega in tujega gosta, možnosti kmečkega, planinskega, obmorskega, zdraviliškega in drugega turizma. Samozavest naj se preroči v zavest kaj zmoremo in kje smo bili po letu 1973 premlačni v spodbujanju turističnega razvoja.

Pri vsem tem se v bilančnih zapisih letošnje turistične sezone kot stalni pripev oglašča misel o spoznanju višje vrste, kaj turizem naj bo, o tretji razsežnosti našega turizma, o razsežnosti, ki smo jo nedopustno preveč puščali na strani našega turističnega valovanja.

MOJCA DRČAR-MURKO

Dvojno vrednotenje individualnega terorizma

(v luči značilnosti povojnega razvoja Zvezne republike Nemčije)

Uvod

Pojav anarhičnega (individualnega) terorizma, ki je, s pretežno levim predznakom, proti koncu 60-tih let in v začetku 70-tih let zajel vrsto visoko razvitih industrijskih držav, je komaj mogoče razumeti zunaj resničnosti v mednarodnih odnosih in zunaj analize revolucionarnega vrenja v svetu v razvoju. Rojevale so ga vedno bolj eksplozivne oblike stalnega in zakonitega konflikta med kapitalističnimi družbami na različni stopnji razvitosti (kot ogrodje konflikta Sever—Jug), spodbujalo ga je zoževanje prostora levim silam v kapitalističnih državah, omejevanje vsebine pojma socializem na blok in njegovo podrejanje državnim interesom v svetovnem razmerju moči. Rastoča vprašanja protesta proti državi kot monopolnemu kapitalistu so proti koncu šestdesetih let združila vrsto različnih ravni negotovosti in nezadovoljstva, ki so se izoblikovale kot generacijska družbena kriza, svoje bistvo pa so imele v strukturni krizi kapitalizma kot svetovnega pojava.

V posameznih visoko razvitih kapitalističnih državah so ta vprašanja v večji ali manjši meri pripeljala do uvedbe individualnega nasilja v nastajajočo revolucionarno strategijo tudi glede na to, koliko prostora je bilo na voljo zakoniti levici, ali bolje, ali so družbena razmerja dovoljevala nastanek leve alternative kot kritične analize dane kapitalistične družbe in v kakšni meri se je taka analiza zdela uresničljiva z miroljubnimi revolucionarnimi sredstvi.

Glede na povedano je mogoče reči, da je bilo v Zvezni republiki Nemčiji, v večji meri kot v drugih evropskih visoko razvitih kapitalističnih državah, čutiti praznino v aktualizaciji revolucionarne strategije strank in drugih političnih skupin. Nikjer tudi ni desnica v taki meri izkoristila boja proti »levemu terorizmu« za utrjevanje svojega položaja in za sistematično preurejanje parlamentarne ureditve tako, da se med ocenjevanjem o ustavni »ustreznosti« ali »neustreznosti« avtomatično izključuje možnost neoviranega delovanja politične skupine z revolucionarnim pro-

gramom, ne glede na to, ali je za uresničenje tega predvidena evolutivna pot znotraj meščanske države. V nobeni industrijski državi se bitka med državo in levimi terorističnimi skupinami ni razvila v tak začaran krog brez konca in nikjer ni bil element represije in kaznovanja tako izrazit kot v Zvezni republiki Nemčiji.

Nekaj vzrokov za razcepljenost in nemoč leve

Razbitost in izločenost levih političnih sil v Zvezni republiki Nemčiji sta, če upoštevamo močan, organiziran delavski razred in trda razmerja med kapitalom in delom, paradoksen izid mednarodnih razmer, v katerih se je Zvezna republika izgrajevala kot vzorčna družba povojne kapitalistične strategije, prav tako pa posledica notranjega razvoja, v katerem so se sindikati odpovedali političnim težnjam, vlogo množične stranke delavskega razreda pa je prevzela, zadržala in okrepila socialna demokracija.

Sleherina analiza položaja malo vplivnih levih strank in skupin zunaj socialnodemokratske stranke je torej zvezana z ugotavljanjem vzrokov za pretežno konservativno ozračje na vseh področjih družbenega življenja, vključno z delavstvom in nameščenstvom. Med te vzroke je mogoče prišteti hiter gospodarski vzpon, ki je bil posledica množičnega vlaganja mednarodnega kapitala v industrijske kapacitete in ki glede na zadnje mirnodobno leto Nemčije — 1932 — niso bile uničene. K vzponu je mogoče prišteti tudi visoke stopnje izkoriščanja delovne sile (dobički kapitala deljeni z mezdami), ki so bile višje kot v drugih industrijskih državah¹ in v povojni Zahodni Nemčiji mogoče zaradi pritiska na tržišče delovne sile (vključno z begunci z Vzhoda) in zaradi razcepljenosti na politično organizirani levici. »Nemški gospodarski čudež«, ki je dal gmotno podlago za konservativno meščansko družbo in monopolnemu kapitalu naklonjeno državno organizacijo, je bil torej že posledica svojevrstnih razmer po razdelitvi okupirane Nemčije v dve neodvisni državi z nasprotnim družbenoekonomskim predznakom. Hkrati je bil vzrok za nadaljnjo polarizacijo levih političnih sil v razmerah naraščajoče življenjske ravni, spreminjanja narave delavskega razreda v industrijski družbi in nenehna propagandnega soočanja z občutljivimi vprašanji »nacionalne enotnosti«, »ponovne združitve« in »zaustavljanja Sovjetske zveze«.

Mednarodne razmere so med drugim prispevale k temu, da se je komunistična partija (DKP) v celoti solidarizirala z Nemško demokratično republiko in s taborom partij iz vzhodnih evropskih držav, opustila analizo lastnih družbenih razmer in tako prepustila celotni levi teren socialni demokraciji. Nemoč Nemške komunistične partije, odločilno poseči v postopek spreminjanja družbe, je v veliki meri sicer posledica bojevitega

¹ Kot piše Almar Altfater je bila stopnja eksploatacije v petdesetih letih enaka tisti iz obdobja fašističnega režima in daleč nad stopnjo v času weimarske republike (leta 1925 — 8,4, 1938 — 43,4, 1955 — 46,6). Günter Minnerup: »Zapadna Nemačka od rata do danes«, v: Marksizam u svetu, Beograd, br. april—maj 1977, str. 267, 268.

protikomunističnega razporeženja med hladno vojno in prepovedi javnega delovanja v ključnih letih oblikovanja povojne zahodnonemške družbe, toda tudi izid usodnih napak v vodenju strategije in taktike mednarodnega delavskega gibanja. Tedaj, ko je bilo njeno delovanje znova dovoljeno, je bila Zvezna republika Nemčija že ena izmed najmočnejših kapitalističnih držav (več kot 50 odstotkov industrijske proizvodnje v celotnem družbenem proizvodu ji je dajalo prednost tudi v razmerju do drugih evropskih kapitalističnih držav), ki je že lahko posegala v mednarodno ekonomsko in družbeno politiko ter je, prek vse bolj vplivne socialne demokracije, širila zahodnonemške interpretacije socializma tudi zunaj svojih meja. Te razlage so se v ekonomski politični teoriji osredotočale na načelno svobodno tržišče z nekaterimi elementi državnega načrtovanja, zlasti v nalogi ohranjanja »stabilnosti«, »zagotavljanja stalnega naraščanja stopenj rasti« in proti tistim vrstam družbenih sprememb, ki bi omejile moč kapitala v korist dela.

Med ključne omejevalne elemente na področju delovanja marksistične levice šteje tudi organiziranje sindikatov po gospodarskih vejah in ne po politični pripadnosti. To jih je kot celoto sicer ohranilo v vlogi samostojne družbene in politične sile, v bistvu pa povsem povežalo z okvirno usmeritvijo socialne demokracije, jih podredilo njenim volivnim programom in omejilo na postavljanje kvantitativnih zahtev v okviru pogajanj z delodajalci. Sama socialnodemokratska stranka nastopa v tem času v dvojni vlogi: kot »narodna stranka«, ki skrbi za nacionalne koristi Zvezne republike Nemčije kot razvite kapitalistične države in v tej vlogi sklepa kompromise z meščanskimi strankami, in kot »stranka najemnikov dela«, zlasti delavstva, ki jo v pretežni večini voli. Razpetost med ti dve pogosto nasprotujoči si vlogi je v obdobjih zaostrenih družbenih konfliktov (na primer leta 1973, ko sindikati niso bili kos valu spontanih delavskih zahtev po boljših delovnih razmerah in sodelovanju v odločanju) vplivala tudi na razporeditev tokov v socialni demokraciji; tedaj so odločno prevladala desna, tehnokratska stališča o potrebi po izgrajevanju »močne države«, ki naj bi omogočala socialistične reforme v soočenju z monopolnim domačim in mednarodnim kapitalom. Levica je tedaj obvisela na komaj še sprejemljivem ozkem prostoru »interne kritike«, deloma pa je poskusila poiskati nove možnosti zunaj stranke.

V drugi polovici šestdesetih let je, hkrati z mednarodnimi razsežnostmi študentskega gibanja, tudi v Zvezni republiki Nemčiji nastala levica, ki svojega političnega prostora ni več videla znotraj uveljavljenih strank, vendar se je razlikovala glede na izbor strategije in taktike političnega boja in glede na to, kateri del marksistične družbene analize (praviloma zvezan z vzori v mednarodnem komunističnem gibanju) so si privzele za podlago lastnega političnega nastopa. Iz okvira raznoliko oblikovane zunajparlamentarne opozicije in razvijajoče se leve alternative znotraj socialne demokracije je nastala množica političnih skupin, ki so med seboj tekmovala v dnevni politični strategiji.

Skupni imenovalec te levice je kritična analiza zahodnonemške družbe glede na vlogo socialne demokracije v njej in njenega popuščanja meščanskim konservativnim tokovom, oziroma opravičevanja izostanka globljih družbenih reform s »stabilnostjo«, ki gre v veliki meri na račun nepriviligiranih plasti, zlasti delavstva. Drugi skupni imenovalec vseh teh tokov je, da zajema zvečine mlajše generacije in je tako v prepadu med političnimi skupinami videti tudi generacijski konflikt. Ta se ne pojavlja v obliki tudi drugod poznanega razlikovanja med generacijami, temveč ima še poudarek, ki je problem zahodnonemške družbe nasploh; kot ločitvena črta se pojavlja vprašanje nemške preteklosti, njene interpretacije, od skrajne teze o »kolektivni krivdi« do enako absurde misli o »kolektivni nedolžnosti«.

Od tukaj naprej so šle in še gredo posamezne skupine različno pot, čeprav so kljub vzajemnemu razmejevanju stisnjene na skupen ozek prostor skrajnega roba dovoljene politične aktivnosti in v nenehnem boju za preprost obstanek. Njihovo delovanje se posebej pozorno ocenjuje skozi spreminjajoče (toda zaostrojujoče se) kriterije tako imenovane »skladnosti z temeljnim zakonom«, oziroma »sovražnosti ustavi« v propagandistični, publicistični in drugačni javni rabi. Iz tega, kako zahodnonemška družba sistematizira »lojalnost posameznika do ustave« in tega, kako določene politične skupine podreja posebno strogemu nadzorstvu temu namenjenih državnih organov, je mogoče dokaj natančno videti, da je razlikovanje med levimi skupinami, ki odklanjajo individualno nasilje in tistimi, ki ga uporabljajo, izjemno površno. Poročila, ki jih sestavlja Zvezni urad za zaščito ustave,² so sestavljena tako, da vzbujajo vtis, kot da gre pri enih in drugih za državne sovražnike, da so eni zaledje za druge in da gre za fanatike v službi tujih interesov. Posebno razsežnost zahodnonemške pojvone specifikne pomeni v zvezi s tem še en vsebinski vidik omenjane zanimive statistike: vse, kar je mogoče po določenih kriterijih — o tem bo govor še pozneje — oceniti za malo skladno ali za neskladno s temeljnim zakonom, razpade na dva enakopravna dela v okviru »ekstremizma«. »Desni« in »levi« ekstremizem se pojavljata kot izenačeni območji družbenega obrobja, pri čemer je »levo ekstremno« vse, kar vsaj malo sloni na marksistični družbeni analizi.

Prekrivanje bistvenih interesov desnice z možnostmi v »zakonitem« tristranskem trikotniku

Iz prikaza položaja celotne levice zunaj socialne demokracije je že videti del odgovora na vprašanje, zakaj družba, če je želela izkoreniniti terorizem kot neustrezno in škodljivo obliko družbenega protesta, ni raz-

² Bundesamt für Verfassungsschutz je formalno podrejen notranjemu ministrstvu, vendar uživa dokajšnjo samostojnost. Stopnja neodvisnosti se povečuje s tem, da ima svoje urade tudi v vseh zveznih deželah in v Zahodnem Berlinu; v tem primeru na načine njihovega delovanja vpliva tudi vsakokratna barva deželnih vlad.

širila legalnih možnosti za izglajevanje očitnih konfliktov, ampak je narobe, še utrdila meje med dovoljenim in nedovoljenim »svobodnim izražanjem prepričanja«, uvedla vrsto kategorij za vmesne sumljive posameznike (»simpatizerje«)³ in posrednih posegov za »potencialne zaveznike ekstremistov« (oteževanje zaposlovanja za »radikale«, politične gonje proti levim pisateljem in znanstvenikom, policijsko »opazovalno nadzorstvo« nad zasebnim življenjem osumljenih posameznikov).⁴ S tem, da je pojem »terorizem« povsem preselila na levo in »levi terorizem« naredila za najhujšo nevarnost, ki preti ustavni ureditvi Zvezne republike Nemčije (in ostalemu svetu), je ustvarila nekakšen zakoniti kanal za boj proti levim miselnim tokovom in celo tistim, ki niso marksistični. Vanj so se najbolje vključile vodilne politične plasti v tistih zveznih deželah, kjer je na oblasti krščanska demokracija, toda zaostajale niso niti tiste, kjer sestavljajo vlado socialni demokrati in liberalci.

Tak ofenzivni napad na levo, ki ni bil v nobenem razmerju s tem, kar so teroristične skupine v resnici pomenile, je na drugi strani minimiziral nevarnost s teroristične desnice in desnice sploh. Prispeval je k temu, da je postalo nekako samo po sebi razumljivo, da so desni ekstremisti kljub vsemu zagovorniki kapitalistične družbenoekonomske ureditve in da so v prvi vrsti militantni protikomunisti. Njihova »teroristična združevanja« (na primer manifestacije z nedvoumnimi in očitnimi neonacističnimi gesli in emblemi) veljajo za »manj nevarna«,⁵ medtem ko naj bi levičarske protifašistične demonstracije v mnogo večji meri ogrožale red in mir in udeleženci v teh tvegajo, da jih bodo uvrstili v policijske arhive in prisilno »preventivno« fotografirali. Pripadati »teroristični organizaciji« ima različne posledice glede na to, kakšen idejni predznak ima ta organizacija, ko gre za »leve«, grozijo posameznikom zelo visoke zaporne kazni in kazenske postopke proti posameznikom uvajajo pogosto na podlagi

³ »Pravite: Simpatizer je lahko že tisti, ki uporablja izraz 'Skupina Baader-Meinhof' namesto 'banda'. Če bi imeli v tem prav, bi bil krog pomagačev terorizma v resnici velik. Vaša definicija simpatizerstva me na usoden način spominja na petdeseta in šestdeseta leta, ko je krščanska demokracija delila Nemce na 'dobre' in 'slabe' po tem, ali je nekdo govoril o 'vzhodni coni' ali o 'nemški demokratični republiki'.« — Klaus Staack: »Sympathisant ist wer...« v: *Briefe zur Verteidigung der Republik*, Rowohlt, Reinbeck bei Hamburg 1977, str. 142 in 143.

⁴ Ze v letih intenzivnega iskanja Baaderja in Meinhofove... so iznašli metodo »usmerjenega iskanja«. Bistvo tega načina je, da štirje posebno izbrani kriminalisti z vsemi polnomožji in z vsemi podatki o navadah, krogu prijateljev in območju gibanja osumljenih teroristov sledijo enemu samemu med njimi... Poleg tega je v veljavi tako imenovano »iskanje z opazovanjem«, pri katerem zasledujejo večji krog oseb. S tem načinom se beležijo prehodi meje in ugotavljajo vzajemne vezi med ljudmi. — Günther Nollau: »Politische Terrorismus und Innere Sicherheit«, v: Manfred Funk (Hrsg.): *Terrorismus, Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung*, Bonn 1977, str. 321, 322.

⁵ »Desni ekstremizem, katerega najmočnejša sila je še vedno nacionalno-demokratska stranka Nemčije (NDP) — s kakimi 10.500 člani od vseh 20.400 članov desnih ekstremističnih organizacij — ne pomeni nobene nevarnosti za državo in njene demokratične ustanove... Narasle pa so neonacistične aktivnosti. Od leta 1974 so nastajale skupine, ki so neposredno ponavljale program, simboliko in uniformiranost NSDAP (nemške nacionalsocialistične delavske stranke).« — Hans Josef Horschem: »Die Innere Sicherheit des Bundesrepublik Deutschland«, v: Funk: *Terrorismus*, s. 293, 294.

zelo okvirnih sumničenj. Tisk pogosto prehitava sodnike in pečati usode ljudi že v tistem trenutku, ko osumljenca aretirajo; z njimi je ožigosana tudi njihova okolica sorodnikov in prijateljev. Nobene možnosti ni, da bi se tisti pripadniki terorističnih organizacij, ki so ugotovili zmotnost in brezciljnost svojega ravnanja, lahko »vrnili« v zakonitost. Začaranega kroga represije zahodnonemška družba ni bila pripravljena prelomiti.

Skrb za »idealno ravnotežje« v družbi

Instrumentarij načel, na katerega se zagovorniki »svobodne pravne temeljne ureditve« sklicujejo, ko glede na potrebe določajo večjo ali manjšo nevarnost »ekstremistov«, ni posebno obsežen. Prav zaradi njegove sorazmerne preglednosti in preprostosti postane hitro očitno, kako enostransko je zgrajen za družbo, ki, prvič, o sebi sodi, da je vzor demokratičnega pluralizma in drugič, ki se je s temeljnim zakonom leta 1949 izrečno oddelila od fašistične ideologije in nacistične državne organizacije totalitarnega tipa.

Že omenjeno enakovredno obravnavanje celotne levice na področju »levega ekstremizma« (terorizem je v tej sistematiki samo pododdelek)⁶ in neonacističnih in rasističnih skupin kot drugega ekstremnega pola v pluralistični meščanski družbi, ni zgolj moralno vprašljivo. V členu 139 temeljnega zakona⁷ je namreč določeno, da načela ustave ne veljajo tam, kjer so s pravnimi predpisi zaokrožili »osvoboditev nemškega ljudstva od nacionalsocializma in militarizma«, ali z drugimi besedami, da demokratična ustava ni pretrgala veljavnost predpisov o denacifikaciji. Če torej zagovorniki uravnoveženega obravnavanja dveh vidikov ekstremizma trdijo, da »nacionalna demokratična stranka Nemčije« (NPD), ustanovljena leta 1964, ne krši ustavnega določila, ker si je v ustanovnem tekstu nadela »nemško nacionalni, konservativni«, ne pa nacistični plašč, se zdijo njihove trditve pravi primer legalistične telovadbe na temo »fiat justitia, pereat mundi«. Iz orisa aktivnosti te stranke in celo iz ocene, ki jo daje za leto 1977 zvezni urad za zaščito ustave je očitno, na kakšnih pozicijah je stranka in številni njeni pomožni organi. Še toliko manj veljajo (po duhu) ustavnega zakona politične svoboščine težko pregledni množici skupinic, posameznikov in izdajateljskih grup, ki skrbijo za »komercialno« širjenje literature iz nacističnega obdobja, za uniformiranje podmladka in za pridobivanje določenega učiteljskega kadra, ki naj popravi pouk zgodovine (ga »osvobodi laži o šestih milijonih pobitih Židov«,

⁶ Poročilo zveznega urada za zaščito ustave za leto 1977 je 25. julija 1978 razdelilo »ekstremizem« v »levi« in »desni« tako, da je v »levem« sodilo vse od Nemške komunistične partije prek instituta za marksistične študije in raziskovanje in »nove levice« do anarhičnih terorističnih skupin (skupaj 78 tipkanih strani poročila).

⁷ Izraz »temeljni zakon« v pomenu ustave so 23. maja 1949 uporabili zato, da bi tudi tako poudarili njegovo začasnost, ki je natančneje določena v členu 146 (... zakon velja, dokler se ne bo nemški narod svobodno odločil za ustavo). — Grundgesetz, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 1976.

»laži o koncentracijskih taboriščih« in podobnega, kar si je, mimogrede, v hudo pomanjkljivi zgodovinski obdelavi utrolo pot v šole).

Njihovo toleriranje torej že samo na sebi lahko govori o popačenem kriteriju, ki se potem, ko izenači marksistične in neonacistične skupine na ravni »ekstremizma«,⁸ značilno razdeli na večjo ali manjšo nevarnost (neposredno in dolgoročno). Pri tem se državni organi lahko udobno naslonijo na interpretacijo ustave, ki jo je za vsebino »svobodne demokratične ureditve« izdelalo leta 1952 ustavno sodišče po sistemu naštevanja nujnih načel. V tej definiciji (spoštovanje človekovih svoboščin, suverenost ljudstva, delitev oblasti, odgovornost vlade, neodvisnost sodišč, načelo enakih pravic za politične stranke, zakonitost oblasti), ni več nobenega vsebinskega elementa, ki bi novo Nemčijo opozarjal na bistveno razliko med desnico in levico glede na izkušnje iz nacističnega časa. Pozitivizem definicije⁹ seveda ni nastal po naključju; brez vsebinskih elementov je oris svobodne demokratične temeljne ureditve priložnost za administrativno in konkretnim razmeram prilagojeno izločanje celotne levice iz političnega življenja, ker si ta prizadeva spremeniti razmerje med razredi v družbi. Z nalepko »sovražnosti ustavi« je levico mogoče dokaj subjektivno in samovoljno obtožiti, ne da bi se bilo treba komurkoli ukvarjati z vsebino levih zahtev po socialistični demokraciji, ali celo le po večji socialni pravičnosti, kar ne bi nujno spremenilo razmerja med razredi.

V nekompromisnem konceptu boja proti terorizmu (levemu) kot »tehnični nalogi« (povečevanje števila kriminalistov, zbiranje vseh vrst podatkov za mnogo širši krog ljudi, kot bi ga bilo logično zajeti glede na število evidentiranih domnevnih privrženecv terorizma), ni mogoče prezreti tega pomembnega političnega bistva. Skozenj se prepletajo odsevi specifičnega razvoja Zvezne republike Nemčije kot militantne protikomunistične države (in celo »vzorca« za spopad s socializmom) in kot države, ki je izgubila agresivno vojno (v mednarodni nürnberški rzsodbi spoznano za zločin proti miru), ne da bi ji bilo treba opraviti obračun z družbenoekonomskimi nosilci fašizma in ne da bi odpravila vrsto vzrokov, ki so do nacizma pripeljali. Obe značilnosti razvoja sta ji pomagali, da se je ves svoj začetek obstoja kot neodvisne države razmejevala nasproti leVICI, pri čemer je bila izrazito velikodušna do desnice, ki se je brez večjih težav vključila v novo ureditev. Popačena meddržavna raz-

⁸ Pogosto se avtorji zavzemajo za razliko med »radikalizmom« in »ekstremizmom«. Gerhard Maier sodi, da »radikali poskušajo radikalno obravnavati sporna stališča znotraj svobodne demokratične temeljne ureditve, medtem ko je bistvo — leve ali desne ekstremistične politike dati prednost... ekstremnim rešitvam«. — *Extremismus, Radikalismus und freiheitliche demokratische Grundordnung*, v: *Extremisten im öffentlichen Dienst?*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 1977, str. 13.

⁹ Kritično o tem: »Natančna vsebinska izpolnitev izraza 'svobodna demokratična temeljna ureditev' je nujna, če se nočemo izpostaviti nevarnosti, da se svobodna demokratična ureditev izenači s trenutno veljavnimi razmerji in je s tem udoben instrument za politično diskreditiranje sistemskih kritikov.« — Ernst Martin: »Extremistenbeschluss und demokratische Verfassung«, v: *Aus Politik und Zeitgeschichte, Beilage zur Wochenzeitung das Parlament*, b 50/73, 15. dec. 1973, str. 14.

merja med socialističnimi državami, vključenimi v »tabor« pod vodstvom velike sile, so ji na drugi strani dovoljevale, da je naredila še eno enačbo, na katero se tudi zdaj obilno sklicuje; sleherna državna organizacija, ki ni meščanska parlamentarna demokracija, naj bi bila totalitarna in torej »sovražna« duhu temeljnega zakona.

Boj proti terorizmu je postal slabo skrita vsesplošna ofenziva proti zaledju, iz katerega so se postopoma izločale posamezne teroristične skupine, ko so na začetku sedemdesetih let analizirale položaj in sodile, da bo mogoče na tak način vzbuditi revolucionarno razpoloženje med množicami. Kljub temu, da se je vrsta političnih skupin na marksistični podlagi (zlasti še DKP) kritično razmejila do metode individualnega nasilja, so se v obdobju večletnega boja proti levemu terorizmu njegovi oblikovalci (zakonodajni organi in izvajalci) potrudili, da bi se v konceptu boja proti terorizmu izgubila razlika med kritično analizo družbenega položaja in med odločitvijo o uporabi nasilja. Kritika je začela veljati za predhodno stopnjo, iz katere po železni logiki nujno raste terorizem. To je pomenilo poseči v vsa področja družbenega življenja, kjer levičarji lahko izvajajo določen vpliv na okolico in jih nadzorovati kot potencialne teroriste. Domišljiji posameznih uradnikov je bilo nato prepuščeno, kaj bodo nadzorovali; praksa je pokazala, da se je nadzorstvo širilo do tega, kaj ljudje berejo v javnih knjižnicah, s kom se družijo, katere sumljive knjige kupujejo, kakšne sorodnike imajo, kolikokrat prekoračijo mejo, kakšna je njihova politična preteklost in preteklost njihovih prednikov (sodelovanje v odporu nacističnemu režimu je pri tem element za dodatno sumljivost).

Desnica v političnem življenju Zvezne republike Nemčije, ki je močna in samozavestna, je dobila priložnost izločiti neželene profile ljudi, ožigosati neželene miselne tokove kot izdajstvo »pravih« nemških koristi, s tem pa na izrazito subjektivni podlagi določiti smernice celotnega političnega življenja. To je sicer veljalo tudi prej, ko levega anarhičnega terorizma v deželi še ni bilo (socialnodemokratska stranka je vstopila v sistem tedaj, ko je opustila marksizem in se trudi dokazati, da od prejšnje baze ni nič ostalo), toda zdaj desnica daje takt v političnem življenju kljub temu, da je formalno na oblasti socialno-demokratsko-liberalna koalicija.

Boj proti terorizmu kot »tehnično« vprašanje »močne države«

Celotno vprašanje je torej mogoče združiti v naslednje: ali je mogoče reči, da so določene politične sile namerno precenile in dramtizirale pojav levega anarhičnega terorizma, da bi laže razkrinkale sovražnika, ki naj bi bil celotna levica zunaj SPD in ohranile družbeni status quo?

Vrsta pojavov v zadnjih šestih letih govori v prid pritrdilnega odgovora na to vprašanje. Zaostrovanje prakse »izločanja ekstremistov iz javnih služb« bi lahko bilo tak dokaz; medtem ko »anarhistične organiza-

cije«, v poročilu urada za zaščito ustave za leto 1977, štejejo 200 pripadnikov, je preizkušanje »zvestobe ustavi« zajelo v tem letu pol milijona pretežno mladih ljudi. Kot dokaz bi lahko rabile tudi pomožne fikcije, s katerimi pobudniki zaostrovanja protiteroristične zakonodaje pridobivajo javno mnenje: ena izmed njih je, da je (levi) terorizem akutna nevarnost, ki jo je treba izkoreniniti z vsemi sredstvi in četudi na račun ustavno zagotovljenih svoboščin. Druga fikcija velja »simpatizerjem«, kamor po potrebi vključijo tiste, ki teroristom najemajo stanovanja in podobno, toda tudi tiste, ki ne mislijo, tako kot predstavnik skrajne desnice v krščanski demokraciji Dregger, da je »ta ureditev najboljša od vseh mogočih«. Ta fikcija je posebej nevarna zato, ker iz nje izhaja sklep, da je razvoj terorizma mogoče vnaprej »predprogramirati« in vnaprej s skrbnim opazovanjem izločiti ljudi, ki se s svojimi življenjskimi navadami in razmišljanjem lahko spremenijo v anarhične teroriste.

Kombinacija kvantitativnega merila (številni podatki v mnogih zbirnikih informacij) in kvalitativnega (»predprogramirani« ljudje iz marksističnega kroga in ne glede na njihov odnos do terorizma kot metode revolucionarnega boja) je v prikazu javnosti še enkrat zlorabljena v zavetju ugotovitve o akutni nevarnosti: le poredko namreč ob opozarjanju na teoristično nevarnost navajajo drugo stran razmerja, namreč moč države, ki anarhičnim skupinam stoji nasproti. Podatki so raztreseni, toda tisti, ki so na voljo, dokaj značilni: od leta 1969 do 1977 se je število agentov Zveznega kriminalističnega urada (BKA) povečalo od 933 na 2545, uradnikov Urada za zaščito ustave pa s 1096 na 1700. Ustrezno so se povečali tudi deželni uradi za zaščito ustave in tisk prinaša vedno znova primere absurdnega poseganja varuhov ustave v politične svoboščine in v temeljne človekove pravice. Sestavljeni so sezname neželenih organizacij (od žrtev fašističnega nasilja do levih dijaških skupin), narejeni so sezname nevarnih časopisov, ki jih lokalni varuhi ustave poljubno razširjajo tudi na ugledne meščanske časopise liberalnega slovesa. Odpuščajo bibliotekarje, ki naročajo »nevarno« literaturo in zbirajo podatke o čitalcih, ki tako literaturo prebirajo. Boj proti terorizmu je volilno geslo in z njim je mogoče na ofenzivne načine preskušati »privrženost« posameznikov in političnih skupin ustavni ureditvi.

Dvojnost meril v mednarodnih okvirih

Dobljena merila, ki so nedvomno v veliki meri značilnost posebnega razvoja Zvezne republike Nemčije v primerjavi z drugimi visoko razvitimi evropskimi kapitalističnimi državami, je vlada v okviru zunanjepolitične strategije razširila na mednarodno raven in ob različnih priložnostih poskušala doseči, da bi prevladal zahodnonemški pogled na (levi) terorizem kot na »najhujšo bolezen zahodne demokracije« in da bi se države temu ustrezno organizirale v boju proti njegovim mednarodnim razsežnostim.

Toda prav iz zahodnonemških pogledov na pojav »mednarodnega terorizma« je mogoče še dodatno dokazovati domnevo o dvojnem merilu za »desni« in »levi« terorizem. Dejstvo, da so se interesi skrajne desnice lahko v veliki meri prekrili s povojno politično razporeditvijo na »konservativni, liberalni in socialistični« tabor, pri čemer so bili vsi trije namenjeni utrjevanju kapitalistične države, je odsevalo tudi v mednarodnih odnosih. Ostanki fašistične emigracije iz socialističnih evropskih držav so dobili prostor (vključno z moralno in, vsaj v obdobju vlade krščanske demokracije do sredine šestdesetih let, tudi materialno pomočjo) v okviru prestrukturirane zahodnonemške desnice. Njihovo potencialno nevarnost za ustavno ureditev so oblasti presojele glede na kriterije, ki so veljali za domače prikrite teroristične organizacije in še glede na to, kakšno vlogo bi utegnili emigrantski tokovi odigrati v določenem morebitnem prestrukturiranju razmerij moči v Evropi. Formalno je bilo tako stanje prekrito (in je še vedno) s fikcijo o Zvezni republiki Nemčiji kot liberalni deželi, ki sprejema politične preganjance vseh vrst.

Povedano je dokaj lahko dokazati na primeru jugoslovanske fašistične emigracije, ki je v ugodnih razmerah vzgajala nove generacije za boj proti socialistični Jugoslaviji »z vsemi sredstvi«. Dokler niso začeli s težkimi kaznivimi dejanji proti Jugoslaviji in njenim predstavništvom in dokler se niso njihova dejanja ujela s stopnjevanjem domače protiteroristične zakonodaje — ta je morala biti vsaj načelno usmerjena proti terorizmu na sploh in je torej teoretično lahko oplazila tudi desne teroriste — je bil njihov položaj na ozemlju Zvezne republike Nemčije dokaj nemoten. Administrativne prepovedi so zlahka izigrali s tem, da so se združevali v drugačne organizacije, prostora za javno politično aktivnost jim je ostalo dovolj tudi tedaj, če so odsedeli kazen za teroristična dejanja in pazljivo so obveščali zahodnonemško javnost, da se borijo za restavracijo kapitalizma v Jugoslaviji (»za svobodno, demokratično itd. Jugoslavijo«), kar naj bi jim dajalo status političnih bojevnikov.

Omenjena notranja razsežnost idejne vraščenosti protijugoslovanske emigracije v konservativno okolje Zvezne republike Nemčije je zato sestavni del meddržavnih odnosov z Jugoslavijo in še vedno zakonitost v razmerju med državama z različnima družbenoekonomskima ureditvama. Organizacije in posamezniki, ki s terorističnimi metodami poskušajo spremeniti družbenoekonomsko ureditev v kaki izmed socialističnih držav veljajo sicer za neprijeten, a še vedno sprejemljiv pojav, ker sodi le na obrobje svetovnega razrednega konflikta. Morda igra pri tem manjšo vlogo pričakovanje oboroženega konflikta med kapitalističnimi in socialističnimi državami, kot pa to, da je za določene politične sile bolj pomembno vzdrževati homogenost družbe s protikomunističnimi gesli in mobilizirati lastno družbo proti zahtevam po družbenih reformah. Ali še drugače, vzdrževati fikcijo o kapitalistični meščanski državi kot državi celotnega ljudstva.

Pri tem ni mogoče prezreti dejstva, da je socialno-liberalna vlada v zadnjih letih, ko so se izboljšali meddržavni odnosi z Jugoslavijo, vendarle posegla v teroristično protijugoslovansko emigracijo in da je navsezadnje tudi meddržavna pogodba o ekstradiciji iz leta 1972 (ratificirana 1975) izid izboljšanega ozračja med dvema državama. Toda kljub temu in kljub strogim kaznim, ki so jih nemška sodišča že izrekla terorističnim napadalcem na jugoslovanska konzularna in diplomatska predstavništva, je odnos do fašistične emigracije v celoti vendarle pogojen z odnosom za hodnonemške družbe nasproti lastni desnici. To velja tembolj zato, ker se protijugoslovanska emigracija ni nikoli povezovala z neonacističnimi organizacijami (vsaj javno ne) in je videla področje svojega delovanja na konservativni krščansko-demokratski podlagi.

Tak sklep o odnosu do protijugoslovanske emigracije kot razsežnosti notranjih zahodnonemških družbenih razmerij je mogoče dokazovati tudi na primeru zavrnitve ekstradicije osmih teroristov, kar je Jugoslavija zahtevala na podlagi meddržavne pogodbe o izročanju. »Primer Bilandžić« je pri tem tako značilen, da ga je mogoče vzeti kot vzorec za celotno problematiko. Vlada je namreč s tem, da je zavrnila izročitev, naredila politični sklep, ki ga je mogoče braniti s formalnega vidika (v pogodbi je dana možnost, da država, od katere se zahteva izročitev, sama sodi storilcu kaznivih dejanj, posebej še, če so dejanja opravljena na njenem ozemlju), ne vzdrži pa preizkušnje s stališča smiselnosti in smotrnosti meddržavne pogodbe o ekstradiciji. Če je kdaj izročitev smiselna, je namreč tedaj, ko gre za dejanja, ki so izrazit primer ogrožanja varnosti neke suverene države in s tem napada na dobre mednarodne odnose. Poleg tega je mogoče razpravljati o tem, ali so bila dejanja v resnici storjena pretežno na ozemlju Zvezne republike Nemčije in prav tako je mogoče dvomiti o tem, da bomska vlada lahko zagotovi jugoslovanski, da bodo Bilandžiću sodili za tista kazniva dejanja, zaradi katerih je jugoslovanska vlada izročitev zahtevala.¹⁰ Vlada se vedno lahko skriva za neodvisnost sodstva, katerega samostojnost ima samo to pomanjkljivost, da velja celo v Zvezni republiki za pretežno konservativno. Posebej to velja za ustavno sodišče, ki s svojimi interpretacijami postaja nekakšno nadvrhovno zakonodajno telo in riše vodilne politične črte za prakso rednih sodišč. Njegova »objektivnost« je v veliki meri določena s pojmovanjem tega, da naj bi bila meščanska demokracija superiorna oblika človekove svobode in da je torej samo v buržoazni državi mogoče govoriti o objektivnem pravosodju. Neposredna posledica takega premisleka je nato dvom v možnost, da socialistična država lahko izvede »fair« proces proti »političnim nasprotnikom« in obotavljivo sprejemanje dokaznega gradiva o kaznivih

¹⁰ V sklepu drugega kazenskega senata vrhovnega sodišča dežele Severno Porenje-Vestfalija v Kölnu dne 10. avg. 1978, je jugoslovanski zahtevi po ekstradiciji zadovoljeno v treh od štiri točk: za Bilandžićevo sodelovanje in voditeljstvo v teroristični organizaciji Hrvatski narodni otpor, za organizacijo teroristov Grbasa in Marketića, ki sta oborožena z orožjem in eksplozivom odšla v Jugoslavijo in za poskus umora podkonzula Topića v Düsseldorfu.

dejanjih. Položaj militantne protijugoslovanske emigracije, ki zvečine nima zagotovljenega statusa političnega azila v Zvezni republiki Nemčiji, je tako vendarle v velikem svojem delu določen s preverjanjem njegovih »političnih motivov« in tehtanjem, ali niso sredstva (teroristična) še v okviru tistega, kar velja v Zvezni republiki Nemčiji za obliko političnega boja.

Zaostrovanje kaznovalne politike in stopnjevanje protiteroristične zakonodaje v Zvezni republiki Nemčiji na eni strani in tolerantno obravnavanje terorističnih dejanj protijugoslovanske emigracije na drugi sta v končni posledici torej vendarle dve plati istega pojava. Izražata moč desnice, ki je na različnih ravneh uspela (levi) anarhični terorizem razglasiti za največjo nevarnost, da bi na tak način homogenizirala družbo na konservativnih podlagah in ki, na drugi strani, sistematično podcenjuje nevarnost desnega terorizma, da se ji ne bi bilo treba opredeljevati do fašistične preteklosti in da bi ji ostala določena rezerva, če bi se notranja razredna nasprotja zaostрила. Fašistična protijugoslovanska emigracija v Zvezni republiki Nemčiji je tako v skrajni posledici produkt zahodnonemške družbe, čeprav sega področje njenega delovanja na mednarodno raven.

Čeprav se deloma odvija v meddržavnih odnosih in kjer naj Zvezna republika Nemčija dokazuje prijateljstvo in sodelovanje nasproti Jugoslaviji je jedro problema tako navsezadnje mogoče razrešiti v zahodnonemški družbi v, verjetno, daljšem procesu notranjega soočanja med konservativnimi in naprednimi silami.

DANILO TURK

Aktualna vprašanja človekovih pravic

(v razpravah pred OZN*)

I

Obletnice vzpodbujajo k razmišljanju o preteklosti in o sedanjosti. To velja tudi za trideseto obletnico splošne deklaracije človekovih pravic, ki jo je na svojem tretjem zasedanju sprejela generalna skupščina OZN (10. decembra 1948). Čas, ko je bila sprejeta deklaracija, ki predstavlja »skupen ideal, ki naj ga dosežejo vsa ljudstva in vsi narodi«, spada v obdobje nastajanja sistema mednarodnih odnosov po drugi svetovni vojni in njemu ustreznega razvoja mednarodnega prava. Pomembna sestavina in obeležje mednarodnih odnosov in mednarodnega prava v tem času je postala mednarodnopravna zaščita človekovih pravic.

V drugi svetovni vojni (in že pred njo) sta nacizem in fašizem soočila človeštvo z nepojmljivo grobimi kršitvami temeljnih človekovih pravic, človekovega dostojanstva in njegove osebnosti. Zato je bila ponovna zagotovitev človekovih pravic eden važnih ciljev zavezniške koalicije, popolna zmaga nad silami osi pa pogoj za doseg tega cilja. Že prvi osnutek ustanovne listine nove, splošne mednarodne organizacije vsebuje določila o zaščiti človekovih pravic, na ustanovni konferenci v San Franciscu (25. IV.—25. VI. 1945) pa je bila predložena vrsta osnutkov določil ustanovne listine OZN za zaščito človekovih pravic¹. Rezultat teh predlogov so določbe o človekovih pravicah, vsebovane v ustanovni listini OZN. Med njimi je najpomembnejše določilo 3. odstavek 1. člena, ki opredeljuje razvoj in vzpodbujanje spoštovanja človekovih pravic kot enega ciljev OZN. Ustanovna listina je uvrstila človekove pravice med tiste vrednote, ki jih štiti mednarodno pravo, ni pa opredelila njihove vsebine.

* Teze s tem naslovom so bile gradivo za razgovor, ki sta ga v letu tridesetletnice splošne deklaracije človekovih pravic organizirala Društvo za ZN za SRS ter komisija za manjšinska in izseljenska vprašanja ter narodnosti pri RK SZDL. Razgovor je bil 19. junija 1978 v Ljubljani. Zahvaljujem se vsem, ki so podali svoja mnenja in pripombe k omejenim tezam in tako prispevali k vsebini pričujočega članka.

¹ Med njimi velja posebej omeniti celoten osnutek listine človekovih pravic, ki ga je predložila Panama in ki naj bi bil sestavni del ustanovne listine človekovih pravic: Zbirka dokumentov UNCIO, Vol. III, str. 266—271.

To praznino je tri leta kasneje zapolnila splošna deklaracija človekovih pravic.

Splošna deklaracija človekovih pravic vsebuje značilnosti svojega časa. Večina pravic, ki jih proglašajo, so državljanske in politične pravice; ekonomske, socialne in kulturne pravice pa so opredeljene le okvirno. Deklaracija nosi pečat takratnega razmerja sil v OZN in jo zato označujejo pojmovanja o človekovi svobodi in njegovem mestu v družbi, kot jih je razvil zahodni tip demokracije. Ne glede na te »pomanjkljivosti« pa je bilo sprejetje splošne deklaracije človekovih pravic izjemnega pomena. Proglašena so bila načela, ki so postala sestavina vseh demokratičnih pravnih sistemov v svetu in ki jih je mednarodna praksa postavila na mesto splošno veljavnih načel mednarodnega prava. Nastala so pravila mednarodnega prava, ki veljajo erga omnes in ki ščitijo nekatere temeljne človeške vrednote.

Z istim dejanjem pa so bili postavljeni temelji kasnejše mednarodne »zakonodajne dejavnosti« na tem področju. Omenimo le mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah ter mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (sprejela ju je generalna skupščina OZN leta 1966, v veljavo pa sta stopila leta 1976, potem ko ju je ratificiralo 35 držav), in konvencijo o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije (sprejeta je bila leta 1965, v veljavi je od leta 1968).

Poleg pogodb je generalna skupščina OZN sprejela več deklaracij, med njimi deklaracijo o pravicah otroka (1959), deklaracijo o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije (1963), deklaracijo o odpravi diskriminacije žensk in druge. Ta »zakonodajni« proces se nadaljuje; omenimo naj, da je ravnokar v obravnavi pred komisijo za človekove pravice jugoslovanski predlog deklaracije o pravicah pripadnikov narodnih, etničnih, verskih in jezikovnih manjšin.² Vzporedno s preciziranjem vsebine mednarodnopravne zaščite človekovih pravic poteka izgrajevanje sistema implementacije — tj. izpolnjevanja mednarodnopravnih norm o človekovih pravicah. Ves ta razvoj nosi v sebi obeležje svojega izhodišča — splošne deklaracije človekovih pravic.

II

Tridesetletni razvoj mednarodne skupnosti se je odrazil tudi v razvoju pojmovanj na področju človekovih pravic. Dve tretjini današnjih članov OZN ni sodelovalo pri formuliranju splošne deklaracije človekovih pravic, njihovi pogledi in izkušnje pa se izražajo v konceptih, ki jih je prinesel čas. Na najbolj celosten način izraža današnje stanje pojmovanj človekovih pravic resolucija generalne skupščine OZN št. 32/130, sprejeta na XXXII. zasedanju (1977). V preambularnem delu resolucija najprej izraža prepričanje, da mora mednarodno sodelovanje temeljiti na globokem razumevanju različnosti problemov v različnih družbah in na polnem

² Dok. E/CN. 4/L. 1369/Rev. 1.

spoštovanju njihovih ekonomskih, socialnih in kulturnih realnosti. Apartheid, vse oblike rasne diskriminacije, kolonializem, tuja dominacija in okupacija, agresija, grožnje suverenosti in zavračanje pravice narodov do samoodločbe, kakor tudi zavračanje pravice narodov, da uveljavljajo polno suverenost nad svojimi naravnimi bogastvi in viri so v preambuli opredeljene kot situacije, ki sami po sebi so in ki porajajo množične in grobe kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin ljudstev in posameznikov. Poleg tega preambula izraža globoko zaskrbljenost zaradi sedanjega nepravilnega mednarodnega ekonomskega reda, ki predstavlja glavno oviro za uresničitev ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic v deželah v razvoju.

V operativnem delu resolucija poudarja, da so vse človekove pravice in temeljne svoboščine neodtujljive, nedeljive in medsebojno odvisne, in da je polna uresničitev državljanskih in političnih pravic brez zagotovitve uživanja ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic nemogoča. Operativni del resolucije poudarja pomen splošnega družbenega konteksta, v katerem se vprašanja človekovih pravic pojavljajo, in v enaki formulaciji kot v preambuli našteva množične in grobe kršitve človekovih pravic, reševanje teh problemov pa je opredeljeno kot prioriteta naloga OZN. Med poudarki resolucije končno najdemo tudi to, da je uresničitev novega mednarodnega gospodarskega reda bistven element za učinkovito zaščito človekovih pravic, in da zato prav tako spada med prednostne naloge.

Vsi ti koncepti imajo svoje korenine v tridesetletnem razvoju sveta in OZN. Če so bila prvotna razmišljanja o človekovih pravicah — izražajo jih splošna deklaracija človekovih pravic in drugi dokumenti iz tistega časa — še izraz pojmovanj, ki jih je razvil zahodni buržoazni svet, pa se kasneje vse bolj pojavlja teza o potrebi po razumevanju družbenega konteksta vsake družbe in različnosti problemov, ki iz tega izhajajo. Izraz takega pristopa je tudi povezovanje realizacije človekovih pravic s cilji razvoja. Tako je deklaracija, ki jo je sprejela mednarodna konferenca, sklicana ob dvajsetletnici splošne deklaracije človekovih pravic (Teheran, 22. aprila do 13. maja 1968), med drugim ugotovila neuspeh prve dekade razvoja in poudarila potrebo po učinkoviti politiki ekonomskega in socialnega razvoja.³

Prav tako je teheranska deklaracija izrazila zaskrbljenost zaradi politike apartheida, rasne diskriminacije in kolonializma.⁴ Pojavi rasne diskriminacije in apartheida spadajo med najtežje oblike kršitev človekovih pravic in so zato predmet akcije OZN od njene ustanovitve dalje.

Vse tisto, kar se v resoluciji generalne skupščine 32/130 povezuje s pojmom samoodločbe (opredelitev kolonializma, tuje dominacije in okupacije, agresije in zanikanja pravice narodov, da sami razpolagajo z

³ United Nations Action in the Field of Human Rights, UN Publication, Sales No. E. 74. XIV. 2., str. 79.

⁴ Op. cit., str. 79.

naravnimi bogastvi kot množičnih in grobih kršitev človekovih pravic), ima globoke korenine v dejavnosti OZN. Uresničevanje načela samoodločbe, katerega rezultat je bilo nastajanje novih držav, je potrojilo prvotno članstvo OZN. Uspehi boja za dekolonizacijo spadajo med najpomembnejše uspehe svetovne organizacije. To se je izrazilo tudi v dejavnosti OZN.

Generalna skupščina OZN se je že na svojem VI. zasedanju (1952) z resolucijo št. 545 (VI) odločila vključiti člen o pravici do samoodločbe v mednarodna pakta o človekovih pravicah. Tako 1. odstavek 1. člena obeh paktov določa pravico narodov do samoodločbe, na podlagi katere ti svobodno opredeljujejo svoj politični status in svobodno zagotavljajo svoj ekonomski, socialni in kulturni razvoj. Tako je bila pravica do samoodločbe proglašena za človekovo pravico. Spoznanje, da tuja nadvlada in zatiranje pomenita zanikanje človekovih pravic, in da ni mogoče govoriti o pravicah članov družbe, ki je kot celota izpostavljena tuji dominaciji, je tako postalo sestavina mednarodnega prava.

Vidmo torej, da je resolucija 32/130 sintetizirala tiste koncepte, ki so bili v času sprejetja splošne deklaracije človekovih pravic izraženi šibko ali pa še ne, in da je določena pojmovanja razvila do stopnje, ki ustreza današnjim zahtevam sveta: tako je zahteva po učinkoviti politiki razvoja, izražena v teheranski deklaraciji, prerasla v zahtevo po novem mednarodnem gospodarskem redu.

Primerjava splošne deklaracije človekovih pravic in resolucije 32/130 pa pokaže še nekaj. Medtem ko določila prve merijo zlasti na varovanje določenih vrednot, pa druga izraža težnjo po realizaciji vrednot, ki so v veliki meri šele stvar bodočnosti, in katerih realizacija bo ustvarila pogoje za dejansko uživanje človekovih pravic. To opredeljuje akcijo OZN kot programsko akcijo, kot akcijo usmerjeno v bodočnost in ne v ohranjanje obstoječih razmerij. Takšna usmeritev akcije OZN pa nujno vzpodbuja razprave med nosilci različnih pojmovanj človekovih pravic in terja razmišljanja o teoretičnih in pravnih rešitvah zastavljenih nalog, o rešitvah, ki naj omogočijo operacionalizacijo v resoluciji 32/130 vsebovanih zahtev.

III

Razprave o človekovih pravicah so v OZN vedno izražale pojmovanja, zasnovana na različnih ideologijah in družbenopolitičnih ureditvah. Seveda tudi sprejete resolucije 32/130 — sprejeta je bila s konsenzom — teh razlik ne odpravlja in razprave na letošnjem, XXXIV. zasedanju komisije za človekove pravice to potrjujejo. Ko je predsedoval otvoritveni seji letošnjega zasedanja komisije za človekove pravice, je jugoslovanski predstavnik Aleksandar Božović ocenil nov pristop na področju človekovih pravic kot pomemben korak naprej, istočasno pa je opozoril, da še obstajajo nekatere iluzije, ki se jih bo treba v komisiji za človekove

pravice znebiti. Prva teh iluzij je, da je kapitalizem zibelka človekovih pravic, in da je zahodni tip demokracije njihovo idilično gojišče. Druga iluzija je, da socializem avtomatično zagotavlja uživanje človekovih pravic. Tretja iluzija je, da obstaja neki najboljši način življenja za vsakogar, povsod in za vse čase. Ta iluzija je bržčas najnevarnejša, saj vzpodbuja nekatere, da se imajo za model drugim, in jim tako zanikajo pravico izbrati lasten družbeni in politični sistem.⁵

»Iluzije«, na katere je opozoril Božović v navedenem govoru, so posledica dveh prvin. Vsaka družbena ureditev opredeljuje mesto človeka v družbi in v njenem družbenoekonomskem in družbenopolitičnem sistemu. Razlike v ureditvah in konkretnih pogojih različnih družb se neizbežno odražajo v stališčih in pojmovanjih udeležencev razprav o človekovih pravicah pred organi OZN. Po drugi strani pa se noben družbeni pojav v mednarodnih odnosih ne izraža direktno, tj. v svoji konkretni družbeni danosti, ampak doživi ustrezno metamorfozo v obstoječem ustroju mednarodnih odnosov. Zato tudi tematika človekovih pravic v razpravah pred mednarodnimi forumi ni zgolj razprava o določenem družbenem in pravnem vprašanju, ampak je istočasno boj nosilcev različnih in neredko nasprotujočih si interesov v mednarodni skupnosti. Sedanje kampanje v zvezi s človekovimi pravicami to nazorno ponazarjajo. Četudi si morda kdo od nosilcev teh kampanj iskreno prizadeva uveljaviti določen standard zaščite človekovih pravic (morda celo v skladu z zahtevami mednarodnega prava), pa metoda in vsebina kampanje v mednarodnih odnosih sprožata protiakcije, in prvotni problem (tj. problem človekovih pravic) se spremeni v problem mednarodnega miru in varnosti. Ti učinki pa so seveda zelo daleč od deklariranih ciljev akcije. Ta spoznanja izraža tudi resolucija XI. kongresa ZKJ: ZKJ v boju za mir, enakopravno mednarodno sodelovanje in socializem v svetu. Resolucija poudarja, da so človekove pravice sestavni del občega napredka in se zavzema za njihovo zagotovitev in spoštovanje. Istočasno resolucija izraža nasprotovanje ZKJ in SFRJ poskusom, da se človekove pravice zlorabijo kot sredstvo blokvske konfrontacije in vmešavanja v notranje zadeve suverenih držav.⁶

Spričo kompleksnosti problema človekovih pravic kot problema mednarodnih odnosov je razumljivo, da so številna vprašanja — med njimi nekatera temeljna — še vedno odprta in predmet teoretičnih in političnih polemik. Resolucija 32/130 sicer ponuja odgovore, ne daje pa utemeljitev, ki bi bile sprejemljive za vse. Menimo, da so med temi odprtimi vprašanji najpomembnejša naslednja:

1. narava človekovih pravic in njihovih nosilcev: ali gre za izključno individualne pravice (katerih nosilci so ljudje-posamezniki), ali pa gre tudi za kolektivne pravice (ki jih zastopa družba kot celota ali določene družbene skupine);

⁵ Dok. E/CN. 4/SR. 1428, str. 2.

⁶ Gl. tekst resolucije, Mednarodna politika, št. 678—9, 1.—16. julij 1978, str. 17.

2. razmerje med državljanskimi in političnimi pravicami na eni; in ekonomskimi, socialnimi in kulturnimi pravicami na drugi strani, ter pravna narava slednjih;
3. vprašanje vsebine in pravne narave pravice do samoodločbe;
4. problemi implementacije — uresničevanja mednarodno-pravnih norm o človekovih pravicah.

1. Človekove pravice kot individualne in kot kolektivne pravice

Od priprav splošne deklaracije človekovih pravic naprej traja spor med pristaši koncepcije, po kateri so človekove pravice pravice posameznika, in tistimi, ki poskušajo v materijo človekovih pravic vnesti tista vprašanja o družbi, ki presegajo buržoazno koncepcijo občanske družbe in političnega državljana.

Problem, ali so človekove pravice izključno individualne, ali pa so tudi (vsaj nekatere med njimi) kolektivne, vsebuje dvojje razmerij. Po eni strani gre za razmerje med človekom — posameznikom in družbo kot celoto, po drugi strani pa za razmerje med človekom — članom določene družbene skupine in to skupino.

V zvezi s prvim od omenjenih razmerij velja poudariti, da je človek ves čas družbeno bitje — torej tudi takrat, ko uživa neko individualno pravico. »Človek kot družbeno bitje pa je lahko svoboden samo toliko in v tolikšni meri, kolikor so svobodni vsi drugi ljudje, se pravi v tisti meri, v kateri je svobodna družba kot celota. V tem smislu neomejena svoboda ne more obstajati tam, kjer obstaja medsebojna odvisnost ljudi. Sama narava te odvisnosti pa obenem določa in opredeljuje tudi realne dimenzije svobode.«⁷

Tudi če se problemu približamo s čisto pravne strani, bomo ugotovili družbeno pogojenost človekovih pravic. Tako je npr. volilna pravica, ki spada med klasične državljanske pravice, pravica posameznika, in ta jo tudi sam uresničuje. Vendar pa je smisel in rezultat te pravice izražanje kolektivne volje, njena vsebina pa politično — tj. družbeno opredeljevanje. Podobno velja tudi za nekatere druge klasične človekove pravice kot so npr. pravica do združevanja, pravica do zbiranja in ševeda ekonomske, socialne in kulturne pravice (pravica do dela, pravica do izobraževanja, pravica do udeleževanja v kulturnem življenju itd.). To, da so trditve o človekovih pravicah kot izključno individualnih pravicah sofizem, vedo tudi nemarksistični teoretiki. Tako Felix Ermacora poudarja, da je trditev, da splošna deklaracija človekovih pravic ne vsebuje kolektivnih pravic ne samo pravno, ampak tudi logično ne-

⁷ Edvard Kardelj: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Ljubljana, 1977, str. 127—128.

vzdržna, kajti v njej je prezrta od Aristotela naprej priznana soodvisnost med posameznikom in družbo.⁸

Spoznanje o soodvisnosti med posameznikom in družbo se je na poseben način izrazilo tudi v mednarodnopravnem varstvu človekovih pravic: prodrlo je spoznanje, da ni mogoče govoriti o pravicah človeka — posameznika v primerih, ko so zatirani celi narodi. V teh primerih je osvoboditev, samoodločba narodov, pogoj za uživanje ostalih človekovih pravic. To spoznanje izražata oba pakta o človekovih pravicah, ki v členu 1 v identičnih formulacijah določata pravico narodov do samoodločbe. Na daljnosežnost posledic vključitve pravice do samoodločbe med človekove pravice navaja določba 1. člena paktov, ki poudarja, da narodi na temelju pravice do samoodločbe svobodno urejujejo svoj politični status, ter svoj ekonomski, socialni in kulturni razvoj. Ta določba je programske narave — implicira neodvisen razvoj družbe, ki se je osvobodila tuje nadvlade. Narod kot kolektivni subjekt obstaja po »aktu« politične samoodločbe in se razvija kot (državno) organizirana družba. V tem razvoju, katerega subjekta sta človek in družba, pa se realizirajo človekove pravice, opredeljene v paktih. Razmerje med družbo in posameznikom je v paktih o človekovih pravicah tako dobilo svoj pravni izraz.

Glavna bitka za priznanje človekovih pravic kot kolektivnih pravic je bila dobljena z vključitvijo pravice narodov do samoodločbe kot najbolj nedvomno kolektivne pravice med človekove pravice. Vendar pa se še danes pojavljajo mnenja, ki takemu pristopu nasprotujejo. Tako Francesco Capotorti, posebni poročevalec podkomisije za preprečevanje diskriminacije in zaščito manjšin, v svoji študiji o pravicah pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin trdi, da je pravica do samoodločbe nekaj povsem drugega kot so druge človekove pravice, ki so po njegovem mnenju vse individualne pravice. Pravica do samoodločbe pa je izjema, ker temelji na ustanovni listini in je pogoj za uživanje vseh ostalih človekovih pravic.⁹ Na letošnjem zasedanju komisije za človekove pravice je francoski delegat Soyer postavil trditev, da pravica narodov do samoodločbe ni pravno veljavna, če ne temelji na pravici vsakega posameznika do samoodločbe, kajti samoodločba narodov ni nič drugega kot nadgradnja, ki temelji na samoodločbi posameznika. To trditev utemeljuje z navajanjem 21. člena splošne deklaracije človekovih pravic in 25. člena mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah, ki govorita o pravici vsakogar, da sodeluje v opravljanju javnih zadev svoje dežele, ter da ima aktivno in pasivno volilno pravico.¹⁰

⁸ Felix Ermacora: *Der Minderheitenschutz in der Arbeit der Vereinten Nationen*, Wien-Stuttgart 1964, str. 37.

⁹ Francesco Capotorti: »Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities«, Dok. E/CN. 4/Sub. 2/384/Add. 2, str. 73.

¹⁰ Dok. E/CN. 4/SR. 1436, str. 3.

Poleg razmerja med posameznikom in družbo je z vidika zaščite človekovih pravic pomembno tudi razmerje med posameznikom in določeno (ožjo) družbeno skupino, v katero se posamezniki združijo na podlagi določenih interesov. Gre za kolektivna prizadevanja ljudi za uresničevanje vrednot, ki uživajo pravno varstvo v okviru zaščite človekovih pravic, npr. pravica do dela, do pravičnih delovnih pogojev in do varstva pred nezaposlenostjo, ali pravica vsakogar, ki dela, do pravične in zadovoljive nagrade, ki zagotavlja njemu in njegovi družini človeka vreden obstoj (23. člen splošne deklaracije človekovih pravic).

Podoben je položaj, ko gre za pravice pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin, da v skupnosti z drugimi člani skupine razvijajo lastno kulturno življenje, da izpovedujejo lastno vero in da uporabljajo lasten jezik (27. člen pakta o državljskih in političnih pravicah). V obeh primerih bi pristaši individualistične koncepcije človekovih pravic trdili, da so to pravice posameznika ne glede na to, da jih ta lahko realizira samo v skupnosti z drugimi člani svoje skupine.

V praksi takšne družbene skupine nastopajo kot partner v formuliranju rešitev, ki pomenijo realizacijo teh človekovih pravic, npr. kolektivne pogodbe, ki jih v imenu delavcev sklepajo sindikati in sprejemanje ukrepov v korist manjšine v soglasju z njenimi predstavniki. V teh primerih gre za kolektivne subjekte določenih temeljnih človekovih pravic.

Seveda priznanje pravne sposobnosti skupine v omenjenih primerih ne more odvzeti pravne sposobnosti posamezniku, ki je v skladu z navedenimi pravnimi normami nosilec teh pravic. V praksi se problem največkrat postavlja obratno: posamezniku, ki je šibak v boju za svoje pravice, ne odrekaajo pravne sposobnosti, pač pa jo odrekaajo skupini posameznikov z istimi interesi, ki želijo skupaj uveljaviti isto pravico. Takšno odrekanje pravne sposobnosti poskušajo največkrat pravno utemeljiti, dejanska posledica pa je okrnjenje človekovih pravic skupine in posameznika. Spoznanje o soodvisnosti med posameznikom in kolektivom in o nujnosti kolektivnega uveljavljanja človekovih pravic, ki ga novejši čas znova in znova potrjuje, vse bolj krepi tezo o dvojnih subjektih človekovih pravic — individualnih in kolektivnih. Logičen razvoj bi torej privedel do pravnega definiranja dualizma subjektov človekovih pravic.

2. Razmerje med državljskimi in političnimi pravicami na eni ter ekonomskimi, socialnimi in kulturnimi pravicami na drugi strani

Že v splošni deklaraciji človekovih pravic je našlo mesto določeno število ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic. Velik korak naprej pomeni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, ki je bil sprejet skupaj s paktom o državljskih in političnih pravicah leta 1966 po skoraj dvajset let trajajočih pogajanjih. V členih 6—16 pakta so med drugim opredeljene naslednje pravice: pravica do dela (6. člen), pravica

do ustanavljanja sindikatov in sindikalnih zvez ter prostega delovanja sindikatov (8. člen), pravica do socialne preskrbljenosti, vštveši socialno zavarovanje (9. člen), pravica do zadostnega življenjskega standarda in varstva pred lakoto (11. člen), pravica do izobrazbe (13. člen) ter pravica do udeležbe v kulturnem življenju, do uživanja dosežkov znanosti in do varstva moralnih in materialnih koristi, ki izvirajo iz človekove znanstvene, književne ali umetniške storitve (15. člen).

Vsebina ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic je takšna, da je njihova uresničitev v prvi vrsti odvisna od stopnje ekonomske razvitosti držav in njihove družbene ureditve. Tudi njihova pravna narava je specifična. Nekatero med njimi je možno uresničiti takoj, ne glede na stopnjo ekonomske razvitosti držav. Med takšne spada npr. pravica do ustanavljanja in svobodnega delovanja sindikatov. Te pravice so po svoji pravni naravi identične z državljanskimi in političnimi pravicami.

Drugače je z večino ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic. Te bi lahko opredelili kot pravice programske narave, ker vsebujejo določene cilje, ki zahtevajo dolgoročno akcijo držav in ne ustvarjajo pravice posameznika, da vsak hip terja uresničitev take pravice.¹¹ Drugače je z državljanskimi in političnimi pravicami, ki so pozitivne mednarodnopravne obveznosti držav in istočasno ekvivalentne pravice ljudi. To razliko v pravni naravi med obema kategorijama pravic sta opredelila tudi pakta o človekovih pravicah. Pakt o državljanskih in političnih pravicah (2. člen, 1. odstavek) obvezuje pogodbeno stranke, da te pravice spoštujejo in jih zagotovijo vsem posameznikom na ozemlju države in vsem osebam pod jurisdikcijo države. Z druge strani pa pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah določa (2. člen, 1. odstavek), da bodo države pogodbenice podvzele korake (posamično in preko mednarodnega sodelovanja in pomoči), z namenom postopoma uresničiti pravice iz tega pakta.

Te razlike v vsebini in pravni naravi med obema kategorijama človekovih pravic navajajo pristaše »klasičnih« gledanj na človekove pravice na sklep, da ni mogoče govoriti o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah kot o pravicah v smislu pozitivnega prava. Najbolj vneti nasprotniki opredeljujejo ekonomske, socialne in kulturne pravice kot »psevdo pravice«, paktu pa zlasti zamerijo to, da ne vsebuje pravice do privatne lastnine — za razliko od splošne deklaracije o človekovih pravicah, ki takšno določbo ima (1. odstavek 17. člena deklaracije).

S spreminjanjem družbe se spreminjajo tudi pravna pojmovanja, zlasti še, če gre za revolucionarne družbene spremembe. Razvoj socializma v Jugoslaviji je na primer uvedel pravico do samoupravljanja kot temelj vseh svoboščin in pravic delovnih ljudi in občanov. To je nova in neposredna demokratična socialistična pravica, ki je možna edino v razmerah družbene lastnine s proizvodjalnimi sredstvi in vladajočega položaja delov-

¹¹ N. Valticos: »The international protection of economic and social rights«, *Ars Aequi Libri-Rechten van de Mens* — 1, str. 150.

nega človeka v družbi.¹² Tako je jugoslovanska socialistična samoupravna družba, ob ohranitvi in spoštovanju »klasičnih« človekovih pravic, bistveno okrepila položaj delovnega človeka in to tudi na področju ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic.

Ni razlogov za dvom v bogastvo poti v spreminjanju družbe v okviru socializma kot svetovnega procesa. Prav gotovo bodo v tem razvoju ekonomske, socialne in kulturne pravice človeka odigrale pomembno vlogo.

V današnjih razpravah v organih OZN poteka živahna razprava o naravi ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic, o njihovem pomenu, zlasti za ljudi v deželah v razvoju, in o razmerju med ekonomskimi, socialnimi in kulturnimi pravicami na eni, ter državljanskimi in političnimi pravicami na drugi strani. Pobudniki razprave so dežele v razvoju, katere spričo silnih problemov, ki jih ustvarja nerazvitost, še posebno močno občutijo povezanost tematike človekovih pravic z družbenimi realnostmi. Pri tem poudarjajo, da tudi ekonomsko izkoriščanje pomeni kršitev človekovih pravic in da bi bil položaj na področju človekovih pravic v deželah v razvoju danes mnogo boljši, če bi bile očitne krivice v mednarodnih ekonomskih odnosih odpravljene že v petdesetih letih.¹³ Povezovanju človekovih pravic z razvojem so se uprle nekatere zahodne države, med njimi ZDA. Njihov predstavnik v komisiji za človekove pravice Mezwinisky je tovrstno povezovanje dveh tematik cinično zavrnil, češ da svoboda izražanja ne zahteva kapitalnih investicij.¹⁴

Te polemike vzpodbujajo k razmišljanju o stopnji pogojenosti uresničevanja človekovih pravic z ekonomsko razvitostjo določene dežele in z mednarodnim ekonomskim redom. Seveda bi bila nesprejemljiva vulgarna absolutizacija pomena ekonomskega stanja za uresničevanje človekovih pravic. Po drugi strani pa je resnica o povezanosti mednarodnih ekonomskih odnosov s stanjem uresničevanja človekovih pravic — zlasti ekonomskih, socialnih in kulturnih v Združenih narodih že prodrla. Obsežne razprave o tem so potekale na XXXIII. zasedanju komisije za človekove pravice [Res. št. 4 (XXXIII.) 1977]. Rezultat teh razprav¹⁵ je bil prodor trditve o pravici do razvoja kot človekovi pravici. Verjetno so ravno te razprave povedale največ o povezanosti človekovih pravic z mednarodnim razvojem in vzpostavitev novega mednarodnega ekonomskega reda. Rezultat razprav je bil sklep komisije o izvedbi študije o pravici do razvoja kot eni temeljnih človekovih pravic.

Preden se lotimo orisa zamisli o pravici do razvoja kot eni temeljnih človekovih pravic je potrebno poudariti, da določeno pravno osnovo, na podlagi katere bi bilo mogoče formulirati tako pravico, ponuja že splošna

¹² Edvard Kardelj, op. cit., str. 112.

¹³ Npr. predstavnica Irana princesa Pahlavi na letošnjem XXXIV. zasedanju komisije za človekove pravice, Dok. E/CN. 4/SR. 1442, str. 5.

¹⁴ Dok. E/CN. 4/SR. 1451, str. 12.

¹⁵ Dok. E/CN. 4/SR. 1389, 1391—1394, 1396—1398.

deklaracija človekovih pravic. V 28. členu te deklaracije je določena pravica vsakogar do družbenega in *mednarodnega reda*, v katerem se lahko v polni meri uresničujejo pravice in svoboščine, določene v splošni deklaraciji človekovih pravic. Ni novo pravno izhodišče, ampak vsebina, kajti v zadnjem času vse močnejše prodira spoznanje, da so nepravilni, izkoriščevalski mednarodni ekonomski odnosi — milo rečeno — ovira za uveljavljanje človekovih pravic, in da so torej prizadevanja za novi mednarodni ekonomski red istočasno tudi prizadevanja za uresničevanje človekovih pravic. Toda tu postane problem še bolj zapleten. Noben razvoj ni v svoji resničnosti samo ekonomska kategorija, ampak je družbena kategorija v polnem pomenu besede, in torej vsebuje tudi politične, socialne in kulturne komponente. Realizacija mednarodnega ekonomskega reda bo zahtevala nove odgovore na stara vprašanja, kot so samoodločba narodov, udeležba ljudi v odločanju, zagotovitev zdravstvenega varstva, izobraževanja, kulturnega življenja itd. Vse to utegne postati vsebina pravice do razvoja.

Odprtih je še veliko pravnih vprašanj. Kdo naj bo nosilec te pravice, ali človek — posameznik ali narod, in če je subjektov pravice več, kakšna so njihova medsebojna pravna razmerja? Posebno vprašanje je odnos te pravice do drugih že obstoječih pravic kot npr. do pravice do samoodločbe in pravice do razpolaganja z naravnimi bogastvi, ter do obeh velikih skupin človekovih pravic. Po drugi strani se postavlja vprašanje, katere dolžnosti implicira pravica do razvoja.

Sedanje razprave o pravici do razvoja kot temeljni človekovi pravici niso šle dlje od postavljanja vprašanj. Vendar pa je ravno iz razprav, katerih sestavina je to postavljanje vprašanj, razvidno, za kako žive probleme gre in kako velika iskanja se s tem začenjajo. V teh iskanjih se je med drugim že pojavila trditev, da mora novi mednarodni ekonomski red spremljati tudi novi mednarodni humani red.¹⁶ Neopredeljenost tega novega pojma vzpodbuja še dodatna iskanja.

3. Vsebina in pravna narava pravice do samoodločbe

Na več mestih smo opozorili na pomen pravice do samoodločbe kot kolektivne pravice narodov in kot temeljne človekove pravice. Pravica narodov do samoodločbe ima dolgo zgodovino, v njenem teku pa se je spreminjala tako vsebina kot pravna narava te pravice. Glavna značilnost pravice do samoodločbe je v tem, da »to eksplozivno politično načelo (op.: namreč načelo mednarodnega prava o pravici narodov do samoodločbe), ki je živo nasprotje načela legitimnosti, od vsega začetka kaže svojo politično ost zoper obstoječi, vsiljeni državni in mednarodni red . . .«¹⁷

¹⁶ Npr. v govoru, ki ga je na otvoritveni seji letošnjega XXXIV. zasedanja komisije za človekove pravice podal direktor oddelka za človekove pravice v sekretariatu OZN Theo van Boven, Dok. E/CN. 4/SR, str. 1.

Od samega nastanka načela o pravici narodov do samoodločbe je bilo v teoriji in praksi le redkokdaj opaziti soglasje o njegovi vsebini. To različnost pojmovanj odkrivajo tudi priprave ustanovne listine OZN, ki je v drugem odstavku 1. člena kot enega ciljev OZN opredelila . . . »razvijati med narodi prijateljske odnose, sloneče na spoštovanju načela enakopravnosti ljudstev in njihove samoodločbe . . .«.

Tudi danes se mnenja o tem, kaj vse vsebuje pravica narodov do samoodločbe, močno razhajajo. Tako Ernest Petrič poudarja, da je bistvo pravice do samoodločbe prav v tem, da more biti uperjena tudi zoper obstoječi državni red. »To jasno izhaja iz vse dosedanje uporabe tega načela, pa najsi je šlo za razbitje, ječ narodov ali za proces dekolonizacije.«¹⁸ Zgodovina je ravno v zadnjih tridesetih letih, ki jih obeležuje silovit proces dekolonizacije, to nedvomno potrdila. Toda, ali se s tem pravica do samoodločbe že izčrpa, ali pa ima še kakšno drugo vsebino?

Aureliu Cristescu, posebni poročevalec podkomisije za preprečevanje diskriminacije in zaščito manjšin, ki pripravlja študijo o razvoju pravice do samoodločbe, v svojih poročilih analizira razvoj pravice do samoodločbe, kot ga je opredelila praksa OZN.¹⁹ Pri tem ugotavlja, da je razvoj po sprejetju ustanovne listine prinesel bistvene spremembe v mednarodno skupnost, in da so te spremembe precizirale in razvile vsebino pravice do samoodločbe. Prvi dejavnik v tem procesu je po njegovem mnenju dekolonizacija. Posebej opozarja na to, da so ZN v tem kontekstu proglasili pravico narodov do trajne suverenosti nad svojimi naravnimi bogastvi in viri, kar je bistvena značilnost ekonomskega vidika samoodločbe. Poleg tega opozarja na zahteve OZN, da morata ekonomski razvoj spremljati tudi socialni in kulturni razvoj. Tako pravica do samoodločbe »postaja stalno širša in pokriva politične, ekonomske, socialne in kulturne aspekte življenja narodov.«²⁰ Proces širjenja pravice do samoodločbe je pomemben tudi z vidika človekovih pravic, saj jo pakta uvrščata med temeljne človekove pravice. Poleg tega pa ta proces teče vzporedno s širjenjem kroga človekovih pravic (ekonomske, socialne in kulturne pravice) in s formuliranjem pravice do razvoja kot temeljne človekove pravice. Ta dinamika bo v bodočnosti prav gotovo zahtevala določeno usklajevanje in sistemizacijo.

Pravica do samoodločbe je bila v vsej svoji zgodovini predmet različnih teoretičnih in praktičnih razlag o njeni pravni naravi. Takšno je stanje še danes. Tako jo nekateri označujejo kot politično pravico, kot pravico do boja, in ne kot pravico v smislu pozitivnega prava.²¹ Po mnenju druge skupine teoretikov gre za načelo mednarodnega prava.²²

¹⁷ Ernest Petrič: *Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin*, Maribor 1978, str. 134.

¹⁸ Ernest Petrič: op. cit., str. 138.

¹⁹ Dok. E/CN. 4/Sub. 2/L. 625 in Dok. E/CN. 4/Sub. 2/L. 641.

²⁰ Dok. E/CN. 4/Sub. 2/L. 641, str. 54.

²¹ J. F. Guilhaudis: *Le droit des peuples a disposer d'eux mêmes*, Grenoble 1976, str. 219.

²² Ernest Petrič: op. cit.: str. 135—137; S. Calogeropoulos-Stratis: *Le droit des peuples a disposer d'eux mêmes*, Bruxelles 1973, str. 257—259.

Aureliu Cristescu je v citirani študiji o pravici do samoodločbe zavzel stališče, da gre za »načelo, za univerzalno priznano pravico sodobnega mednarodnega prava, za pravno obvezujoč princip, ki je univerzalen in ki predstavlja splošno pravilo mednarodnega prava.«²³ Še dlje gre v svojih razmišljanjih Hector Gros Espiell, posebni poročevalec podkomisije za preprečevanje diskriminacije in zaščito manjšin, ki pripravlja študijo o uresničevanju resolucij OZN o pravici kolonialnih narodov do samoodločbe. Po njegovem mnenju praksa OZN dokazuje, da spadajo pravica narodov do samoodločbe med načela mednarodnega prava, ki tvorijo *ius cogens*, to je med takšna pravila mednarodnega prava, ki jih po 53. členu dunajske konvencije o mednarodnem pogodbenem pravu lahko modificira samo kasnejša norma mednarodnega prava istega značaja. To pomeni, da so vse pogodbe, ki nasprotujejo pravici do samoodločbe, nične *ab initio*.²⁴

4. Problem implementacije

Materialnopravna pravila mednarodnega prava o človekovih pravicah so po svoji vsebini takšna, da se uresničujejo znotraj držav, v odnosu med človekom in njegovo (ali tujo) državo in le v določeni meri v odnosih med državami. Mednarodnopravno reguliranje na področju človekovih pravic je poseglo na področje odnosov med državo in ljudmi pod njeno jurisdikcijo, to je na področje, ki je bilo do pred kratkim stvar izključno notranje pristojnosti držav.

Na splošno bi lahko problem implementacije razdelili na dva dela. V prvem delu gre za izpolnjevanje mednarodnih pogodb s področja človekovih pravic (oba pakta, konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, konvencije, sprejete pod okriljem ILO itd.). Določbe o implementaciji materialnih norm teh konvencij običajno vsebujejo konvencije same, poleg njih pa veljajo pravila občega mednarodnega pogodbenega prava. Poseben pomen za izpolnjevanje teh pogodb ima praksa (zlasti v primeru konvencij, sprejetih pod okriljem ILO, kjer gre za dolgoletno prakso, v kateri so se precizirala merila ocenjevanja izpolnjevanja konvencij v državah pogodbenicah). Tako je konvencija o odpravi rasne diskriminacije stopila v veljavo 1968. leta, razvijati pa se začela praksa izpolnjevanja obeh paktov o človekovih pravicah, ki sta stopila v veljavo 1976. leta. Osnovno pravilo izpolnjevanja teh pogodb je — kot v pogodbenem pravu nasploh — vsebovano v načelu *pacta sunt servanda*.

Mednarodne pogodbe o človekovih pravicah poznajo trije vrste implementacije. Države pogodbenice so dolžne poročati o izvajanju pogodbe organu, ki je v pogodbi za obravnavanje takih poročil pristojen. Poleg tega pogodbe določajo način reševanja sporov, ki bi nastali med pogod-

²³ Dok. E/CN. 4/Sub. 2/L. 641, str. 11.

²⁴ Dok. E/CN. 4/Sub. 2/390, str. 16, 17.

benicami v zvezi z izpolnjevanjem pogodbe. Tretja metoda implementacije se nanaša na pravico posameznika, da potem, ko je izčrpal vsa pravna sredstva v svoji državi, opozori na kršitev človekovih pravic pristojni mednarodni organ. Taka pristojnost mednarodnega organa je samo fakultativna: obstoja, če da država izjavo, s katero izrečno prizna pristojnost organa, da obravnava te pritožbe (peticije, komunikacije). To je kompromisna rešitev. V pripravah omenjenih pogodb so se namreč nekatere države zavzemale za polno priznanje aktivne legitimacije posameznika pred mednarodnimi organi, katerih pristojnosti opredeljujejo pogodbe s področja človekovih pravic. Nekatere druge države so bile proti direktnemu komuniciranju posameznika z mednarodnimi organi in so to odklonilno stališče pojasnjevale z nevarnostjo zlorab in manipuliranja s takimi pravicami posameznikov. Kot rečeno, je bil dosežen kompromis, tako da je pristojnost mednarodnih organov za obravnavanje pritožb posameznikov fakultativna.²⁵

Mnogo večji problem predstavljajo tisti mehanizmi implementacije, ki niso vezani na določeno mednarodno pogodbo. V toku dejavnosti OZN so se razvila določena mednarodnopravna pravila s področja človekovih pravic, ki niso pogodbene narave, ki pa so vendarle sestavni del mednarodnega prava. Ta materialno-pravna pravila so vsebovana v splošni deklaraciji človekovih pravic in nekaterih kasnejših deklaracijah, sprejetih v okviru OZN, in delujejo erga omnes: nanašajo se na vse države članice OZN. Vsebina teh pravil je manj precizno opredeljena, pa tudi vprašanje je, katera od njih ustvarjajo obveznost pozitivnega prava in katera imajo zgolj naravo priporočil.

Z resolucijami ekonomskega in socialnega sveta št. 728 F, 1235 in 1503 so bili vzpostavljeni postopki o ravnanju s pritožbami (komunikacijami), ki jih Združenim narodom posredujejo ljudje, ki so žrtve kršitev mednarodnopravnih norm o človekovih pravicah. Resolucija 1503 določa način obravnavanja tistih komunikacij, ki odkrivajo »trajen primer grobih kršitev človekovih pravic«. Letno prejmejo Združeni narodi okrog 4000 komunikacij. Večina teh komunikacij je takšna, da ne odkriva masovnih in grobih kršitev človekovih pravic. Sekretariat jih posreduje vladam držav, na katere se pritožbe nanašajo, ter — skupaj z odgovori teh vlad — komisiji za človekove pravice, ki take primere vzame na znanje, ne more pa ukrepati.

Drugače je s komunikacijami, ki odkrivajo »trajen primer grobih kršitev«. V skladu z določili resolucije ekonomskega in socialnega sveta št. 1503 se po obravnavi v komisiji za človekove pravice in v svetu lahko ustanovi odbor — preiskovalni odbor (vendar samo v soglasju z vlado prizadete države) ali pa sekretariat OZN pripravi študijo o problemu. Do sedaj še ni bilo sklepov o ustanovitvi preiskovalnih odborov ali o

²⁵ Podrobneje Slobodan Milenković: *Unutrašnja nadležnost država i međunarodna zaštita ljudskih prava*, Beograd 1974, str. 89—111.

študiji o masovnih kršitvah človekovih pravic. Nekatere primere masovnih kršitev človekovih pravic (Južna Afrika, Čile, Izrael) proučujejo posebni organi, ki sta jih ustanovili mimo opisane procedure bodisi komisija za človekove pravice, bodisi generalna skupščina OZN. V razpravah na zadnjih zasedanjih komisije za človekove pravice je tekla beseda tudi o masovnih kršitvah človekovih pravic v Braziliji, Indoneziji, Ugandi, Južni Koreji, vendar brez sklepov o ukrepih, ki jih predvideva resolucija 1503.

Dosedanja praksa mehanizmov implementacije, ki so določeni v omenjenih resolucijah ekonomskega in socialnega sveta, ni zadovoljiva. K reševanju problemov so ti mehanizmi razmeroma malo prispevali, vedeti pa je treba tudi to, da so nosilci nekaterih akcij begunci in določene mednarodne nevladne organizacije (Amnesty International).

Spričo nezadovoljivega funkcioniranja sedanjih nepogodbениh mehanizmov implementacije se pojavljajo razni predlogi za ustanavljanje novih organov in metod. Med njimi je v zadnjih letih veliko govora o predlogu za nov organ OZN na tem področju, ki bi se imenoval Visoki komisar za človekove pravice. Po zamisli predlagateljev (Švedska in Kostarika) naj bi ta individualni organ, voljen za dobo petih let, prispeval k pospeševanju človekovih pravic, svetoval organom OZN in državam, ter na prošnjo držav dajal dobre usluge v sporih med državami. Pristojnosti Visokega komisarja za človekove pravice v predlogu niso natančno opredeljene.

Predlog ima veliko nasprotnikov — med njimi so vse vzhodnoevropske socialistične države in del neuvrščenih. Ti poudarjajo, da bi tak nov individualni organ (tudi zaradi nejasno definiranih pristojnosti) utegnil biti žrtev političnih manipulacij in sredstvo vmešavanja v notranje zadeve držav. S pravnega stališča očitajo predlogu to, da bi pomenil de facto revizijo ustanovne listine OZN; s sklepom organa OZN bi bil ustanovljen nov »glavni organ« — to pa je dopustno le po postopku, predvidenem za revizijo ustanovne listine OZN.

Nekaj afriških držav predlaga ustanovitev regionalnih komisij za človekove pravice — bodisi z regionalnimi pogodbami ali pa z zgraditvijo posebnega sistema, podobnega sistemu regionalnih ekonomskih komisij OZN. Predlog je zanimiv zlasti za Afriko, ki želi svoje probleme reševati v okviru svoje celine in na ta način preprečiti vmešavanje od zunaj. Obe Ameriki in Zahodna Evropa že imajo regionalne sisteme implementacije človekovih pravic, opredeljene v pogodbah o človekovih pravicah, sprejetih v okviru Organizacije ameriških držav in Evropskega sveta. Azija ne kaže zanimanja za predlog o regionalnih komisijah za človekove pravice, vse to pa zmanjšuje možnosti za uspeh predloga.

Uresničevanje mednarodnopravnih norm o človekovih pravicah, zlasti ko gre za nepogodbene norme (in te so bile dolgo edine), spada med zapletene probleme mednarodne skupnosti. Razna vprašanja človekovih pravic so bila mnogokrat sredstvo manipulacij z javnim mnenjem, in to ne-

redko na temelju političnih izhodišč, ki nimajo nič skupnega s cilji sistema zaščite človekovih pravic. To bistveno otežuje že sicer zapleteno problematiko poseganja v področje, ki je bilo do nedavnega izključna notranja pristojnost držav.

V bodočnosti bo razvoj bržčas potekal po dveh poteh. Po eni strani bo potrebno izboljševati metode boja proti najbolj grobim oblikam kršitev človekovih pravic, kot sta npr. apartheid ali izraelska praksa na okupiranih arabskih ozemljih. Po drugi strani pa bo moralo tudi na področju človekovih pravic prodreti spoznanje o nujnosti enakopravnega mednarodnega sodelovanja. Ustanovna listina OZN uvaja mednarodnopravno zaščito človekovih pravic s ciljem »uresničevati mednarodno sodelovanje« (3. odstavek 1. člena Ustanovne listine) in ne zato, da bi dajala orožje v roke tistim, ki želijo vladati drugim. Zato se morajo tudi mehanizmi implementacije razvijati v duhu krepitve mednarodnega sodelovanja in ne v duhu vsiljevanja svojih modelov (in s tem oblasti).

V luči tega spoznanja se zdi, da imajo največ perspektive takšne metode, kot sta objektivno in vsebinsko obravnavanje poročil o uresničevanju mednarodnopravnih norm o človekovih pravicah in študij problemov. Seveda pa se vsaka metoda implementacije lahko izrodi, brž ko preneha biti usmerjena h krepitvi mednarodnega sodelovanja.

IV

Karl Marx je zapisal, da je »svoboda tako bistvena v človeku, da jo celo njeni nasprotniki realizirajo tako, da se bojujejo proti njeni realnosti...« »Nihče se ne bojuje proti svobodi,« nadaljuje Marx, »ampak se v najslabšem primeru bojuje proti svobodi drugih ljudi. Zato je vsaka vrsta svobode vedno obstojala bodisi kot poseben privilegij, bodisi kot splošna pravica.«²⁶ Citirano spoznanje o človekovi svobodi velja tudi za naš svet, katerega značilnost je izredna koncentracija in centralizacija kapitala in iz njega izhajajoče politične moči, moči, ki povečuje protislovja in zožuje dimenzije svobode človeka in narodov. Nujna reakcija v tem položaju je krepitev razrednega in nacionalnega odpora. Človek in narod iščeta prostor za lastno svobodo, za obrambo svojih interesov in za lastno ustvarjalno afirmacijo.²⁷

Kakšna bo torej naloga mednarodnopravnega sistema zaščite človekovih pravic? Ali bo ta sistem sredstvo, ki služi tisti svobodi, ki je poseben privilegij, ali oni, ki je splošna pravica? Sistem mednarodnopravne zaščite človekovih pravic ni nujno sredstvo osvobajanja. Prav mogoče ga je razlagati v smislu določenega modela družbene ureditve in takšno razlago vsiljevati vsem drugim. Po drugi strani pa se lahko sistem mednarodnopravne zaščite človekovih pravic razvije tako, da bo služil svetovnemu

²⁶ Citat po Jovan Đorđević: »Socijalizam i ljudske slobode«, Borba, Aktuelna politička biblioteka št. 4, 1978, stran 9.

²⁷ Edvard Kardelj: *Zgodovinske korenine neuvrščenosti*, Ljubljana 1975, str. 30.

procesu osvobajanja človeka in narodov. To je možno, če se po svoji vsebini povezuje z reševanjem tistih družbenih vprašanj, ki so ovira osvobajanju človeka in narodov, in če se v mednarodnih odnosih povezuje z nosilci takega razvoja. Z druge strani pa to pomeni, da morajo tiste sile, ki si v mednarodnih odnosih prizadevajo za osvobajanje, izgrajevati svoje poglede in stališča do vprašanja človekovih pravic kot vprašanja mednarodnih odnosov, in da morajo nenehno spodbujati razvoj vsebine mednarodnopravnega varstva človekovih pravic, tako da bodo zadovoljevala potrebe, ki jih prinaša razvoj. Zato ni dovolj vztrajati pri klasičnih človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah, ki jih je razvila meščanska družba, ampak so potrebna iskanja takih rešitev, ki bodo v danem družbenem in mednarodnem kontekstu služila osvobajanju človeka in narodov.

Gibanje neuvrščenih je dolgo vrsto let usmerjalo svoje sile le k reševanju najbolj akutnih problemov človekovih pravic (vprašanje samoodločbe kolonialnih narodov, položaj ljudi na ozemljih pod tujo okupacijo, odprava apartheida itd.). Zdi se, da so v času tridesetletnega razvoja po sprejetju splošne deklaracije človekovih pravic dozoreli pogoji za celoten in sistematičen pristop neuvrščenih k tematiki človekovih pravic. Deklaracija konference ministrov za zunanje zadeve neuvrščenih držav (Beograd, 25. do 30. VII. 1978) je prvi dokument neuvrščenega gibanja, ki govori o človekovih pravicah kot o splošnem vprašanju. Deklaracija poudarja potrebo po izgradnji »integralnega in vseobsežnega pristopa k človekovim pravicam kot zadevo, ki je velikega pomena za zagotovitev dostojanstva človeka in za mir, varnost in enakopravno mednarodno sodelovanje«. Poleg tega deklaracija poudarja, da »vprašanja človekovih pravic ni mogoče izločiti iz njegovega nacionalnega, ekonomskega in socialnega konteksta, da sta svoboda posameznika in svoboda narodov nedeljivi, ter da so pravice in svoboščine posameznikov in narodov neodtujljive«. Končno deklaracija poudarja funkcijo človekovih pravic v procesu demokratizacije mednarodnih odnosov in obsoja zlorabo človekovih pravic v medblokovskih konfrontacijah. Poleg teh splošnih izhodišč se deklaracija zavzema tudi za dosledno spoštovanje pravic etničnih in verskih manjšin ter delavcev-migrantov in odločno obsoja najbolj grobe oblike kršitev človekovih pravic.²⁸

To so politična izhodišča akcije neuvrščenih glede človekovih pravic, vsebina te akcije pa je — vsaj kar zadeva dejavnost neuvrščenih v OZN — v dobri meri že določena. Omenili smo že, da lani sprejeta resolucija Generalne skupščine OZN 32/130 (sprejeta je bila na pobudo neuvrščenih) vsebuje nove poglede na tematiko človekovih pravic in da pridobitve tridesetletne akcije OZN sistemizira v celoto, ki pomeni novo kvaliteto. Poleg tega je z omenjeno resolucijo generalna skupščina zadolžila Komisijo za človekove pravice, da opravi vseobsežno analizo alternativnih pristopov, poti in sredstev v okviru sistema OZN za dejansko už-

²⁸ Tekst deklaracije (točke 154 do 157), *Mednarodna politika* št. 680—1, Beograd, str. 24—25.

vanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, in da preko Ekonomskega in Socialnega sveta predloži Generalni skupščini na njenem 34. zasedanju poročilo o tem.« (Opomba: torej bo to poročilo predloženo leta 1979.) Na zahtevo resolucije 32/130, v zvezi z graditvijo integralnega pristopa k tematiki človekovih pravic, se sklicuje tudi beograjska deklaracija konference ministrov neuvrščenih držav. Vse kaže, da se ob tridesetletnici splošne deklaracije človekovih pravic pred OZN postavljajo nekatere pomembne naloge.

Na prvo mesto sodijo naloge na področju nadaljnje graditve sistema mednarodnopravne zaščite človekovih pravic. Omenili smo že nastajanje novih pojmov (zlasti pravice do razvoja kot temeljne človekove pravice), širitev vsebine nekaterih (pravica do samoodločbe) in krepitev pomena drugih obstoječih institutov (ekonomske in socialne pravice).

V tem trenutku gre še vedno za proces, ki poteka zlasti na ravni razvoja pravnih pojmovanj, in le v manjši meri v smislu pozitivnega prava. Povezovanje vseh elementov novega na tem področju v celoten mednarodnopravni sistem zaščite človekovih pravic bo gotovo ena prvenstvenih nalog OZN v bližnji bodočnosti. Posebnega pomena je razvoj mehanizmov implementacije. Med pogodbenimi mehanizmi bodo v bližnji bodočnosti prav gotovo največ pozornosti deležni tisti, ki jih določata oba pakta o človekovih pravicah in fakultativni protokol k mednarodnemu paktu o državljanskih in političnih pravicah. Pakta sta stopila v veljavo leta 1976, njuno učinkovanje v smislu pogodbenega mednarodnega prava se je začelo razmeroma pozno, vendar okoliščina, da ju je ratificiralo 49 (pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah), oziroma 47 držav (pakt o državljanskih in političnih pravicah),²⁹ daje upati, da se bo začela razvijati praksa, ki bo dala temi implementacije (in človekovih pravic nasploh) novo dinamiko.

Poleg nalog, ki pomenijo zlasti graditev pravnega sistema, pa bo v prihodnjem obdobju posebno pomembno, kako bodo Združeni narodi uspeli tematiko človekovih pravic povezovati z reševanjem osrednjih problemov današnjega sveta. Izkušnja nas uči, da lahko človekove pravice kaj hitro postanejo politično in propagandno orodje v medblokovskih konfrontacijah. Ravno tako nesprijemljivo je podcenjevanje pridobitev človeštva, ki jih izraža zaščita človekovih pravic. Takim nevarnostim se bodo Združeni narodi morali znati izogniti, ko bodo nadaljevali akcijo povezovanja človekovih pravic s cilji novega mednarodnega ekonomskega reda in s cilji razvoja nasploh. Tudi v tem procesu bo vloga neuvrščenih kot pobudnikov in nosilcev razvoja na področju mednarodnopravne zaščite človekovih pravic posebno pomembna.

²⁹ Podatek po dok. E/CN. 4/SR.1448, str. 11.

PIERRE JUQUIN

Demokratizacija in francoska pot v socializem

Poročilo, ki ga je sprejel centralni komite na zasedanju med 26. in 28. aprilom 1978, spominja na ključno tezo XXII. kongresa KPF: socializem, za katerega se bijemo, je »nepretrgana demokratizacija ekonomskega, socialnega in političnega življenja, demokratizacija do konca«. ¹ Beseda »demokratizacija« označuje gibanje in napredek, očitno torej kompleksen in dolg proces, ki bo trajal daljši čas. To je nepretrgan proces različno stopnjevanega napredovanja, v toku katerega bo prišlo do kakovostnega preskoka, ki nujno obeležuje nadomestitev ene družbe z drugo, pri tem pa seveda ni mogoče opredeliti natančnega zgodovinskega trenutka te spremembe kvalitete (ker se bo prelom vršil skozi daljše odbobje). Demokratizacija mora iti »do konca« — gre za izraz, ki mu je treba premisliti njegov dobesedni pomen. Ali ni po teoriji demokratizacija »do konca« tista demokracija, ki bo tudi sama izginila v svojstvu države, da bi dala prostor komunistični družbi brez države? Socializem je torej gibanje, četudi mora potekati skozi daljši zgodovinski čas in posedovati značilnosti relativno stabilne ekonomske in družbene formacije. XXII. kongres natančno določa: »Prav tako bo nenehen napredek demokracije pogoj za razvoj socializma«; toliko prej, ker mora sprememba zaobseči vsa področja življenja: ne le politično oblast, ampak celoto družbenega življenja — »civilno družbo«.

Komunistična partija Francije je s sprejemom teze o demokratizaciji kot strategiji prehoda v socializem v naši deželi temeljno obnovila vprašanje odnosov med ciljem in sredstvi. Cilj in sredstva so iste narave. Še več: spajajo se in prehajajo drug v drugega. Demokracija je hkrati cilj in pot našega boja.

V tem duhu je centralni komite pozval partijo naj se nemudoma loti demokratizacije družbe korak za korakom na vseh ravneh. Pripombe, ki

¹ Francoski komunisti so izdelali svojo strategijo na XXII. kongresu. Danes jo izkušajo in bogatijo v konkretnem položaju, ki sledi parlamentarnim volitvam. Pierre Juquin, član centralnega komiteja, naglašja v tem položaju nekaj aktualnih vidikov te strategije.

slede, so nepopolne in njihov edini namen je poziv k razmisleku o jedru sporočila: prilagoditi uporabo strategije sedanji fazi. Ta faza nosi značilnosti, ki so ji jih vtisnili rezultati šestletnih bojev okoli skupnega vladnega programa (1972—1978). Teh šest let je prineslo pomembne pozitivne spremembe v zavesti. Končujejo pa se s tesnim porazom in z opustitvijo skupnega programa, za kar zadene odgovornost socialistično partijo. S tem je nastal nov položaj, ki terja od nas določeno praktično preusmeritev, na dolgo analizirano v poročilu. Pojdimo z iskanjem še dlje: ali ni potrebno, k čemur nas vabi že poročilo samo, natančno opredeliti medsebojne povezanosti naših stališč o organskem odnosu med prehodom v socializem, socializmom torej in nenehnim razvijanjem demokracije?

Nove zahteve po svobodi

Naša teorija o demokratičnem prehodu v socializem je daleč od tega, da bi se razvijala iz izhodišča nerealne analize na nebu abstraktnih idej, ampak se naslanja na nove zahteve po svobodi in demokraciji, ki se odnedavna pojavljajo v francoski družbi.

Opažamo, na primer, da naraščajo težnje po participaciji. Delavci in prebivalci mest ne želijo več biti obravnavani kot šahovske figure. Misel o samoupravljanju je vedno manj nejasna in v isti meri, kot postaja jasnejša, pridobiva na pozornosti med zaposlenimi. Želja po udeležbi pri odločanju, kontroli in obvladovanju svojega življenja se pojavlja v določenih bolj ali manj razpršenih družbenih gibanjih na mnogoterih ravneh, in ta gibanja izražajo kljub marsikateri nedorečenosti in oklevanju na eni strani zahtevo po demokraciji v bazi, na drugi strani pa doseganje in uveljavljanje demokracije v bazi. V številnih primerih so ta gibanja povezana z neke vrste razširitvijo pojmovanja politike, z ustvarjanjem novega odnosa med družbo in politiko, med delom in politiko, vsakdanjim življenjem in politiko. V politiko vstopajo na videz nepolitična in malo politična vprašanja: ekologija, urbanizem ali recimo regionalizem. To ustreza hkrati objektivnemu gibanju podružbljanja potreb (kar v kapitalističnem sistemu razširi izkoriščanje na polje celotnega življenja zunaj proizvodnega dela), in obogatitve politike ter se ujema z nujnostjo socialistične revolucije, ki je pretvorba, kakor smo na to pravkar opozorili, civilizacije in kulture v najširšem pomenu besede. Te zahteve po svobodi so se pojavile, pa četudi v večpomenskih oblikah, prek takšnih širokih gibanj kot je gibanje dela mladine ali še bolj dela žensk, katerih gibanje je v razmahu in ima pred seboj prihodnost. Majski dogodki leta 1968 so bili obeleženi z novim poletom, ki se delno izraža tudi v spremembah načina življenja.

Smo materialisti. Kako ne bi videli, da težnja po demokraciji z vsemi svojimi protislovji vred izraža pritisk objektivne nujnosti na zavest. Rojeva se iz globokih zahtev družbenega gibanja, na katere je kapitalistični

sistem, kljub svojim naporom za prilagajanje, vse manj sposoben odgovarjati.

Obstaja bistven sovpad med potrebo po svobodi delavskega razreda in ljudstva ter objektivno družbeno nujnostjo.

Razmotrimo proizvodjalne sile. Protislovje med proizvodjalnimi silami in kapitalističnimi proizvodnimi odnosi se izraža še posebej prek krize proizvodnosti, porojene iz super akumulacije. Razmetavanje, izgubljanje sil, časa, energije, surovin, povečano izkoriščanje — besede Karla Marxa, da kapital hkrati uničuje zemljo in delavca, so bolj resnične kot kdaj koli. S povečevanjem prostega časa za vse delavce, s spreminjanjem razmer in narave proizvodnega dela, z novim zamahom rasti na novih osnovah, z vedno večjim razmahom neproizvodne dejavnosti kot so izobraževanje, poklicno šolanje, zdravstvo, svojega imena vreden urbanizem, drugače ovrednoten prosti čas, je potrebno streti omenjeno krizo proizvodnosti in rasti. Težnja po svobodi izraža temeljno nujnost: dati »živemu delu« prednost pred »mrtvim delom«. Moderna proizvodnja predpostavlja razvoj osebnosti vsakega posameznika. Da bi družba mogla v razširjenem obsegu reproducirati pogoje lastnega bivanja, postaja tak razvoj vse bolj ekonomska nujnost. Uničenje kapitalizmu lastnih zapor postaja vse bolj življenjskega pomena.

Ključ našega pojmovanja demokracije, samo upravljanja, svobode ni v neki volilni volji ali moralizirajoči velikodušnosti. Uvršča se v prostor nujnosti. Demokracija je pogoj učinkovitosti. Svoboda je nujna.

Naša teorija je z vidika posameznika teorija o človekovih zavrtih zmogljivostih, ki jim je treba odprati vrata. Kapitalistični sistem učinkuje odtujevalno in s tem družbi odvzema ogromne človeške zmožnosti. Treba je odpraviti zavore ter zapustiti modele in sheme blokirajočega delovanja, ki dušijo energije in ustvarjalne ideje. Demokracija bo imela za posledico odpiranje in razvoj človekovih zmogljivosti. To prav tako velja, še celo na bolj neposredno zaznaven način, na ravni politične nastavbe. Kriza kapitalizma je vseobsežna. Kriza države izhaja iz rastoče neprilagojenosti birokracije, centralizma in avtoritarnosti, raznolikosti, zamotanosti in obsežnosti družbenih problemov. Omenili smo razširitev pojma politike. Ljudje hočejo o njej vedeti več, zahtevajo besedo, žele, da se jih posluša, kajti njihovo privatno življenje je vse bolj odvisno od odločitev, na katere sami ne vplivajo (gre za odločitve bank, velikih monopolov, državnih tehnokratov). Pojavljajo se še drugi problemi, npr. problem vsemogočnih sredstev, ki omogočajo razvrščanje in centralno nadzorstvo nad vsakim moškim in žensko od rojstva do smrti glede vseh vidikov življenja. Ta, s tehničnim napredkom povezana sredstva, kličejo po državljanski kontroli, demokratičnem upravljanju in celoviti proti-

oblasti zoper birokratsko podržavljenje. Podobno je mogoče razglablјati v zvezi z rastjo, oboroževalno tekmo z orožji za masovno uničevanje itn. Na vseh teh področjih bo samo razširitev demokracije omogočila obvladati življenjske probleme. Bolj kot kdajkoli je potrebno, da zgodovino delajo ljudje.

Nauk izkušenj

Opredelitev XXII. kongresa za demokratizacijo kot svojo strategijo se naslanja na analizo vseobsežne krize kapitalizma in istočasno vleče svoj izvor iz dolgotrajnega kritičnega premišljanja o nekaj osnovnih prvinah. Prva: zgodovina francoskega naroda. Naša demokratska koncepcija nadaljuje neko stvar, ki ima globoke korenine. Jaurès je po pravici zoperstavljal široko demokratično francosko revolucijo ozki revoluciji, ki jo je poznala Anglija. Nam gre za to, da do popolnosti osvobodimo demokratične prvine, ki so nastopale v preteklosti našega naroda, in da vpeļjemo vse tisto, kar moderna doba imenuje svoboda in samoupravljanje. Hkrati gre tudi za to, da dodobra spoznamo danes že zastarele, sklerozirane in nevarne strani državnega centralizma, ki pa je v naši zgodovini odigral tudi svojo napredno vlogo. Druga prvina: neuspeh frontalnega napada, ki ga je poskušalo izvesti evropsko delavsko gibanje po zgledu oktobrske revolucije v letih po prvi svetovni vojni. V zvezi s tem se je razpravljalo o nekaterih Gramscijevih stavih; gotovo pa je, da je bil med prvimi spoznal odločilnost tega problema. Tretja internacionala se je nasprotno nagibala k mnenju, da je frontalno uničenje meščanske države, ki naj jo pri priči nadomesti nova proletarska država, model vsesplošno veljavnega in v vseh deželah uporabnega prehoda z edino izjemo nekaj morebitnih drugopomenskih različic. Klice spremembe se v tem pogledu jasno pojavijo šele po tragičnih izkušnjah s fašizmom (ljudska fronta, izjava Maurica Thoreza in Dimitrova 1946). Proces razmišljanja se je za našo partijo z zakasnitvijo končal z manifestom iz Champignyja (1968) in s kasnejšo sintezo na XXII. kongresu. Tretja prvina: dramatične strani izgradnje socializma v Sovjetski zvezi in v drugih deželah z njihovimi hibami in problemi. XXII. kongres in listina iz decembra 1977, posredovana CFDT in drugim sindikatom (»Svoboda usmerja naše korake«), sta ugotovila, da v teh deželah obstajajo družbe, katerih proizvodni odnosi so socialistični in so zaradi tega dosegle ogromen napredek, toda iz mnogovrstnih razlogov so politično življenje in določeni vidiki družbenih odnosov daleč od tega, da bi ustrezali zamisli s svobodo neločljivo povezanega socializma.

Postavljeni smo bili pred naslednji problem: teoretično in praktično raziskati sredstva, ki v Franciji našega časa omogočajo nujno družbeno preobrazbo, tj. socializem.

Ugotovili smo, da je v naši deželi izključena možnost frontalnega nasilnega naskoka proti meščanski državi, naskoka, katerega posledica bi bil preobrat v enem samem sunku. Seveda pa te nasilne osvojitve državne oblasti »na vrhu« ne nadomeščamo s preprosto parlamentarno zmago. Naša strategija ni v tem, da osvojimo le centralno oblast in tam nadomestimo eno ekipo ministrov z drugo. Tisto, do česar smo prišli (in kar predlagamo), je neka nova zamisel. Po eni strani glede države, centralne oblasti in vlade ne zahajamo v slepo ulico. Ne zametavamo, kot to počenjajo anarhisti, potrebnosti nacionalne politične organizacije. Predstavnške demokracije od komune do parlamenta ne opisujemo kot čisto formalne in navidezne. Nasprotno, želimo jo okrepiti z uporabo vseh možnosti (ločitev vej oblasti, večje pravice izvoljenim skupščinam, proporcionalno predstavnštvo na vseh volitvah). Želimo (ker so takšne politične razmere v Franciji) vlado združene levice, v kateri bodo tudi komunisti. Po drugi strani pa ne mislimo, da je moč izvesti spremembo samo (in gotovo niti ne v glavnem) od zgoraj, s posredovanjem države. Dospeli smo do sledečega dvosmernega raziskovanja: demokratizirati državo samo (spremeniti njeno vsebino in njene metode, decentralizirati jo do skrajnosti); povezati pretvorbo države z ustvarjanjem in razvojem raznovrstnih oblik oblasti baze, neposrednega upravljanja in participacije. Ne gre za dvojno oblast, ampak za dialektično enotnost, za obračanje k ustvarjalnosti ljudstva, k odgovornosti milijonov delavcev in državljanov. »Tako se demokratizacija političnega življenja ne bo omejila na preprosto razširitev formalnega sistema predstavnštva državljanov, niti ne na preprosti popravek centralizma in birokracije. V življenje bo spravila nove sape: neposredni prevzem lastnih zadev delavcev in državljanov v svoje lastne roke«, sklepa dokument »Svoboda usmerja naše korake«.

XXII. kongres je pokazal, kako se to raziskovanje na ravni oblasti ujema z dialektičnim prepletanjem množičnega boja (niza vztrajnih množičnih bojev) in splošnih volitev (ki na vsaki stopnji pokažejo razmerje sil — v tem je vloga idej večine) na ravni procesa.

Odslej . . .

Če je res, kar mislimo, da do spremembe ne bo prišlo le od zgoraj, potem ne bi bilo pravilno osredotočiti vsega navora na priprave globalnega spopada. Pravkar smo enega takih doživeli: ko je bil skupni program že podpisan, in ta podpis je bil velik uspeh, je bilo treba iti do konca in poskusiti zmagati na dan volilne odločitve; s tem bi omogočili postavitev vlade združene levice in dovolj hitro izvedbo skladne celote s programom predvidenih reform. Boj in pripravljenost sta premaknila stvari naprej, toda pokazala sta tudi, da združitev v bazi še ni bila dovolj močna in da zija vrzel med željo po spremembi in zavestjo o razmerah ter sredstvih za spremembo.

Očitno je, da se bodo v nekih danih trenutkih postavljale pred deželo neke nove izbire: danes ne vemo, v kakšni obliki, in zato je centralni komite poskrbel, da vrata za prožne in smeje rešitve ostajajo odprta. V sedanjih razmerah pa gre za to, da si povečamo pravice in pridobimo položaje na vseh ravneh in na vseh mogočih področjih.

To ni obrambna strategija do kapitala, ampak napadalna strategija, ki prek akcije in osveščanja teži k postopni spremembi razmerja sil. Ta akcija se mora razvijati prvenstveno v bazi, saj navsezadnje ne gre za globalno izbiro. Vendarle pa so lahko določene delne izbire v nacionalnem obsegu zastavek zmagovitega množičnega boja, v katerem se lahko zberejo pomembne sile. Da bi se družba gibala, je potrebno, da delavski razred in ljudstvo vzameta stvari v roke. Sprememba lahko izvira le iz množičnega in zavestnega gibanja večine. Potrebno je, da se zavest razvije v množicah oziroma, če hočete, da se razvije zavest množic. Umetne zavesti niti ne moremo niti ne želimo kakorkoli že ustvarjati. Lahko se rodi le iz pretvorbe spontanega prek boja in demokratične prakse.

Skupni program, predlogi, ki smo jih dali za njegovo aktualizacijo (in ki so bili predmet prve množične razprave), naši predlogi za razcvet svobodščin, naše zamisli o komunalnem življenju, informiranju, političnih pravicah v podjetjih — vsa ta besedila in pogledi na prihodnost predstavljajo dragocene dosežke zadnjih šestih let. Toda programska besedila ne zadoščajo. Zakoni le beležijo obstoječe dejansko stanje in duha. Kar predlagamo, prednjači pred družbeno prakso in pred mnogimi glavami, čeprav je napredovalo tudi mnogo glav. Posegamo naprej, odpiramo pogled v prihodnost — to je naša vloga. Delavski razred in ljudstvo lahko ugotovita znaten razkorak med današnjimi pravicami in tistimi, katerih nujnost in možnost nakazujemo. Na osnovi tega prvega truda je mogoče začeti boj in na določenih točkah preiti od besed k dejanjem, od upanja k pravu. Ta besedila so torej osnova združene dejavnosti ljudstva za napredovanje po poti demokracije. V tem je smisel našega obrazca »od sedaj naprej, odslej«. Seveda pa besedila in misli, ki izhajajo iz naše partije, niso edina možna začetna točka. Kot smo pravkar zapisali, se porajajo misli in želje, ki lahko služijo za osnovo učinkoviti akciji, v novih oblikah boja, oziroma v oblikah, različnih od naših. Nič nam ne sme preprečiti, da ne bi podpirali teh idej, da ne bi sodelovali pri teh bojih od trenutka, ko začnejo potekati v smeri k demokraciji, ko omogočajo zbiranje raznoterih sil za doseganje dejanskega in konkretnega napredka.

Želimo si in potrebno nam je, da se delavci in ljudje, ko nas vidijo delovati skupaj z njimi, prepričajo o veljavnosti našega pojmovanja zares demokratične priprave in akcije na vsaki ravni in pri vsakem vprašanju.

In čemu bi postopali drugače, ko pa je demokracija z vsakega vidika pogoj učinkovitosti? Naša programska besedila že na široko upoštevajo vse, kar je rojeno v ljudstvu.

O pluralizmu

Naša zamisel pluralizma ne poteka iz ideologije. Izhajamo iz znanstvenega humanizma, ki upošteva človeško resničnost in ne nekakšnega abstraktnega človeka.

V strženu našega pluralističnega pojmovanja je ugotovitev, da je raznolikost ena od značilnosti stvarnosti in hkrati tako rekoč tema, okrog katere se zbira večina ljudstva; to je konkretna dialektika raznolikosti in združevanja.

Pluralizem se bo izražal v mnogih oblikah. Na ravni države gre za ločitev oblasti. Iz tega razloga npr. branimo neodvisnost sodnih oblasti. Onkraj te klasične ločitve je danes pomembno uresničiti razlikovanje funkcij med državo in partijami; med državo, partijami in sindikati, med državo, partijami in združenji, med državo in cerkvami. Neodvisnost sindikatov je zelo važen vidik pluralizma. V demokratičnih nacionalnih podjetjih bo npr. privedla do jasnega spoznavanja sindikalnih pravic, pravic do upravljanja in do vodenja. Zaradi tega smo v bitki za aktualizacijo skupnega programa predlagali, naj nekaj časa posvetimo tako podjetniškimi odborom kot sindikalnim oddelkom. Pluralizem je v Franciji seveda pluralizem partij, vključno s pravico do opozicije (kateri je jamstvo proporcionalno predstavništvo na vseh volitvah). Pravica vsakogar do javnih služb, tudi tako odločilnih kot so velika sredstva množičnega informiranja, in zavračanje uradne filozofije v šoli in vsem državnem aparatu izvirata iz številnosti duhovnih usmeritev. Vertikalno bo pluralnost decentralizacija odločanja, izvedena po sledečih načelih: ljudje naj odločajo sami o vsem, o čemer morejo odločati (kar največ neposredne oblasti); izvoljeni in uporabnikom najbližji predstavniki naj odločajo o vseh vprašanjih iz svojega področja, prenehati je treba s prakso prenašanja zadev na odbor, odloča naj se na najnižji ravni, tam, kjer se vprašanja tudi pojavljajo (kar največ odgovornosti komunam, departmajem in pokrajinam); izvoljeni predstavniki naj se v primerih, ko morajo odločati, opirajo pri svojem razsojanju in dejavnosti na stalno in poglobljeno izmenjavo mnenj z uporabniki (še posebej gre za kar največ dialoga z združenji); strokovnjaki — bodisi tehnični bodi upravni — naj ne odločajo neodvisno od uporabnikov in izvoljenih predstavnikov (kar največ sodelovanja); vse upravne odločitve naj bodo podvržene nadzoru in izpostavljene prizivom (kar največ jamstva zoper samovoljo). Nadaljnje področje pluralnosti: v gospodarstvu bodo v sožitju obstajala podjetja različne narave, kot so nacionalizirana podjetja, zadruga in privatne družbe. Ostala bodo samo velika podjetja; primerno pa je razmišljati o mejah velikosti in koncentracije.

tracije. Tudi sam javni sektor ne bo enovit. V tem pogledu zadošča prebrati, kaj pravi listina »Svoboda usmerja naše korake« o demokratičnem načrtovanju.

In kakšna je vloga partije delavskega razreda v tem demokratičnem, pluralističnem pohodu v socializem? Bistveno vprašanje — to je namreč vprašanje o postopnem priznavanju vloge komunistične partije kot polnopravne — in vladne — stranke v narodnem življenju, priznavanju, ki zajema tudi priznanje revolucionarne izvirnosti te partije.

Še več, gre za to, da si komunistična partija postopno, brez nasilja in oblastnega ravnanja pridobiva naraščajoči vpliv na ljudsko gibanje vse dokler ne postane vodilna sila. To predpostavlja razpravo in akcijo z najširšimi množicami našega naroda, z namenom, da bi hkrati razkrojili vpliv desnice in osvetlili socialdemokratsko nevarnost. Naša strategija je seveda nasprotje socialdemokratskemu pogrezanju v živi pesek sotrudništva in premirja med kapitalom in delavskim razredom. Predpostavlja obstoj ozke zveze med bojem za reforme in bojem za oblast. Naša strategija odklanja vsako postavljanje politične in teoretične avtonomije delavskega razreda in njegove vodilne odgovornosti pri spreminjanju družbe pod vprašaj. Ta strategija zajema niz bojev za vzpostavljanje široke zveze okrog delavskega razreda, da bi ustvarili pogoje za nov »blok oblasti«, v katerem bodo delavci imeli vlogo, ki jim gre. Če se tolčemo za vse takojšnje možne spremembe, se bijemo zato, ker bodo njihova uspešnost, ustvarjalni značaj, učinkovitost in globoka demokratična narava ustvarile pogoje za ljudsko gibanje, ki edino bo korak za korakom zrevolucioniralo družbo.

Prevedel: Ciril Baškovič

ANDREJ KIRN

Popularizacija znanosti

Prikaz posvetovanja, ki ga je organizirala Sekcija za idejna vprašanja znanosti Marksističnega centra pri CK ZKS dne 23. 5. 1978

Za izhorišče razprave je služila analiza o popularizaciji znanosti v slovenskem dnevnem tisku in nekaterih drugih revijah. Za primerjavo pa so bili uporabljeni še nekateri jugoslovanski in inozemski časopisi in revije. Analizo so izdelali: Zvezdana Veber-Hartman, Majda Černjavič in Marko Hartman. Analiza je, z empirično podkrepjenimi podatki ugotovila, da še vedno prevladuje senzacionalnost in odsotnost načrtna politike o popularizaciji znanosti kot sestavnega dela programske zasnove časopisov in revij.

V uvodni besedi je *Andrej Kirn* poudaril, da področje popularizacije znanosti presega okvir dnevnega in revijskega tiska, saj zajame tudi založniško dejavnost, radio in televizijo, različne krožke, strokovna društva, organizacije in v nekaterih ozirih tudi celoten šolski sistem, zlasti še njegove nižje stopnje. Na kratko je predstavil zgodovinske izvore in potrebe po popularizaciji znanosti. Odklonil je stališče, po katerem je popularizacija postala vse bolj nemogoča zaradi rastoče specializiranosti znanstvenega jezika, ali pa da je postala nepotrebna, ker se znanost sama najbolj popularizira s svojo praktično vlogo. Zaprtost in nekomunikativnost znanstvenega jezika ima, še zlasti pri družbenih znanostih, negativne družbenopolitične in idejne posledice. Nekomunikativna, zaprta družbena znanost ne more postati praktična družbena sila, ne

more postati mobilizatorski in revolucionarajoči dejavnik družbenega razvoja in ne more biti v pomoč širokim demokratičnim odločitvam. Popularizacija vpliva na prebujanje vedoželjnosti in strukturiranje raziskovalnega interesa pri mladi generaciji. Velikansko število pomembnih znanstvenih raziskav ne najde ustrezne popularizacije v tisku in ostalih sredstvih javnega obveščanja. Vzroki za to so tako na strani novinarskega dela, kot tudi pri samih raziskovalcih. Morali bi stremeti za tem, da bi bilo čimveč novinarjev, ki so končali ustrezne fakultete in se hkrati, ali naknadno, izpopolnili tudi v novinarstvu. Popularizacija znanosti pri nas pogosto zdrkne na nivo slabe popularizacije znanstvene fantastike. Toda to sta dve različni stvari. Pri lovu za senzacionalnostjo bi se morali novinarji držati načela, da ni nič bolj fantastičnega od fantastičnosti same stvarnosti.

Marko Hartman je podal metodološki postopek in osnovne zaključke iz predloženega gradiva za razpravo o popularizaciji znanosti. Na področju popularizacije znanosti prinašajo slovenski časopisi in revije veliko prevodov. Informacije so pogosto senzacionalistične in pristranske. Prevladuje opisnost in odsotnost kritičnega ovrednotenja in obravnavanja problematike. Ni vzdržna nevtralistična pozicija novinarja, ki nekritično in neprizadeto prevaja ali prireja informacije iz tujega tiska; naloga tiska v naši družbi ni samo informativna, ampak tudi družbeno-idejna in vzgojno-izobraževalna.

Branko Rudolf je opozoril, da je popularizacija znanosti v socializmu dobila čisto drug pomen, je most do stvarnosti in most do izobrazbe. Poljudna znanost je rasla z meščanstvom.

Milan Osredkar je razvrstil tri elemente, ki ovirajo popularizacijo znanosti v naši družbi;

1. Konkretna razmere v katerih živimo. Pri nas obstojata edinole *Proteus* in *Zivljenje in tehnika*, ki se resnično ukvarjata s popularizacijo znanosti. Naše kadrovske in materialne možnosti za popularizacijo znanosti so šibke. Tudi naša raziskovalna produkcija ni tako velika, da bi lahko v časopisih vedno poročala o nečem novem.

Nimamo velikih raziskovalnih programov, ki bi se raztezali za obdobje 3—5 let in vključevali npr. kakih 50 raziskovalcev. Od nekaj vrhunskih individualnih znanstvenikov ne moremo pričakovati, da nam bodo vsak dan ponudili nova odkritja. Za našo velikost imamo sicer veliko raziskovalcev, toda malo raziskovalnega dela. V letih 1974—1976 se je zmanjšal uvoz raziskovalne opreme za polovico, popolna nestabilnost pa obstoji prav tako v financiranju znanstveno-raziskovalnega dela.

2. Ob obstoječem številu novinarjev, kot jih ima npr. »Delo«, bi se že zdavnaj lahko izoblikoval profil, ki bi kvalificirano skrbel za popularizacijo znanosti v lastnem tisku. Pravilno pa je bilo ugotovljeno, da del krivde leži tudi pri raziskovalcih samih. Dobri popularizatorji, dobri govorniki v znanosti so ponavadi slabi raziskovalci. Tisti, ki dobro raziskovalno delajo, pa navadno nimajo ne talenta ne časa za govorjenje.

3. Potrebno je ugotoviti, kaj pravzaprav hočemo. Veliko govorimo, kako je znanost odtrgana od združenega dela, malokdaj pa se vprašamo, kaj bi bilo potrebno spremeniti. Neupravičeno se pogosto mešata dve različni dejavnosti: množično inovatorstvo in raziskovalna dejavnost. Novinarje, ki se ukvarjajo s popularizacijo znanosti, bi bilo treba bolj povezati s strokami. Mnogo gradiva je še neizkoriščenega z novinarskega zornega kota.

Ivan Kreft je glede na to, da gre za prvi poskus obdelave, ocenil, da je predloženo gradivo solidno. Pri poglobljanju te raziskave bo potrebno upoštevati še druge medije. Treba bi bilo konkretnije označiti vsaj nekatere prispevke v dnevnem tisku in oceniti njihovo idejno ozadje. Pogosto se v tovrstnih člankih absolutizira popolnost in dovršenost vo-

jaških tehničnih sredstev. Popularizacija znanosti ima svojo idejnopolitično razsežnost. Pogosto se odgovornost in etika objavljanja popularizatorskih prispevkov spusti na naslednjo raven: novinar objavi kar najde, če pa komu ni všeč, pa naj protestira in objavi argumente. Če je bila narejena resna napaka pri popularizaciji znanosti in pride do reagiranja, pogosto skuša uredništvo nastali spor zožiti na privatiziran odnos med prizadetim in novinarjem ali med določeno stranko in uredništvom, odgovornost do javnosti pa se tako izključuje iz takšnega odnosa. Ob določenih dvomljivih raziskavah se pogosto dodaja, da je to dovoljeno raziskovati celo v SZ. Ob taki opazki se je treba zamisliti, saj SZ skuša predstaviti kot najbolj puritansko, pri nas pa ima lahko prizvok, da gre za najbolj pravoverni marksizem ali najbolj pravoverni znanost.

Pavle Zrimšek je poudaril, da je popularizacija predvsem dostopen in resen način posredovanja znanstvenih dosežkov in njihovih praktičnih učinkov. Novinar, ki je specializiran na svojem področju, se mora povezovati z znanostjo in znanstvenimi institucijami. V tej zvezi je treba izboljšati izobraževanje in izobrazbeno strukturo novinarstva. Premalo poudarka se daje širšemu, družbeno pomembnemu in znanost se v množičnih občilih pogosto zreducira na tako imenovane »zanimive strani«, s čemer se v bistvu znanost razvrednoti. Sredstva obveščanja bi morala iti v organizacijo svetovetov za področje znanosti v okviru svojih izdajateljskih svetov, oziroma redakcij, ki bi pomagale sestaviti in izvajati program. Dovolj je raziskovalcev, ki imajo kaj povedati. Raziskovalci, ki delajo na posameznih področjih, morajo tudi sami povedati, katera znanstvena področja je potrebno bolj spremljati v množičnih občilih. To bi lahko bilo nekaj elementov za oblikovanje uredniškega koncepta za popularizacijo znanosti.

Ernest Petrič je sodil, da je odnos sredstev javnega obveščanja do znanosti sestavni del in odraz splošnega odnosa družbe do znanosti. Znanost se pogosto obravnava kot nek okrasek, ki ga je potrebno imeti. Znanost je lahko

prisotna v sredstvih javnega obveščanja na dva načina:

a) da se piše o znanosti, znanstvenikih in njihovih rezultatih,

b) da se v sredstvih javnega obveščanja piše na temelju znanosti.

Vse naše pisanje bi moralo biti na nek način utemeljeno v raziskovalno-znanstvenih spoznanjih, ne pa da se piše na pamet. Številni raziskovalni dosežki obležijo v predalih, zlasti RSS. Veliko je raziskovalnega gradiva, ki ni primerno za knjižno obliko, vendar bi bilo vredno o njem pisati in seznaniti širšo javnost. Novinar za znanost ne more danes pisati o sociologiji, jutri o medicini in po-jutritšnjem npr. o matematiki. Novinarske hiše bi se morale drugače organizirati, da bi pritegnile raziskovalce same, da pišejo za širšo javnost o svojih rezultatih. Zelo dvomljivo je, če lahko z novinarjem, ki ga običajno vključimo v kulturno redakcijo (kar je že samo po sebi vprašljivo), zagotovimo, da bomo znanost spremljali in jo ustrezno predstavljali v tisku. O področju, ki ga spremlja, bi moral novinar pisati na zahtevnejši, višji ravni, ne pa zgolj površinsko, opisno. Prizadevati si je treba, da se piše na temelju znanosti. Zane-marjajo se možnosti za organizirano dopolnilno izobraževanje novinarjev. Zadnje čase se veliko piše o ekoloških problemih, in zakaj ne bi priredile znanstvene institucije npr. tromesečni tečaj za novinarje, ki pišejo in se posvečajo tej problematiki. Potrebna je organizirana znanstveno-strokovna pomoč novinarjem. Ne smemo pa pozabiti tudi na popularizacijo naše znanosti navzven, v tujini. Politično smo v svetu zelo prisotni, veliko manj pa smo predstavljeni z dosežki družbenih znanosti. Potrebno je ustvariti možnosti, da se bodo vsaj nekateri znanstveni rezultati in knjige tiskali tudi v tujih jezikih in tako postali dostopni širši strokovni in drugi javnosti v tujini. Naš raziskovalni napor je raveno na področju družbenih znanosti zelo originalen.

Franc Šrimpf je dal iniciativo, da je treba slovenskim časopisom predlagati, da bi bila uredniška politika glede znanosti bolj trdna in jasna, oziroma, da bi jo sploh postavili. Samokritično je

možno trditi, da resnično trdne uredniške politike glede znanosti ni. Prevladuje improvizacija, ki je včasih zelo huda. Časopisi se pri popularizaciji znanosti enostransko podrejujejo »okusu«
bralcev, čeprav bi morali iti dlje in uveljavljati nove, višje zahteve in norme. Znanost je pogosto uvrščena v rubriki, kjer so križanke in šale. Ideja o novinarjih, ki naj bi pisali o znanosti je nujna in točna, kajti znanstvenik se pogosto ne ozira na določene norme in zahteve, ki so nujne pri dnevnem tisku.

Franco Forstnerič je opozoril na različne tipe jezika: pogovorni, znanstveni, družboslovni, naravoslovni. Specializacija enega samega novinarja za znanost ni umestna. Samo novinar, ki je specializiran za določeno širše znanstveno področje, lahko to področje spremlja in izvaja organizacijo popularizacije znanosti na tem področju. Posebne znanstvene rubrike ne bi bile umestne, ker bi se znanost s tem zapirala in ogradila. Znanstvena informacija in problematika naj bi bila sestavina celotnega časopisa, ki se naj pojavlja v vseh rubrikah. Revija *Pionir* zna pisati na zanimiv način skoraj o vsem. V samih uredniških hišah ozračje ni naklonjeno tistim novinarjem, ki skušajo pisati tudi o znanosti. Obstojijo štirje možni organizacijski prijemi pri pisanju o znanosti:

1. da piše sam znanstvenik, raziskovalec, kar je še najbolj primerno;
2. da piše specializiran novinar o področju, ki ga spremlja;
3. da piše znanstvenik, novinar pa mu pomaga;
4. da piše novinar, znanstvenik pa mu pomaga.

Predloženo gradivo je v oceni popularizacije znanosti v dnevnem tisku dokaj utemeljeno. Razmere so dejansko kritične.

Jože Vilfan je opozoril, da je iz analize predloženega gradiva izpuščena revija *Pionir*, ki igra pomembno vlogo pri popularizaciji znanosti za mladino. Tej reviji ni mogoče očitati tisto, kar je analiza odkrila pri mnogih drugih časnikih. Gre za resno revijo, pri kateri sodelujejo naši najvidnejši znanstveniki. Revija ima tudi izoblikovano uredniško politiko.

Jože Goričar je opozoril, da ne bi bilo prav, če bi posvetovanje izzvenelo v nekakšen znanstveno popularizatorski imperializem v smislu, da bi vsa sredstva javnega obveščanja predvsem in izključno popularizirala znanost. Popularizacija znanosti je ena stvar, nič manj zahtevna, če ne še bolj, pa je pisati na temelju znanosti o kateremkoli področju. Ravni popularizacije, oziroma zahtevnosti so za različne stroke različne, če npr. samo primerjamo matematiko in sociologijo. Veliko več specialnega znanja je potrebno, da se popularizira katerikoli matematičen dosežek kot pa da se popularizira nek raziskovalen rezultat z družboslovnega področja. To govori v prid trditvi, da od novinarja ne moremo zahtevati enciklopedičnega znanja. Treba se bo usmeriti k specializiranim novinarjem z matematično, tehnološko, medicinsko, filozofsko in drugo izobrazbo. Pri popularizaciji mnogih sociofoških rezultatov pa pogosto ne bi bilo potrebno storiti nič drugega, kot da bi tekste prevedli v slovenski jezik, čeprav so pisani v »slovenščini«. To pa velja tudi za mnoge druge družboslovne raziskave. Drugi narodi so naravnost ljubosumni na čistost svojega znanstvenega jezika.

Pomembno je vprašanje, komu naj bo namenjena popularizacija, kajti še tako razumljivi popularizaciji so postavljene meje razumevanja za določeno izobrazbeno raven bralcev in poslušalcev. Od človeka z nepopolno osnovno šolo ne moremo pričakovati, da bo razumel še tako enostavni popularizatorski članek z nekega specialnega področja. Kdor se ukvarja s popularizacijo znanosti, se mora omejiti na minimalni izobrazbeni nivo tistega dela prebivalstva, kateremu je popularizacija namenjena. Pri RSS leži mnogo neizrabljenega gradiva sociološkega in drugega družboslovnega raziskovanja. Bilo bi zelo koristno, če bi novinar to gradivo pregledal in ga uporabil za svoje prikaze.

Maca Jogan se je strinjala, da je predloženo gradivo, čeprav ima nekatere napake in ni idealno, glede stanja o popularizaciji v nekaterih množičnih občilih lahko izhodišče za razpravo. Verjetno pa je ocena glede *Proteusa*

nekoliko preostra, kajti če je revija namenjena popularizaciji naravoslovja, potem je to jasna usmeritev uredniške politike. V Sloveniji in v širši jugoslovanski družbi imamo opraviti z razširjenim pojavom antiintelektualizma, in to se gotovo kaže tudi v odnosu do znanosti in do predstavljanja znanosti v množičnih medijih. Nekateri uredniki in novinarji se celo ponašajo s tem, da nimajo ustrezne izobrazbe.

Namesto izraza popularizacije znanosti, ki pogosto asociira na vulgarizacijo, zvezdnitvo in elitništvo, bi bilo bolje govoriti, vsaj kar zadeva znanstveni način pisanja v množičnih medijih, o podružbljanju znanosti. Gre predvsem za to, da ne ostajamo le pri ugotovitvah, temveč, da se menja zavest in ravnanje ljudi pod vplivom spoznanj v sedanjem stanju. Na podlagi današnje razprave bi moralo vrsto ukrepov sprejeti zlasti Društvo novinarjev, Univerza pa tudi Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, kot matična ustanova za izobraževanje novinarjev. Potrebno je organizirati obvezno dopolnilno in usmerjeno izobraževanje novinarjev. Jasneje bi morali postaviti merila in pravila o poklicni dejavnosti novinarjev. Čas bi že bil, da bi v slovenski družbi na zahtevno delovno mesto novinarjev prišli ljudje, ki imajo vsaj odgovoren odnos do študija in do svojega dela. Ne samo v zvezi s popularizacijo znanosti, ampak sploh bi bilo treba nekoliko drugače postaviti sistem izobraževanja novinarjev. Za posamezna širša področja bi morali imeti specializirane novinarje. O naravoslovju ne more pisati novinar, ki nima diplome ustrezne fakultete in še tečaja iz novinarstva. Ta predlog moramo poslati Društvu novinarjev. Potrebna sta verjetno dva tipa novinarjev: eden, ki bi bil bolj organizator in vzpodbudnik za pritegovanje in sodelovanje raziskovalcev, in drugi, ki bi bil specializiran za neko ožje področje.

Tone Vrbar se je oglasil v zvezi z oceno *Proteusa* v predloženem gradivu. Zavrnil je trditev, da revija nima uredniške zasnove, saj je bila objavljena v majski številki *Proteusa* leta 1974. Tudi

ni točno, da so avtorji sestavkov v *Proteusu* predvsem člani uredniškega odbora revije. *Proteus* je revija, ki raste iz domačih tal, s širokim krogom sodelavcev. Kadar poročajo o tujih dosežkih, jih znajo presoditi ob lastnem raziskovalnem delu. *Proteus* je daleč od senzacionalizma, v prikaz naše družbene prakse pa se vključuje tako s članki naših ljudi, kot tudi s članki o domačih raziskovalcih in raziskovalnih ustanovah.

Jože Jan je ugotovil, da pogosto molčimo o neprijetnih stvareh. Zamolčali smo npr. negativne strani pri gradnji jedrske elektrarne. Pogosto se dajo v javnost trditve tehničnega in gospodarskega značaja, ki bi jih bilo treba širše in preprosteje obrazložiti javnosti, (npr. glede bodočih virov energije slovenske in jugoslovanske družbe).

Andrej Caserman je ugotovil, da smo že dosegli tisto stopnjo razvoja našega novinarstva, ko lahko preidemo k oblikovanju specializiranih novinarjev. Ob-

stoječe nezadovoljivo stanje glede pisanja o znanosti ali na osnovi znanosti je verjetno tudi odraz odsotnosti neke trdnejše uredniške politike do tega področja. Novinar na svoj način soustvarja miselne pogoje za večji ali manjši uspeh družbenih akcij. Novinarji bi morali postati tudi neke vrste novinarji-raziskovalci, ki so seznanjeni s potekom raziskave in ne samo z njenimi rezultati. Iz tujine in zlasti neuvrščениh držav stalno prihajajo vabila, da naj več pišemo o sebi, da želijo razširjati informacije o dosežkih jugoslovanske znanosti in znanstvenega raziskovanja jugoslovanske družbene stvarnosti. V našem tisku se daje več pisane in slikovne publicitete otvoritvi npr. navadnih mostov, kot pa pomembnim znanstvenim rezultatom. Zelo pogosto se negativno piše o znanosti in o njenem odnosu do združenega dela, toda prav bi bilo povedati, da je veliko tega, kar smo v Sloveniji in Jugoslaviji dosegli, tudi rezultat velikih naporov naših raziskovalcev.

IVAN SVETLIK

Edvard Kardelj: Svobodno združeno delo

Pri Državni založbi Slovenije je izšla druga knjiga Edvarda Kardelja iz serije »Brionske diskusije«, pod naslovom Svobodno združeno delo. Knjiga obsega 337 strani in je razdeljena v sedem poglavij z uvodno pripombo avtorja.

Glavnino knjige predstavljajo neobjavljeni govori v razpravah med pripravljanjem zakona o združenem delu in zakona o združevanju OZD v splošna združenja in gospodarsko zbornico Jugoslavije. Vanjo sta vključena tudi dva neobjavljena govora o minulem delu ter nekateri drugi teksti.

Posamezna poglavja so v knjigi povezana v zaključeno celoto tako, da v tem delu lahko sledimo vsem pomembnim avtorjevim opredelitvam, ki se nanašajo na bistvo in značaj družbenoekonomskih odnosov v sistemu socialističnega samoupravnega združenega dela. Na to kažejo že naslovi poglavij: Bistvo in značaj socialističnega samoupravnega združene- nega dela; Družbenoekonomsko bistvo dohodkovnih odnosov v združenem delu; Družbenoekonomski odnosi med proizvodnjo in trgovino ter vloga potrošnikov; Samoupravno dohodkovno-interesno povezovanje družbenega dela v materialni proizvodnji in v družbenih dejavnostih; Družbenoekonomsko povezovanje samostojnega osebnega dela v sistem samoupravnega dela; Oblike samoupravnega organiziranja združenega dela in Medsebojna razmerja delavcev in uresničevanje samoupravljanja v združenem delu.

Še več, v knjigo so vključena tudi nekatera avtorjeva stališča, ki jih ne zasle-

dimo v zakonskih rešitvah, ki pa te dokumente dodatno pojasnjujejo ter nakazujejo smeri spopolnjevanja socialističnih samoupravnih odnosov v svobodnem združenem delu. Tako avtor na primer navaja, da je smisel upravljanja minulega dela v tem, »da bo delavec razmerno čedalje bolj odvisen od skupnega družbenega dohodka, vse manj pa od dohodka v lastni temeljni organizaciji združenega dela... Delavec ne more biti vezan izključno na ekonomski položaj panoge, oziroma na položaj svoje temeljne organizacije združenega dela v tej panogi« (57).

Bralcu omogoča knjiga tudi boljše razumevanje zakona o združenem delu in zakona o združevanju OZD v splošna združenja in gospodarsko zbornico Jugoslavije, saj posamezna določila teh aktov pojasnjuje v smislu razčlenitve in navajanja primerov, predvsem pa v smislu navedbe vsebinskih razlogov za sprejete rešitve. Zato bo knjiga v pomoč vsem, ki se znajdejo v dvomih, kako uresničevati posamezna določila navedenih zakonov. Seveda pa to ne pomeni, da je to delo le priročnik za aplikacijo in razlago navedenih zakonov. Večina se ukvarja s teoretskimi problemi združevanja dela, kar je njegova poglavitna odlika.

Glede na to, da je od sprejetja omenjenih zakonov do izida knjige že minilo nekaj časa, je avtor vanjo vnesel nekaj izkušenj samoupravne prakse pri izvajanju zakona o združenem delu in opozoril na probleme, ki se s tem v zvezi pojavljajo. Tako pravi, da so družbene dejavnosti sicer sestavni del in funkcija proizvodnega dela, vendar pa to delo ni v funkciji proizvodnje takrat, kadar neracionalno pritiska na proizvodnjo in kadar čez dovoljeno mero zmanjšuje ti- sto nujno akumulacijo, ki je potrebna za ustrezen tempo rasti proizvoda družbe (193). Na drugem mestu pa na primer

navaja, da s samoupravnimi interesnimi skupnostmi v gospodarstvu ni mogoče uzurpirati neodtujljivih samoupravnih pravic delavcev v TOZD tako, da bi se te skupnosti pojavile kot nov monopolist, ki bi razpolagal s sredstvi delavcev (207). Na več mestih tudi opozarja na nevarnost birokratizacije oziroma tehnokratizacije samoupravnih interesnih skupnosti (184) ter poslovnih skupnosti (180).

Zavedajoč se, da je vsaka interpretacija subjektivna, navajam iz obravnavanega dela nekaj, po mojem mnenju temeljnih, opredelilcev za razumevanje koncepta svobodnega združenega dela.

»Združevanje dela je objektivna nujnost, a ne vprašanje delavčeve subjektivne odločitve« (13). To zaradi tega, ker je delo na sedanji stopnji delitve dela, »v pogojih sodobne tehnologije, na sedanji razvojni stopnji družbenih produkcijskih sil objektivno družbeno« (14) in zato, ker gre pri združenem delu »za sistem ekonomskih kanalov, ki povezujejo združeno delo kot takšno, nato pa tudi delavce v takšnem delu« (11). V ta sistem ekonomskih kanalov pa je šteti predvsem družbeno lastnino kot podlago združevanja dela in dohodkovne odnose.

»Centralno vprašanje graditve socializma je ... spajanje dela in družbenega kapitala v rokah tistih, ki delajo« (46), združevanje živega in minulega dela. To je preseganje kapital odnosa, kjer se ves dohodek, ali njegov del, loči od delavskega razreda in z njim upravlja država ali tehnokracija (52), ali kjer se pobira profit na račun tujega dela (53). Če se to vprašanje ne reši, je »spopad med delavskim razredom in silami, ki monopolistično upravljajo družbeni kapital, neizogiben ne glede na to, ali se bo pojavil v klasičnih oblikah, značilnih za kapitalistične sisteme, ali v kakšnih novih oblikah, ki jih poraja sam socialistični sistem s svojimi državnolastninskimi odnosi« (58).

»Kapital je izgubil razredno naravo s tem, da ga obvladuje sam delavec« (49). Sistemsko je na primer opredeljeno, da »pravica do udeležbe pri dohodku preneha s povračilom sredstev« (54), ki so bila vložena. »Tako izgubijo vložena sredstva v pogojih socialističnega samoupravljanja naravo kapitala, ki prinaša

na podlagi lastninske pravice profit in predstavlja trajen lastninski delež in reproducira kapital odnos« (94).

Ker je delo objektivno družbeno, »uresničujejo delavci cilje integracije tega družbenega dela v sistemu organiziranja samoupravnega združenega dela z združevanjem svojega dela in dohodka v temeljne, delovne, sestavljene in druge organizacije združenega dela« ... ter ... »z graditvijo sistema medsebojne odvisnosti vseh delavcev pri pridobivanju in razporejanju dohodka« (14—15). Združeno delo se tako povezuje v celosten sistem.

Podlaga združevanja dela in sredstev je družbena lastnina, ki je »skupna lastnina vseh ljudi, ki delajo, s tem pa tudi osebna lastnina slehernega posamičnega delovnega človeka« (25). Uresničuje se predvsem prek pravice »delavca, da dela z družbenimi produkcijskimi sredstvi ... da upravlja svoje delo ter pogoje in rezultate svojega dela« (31), ter preko drugih pravic in preko »odgovornosti delavcev do skupnih in splošnih družbenih interesov« (33). Zato na primer »delavci v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela ne le, da ne morejo biti v nekakšnem delodajalskem razmerju do delavcev, ki sklenejo delovno razmerje, marveč so dolžni z razširjanjem materialne osnove svojega in družbenega dela v celoti ustvarjati pogoje za zaposlovanje novih delavcev« (298).

»Za združevanje dela vseh temeljnih organizacij združenega dela v enotno združeno delo ... sta samo dve možnosti« (61): oblikovanje notranjega ekonomskega mehanizma, ki združeno delo povezuje v enotno celoto in ki lahko načeloma deluje na podlagi lastnih notranjih ekonomskih zakonitosti, ki jih socialistična družba usmerja, usklajuje in podreja samoupravnemu družbenemu planiranju; ali pa povezovanje dela in dohodka zunaj samega združenega dela z intervencijo in pod vodstvom države in njenega državnega in poslovodnega aparata (61).

Mi smo se odločili za prvo možnost. Notranji ekonomski mehanizem gradimo predvsem z dohodkovnimi odnosi in sistemom samoupravnega družbenega planiranja. »Dohodek temeljne organizacije

zdrženega dela je po mojem mnenju tisti del z denarjem izražene celotne na novo ustvarjene vrednosti zdrženega dela v družbeni lastnini, ki jo delavci v temeljnih organizacijah zdrženega dela pridobivajo na podlagi svojega dela in gospodarjenja s sredstvi za proizvodnjo in reprodukcijo. Kot del celotnega produkta družbe je dohodek temeljne organizacije zdrženega dela v resnici rezultat celotnega družbenega dela, ne pa le individualnega kvantuma tekočega dela delavcev v njihovih temeljnih organizacijah« (42—43). Bistvo in značaj zdrženega dela se razodeva predvsem v njegovi medsebojni dohodkovni prepletenosti. Organizacijska razsežnost samoupravnega zdrženega dela (zdrženje delavcev v TOZD, delovne organizacije in podobno) je sekundarni pojav (11).

Poleg dohodkovnih odnosov in organizacijskih mehanizmov povezovanja družbenega dela od temeljnih do sestavljenih organizacij zdrženega dela, panožnih združenj in gospodarske zbornice, samoupravnih interesnih skupnosti v družbenih dejavnostih ter za proizvodnjo in trgovino, je kot element zdrženega dela treba obravnavati tudi delegatski in skupščinski sistem, predvsem pa procese samoupravljanja. »Uresničevanje oblasti delavskega razreda in delovnih ljudi sploh je ena izmed bistvenih osnov socialističnega samoupravnega zdrženega dela. Bistvo vsake politične oblasti se je vedno konec koncev reduciralo na možnost upravljanja in razpolaganja s presežnim delom« (16).

Lahko bi rekli, da prav samoupravljanje v smislu upravljanja delavcev z rezultati živega dela in razpolaganja z minulim delom dajejo, v pogojih objektivno vsiljene povezanosti in medsebojne odvisnosti, zdrženemu delu značaj svobodnega zdrženega dela. »Povezanost delavcev je torej samoupravna in demokratična, ne pa od zunaj vsiljena« (13). Zdrženje dela je svobodno znotraj določenih objektivnih pogojev. »Osebna pozicija delavcev je določena s tem, da upravljaajo svoje in skupno družbeno delo svobodno, neposredno in enakopravno, vendar v odnosih objektivno vsiljene povezanosti in medsebojne odvisnosti...« (13). Objektivne pogoje predstav-

ljajo razvojna stopnja produktivnosti sil (13), sredstva in način dela (11), produktivnost dela, rentabilnost dela, položaj na trgu (39) in podobno. Seveda ti objektivni pogoji niso nekaj večnega in nespremenljivega. Z njihovo menjavo se spreminjajo tudi okviri svobodnega zdrženega dela.

»Delo delavcev v samoupravnem zdrženem delu ne sestoji več samo iz konkretnega dela in fizičnih rezultatov na njegovem delovnem mestu, marveč tudi iz njegovega umskega dela, ki ga opravlja kot odgovorni družbeni, oziroma samoupravni delavec in upravljalca« (143). »Z vzpostavitvijo direktnega odnosa med osebnim delavčevim dohodkom in tistim delom celotnega dohodka, ki je rezultat skupnih vlaganj oziroma zdrženega dela, se bo delavec bolj postavljaj kot gospodar družbenega kapitala in kot zavestni kreator, to pa dejansko vodi k povezovanju njegovega fizičnega in njegovega umskega dela. Kajti tudi upravljanje družbenega kapitala in gospodarjenje z njim je prav tako delo, ki ga delavec opravlja kot samoupravljalca« (67). S tem zdrženim delo presega delitev dela na umsko in fizično ter na upravljalško in izvršno.

»Tako je samoupravljanje delavskega razreda in delovnih ljudi na podlagi zdrženega dela njihovega tekočega in minulega dela postalo načelno... od temeljne organizacije zdrženega dela do federacije enoten in celosten sistem politične vladavine samoupravljalcev vsem tokovom družbenega življenja.

Kajpada bi bila iluzija, če bi mislili, da je vse to že vzpostavljena stvarnost. Realna ekonomska, socialna in politična struktura družbe in razmerja moči družbenih sil si še zmeraj in si bo še dolgo prizadevala, in to ji bo tudi uspevalo, da v večji ali manjši meri obdrži ali restavrira stare, ali starim podobne, razredne ali etatično lastninske odnose v vsakdanji praksi... Stvar sistema je potemtakem, da sprostí poti temu boju, da ga orientira, da ga spodbuja in podpira« (17).

Naj za konec navedem par vprašanj, ki so v obravnavanem delu implicitno prisotna ali iz njega izhajajo in za ka-

tera sodim, da so vredna razmisleka ter nadalje teoretske in praktične obdelave.

»Dohodkovni odnosi morajo predstavljati vsebino socialističnega samoupravnega združenega dela, v katerem je dohodek združenih delavcev edina kategorija, ki jo upravljajo v temeljnih organizacijah združenega dela« (11). Menimo, da uresničevanje teoretskih in zakonskih rešitev v praksi zato ne bo enostavno. Gre za vprašanje kako najrazličnejše organizacijske cilje, ki niso vsi čisto ekonomske narave, izraziti z dohodkom, kako najrazličnejše odnose v organizaciji povezati z dohodkovnimi odnosi. Kako na primer povezati z dohodkom in dohodkovnimi odnosi vprašanje prehoda od dela kot instrumentalne dejavnosti na delo kot vsebinsko bogato dejavnost, ki omogoča samouresničevanje delavcem?

To bo tem težje, ker družbeni kapital sicer izgublja svoje temeljne poteze privatnega ali državnega kapitala, ki omogoča lastnikom zavzemati poseben položaj v organizaciji proizvodnje v odnosu na rezultate dela, njih prisvajanje in razporejanje in podobno, vendar se zdi, da kljub temu ohranja nekatere lastnosti kapitala. Sedaj so enako vsi delavci v položaju, ko morajo »ekonomizirati z družbenim kapitalom« (51). To delajo tako, da z njim upravljajo in ga oživljajo s svojim tekočim delom. Vendar pa se vse to dogaja v določenih objektivnih pogojih razvojne stopnje produktivnih sil (13), produktivnosti dela, rentabilnosti dela in položaja na trgu (39). To pa so tisti objektivni družbeni pogoji, ki jih narekuje na sedanji stopnji razvoja če ne domači družbeni, pa prav gotovo svetovni kapital. Zato najbrž tudi čistega dohodka v TOZD ni mogoče povsem poljubno deliti, na primer na sredstva za razvoj in razširjeno reprodukcijo ter sredstva za družbeni in osebni standard.

Najbrž lahko tudi razmejevanje med upravljanjem pogojev, sredstev in sadov dela, oziroma upravljanjem dohodka in upravljanjem stvari (12), razumemo kot rešitev na sedanji stopnji razvoja. Privajljanju in sprejemanju strokovnih odločitev o upravljanju stvari, to je organiziranju in vsklajevanju procesa dela in poslovanja (316), bi težko odrekli medčloveško, oziroma družbeno dimenzijo.

Zaenkrat je za to delo »potreben poseben visoko kvalificiran aparat strokovnega upravljanja« (316). Z dvigom izobrazbenega in kvalifikacijskega nivoja delavcev se bo najbrž vedno bolj zaostrovalo nasprotje izhajajoče iz dejstva, da lahko delavci sami neposredno oblikujejo splošne ekonomske, proizvodne in druge socialne cilje OZD, da pa je razčlenjevanje teh ciljev, njihova interpretacija in praktično uresničevanje izven njihovega vpliva in kontrole, da se to vrši pod vodstvom posebnih strokovnih delavcev, ki zavzemajo posebne položaje v organizaciji dela.

S tem je neposredno povezano tudi vprašanje presejanja tehnične delitve dela, ki je tehnična le navidezno, sicer pa pogojuje tudi presejanje delitve dela na upravljavsko in izvršno ter na umsko in fizično, s katerima se neposredno spoprijemata teorija in praksa svobodno združenega dela.

MATJAŽ MAČEK

Rosa Luxemburg: Izbrani spisi

Izbral, uredil in napisal predgovor dr. Adolf Bibič, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977.

Pričujoči zapis bi rad opozoril le na nekatere značilnosti teoretičnega opusa Rose Luxemburg, ki je gotovo preveč kompleksen, da bi bilo mogoče, pa čeprav le kot skico, ustrezno prikazati vse njegove mnogoterne razsežnosti: spraševanja, problematiziranja in rešitve, ki jih je Rosa Luxemburg oblikovala, ko je živela v času temeljne dileme za delavski razred in vse človeštvo: socializem ali barbarstvo.

Problemski sklopi, ki jih ponujamo bralcu kot možne usmerjevalce kritične pozornosti, so tiste teme, ki so že do zdaj osredotočale različna interpretacijska prizadevanja, različna branja Rosinega dela. To so: kritika reformizma, re-

vizionizma in oportunističnega, kritika »ultracentralizma« in blankizma pri Leninu, nacionalno vprašanje, vprašanje spontanosti, kritika imperializma, militarizma in vojne, afirmacija in kritika oktobrske revolucije in politične oblike socialistične revolucije.

Na izteku 19. stoletja je dosegla razprava o revizionizmu v nemški socialni demokraciji svoj vrhunec. Bernstein, privrženec tistega toka v njej, ki je menil, da je zgodovinski razvoj presegel vsaj nekatere Marxove postavke in da je Marxa zato treba popraviti, je trdil, da se je Marxova »napoved« o predstoječem zlomu kapitalističnega sistema prav tako malo potrdila kot tista o obubožanju proletariata. Še več. Ne samo, da je razvoj ni potrdil, ampak se je zgodilo prav nasprotno. Zato je za Bernsteina potrebna sprememba dotedanje socialno demokratske strategije revolucioniranja kapitalistične družbe, treba jo je zamenjati s strategijo politično socialnih reform, ki bi postopno omejevale kapitalistično izkoriščanje in demokratizirale politične ustanove. Kapitalizem je po njegovem razvil številna sredstva prilagajanja, zaradi katerih je vedno bolj neverjetno, da se bo nujno zlomil.

Rosa odgovarja revizionistom v svojem spisu Socialna reforma ali revolucija? Opozarja na domet reform, ki sicer lahko omilijo družbene posledice, nasledke kapitalizma, ne morejo pa odpraviti temeljnega protislovja med družbeno naravo produkcije in privatnim prilagajanjem. Tega protislovja pa reforme kot pravno politični ukrepi zato ne morejo odpraviti, ker je ekonomsko določen in je rezultat zgodovinskega razvojnega procesa konstituiranja materialnih pogojev razredne dominacije, znotraj katere so pravni in politični pogoji samo momenti (in to ne odločilni) celote pogojev razredne dominacije. Omenjenega protislovja torej ni mogoče odpraviti po »reformno — zakoniti« poti, ker se njegovi vzroki ne izražajo v zakonih, zakonsko, ampak so zunaj teh v dvojnem smislu: zunaj njihovega dosega in zunaj kot njihova materialna podlaga. Z reformami ni moči udejanjiti socialističnega reda, trdi Rosa. Bernstein s tem, ko trdi, da kapitalizem lahko prebrodi svoja no-

tranja protislovja, pravzaprav zanika, da je socializem nekaj, kar mora objektivno nujno priti, revizionizem in marksizem torej nista dve različni poti do istega cilja, ampak težita dejansko k dvema različnima ciljema.

Rosa pa ne zavrača reform nasploh. Njihovo potrebnost, celo nujnost vidi iz perspektive osveščanja delavskega razreda. Boj za reforme naj služi predvsem za boljše spoznavanje lastnega razrednega položaja v socialnih in političnih spopadih, za šolanje v političnem boju. Boj za socialne reforme ustvarja enega od pogojev za nastop revolucije: potrebno politično zrelost proletariata, njegovo razredno osveščenost, zavest. Ta zavest pa se lahko oblikuje le, če ne pride do pozabe »končnega cilja: prevzema politične oblasti in odprave mezdnega sistema« (51).¹ Rosa zgoščeno opredeli odnos med revolucijo in reformo kot razmerje cilja in sredstva: »Za socialno demokracijo sta socialna reforma in socialna revolucija neločljivo povezani, kajti boj za socialno reformo je zanjo sredstvo, socialni prevrat pa namen« (51). Socializem kot »končni cilj« pa zanjo ni etični zahtevki, ideal, kot je to za Bernsteina, ampak je zgodovinska nujnost, ki izhaja iz gibanja kapitalistične družbe.

V tem spisu polemizira Rosa tudi z absolutizacijo parlamentarizma, ki temelji na iluziji o nadrazredni državi in ugotavlja, da »... buržoazija in njeno državno zastopstvo žrtvujeta tudi demokratske oblike, brž ko pokaže demokracija tendenco, da zataji svoj razredni značaj in se prelevi v orodje dejanskih interesov ljudstva« (80). Naveže tudi na vprašanje »prezgodnje« revolucije. Argument preuranjenosti so uporabljali oportunisti in revizionisti, da bi odložili vprašanje revolucije. Rosa pa najprej ugotovi, da revolucije ni možno »umetno delati«, da morajo za to biti dani pogoji (»zrelost ekonomskih in političnih razmer«) in skoz kritiko blankizma (zarotniška akcija majhnega števila ljudi, ki je osredotočena na center državnega aparata = državni udar, ne pa revolucija) nakaže elemente in pogoje za nastop re-

¹ Številke v oklepajih se nanašajo na strani prikazane knjige.

volucije. Revolucija je lahko rezultat samo dejavnosti »... velike in razredno zavedne ljudske množice, ki je sama lahko le produkt pričenojčega se zlo- ma meščanske družbe in nosi zato v sebi ekonomsko-politično legitimacijo za svoj pravočasen nastop« (116).

Prehoda iz kapitalizma v socializem ni moči izvesti z eno samo potezo, ampak je za to potreben »dolgi in trdovratni boj«. »Prezgodnji« napadi so samo eden izmed dejavnikov, ki ustvarja politične pogoje za končno zmago, ker razvija proletariati svojo zrelost šele med politično krizo. »Proletariat torej sploh ne more drugače kot da »prezgodaj« zavzame državno oblast...« (117).

V spisu Organizacijska vprašanja ruske socialne demokracije polemizira z Leninovo koncepcijo partije, kot jo je ta razvil v svojem delu Korak naprej, dva koraka nazaj. Leninu očita »ultracentralizem« in blankizem, izhajajoč iz svojih izkušenj z močno, toda birokratizirano nemško socialno demokracijo ter iz svojega pojmovanja subjektivnega dejavnika. V kritiki meni, da je napačno pri Leninu predvsem dvojje: oddvojitve skupine poklicnih revolucionarjev od množic in vsemogočnost centralnega komiteja nasproti partijskim organizacijam. Leninovi strategiji izgradnje partije od zgoraj navzdol in njeni trdni institucionalizaciji postavlja nasproti strategijo izgradnje partije od spodaj navzgor, pri čemer razume organizacijo kot proces. Razhajanja med obema vendarle niso taka, kot so jih včasih skušali prikazovati, saj oba izhajata iz primarnosti delavskega razreda glede na organizacijo, ki pa jo imata za nujno sestavino razrednega boja, sestavino, ki usmerja delavski razred v njegovem boju. Res pa je, da sta različno poudarjala posamezne momente v procesu oblikovanja razredne zavesti.

Vprašanje vloge spontanosti v organiziranem gibanju je tisto, ki je Rosi pri različnih intepretacijah prinašalo bodisi hvalo bodisi grajo. Radikalno spontanistično razumevanje Rosinega stališča je v zgodovini delavskega gibanja ustvarilo etiketo luksemburgizma, ki je bila postavljena nasproti leninizmu. Tega problema se Rosa najbolj celostno loti v delu Množična stavka, partija in sindi-

kati. Množična stavka je zanj »javna oblika proletarskega boja med revolucijo«, »način gibanja proletarskih množic« (343). Z lucidno dialektično analizo pokaže Rosa na medsebojno povezanost ekonomskega in političnega momenta v množični stavki. Najbolj dragocen rezultat stavke, ki zanj ni nekaj enkratno kratkotrajnega, je »duhovna usedlina«, tj., »skokovita intelektualna in kulturna rast proletariata« (335). Ker je množična stavka zgodovinski pojav, ki nastaja iz družbenih razmerij z zgodovinsko nujnostjo, je ni moči delati, kot tudi revolucije ne; tj. množične stavke ni moči niti priklicati niti preklicati, odpovedati — kratko malo sledi svoji spontano revolucionarni zakonitosti. Partija, tj. »pobuda in vodenje, ni v svojevoljnem ukazovanju, ampak v kar najbolj spretnem prilagajanju položaju in v tenkem občutenju razpoloženja množic« (351).

Vedenje partijskih vrhov, predvsem pa fetišiziranje organizacijskega preprečuje, po Rosi, oblikovanje akcijsko praktične razredne zavesti znotraj partije same ter vodi v podcenjevanje vloge, ki gre neorganizirani množici v razrednem boju. Ta uteleša spontani moment revolucionarne akcije, ki šele pritegne najširše sloje proletariata, jih revolucionira in organizira. Organizacija je torej »proizvod boja« (361-2) in ne njegova izhodiščna točka. Rosa izhaja iz stališča, da je praktična dejavnost revolucionarne boja primarna (»... v začetku je bilo dejanje!« (907), da se šele skozi njo oblikuje praktična, dejavna razredna zavest. Hkrati pa tudi opozarja na nujnost teorije, če naj praksa delavskega gibanja ne pade v »nižave ozkosrčnega empirizma«. Zato kljub vsemu poudarjanju spontanega zagovarja nujnost političnega vodenja, kar je naloga socialne demokracije, ki je »najbolj prosvetljena, najbolj razredno zavedna prednja četa proletariata« (366).

Rosinemu stališču glede nacionalnega vprašanja še danes hudo nasprotujejo. Njena trditev v Krizi socialne demokracije, da »... zgodovinsko okolje današnjega imperializma vedno znova določa značaj vojn v posameznih deželah in to okolje je krivo, da danes nacionalno obrambne vojne sploh niso več možne«

(656), je eden izmed načinov argumentiranja, v katerem se izraža Rosino podcenjevanje nacionalnega, ki se je izrazilo že prej v delu Narodnostno vprašanje in avtonomija, v katerem polemizira z Leninom glede pravice narodov do samoodločbe. Zdi se, da je Rosa gledala na to vprašanje le iz perspektive možnih negativnih posledic za enotnost delavskega gibanja v svetovnih razmerjih in za usodo svetovne revolucije in je pri tem spregledala revolucionarni potencial, ki je navzoč v nacionalnem vprašanju [»nacionalni interesi služijo kot slepilno sredstvo...« (546), nacionalizem je »duhovni narkotik za proletariat« (567)].

Rosa se je v Krizi socialne demokracije najodločneje uprla imperializmu, militarizmu in vojni ter še posebej kritizirala nemško socialno demokracijo in drugo internacionalno sploh za izdajo revolucionarne protivojne politike, ki je bila upravičevana z oportunistično tezo o prenehanju razrednega boja med vojno. Videla je neposredno zvezo med bojem mednarodnega proletariata proti imperializmu in bojem za politično moč v državi. V hkratnosti in soodvisnosti teh bojev poteka »odločilen spopad med socializmom in kapitalizmom« (547).

V delu K ruski revoluciji Rosa najprej pozdravi nastop in potek oktobrske revolucije, se ostro distancira od stališča, s katerega kritizirajo revolucijo Kautsky in menjševiki, sprejme boljševiško prakso kot v danih okoliščinah edino možno taktiko. Potem pa razvije elemente svoje kritike. Tako kritizira zemljiško politiko boljševikov in opozarja na protislovnost odnosa do kmetov: po eni strani računajo z njimi kot z revolucionarno silo, po drugi strani pa poudarjajo njihovo nazadnjaško naravo. Razdelitev zemlje med kmete ima po njenem za posledico ustvarjanje močnega sovražnika v lastnem taboru, brž ko se postavi vprašanje socializacije kmečkega gospodarstva. Ta bi namreč privedla do spopada med mestnim proletariatom in posedujočim kmetstvom. S tem pa bi bila zaprta pot dejanskim socialističnim reformam. »Združitev industrije in kmetijstva«, preseganje ločenosti kmetijstva in industrije, kar je značilnost meščanske družbe, je »najtežja naloga socialistične revolucije«

(755). Z odpravo zemljiške veleposesti pa ni prišlo do oblikovanja družbene lastnine, pač pa privatne.

Jedro kritike je vprašanje o razmerju med diktaturo in demokracijo. Rosa nastopi proti razpustitvi narodne, ustavodajne skupščine, omejitvi volilne pravice in odpravi demokratičnih svoboščin. Dilema: diktatura ali demokracija je po njenem ravno tako napačno zastavljena, kot je dilema reforma ali revolucija. Takšna zastavitev vprašanja izhaja iz napačnega prepričanja, da je neke dokončni recept za socialistični prevrat, ki ga je treba le dovolj odločno uveljaviti. V resnici pa razpolaga partija le s sorazmerno grobimi napotili, ki ničesar ne povedo o tem, kako je možno spremeniti teorijo na vseh področjih družbenega življenja v prakso. Uničenje starega sveta je mogoče dekretirati, izgradnje novega pa ne. Zato mora biti izgradnja socializma široka šola izkustva, ki daje proletariatu dovolj prostora za ustvarjalno pobudo in akcijsko udeležbo. Tako se šele ustvarjajo vse tiste postavke za vladavino delavskega razreda, ki ji rečemo diktatura proletariata. Le če ustvarja to diktatura razredna množica s svojo samodejavnostjo (ne pa vladavina majhne vodilne manjšine), je s tem zajamčena socialistična demokracija. Socializma ni moči uvesti z ukazi. Če izvaja diktaturo le peščica politikov, potem taka diktatura samo demoralizira. Za Roso je diktatura proletariata nujnost, dodaja pa: »toda, ta diktatura je v načinu, kako se uporablja demokracija, ne pa v njeni odpravi« (775).

V zadnjih mesecih svojega življenja se Rosa posveti vprašanju socialnih in političnih oblik socialistične revolucije, saj se je že začela revolucija v Nemčiji sami. Kot vse dotlej izhaja iz samodejavnosti z revolucionarnim idealizmom prežetih delavskih množic, ki so »... tisto, kar je odločujoče, so skala, na kateri bo postavljena končna zmaga revolucije« (946). Naloga dneva je uresničenje socialističnega končnega cilja. Zato zahteva: »vso oblast v roke delovne množice, v roke delavskih in vojaških svetov, zavarovanje revolucionarnega mehanizma pred njegovimi prežetimi sovražniki...« (797). Zanimivo je, da v novem položaju

ju zavrača sklicanje ustavodajne skupščine in s tem posredno odstopi od svojih pripomb na Leninov račun, ki jih je zapisala v spisu K ruski revoluciji. To zavračanje postavi celo v naslov enega svojih člankov kot dilemo: Narodna skupščina ali vladavina svetov? Zanj te dileme seveda ni: sistem svetov je tista politična oblika, v kateri naj se delavski razred polasti oblasti zato, da bi izvedel »popolno prenovo države in popoln preobrat v gospodarskih in socialnih temeljih družbe« (827).

Založnici gre vse priznanje, da je izdala *Izbrane spise* (oziroma izbrana dela, kot je zapisano na platnici) Rose Luxemburg in tako zapolnila veliko vrzel v dostopnosti temeljne marksistične misli. Izbrane spise je izbral, uredil in opremil z izčrpnim predgovorom, ki uvaja v mnoge razsežnosti Rosinega mišljenja in njegovega recipiranja v mednarodnem delavskem gibanju, dr. Adolf Bibič.

LEO ŠEŠERKO

Hotimir Burger: Znanost povijesti

(*Problem znanosti u Marxovu djelu*)

Marxova »kritika politične ekonomije«, ki ji je, kot je sam rekel, posvetil petnajst najboljših let dela, je v zgodovini marksizma zelo pozno stopila v središče raziskovanja. Neenosmerno napredovanje marksističnega delavskega gibanja ter izvirnost in težavnost Marxovega mišljenja sta vodila k prekratki recepciji njegove kritike. Interpretacije »velike metode«, kakor jo je imenoval Bertolt Brecht, so preko Karla Kautskega in Eduarda Bernsteina vodile v različne variante izgube marksizma. Ta prevlada in tradicija izgube Marxove metode raziskovanja, proti kateri sta nastopila Lenin in Roza Luxemburg, ni bila premagana z enim samim zama-

hom. Tudi tako imenovana »frankfurtska šola«, ki je nastopila proti dogmatizmu, je »metodološka vprašanja« ločila od »predmetnih področij«, na katerih jih je Marx razvil. Od kritičnega razumevanja celote se je teorija zožila na kritiko posameznih sfer v njihovem razmerju do meščanske družbe, na kritiko umetnosti, literature, filozofskega jezika itd. Teoretično odkritje zgodnjih Marxovih del in pa objava njegovih rokopisov, sicer še nepopolna, iz časa večletnih priprav za »Kapital«, sta prispevala k razvijanju enotne interpretacije »zgodnjih« in »pozni« del in k osredotočenju na vprašanja metode v »Kapitalu«. Že klasična dela so danes Henryka Grossmana »Načrt in metoda ‚Kapitala‘,« in Jindricha Zelenýja »Znanstvena logika in Kapital«. V vseh teh tekstih je konkretno razčlenjeno Leninovo opozorilo, da če Marx ni zapustil Logike (z veliko začetnico), je pa zapustil *logiko Kapitala*.

S svojo knjigo *Znanost povijesti* poskuša Hotimir Burger podati enotno razumevanje celotnega Marxovega dela. V prvih dveh poglavjih prikazuje centralna vprašanja zgodnjih Marxovih spisov, ki jih razvrsti po kronološkem redu nastanka. Problem, na katerega Burger osredotoči svojo pozornost, in ki je izrečen že v naslovu knjige, je historično razumevanje znanosti pri Marxu.

Ker se znanost od Hegla naprej sama razume zgodovinsko, je Burger razvil svojo interpretacijo tako, da je tematiziral pri Marxu postavljena vprašanja glede na njihovo razmerje do nemške klasične filozofije, zlasti seveda Hegla. Prvo vprašanje iz katerega Burger izhaja, in ki ga odkriva in poudarja že v »Razliki Demokritove in Epikurove filozofije narave«, je prisotno eksplicite ali implicite v vseh spisih, je osrednja tema Marxove kritike prava in filozofije prava, kritike filozofije in kritike politične ekonomije. V prvem poglavju Burger poudarja, da je ta edina tema, ki je zanj tudi edini problem »Kapitala« in ki določa vsak Marxov spis, zahteva za *osvoboditev ali emancipacijo človeka*. Takšna opredelitev teme seveda ni novost v raziskovanju problema znanosti v Mar-

xovem delu, in vendar je ne smemo izgubiti izpred oči med prebiranjem celotne Burgerjeve knjige, kjer obsega poglavja tja do zadnjega, v katerem ni samo govora o strukturi celote Marxove kritike politične ekonomije, ampak tudi o njenih mejah. Misleči bralec se ne more in ne sme pustiti zapeljati vprašanju, kakšno je po Burgerju razmerje med edino temo Marxove Kritike politične ekonomije («Kapitalom»), zahtevo za osvoboditev ali emancipacijo človeka, in mejami te kritike politične ekonomije, preden ne pozna terena, na katerem poskuša Burger meje Marxove kritike politične ekonomije utemeljiti. Ta teren prikaže Burger torej najprej skozi zgodnje Marxove spise.

Kritika Heglovega spekulativnega pristopa k pravu, religiji, umetnosti, naravi itn. je vodila Marxa od kritike posameznih strani Heglove filozofije, filozofije prava, znanosti logike, fenomenologije h kritiki Heglove filozofije sploh. Pri tem pokaže Burger, da je ta kritika Marxu omogočila posredno diferenciran pristop k realnosti sami. Ne gre torej več samo za problem razcepljenosti sveta in filozofije, ki se kot totaliteti zoperstavljata, temveč postaja mnogo večji problem razcepljenosti realnosti same. V Heglovi filozofiji prava je ta prisotna kot razcepljenost na meščansko družbo in politično državo. Burger opozarja, da Marx govori o državi kot »abstrakciji meščanske družbe od same sebe«, ki je prikaz tistega značilnega sprevačanja razmerij, analiziranih pozneje v kritiki politične ekonomije, da je »privatna lastnina postala subjekt volje, volja pa je samo njen predikat« in je torej »subjekt stvar in predikat človek«.

Tudi v »Prispevku k židovskemu vprašanju« Burger pokaže to analizo razcepljenosti obstoječega sveta tako, da idealni in materialni elementi meščanske družbe ravno v povezanosti svoje različnosti obstojijo kot predpostavke politične države. Pri tem se Burger ne spušča v natančnejšo tematizacijo tistih elementov v Marxovem »Prispevku k židovskemu vprašanju«, ki so najpomembnejši za poznejšo kritiko politične ekonomije. To pa je analiza sprevačanja razmerij med ljudmi, med ljudmi in stvarmi itn.

Že v tem spisu Marx piše, da je prodaja praksa otujevanja (Entäußerung). Ne gre le za kritiko Feuerbacha, če ugotovimo, da kakor zna človek, dokler je ujet v religijo, opredmetiti svoje bitje samo tako, da naredi iz njega neko tuje fantastično bitje, tako da se lahko pod oblastjo praktične potrebe praktično udejstvuje, izdeluje praktične predmete samo tako, da postavi svoje izdelke, svojo dejavnost pod oblast nekega tujega bitja in jim da pomen nekega tujega bitja — denarja. Iz tega ni toliko pomembno ugotoviti, da se pojem menjalne vrednosti tu pojavi anticipiran skozi pojmovanje praktičnega izdelka, ki mu izdelovalec dá pomen tujega bitja, ampak je nasprotno treba pokazati, da se lahko izdelovalec, delavec sam *opredmeti* le s pomočjo onega tujega fantastičnega bitja. Torej že v spisu »Prispevek k židovskemu vprašanju« Marx pokaže, da procesi opredmetenja ali tako imenovane predmetne dejavnosti v meščanski družbi ne potekajo le v povezanosti z otujevanjem v njihove idealne podobe in s samostojnim gibanjem teh idealnih podob, ampak da se opredmetenje za delavca, ki je pod oblastjo praktične potrebe, lahko opravlja le na terenu oblasti teh človeku tujih, fantastičnih bitij.

Ker je za Burgerja in tudi za vso sodobno marksistično literaturo, ki izhaja od Marxove kritike politične ekonomije, povezana ta kritika s Heglovo filozofijo in s kritiko te filozofije, je ves prvi del Burgerjeve knjige posvečen prikazu Marxove destrukcije Heglove absolutne znanosti. »Ekonomske filozofski rokopisi« so tisti Marxov tekst, s katerim Burger začenja in ob katerem ugotavlja, da se ti rokopisi začenjajo z analizo konkretnih ekonomskih kategorij; ta nivo razpravljanja postopno zapuščajo in v rokopisih »Odtujeno delo«, »Privatna lastnina in komunizem« in še posebej »Kritika Heglove dialektike in sploh filozofije« — ki je pisan paralelno z obema predhodnima tekstoma — prispejo na fundamentalno antropološko-ontološki nivo. »Zato je, gledano s sistematskega ali logičnega stališča, prav ta njihov najsplošnejši del pravi začetek teh rokopisov« (str. 41).

Če ostane stališče pisca nerazvito naprej in le v tej obliki, bo bralec seveda sklepal, da gre tu za neke nazore, ki pod nivojem sodobne filozofije pogrevajo mladoheglovska prepričanja. Burger se seveda nikakor ne ustavi na tem stališču sistematskega ali logičnega, ampak poskuša ravno takšno stališče v Heglovi filozofiji prikazati in ovreči. Najprej pokaže, da je postavka, na kateri temelji Heglova filozofija, brisanje razlike med *realnim* in *idealnim*; ta razlika je za Heglovo znanost brezpredmetna. To realno, materialno postaja zanjo šele nekaj vnanjega in negativnega, medtem ko Marx na razliki realnega ali dejanskega insistira kot zgodovinsko proizvedeni. To je prava tema »Nemške ideologije«, v kateri je od vse predhodne enotnosti s procesom življenja oddvojena, »emancipirana«, »čista« zavest določena in pojmovana kot ideologija. Pojasniti pa je seveda še potrebno, da od te razlike Marx ne izhaja kot od nekega pozitivnega zgodovinskega dejstva, ki bi ga bilo potrebno za vsako ceno ohraniti in obdržati. Nasprotno, prav Heglovo brisanje te razlike je ena od revolucionarnih potez njegove filozofije, ki pa pri njem ni bila razvita v vseh njenih za meščansko družbo kritičnih konsekvencah, ampak je bila zgolj predpostavljena in zato v rezultatu Heglove filozofije spet samo ponovno najdena.

Marx razliko med idealno in realno sfero meščanske družbe odkriva kot zgodovinsko dejstvo, ki je uveljavljeno tako v tej sami realni kot v oni idealni sferi. Družbena dejavnost, mišljenje ali znanost ima poleg drugega tudi to specifičnost, da ne eksistira v obliki »neposredne družbene dejavnosti«, da se torej mišljenje in znanost ne kažeta neposredno ali v svoji neposrednosti kot družbeni dejavnosti. Burger pokaže, da je družbenost mišljenja predhodna, takorekoč apriorna, zagarantirana s tem, da je »moj lastni obstanek družbena dejavnost«. To seveda ni nikakršno približevanje Marxa Kantu, ampak nasprotno; šele dejanskosti Kantove filozofije in njena »resnica«, dovršena kritika Kantove filozofije, ki je pri Heglu ostala na pol poti in se je a priori razgalil samo kot nek posteriori. Heglu, ki je sicer postavil

zgodovino v središče filozofskega mišljenja in filozofsko mišljenje v središče zgodovine, očita Burger predvsem to, da je zanj ta kot taka brez-subjektivna zgodovina in da to zgodovino, v kateri je človek le moment in njen material, nastopa torej le kot enostranska strast, ki jo pošilja ideja v boj z nasprotno strastjo. Hegel je zgodovino razumel kot tako raznovrstno dogajanje, v katerem je vsako subjektivno, enostransko, z vnanjim interesom in sicer z vsakim vnanjim interesom vodeno stališče mogoče opravičiti, torej najti v zgodovini zanj opravičilo. Od tod tudi spoznanje, da se iz zgodovine ne da naučiti ničesar, razen tega da se iz nje ne da ničesar naučiti. Ta nauk pa je bil seveda za Hegla kot doslednega misleca svoje dobe odločilen.

Marx je kritiko Heglove filozofije prava pojasneval prav z dejstvom, da je bila nemška teorija oziroma Heglova filozofija edina sfera nemške dejanskosti, ki je bila na nivoju zgodovinskega razvoja in da je bila zato edino kritika nemške teorije, ne pa dejanskosti *same*, zgodovinsko relevantna. Nivo, na katerem je stala nemška teorija in predvsem Heglova filozofija, pa je bila moderna meščanska družba in njena idealna dopolnitev v moderni meščanski ekonomiji. Hegel je govoril v jeziku moderne politične ekonomije in od tod je tudi razumljivo, zakaj je bila ta ekonomija videti tako heglevska. Filozofija, kot siceršnja ideologija, je bila s svetom povezana kot odtujitev od dejanskega življenja ljudi.

Marx postavlja vprašanje ukinitve filozofije, ki ga Burger v svojem delu pravilno znotraj zgodovine marksizma veže na vprašanje zgodovinskega subjekta. Vendar je pri Marxu, tako domneva Burger, problem udejanjenja filozofije opuščen v tisti formi, v kateri je nakazan v spisu »H kritiki pravne filozofije«: Uvod. To je namreč tisti spis, v katerem je rečeno, da kot najde filozofija v proletariatu svoje *materialno* orožje, tako najde proletariati v filozofiji svoje *duhovno* orožje. Tam govori Marx tudi o odpravi filozofije, tako da se filozofija ne more udejanjiti brez odprave prole-

tariata; proletariat pase ne more odpraviti brez udejanjenja filozofije.

Burger si ne prizadeva, da bi bilo njegovo delo videti angažirano v celi vrsti teoretičnih nasprotij, do katerih je prišlo v interpretaciji Marxovega mišljenja in v boju proletariata. Eno od mest, kjer se takšni naravnosti dela, ki je sicer seveda najbolj razširjeni način prikazovanja kritične teorije Marxa in Engelsa, seveda dosti udoben, ki pa je imel vendar tudi velike zasluge za »arheološko izkopavanje mišljenja Marxa in Engelsa izpod naplavin poznejših interpretacij«, Burger ne čuti zavezanega in poskuša polemično poseči v sodobne razprave, je njegov prikaz Marxovega in Engelsovega pojmovanja ideologije. To pomembno mesto v Burgerjevi knjigi je odprto na Marxovo in Engelsovo analizo v »Nemški ideologiji«, kjer obravnavata delitev dela. Na točki, ko celokupni proces proizvodnje ljudi pripelje do delitve na »materialno in duhovno delo«, nastopi ključni trenutek, ko si zavest lahko začne domišljati, da se je »emancipirala« in postala neodvisna od obstoječe prakse in da lahko ustvarja »čisto« teorijo, teologijo, filozofijo, moralo itn. Ideološka zavest je prav tista zavest, ki je odvojena od »praktičnega procesa življenja« in ga ne jemlje za svoje izhodišče, temveč ima kot izhodišče lastne »predpostavke« in zato prikazuje dejanskost sprevrnjeno »na glavi kot v cameri obscuri«. V tem mišljenju je subjekt dejanskosti določen kot ideja, pojem, kritika, Jaz ali kaj drugega in je zato *abstrakten*, zato svobodno pristopa k realnosti. Tu je ta svoboda, to Burger pravilno poudarja, seveda razumljena kritično in celo ironično; ima pomen poljubnosti in neobveznosti in tako omogoča, da se takšna zavest opredeli kot ideološka.

Znano je seveda, da je bil že Hegel toliko kritičen mislec, da problema svobode ni obravnaval v svoji filozofiji kjerkoli in kakorkoli, ampak je sfero pojma za razliko od sfere biti v »Znanosti logike« razčlenil kot sfero svobode. Burger tako pokaže, da je ideologija v svoji ideološkosti proizvod zgodovine in tako samo en način prikazovanja te zgo-

dovine. Za Marxa je ideološka zavest tudi tista zavest, in to Burger posebej poudarja, ki želi svoje dejansko razmerje, realno zvezo z realnostjo vzpostaviti na način »konceptivnih ideologov vladajočega razreda«, ker je s tem, da zastopa interese ali stališče vladajočega razreda, sebe obsodila na to, da ponovno postane *abstraktna, pozitivistična* zavest, ki afirmira te posebne interese in ne interese »nove človeške družbe ali družbenega človeštva«.

V tem kontekstu je za Burgerja jasno, da bi z Marxom bilo *contradictio in adjecto* govoriti o *proletarski* ideologiji — ker proletariat ne udejanja nobenih *posebnih interesov* razen »interesa« same zgodovine. Zato proletariat tudi nima potrebe ustvarjati neke lastne v zgornjem smislu »emancipirane« zavesti. To isto stališče je seveda izrekel že Lukacs, ki je dejal, da si lahko proletariat o sebi ustvari jasno zavest in si o sebi pride na jasno le tako, da si ustvari jasno zavest o vsej družbi.

V nadaljnji analizi pride Burger še znotraj razprave o destrukciji absolutne znanosti do sklepa, da torej proizvodnja življenja kot bit ljudi določa vse sfere in regije zgodovine in je po drugi strani z njimi kot lastnimi momenti določena. Od tod rekonstruirana, je po Burgerjevem mnenju, Marxova znanost zgodovine *po svojem programu in namenu absolutna znanost zgodovine*. Do sedaj je bilo seveda znano, da je bila takšna absolutna znanost le Heglova filozofija. Zato si je potrebno ogledati argumente, ki so vodili Burgerja k temu prevrednotenju ocene Marxovega dela.

To prevrednotenje opravičuje Burger s tem, da Marxova znanost zgodovine nima namena tematizirati neke posebne sfere zgodovine, temveč zgodovino v vseh njenih sferah, straneh, in momentih; takšna je tudi zato, ker hoče biti »resnično vedenje«, (ena in) edina znanost in istočasno znanost, s konstituiranjem katerere »samostojna filozofija izgublja svoj medij eksistence«. Vendar Burger takoj dodaja, da v tej obliki in s takšnim programom »znanost zgodovine« *ni bila nikoli sistematično razložena in razvita*. Za Marxa je ostala po eni strani pro-

gram, načrt, po drugi strani pa obči horizont, v okviru katerega in na podlagi katerega se ukvarja in izvaja kritika politične ekonomije. Po Burgerjevem mnenju kritika politične ekonomije nima takšne ambicije, kakršna je vsebovana v tej Burgerjevi skici znanosti zgodovine; predvsem hoče pokazati logično in zgodovinsko genezo kapitala in vseh oblik, ki jih ta, kot način proizvodnje, ustvarja. Zato naj bi »višje dejavnosti« ali »ideološke oblike« ostajale zunaj te kritike (politične ekonomije). Sama kritika politične ekonomije pa medtem razširja zgodovinski horizont in to prvenstveno tako, da pokaže meje meščanske družbe oziroma meje ekonomije kot takšne.

V tem kratkem prikazu knjige Burgerju seveda ni mogoče slediti naprej v prikazu argumentacije, s katero je videti, kakor da sta Marx in Engels s tematizacijo »ene znanosti, znanosti zgodovine«, prišla do najvišje točke svojega revolucionarnega razumevanja, od katere je potem vodila Marxova pot v kritiko politične ekonomije le kot stranska pot, pač kot ena od mnogih možnih poti, po katerih bi se lahko nadaljevalo raziskovanje od te točke. To seveda pomeni razumeti Marxov Kapital le kot enega mnogih ekonomskih spisov, ne pa kot tistega, v katerem je razvita njegova

raziskovalna metoda v njenem polnem obsegu.

Da tako imenovane višje dejavnosti ljudi niso pojasnljive iz Marxove kritike politične ekonomije je le domneva, ki bi jo moral Burger argumentirati ne le z navajanjem umetnosti kot domnevno svobodne dejavnosti, ki ni vpletena v odtujeni način proizvodnje v meščanski družbi. Vendar je ta tendenca v Burgerjevem prikazu izpeljana do ugotovitve, da celota Marxove kritike politične ekonomije kaže, da Marx zavestno omejuje svojo temo na tematiziranje »meščanske družbe« oziroma sfere »materialne proizvodnje« in da se zato v okvirih njegovega razpravljanja ostali načini človekove reprodukcije — ki jih Marx sem in tja naziva »višje dejavnosti« — pojavljajo samo na zunaj, da v principu prehajajo okvire njegove teme. V knjigi pa je vsebovana še druga tendenca interpretiranja Marx, in Burger opaža, da je znanost v kritiki politične ekonomije tematizirana v svoji pozitivistični obliki le kot moment kapitala. Če bi Burger naprej razvil to smer interpretacije, bi s svojim temeljitim poznavanjem del Marxa in Engelsa, ki ga izpričuje skoraj vsaka stran njegove knjige, lahko napravil nadaljnje pomembne korake pri razumevanju njunih del v našem času.

MARIJA GRČAR: Služba družbenega knjigovodstva, ČZ Uradni list SRS, Ljubljana 1978, str. 154.

Brošura z omenjenim naslovom, ki je izšla v sodelovanju s službo družbenega knjigovodstva, prinaša zakon o službi družbenega knjigovodstva v SR Sloveniji z obsežnim komentarjem.

V uvodnem delu obravnava službo družbenega knjigovodstva kot del združenega dela ter pri tem poudarja, da je družbeno vlogo službe družbenega knjigovodstva, funkcije, ki jih uresničuje, in celotno njeno organiziranost mogoče pravilno vrednotiti le v celoti družbeno-ekonomskih odnosov, ki jih uresničujemo v naši družbi. Razdelek ki sledi, obravnava različne funkcije službe družbenega knjigovodstva v naši družbi: evidenčno in informativno-analitično funkcijo, kontrolno funkcijo, ekonomsko-finančno in revizijsko funkcijo in funkcijo opravljanja plačilnega prometa. V zaključku uvodnega dela so prikazana temeljna načela organizacije službe družbenega knjigovodstva.

Dr. Bogomir Deželak (redakcija): Marketing v nabavni politiki, Ekonomska poslovna in organizacijska knjižnica, Založba Obzorja, Maribor 1978, str. 207.

Pričujoče delo je rezultat naporov petih aktorjev: dr. Bogomira Deželaka, dr. D. Radonjiča, mag. F. Lorbeka, dr. Ostoja Durjave in dr. Tineta Laha.

Delo izhaja iz predpostavke, da ne more priti do pravih in uspešnih odločitev na prodajnem tržišču, če proces odločanja ni prepleten s pravnimi odločitvami na nabavnem tržišču. Pričujoče delo, ki je prvo te vrste v gospodarski literaturi, je poskus oblikovanja zasnove marketinga tudi za področje nabavnega tržišča. Zaradi tega je knjiga namenjena

tako praksi kot tudi študirajočim na visokih šolah in fakultetah.

V problematiko, ki jo knjiga obravnava, nas uvedeta poglavji o položaju nabave v ciklu reprodukcije in teoretičnih postavkah nabavne funkcije. Nabavna politika kot del splošne poslovne politike delovne organizacije in klasična nabavna politika sta temi poglavij, ki sledita. Osrednji del knjige so poglavja z naslovi: Zasnova marketinga v nabavi, Raziskava nabavnega tržišča in poslovna politika delovne organizacije, Analiza temeljnih determinant nabavnega marketinga in oblikovanje strategije marketinga v nabavi. Delo zaključijo poglavja: Analiza limitnih dejavnikov v nabavnem marketingu, vzgoja in strokovnost kadrov za marketing in razmišljanje o organizacijski strukturi marketinga v nabavi.

Izmed sklepnih misli naj omenilo prepričanje, da bo imela v prihodnosti raziskava trga nabave tak pomen za delovno organizacijo, kot ga ima zdaj raziskava prodajnega tržišča; in kot drugo misel opozorilo, da rezultatov, ki izvirajo iz nabavnega marketinga, ne moremo opazovati le z vidika nabave, ker je ta sestavni del vsega poslovanja delovne organizacije in mora biti zato usklajena z drugimi funkcijami v delovni organizaciji.

Dr. AVGUŠTIN LAH: Slovenija sedemdesetih let, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1977, str. 457.

Delo dr. Avgušтина Laha si je zadalo nalogo, da iz perspektive značilnosti razvoja v tridesetih letih po osvoboditvi čim bolj poljudno in vsestransko oriše značilnosti našega družbenega razvoja, naše razvojne možnosti in tendence v procesu prihodnosti. V proučevanje in analizo te tematike vključuje avtor probleme družbenega, gospodarskega, prostorskega in

kulturnega razvoja in sedanjika. »Slovenija sedemdesetih let« je s tega vidika poskus, da se značilnosti našega preteklega razvoja povežejo z našimi prihodnjimi načrti in da se morda bolj vsestransko in celovito z vidika našega vsakdana osvetli napor in vloga celotne družbe v realizaciji začrtanih ciljev in poti do njih.

Avtor uvaja svojo razpravo s poglavjem, v katerem povzame osnovne karakteristike sedanjega trenutka naše družbe in zgoščeno prikaže tiste točke naše preteklosti, ki so pomembnejši mejniki v našem razvoju po drugi vojni in končani revoluciji.

Po tem uvodnem poglavju, ki ima isti naslov kot cela knjiga, poda avtor v poglavju »Globoka družbena preobrazba« temeljna dejstva in značilnosti o procesu spreminjanja podobe naše družbe. Nekaj podnaslovov: Sestava in gibanje prebivalstva, Naši delovni ljudje na tujem, Mestno prebivalstvo, Velika kulturna sprememba, Kadri revolucije po tridesetih letih. Tretje poglavje zgoščeno obravnava značilnosti gospodarskega razvoja naše republike. Poseben poudarek je dan v tem poglavju vprašanju odnosa med naravo družbeno-ekonomskih odnosov in družbenim napredkom, problematiki energetike, oskrbi s hrano, surovinski bazi našega razvoja in problemom družbenih dejavnosti.

Posebno poglavje, ki je bilo v tovrstnih študijah, ki so imele še druge, širše cilje, v preteklosti le izjema, je posvečeno vprašanjem in dilemam ekološkega razvoja in odnosu med naravnimi zakonitostmi in urejanjem okolja. Zadnje poglavje obravnava vlogo in pomen izobraževanja in kadrov in nekaterih pomembnejših reformnih procesov v zadnjem obdobju kot prvo stopnjo sprememb in razvoja na tem področju.

Delo je pisano na poljuden način, ki omogoča precejšnjo jasnost v prikazovanju osnovnih točk analize naše sedanjosti in ima izredno informativno vrednost za vsakogar, ki želi dobiti čimbolj kompleksno podobo našega vsakdana in smeri našega nadaljnjega razvoja.

VLADIMIR KENDA: SEV v mednarodni menjavi, Mladinska knjiga, Ljubljana 1978, str. 327.

Kot je zapisano v uvodni besedi v knjigo, je delo izhajalo iz sledeče temeljne dileme: ali je to področje — grupacija SEV — kot eno od področij in dejavnikov v svetovni delitvi dela kljub svoji relativni zaprtosti (ki je pogojena s specifikom — velikostjo tržišča) bolj ali manj odvisno od svetovnega tržišča kot celote. Ali torej prihaja do zunanje trgovinske kupnosti SEV povsem avtonomno ali pa prihaja do nje zaradi spodbud na zunanjem svetovnem tržišču.

Delo je nastajalo kot rezultat avtorjevega večletnega ukvarjanja s tem vprašanjem in je del skupnega — teamskega raziskovanja na postdiplomskega in doktorantskega študiju.

Kljub temu, da je delo v svojem osnovnem hotenju usmerjeno predvsem k znanstveno-raziskovalnim ciljem, pa ima zaradi številnih kvantifikacij in operativnih posplošitev tudi veliko uporabno vrednost.

V prvem delu knjige so obdelana temeljna spoznanja o razmerju med gospodarsko rastjo in zunanjo trgovino v vzhodnoevropskih socialističnih deželah in podane osnovne informacije o nastanku in razvoju SEV. Podrobneje je za vsako deželo, članico SEV, prikazana evolucija zunanjetrgovinske organizacije in reforma v procesu zmanjševanja disparitete med zunanji in notranji cenami. Razvoj SEV kot organizacije vključuje politično-ideološko ozadje nastanka SEV, vprašanje ali je SEV postal nadnacionalna organizacija in podroben prikaz razvoja specializiranih mednarodnih organizacij v SEV. V drugem delu z naslovom »Ključni problemi v procesu integracije« je avtor odprl problem mednarodne socialistične delitve dela, izpopolnjevanje mednarodnega plačilnega prometa (v tem kontekstu tudi problem vključevanja Jugoslavije v SEV) in določanje zunanjetrgovinskih cen znotraj SEV.

V naslednjem, tretjem razdelku knjige je avtor svoj interes usmeril v analizo menjalnih odnosov in še posebno v delovanje cen na regionalno in blagovno

strukturiranje menjave. V povzetku študije identificira avtor različne vidike intervencionizma v SEV in še posebno v politiki Sovjetske zveze, prav tako pa opredeljuje vzroke in pojavne oblike našega intervencionizma glede na razvoj tržišča SEV. V knjigo so vključene tudi obširna in bogata statistična dokumentacija, organizacijske sheme SEV in izbor bibliografije s tega področja.

RADOVAN VUKADINOVIČ: Evropska varnost in sodelovanje, Delavska enotnost, Ljubljana 1977, str. 303.

Knjiga je izredno aktualen, sistematičen in celovit oris tistega področja mednarodnih odnosov v Evropi, ki je enega od svojih pomembnejših vrhov dosegel s konferenco v Helsinkih. Knjiga, ki jo je napisal znani in plodni pisec na tem področju, pa nikakor ni namenjena samo ozkemu krogu strokovnjakov.

Avtor je problematiko uvrstil v štiri zaključene celote: »Zgodovina«, »Akteji in koncepcije«, »Proces« in »Listina novih evropskih odnosov«. V prvem razdelku avtor podaja razvoj evropske varnosti, posebno pozornost pa posveti ob tem vprašanju evropski varnosti med dvema vojnama. Probleme, povezane s tem vprašanjem po drugi vojni, obravnava v sklopu o velikih zaveznikih in evropski varnosti. V tem razdelku opredeljuje problem varnosti kot kompleksen pojem z različnimi elementi, tako da z varnostjo v prvi vrsti razumemo fizični obstoj neke države in njenega prebivalstva skupaj z neodvisnostjo in gospodarskim napredkom.

V drugem razdelku prikaže avtor različne poglede in akterje evropske varnosti. Med temi podrobneje obdelava varšavski pakt, poglede NATO pakta in zahodne modele varnosti in sodelovanja sploh. Posebno pozornost posveti v tem razdelku jugoslovanski koncepciji. Tretji razdelek je avtor namenil poglobljeni analizi pogojev in razmer, ki so v procesu sodelovanja v Evropi pripeljali do konference v Helsinkih. Avtor ta proces analizira v dveh fazah, ki imata za svoj rezultat institucionalizacijo konference.

Tretjo fazo konference (njeno delo in rezultate) obravnava avtor v najbolj obširnem zaključnem razdelku knjige. To obsežno problematiko je razdelil na naslednja poglavja: vprašanja varnosti v Evropi, sodelovanje na področju gospodarstva, znanosti in tehnike in varstva človekovega okolja, vprašanja varnosti na področju Sredozemskega morja, sodelovanje na humanitarnem in drugih področjih in nadaljevanje konference. Knjigi so dodane tudi relevantne tabele in izbor dokumentacije o tem področju.

Skupina avtorjev: Inventivna dejavnost v združenem delu, Delavska enotnost, Ljubljana 1976, str. 263.

Osnova za to knjigo je bil elaborat, ki ga je naročila gospodarska zbornica SRS iz Ljubljane. Željeni cilj elaborata je bil, da opozori na realne možnosti in metode, ki se jih moramo posluževati, da bi pri inventivni dejavnosti čim uspešneje uresničevali načela nove ustave, predvsem v smeri neposrednega samoupravljanja v združenem delu.

Uvodni razdelek knjige v treh poglavjih obravnava vlogo in pomen znanstveno-tehnološke revolucije pri nas, kompleksen pregled inovacijske aktivnosti v svetu in pri nas, družbeno-ekonomski pomen razvojnega in raziskovalnega dela in inovacijskih procesov v svetu in pri nas. Četrto poglavje obravnava pogoje za uspešno množičnega inventivnega dela (družbeno klimo, družbene dogovore in samoupravne sporazume o organizaciji inventivne dejavnosti na nivoju republik in pokrajin in splošne samoupravne akte znotraj združenega dela). Naslednji dve poglavji predlagata način organizacije za množično inventivno delo v organizacijah združenega dela in možnosti za finančno in ekonomsko obdelavo inovacij. Sklepno poglavje se usmeri v problem odnosa med industrijsko lastnino in poslovanjem z rezultati inventivnega dela. Objavljeni študiji so dodane še številne priloge: zakonski predpisi, določbe v samoupravnih splošnih aktih, samoupravni sporazumi in politični dokumenti o inovacijah in inventivni dejavnosti.

Ekonomska politika, izdaja NIGRO
»Borba«, Beograd, št. 1383,
leto XXVIII, 2. oktober 1978, posebna
priloga »200 največjih«, str. 54—397

V pričujoči številki Ekonomske politike, ki sicer izhaja vsak teden, najdemo v okviru stalnih rubrik (Jugoslavija, Naše teme, Tokovi gospodarstva, Organizacije, Knjige, Svet, Trg, Novi proizvodi) vrsto zanimivih sestavkov. Članek A. Pirnata »Izhod iz krize ali planiranje razvoja«, ki analizira dinamično interakcijo med gospodarstvom in prometom, ugotavlja disproporce med cestnim in železniškim prometom tudi v najrazvitejših državah sveta, kjer so železnice že 10—15 let nosilke rastočih izgub, kljub velikim vlaganjem v modernizacijo in naporom vlad, da bi ustvarile pogoje za poslovanje železnic po gospodarskih principih. Avtor vidi možnosti za odpravo prometne krize in reafirmacijo železnic pri nas v oblikovanju SIS za promet, ne samo za železnico, in v zavestnem usmerjanju razvoja tovarnega prometa.

V zadnjih letih produktivnost dela pri nas raste s stopnjo 2—3 % letno, kar zaostaja za rezultati razvitih držav, ugotavlja zapis »Samostojnost in odgovornost kot motivacija«. Hitrejša rast produktivnosti je odvisna od povečanja odgovornosti poslovnih organov za za gospodarjenje, materialne samostojnosti OZD, racionalne organizacije in ekonomske motivacije. Prispevek »Juriš na kitajski trg« prikazuje odpiranje Kitajske, opuščanje avtarkičnega razvoja in izoliranosti od svetovnega trga ter zainteresiranost mnogih držav za kitajski vrh.

Revija prinaša tudi prevod iz švedskega časopisa »Sweden Now« o industrijski demokraciji kot obliki soodločanja delavcev in sodelovanja z upravo podjetja, ki se proučuje s treh vidikov: demokratizacije, humanizacije in organizacijske učinkovitosti dela; avtor je avstralski psiholog D. Gunzburg. Zakon o skupnem reguliranju delovnih odnosov, sprejet januarja 1977 na Švedskem, sicer prispeva k začetnemu procesu, toda domet industrijske demokracije in sodelovanja »kapitala in dela« je — kot je razvidno iz članka — še zelo omejen.

V tej številki se nudi bralcem — že desetič zapored — v obsežni posebni prilogi letna predstavitev poslovanja 200 največjih OZD v Jugoslaviji (in to 130 proizvodnih, 20 iz prometa in 50 trgovskih organizacij) za leto 1977. Ker vsebuje izdaja, razen »rang-list«, tudi podrobne podatke o vseh DO, je priloga postala svojevrsten priročnik o najpomembnejšem delu gospodarstva v SFRJ. Kazalci: delež teh organizacij v celotnem prihodu gospodarstva znaša 52 %, v družbenem proizvodu 46 %, te organizacije uporabljajo 58 % osnovnih in obratnih sredstev, zaposlujejo pa manj kot 42 % delavcev, dajejo splošni vpogled v razmerja našega gospodarstva in težnje v razvoju družbenih odnosov, še posebno, če se primerjajo s podatki iz prejšnjih let, kar omogoča z letošnjo izdajo zaokrožena desetletna serija predstavljenih poslovnih rezultatov največjih organizacij (1968—1977). Primerjave kažejo na neprekinjeno združevanje dela in sredstev v gospodarstvu, pa so zato med največjimi predvsem SOZD. Kot ilustracijo velikosti velikih lahko navedemo, da ima 22 organizacij celotni prihodek večji kot 10 milijard, 28 pa med 5 in 10 milijardami. 130 največjih proizvodnih organizacij ustvarja 70 % celotnega prihodka v proizvodni sferi; na drugi strani pa je naša trgovina še zmerom razdrobljena ter 50 največjih trgovskih organizacij ustvarja manj kot tretjino celotnega prihodka te dejavnosti. Podatki za največje OZD kažejo tudi na porast stroškov, zmanjšano rast realnega dohodka, zmanjšano akumulativnost in povečano zadolževanje za lastni razvoj. Največje proizvodne organizacije v letu 1977 so: INA, Naftagas, Zavodi CZ, Rudarsko metalurški kombinat Zenica, Šipad itd., v trgovini pa je na prvem mestu Slovenijales.

FRANCE KLOPČIČ: Kritično o slovenskem zgodovinopisju, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1977, str. 515.

Temo in osnovno orientacijo tega obširnega in zanimivega dela najbolje odraža naslov sam. Knjigi, ki zajema

razprave o številnih perečih in (še danes) aktualnih vprašanjih naše zgodovine in zgodovinopisja ne manjka kritične ostrine, polemičnosti in jasnosti v prikazovanju dilem, napak in dosežkov. Knjiga se deli na dva dela. V prvem »Obča in teoretična vprašanja našega zgodovinopisja« avtor prvič objavlja razpravo »Marksizem in zgodovina«. V ta del so uvrščeni še naslednji spisi: Proti abstraktni podobi naše zgodovine, Zapiski delavsko kmetske matice, Raziskani dokumenti zveze komunistov iz leta 1847; O revoluciji in njenem »nadaljevanju«, Avstromarksizem, slovensko meščanstvo in drugo in Kmečki stan skozi stoletja.

Drugi del knjige prinaša izbor avtorjevih zgodovinskih spisov, ki so razdeljeni v več razdelkov: Delavsko gibanje v dobi socialdemokracije, Oktobrska revolucija in zlom Avstro-Ogrske, Nasta-

nek in razvoj komunistične partije v Sloveniji in Jugoslaviji, Komunistično mladinsko gibanje, Dodatek k nacionalnemu vprašanju in kot zadnji razdelek Mednarodna vprašanja. Vse tekste drugega dela je avtor že objavil v različnih revijah in ob različnih prilikah. Med pomembnejše spise v drugem delu šteje avtor med drugim: »Dve deklaraciji pomladi 1917«, O zapravljeni socialistični revoluciji v letih 1918—1920, Prodor komunistične partije v slovensko družbo v letih 1921—1924. Avtor sam označuje knjigo kot takšen zbir člankov in razprav, ki s knjigo »Neravnodušni državljan« daje predstavo o dosedanjem avtorjevem snovanju. Knjiga je gotovo zanimiva in pomembna za strokovnjake na področju zgodovine, z zanimanjem pa jo bodo brali vsi, ki jih pritegujejo obravnavani problemi in mnogokrat tudi jasen in polemičen način obravnave.

Naše teme (Zagreb) št. 7—8/1978

Tematska številka: Latinska Amerika danes: LJUBOMIR PALIGORIĆ: Sedem tez o latinsko-ameriški stvarnosti; STANE JUŽNIČ: Dileme o naravi latinsko-ameriške družbe; ANDRÉ GUN- DER FRANK: Dinamika dominacije svetovnega kapitalizma v Latinski Ameriki; PEDRO VUSKOVICH: Razredni boj v pogojih novega modela kapitalistične akumulacije; RENÉ ZAVALETA M.: Stanje v sodobni latinsko-ameriški družbi; SANTIAGO ESCOBAR, GUIDO GÓMEZ, JORGE PUEBLA: Problemi Latinske Amerike in gibanje ne- uvrščenih; RADOVAN VUKADINO- VIĆ: Latinska Amerika — cona brez nuklearnega orožja; LUIS INOSTRO- ZA: Ideološka in politična kriza in per- spektive leve v Latinski Ameriki; JORDAN JELIĆ: Marginalije ob Stavenhagenovi kritiki napačnih tez o La- tinski Ameriki; MOMA PUDAR: Po- sebnosti razvoja Latinske Amerike; MI- LAN VOJNOVIĆ: Transnacionalne korporacije in tehnološka odvisnost de- žel v razvoju; JORGE BEINSTEIN: Znanost, tehnologija in kapitalistična ne- razvitost Latinske Amerike; GONZALO ARROYO: Modeli akumulacije, družbe- ni razredi in kmetijstvo; ZORAN VI- DAKOVIĆ: Splošni pomen analize la- tinsko-ameriških fašizmov za razumeva- nje tendenc sodobnega kapitalizma; OSCAR WAISS: Militarizem v latinsko- ameriški družbi; FERNANDO HENRI- QUE CARDOSO: Značilnosti avtoritar- nih režimov v Latinski Ameriki; RO- BERTO GUEVARA: Nove oblike mili- tarizma v Latinski Ameriki; LEONIDAS RODRIGUEZ: Moč vojske v Latinski Ameriki; PAUL AMPUERO: Problemi in perspektive »novega vojaškega reda«; ARMAND MATTELART: Beležke o aparatu ideološke dominacije vojaških

držav; NICOLAS DRAGIČEVIĆ: »Pi- nočetizem«, krščanska demokracija in katoliška cerkev; RADOVAN PAVIĆ: Čile in bolivijski dostop k Pacifiku; SU- LEJMAN REDŽEPAGIĆ: Nastajanje nove politične avantgarde na Kubi po zmagi revolucije; RAFAEL RONCA- GLIOLO: Mednarodne vesti v Latinski Ameriki; ANTONIO MELIS: Dialekti- ka odvisnosti v Latinski Ameriki; GE- RARDO MARIO GOLOBOFF: Odvis- nost in samostojnost v latinsko-ameriški književnosti; *Razprave:* MLADEN LA- ZIĆ: Metodološki problemi proučevanja starih družb; Beležke o tujih avtorjih; *Razstava knjig, Iz tujih revij, Izbrana bibliografija o Latinski Ameriki.*

Pregled (Sarajevo) št. 9/1978

Članki: TODOR KRUŠEVAC: Naš položaj v svetovni agrarni krizi (leta 1930); DIMITAR MIRČEV: Sodobna meščanska ideologija in samoupravlja- nje; SLOBODAN INIĆ: Diktatura pro- letariata kot hegemonija proizvajalcev; STOJAN T. TOMIĆ: Spremembe in raz- voj političnih idej in institucij; DRA- GAN KOKOVIĆ: Način družbenega živ- ljenja v misli klasikov marksizma in ne- katerih sodobnikov; OMER HADŽISE- LIMOVIĆ: Ameriški socialni roman; *Pogledi:* RISTO TRIFKOVIĆ: Naši ma- lomeščani in njihova stvarna oziroma možna literarna transpozicija (projekci- ja); BRANKO TOŠOVIĆ: Jezikovni pri- spevki v povojni »Politiki«; *Prikazi; Bi- bliografija.*

Obeležja (Priština) št. 4/1978

Politika: MILAN ŠEŠLIJA: Pospešen družbeno-ekonomski razvoj pokrajine in

nadaljnji razvoj političnega sistema socialističnega samoupravljanja — osrednji vprašanji prihodnje dejavnosti ZK Kosova; **DANILO KOČIĆ:** Jasne kongresne opredelitve pretvoriti v ustvarjalno akcijo; *Gospodarstvo:* **ALEKSANDAR VACIĆ:** Odnosi med proizvodnimi in prometnimi organizacijami; **ILIJAZ KURTEŠI:** Nekatera aktualna vprašanja družbeno-ekonomskega razvoja Kosova; *Filozofija:* **ALI DIDA:** Nekatero lastnosti socialne filozofije Thomasa Hobbsa; *Izobraževanje:* **STEVAN BEZDANOV:** Aktualni problemi in razvojne težnje v svobodni menjavi dela v samoupravnem preobraževanju vzgoje in izobraževanja; **SVETOZAR ČANOVIĆ:** Položaj učencev v pouku in njihovo usposabljanje za samostojno učenje in izobraževanje; *Kultura:* **ESAD KAMBERI:** Nekateri vidiki razvoja kulture na Kosovu; **DŽORDŽE MILENKOVIĆ:** Družbena funkcija gledališča in afirmacija gledališke ustvarjalnosti narodov in narodnosti SFRJ; *Združeno delo:* **GORDANA PAVLOVIĆ:** Kako se na Kosovu izvaja zakon o združenem delu; *Prevodi:* **V. ŠVIREV:** Dialektika teoretičnega in empiričnega v sodobni znanosti; *Prikazi.*

Mednarodni problemi (Beograd)

št. 3—4/1977

Članki, razprave: **MOMČILO PELEŠ:** Neuvrščene dežele in dežele v razvoju in delo specializiranih agencij OZN; **VLADIMIR GREČIĆ:** Značilnosti izseljevanja iz Jugoslavije po drugi svetovni vojni; **DŽEVAD MUJEZINOVIĆ:** Oblikovanje smernic za izvajanje mirovnih operacij Združenih narodov; **RANKO PETKOVIĆ:** Religija in cerkev na Balkanu; **MIRJANA JEVTIĆ:** Mednarodna zamenjava primarnih proizvodov; *Znanstvena posvetovanja:* **TOMISLAV POPOVIĆ:** Temelji in perspektive vzpostavljanje nove mednarodne gospodarske ureditve; *Diskusija:* **ČEDOMIR VUČKOVIĆ:** Neuvrščenost na novih prostorih; **MILENKO JEVTTOVIĆ:** Oblike politične organiziranosti Tunisa in Alžira; *Prikazi.*

Gledišta (Beograd)

št. 6/1978

Raziskovanja: **MILAN PODUNAVAC:** Politična kultura in modernizacija političnega sistema; **DUŠAN JOVIĆ:** Jezikovne in družbene osnove govora urbanih okolij; **SLOBODAN BJELAJAC:** Družbeni dejavniki načrtovanja stanovanjskih naselij; *Eseji:* **SLOBODAN SAMARDŽIĆ:** Dialektika in zgodovina pri zgodnjem Lukacsu; **ŽARKO ILIĆ:** Alternativni pristopi k ekonomskim konfliktom; *Prevod:* **JOHAN PAL ARNASON:** Ideje za neko dialektično antropologijo; *Pogledi in prikazi:* **ADAM FRANKO:** Akcijsko raziskovanje — modna provokacija ali nova paradigma v sociologiji; **PREDRAG SIMIĆ:** Pet opozoril Ivana Ilića.

Dijalog (Sarajevo)

št. 6/1978

Razprave: **MILOŠ NIKOLIĆ:** Titovo pojmovanje graditve socializma kot procesa socialistične revolucije; **FRANJO KOŽUL:** O koncepciji moderne partije delavskega razreda; **ENVER REDŽIĆ:** Titova ideja bratstva in enotnosti; **AVDO SUČESKA:** Položaj raje v Bosni v XVIII. stoletju; **MITAR MILJANOVIĆ:** Periodizacija socializma in komunizma v sovjetski teoriji; *Konfrontacije:* **LJUBOMIR BERBEROVIĆ:** Od formalizma do metafizike (pogled na nek neuspeh pristop k splošnim vprašanjem sodobne biologije); *Diskusija:* **JADRAN ZALOKAR:** Filozofija in samoupravljanje; *Prevod:* **GEORGE STEINER:** Govoreča žival; *Zapuščina filozofske in socialne misli:* **MUSTAFA ŠIŠIĆ:** Ivan Krndelj — vizionar revolucije; **IVAN KRNDELJ:** Kmetje in delavci; Namesto da se sramujejo, se že hvalijo; **Dr. Nikola Tusun** in tuje ideje; **Hrvaški kmet in komunisti;** *Esej:* **HUGO REHNICER:** Nekateri aspekti filozofije Gabriela Marcela; **ZIJO ČATOVIĆ:** Prebujanje upanja — transcendenca lastne končnosti; *Pogledi:* **TARIK HAVERIĆ:** Pionirski podvig; *Prikazi:* **NENAD FIŠER:** Pesmi beračev in beračic.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

CERRONI Umberto: Intervju z U. Cerronijem. Tribuna, Lj., 17, 1978, št. 2.

—: MARKSIZAM i ljudske potrebe. Marksizam u svetu 1975. št. 11, str. XXI+1—162.

MARX Karl: Matematični rukopisi. Predgovor, uvod i komentari Wolfgang Endemann. Pogovor Maja Uzelac. (Uredili: A. Dragičević, V. Mikecin, prijevod Maja Hausler, prijevod komentara: Jelena Antunović). Zagreb, Stvarnost 1978. 207 str. (Svijet suvremene stvarnosti, 17) — sig. XII/137-17.

PEDERIN Ivan: Marx, Engels i pitanje panslavizma. Gledišta, Bgd, 1978, št. 5, str. 392—408.

RUS Vojan: Vanredne mogućnosti za inteligenciju XX i XXI vijeka. Dijalog, Sarajevo 1978, št. 5, str. 51—57.

ŠTER Jože: Temelji filozofije marksizma. Maribor, Obzorja 1978. 183 str. (Marksistična knjižnica, 7) — sig. XIII/381-7.

II. FILOZOFIJA

FEHRER Ferenc & Agnes Heller: Forme jednakosti. Marksizam u svetu, Bgd, 1977, št. 9, str. 267—311.

JANŽEKOVIČ Janez: Maurice Blondel kot človek in mislec. Celje, Mohorjeva družba 1978. 414 str. (Znanstvena knjižnica, N. S. 10; Izbrani spisi, 4) — sig. 13.286-10/4.

JERMAN Frane: Iz zgodovine estetike na Slovenskem. (:Estetika slovenskih neotomistov:) Anthropos, Lj., 1978, št. 1/2, str. 111—131.

LUKACS Georg: O ontologiji društvenog bitka. Marksizam u svetu, Bgd, 1977, št. 11/12, str. 307—330.

PIAGENT Jean: Strukturalizam. (Le structuralisme. Prev. Nada Popović-Perišić. Predgovor Branko Pavlović.) Beograd, BIGZ 1978. 148 str. (Mala filozofska biblioteka, 40) — sig. 2040-40.

PIHLER Borut: Resnica hermenevitičnega izkustva kot izkustva umetnosti. Anthropos, Lj., 1978, št. 1/2, str. 133—141.

POPOVIČ-ZADROVIČ Sonja: Etika i akcija. André Malraux. Beograd, Mladost 1978. 310 str. (Mala edicija »Idea«, 17) — sig. I/2756-17.

RUS Vojan: Marx: Človek in zgodovina — narava — materija. Anthropos, Lj., 1978, št. 1/2, str. 217—229.

VELJACIĆ Čedomil: Razmedja azijskih filozofija. 2 knj. Zagreb, Liber 1978. (Biblioteka Povijesti) — sig. III/3220-1, 2.

III. SOCIOLOGIJA

ADAM Franko: Esej o nekakšnih komunah. Problemi, Lj., 1977, št. 8(176), str. 41—44.

ALBERT Hans: Učenje o nauci i jedinstvo društvenih nauka. Pregled, Sarajevo, 1978, št. 4, str. 591—606.

BARBIĆ Ana: Kvaliteta življenja občanov je odvisna od socialnoekoloških obeležij krajevne skupnosti. Anthropos, Lj., št. 1/2, str. 65—78.

GOATI Vladimir: Politička sociologija. Ogladi. Beograd, Mladost 1978. XXXVI+411 str. (Mala edicija »Idea«, 16) — sig. I/2756-16.

GORZ André: Priroda, životne vrijednosti i vrijednosti tijela. Naše teme, Zgb, 1978, št. 2, str. 409—430.

HORVAT Branko: Ljudske potrebe i strategija socialističkog preobražaja. Gledišta, Bgd, 1978, št. 4, str. 261—270.

JAKHEL Rudi: Konceptualni temelji revitalizacije. Naši razgledi, Lj., 29. 9. 1978, št. 18.

—: KRITIKA gradjanske sociologije. I, II. Marksizam u svetu, Bgd, 1977, št. 9, 11/12.

KULJIĆ Todor: Fašizam. Sociološko-istorijska studija. Beograd, Nolit 1978. 216 str. (Biblioteka Istorija) — sig. 14.120.

POULANTZAS Nicos: Klase u savremenom kapitalizmu. (Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui.) Prev. Z. Jovanović. Beograd, Nolit 1978. XXXIX+379 str. (Biblioteka Sazveždja, 61) — sig. 10.690-61.

RADENOVIĆ Predrag: Sociološka hrestomatija sa komentarima. — i Živko Surčulija. Beograd, Službeni list SFRJ 1978. 348 str. sig. — III/3219.

TOS Niko: Razredna razsežja sodobnih mednarodnih migracij. Naši razgledi, Lj., 13. 10. 1978, št. 19.

IV. PSIHOLOGIJA

ČUK Miran: Aplikacija logike diskriminativne analize v psihologiji. Anthropos, Lj., 1978, št. 1/2, str. 105—108.

- MUSEK** Janek: Psihološka pojmovanja in razlage metaforične simbolike. *Anthropos*, Lj., 1978, št. 1/2, str. 81—103. (se nad.).
- POLIČ** Marko: Psihološke razsežnosti človekovega okolja. *Anthropos*, Lj., 1978, št. 1/2, str. 43—63.
- TRESTENJAK** Anton: Okvirni sistemsko teoretični modeli ekološke psihologije. *Anthropos*, Lj., 1978, št. 1/2, str. 7—42.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA SOLSTVO

- BOHTE** Zvonimir: Numerične metode. Ljubljana, DZS 1978. 160 str. (Matematika, Fizika, 10) — sig. 11.876
- : **OBVLADOVANJE** socialnih razlik na področju vzgoje in izobraževanja. (Jože Tavčar, Franc Škufca, Marjan Šetinc, et al.) Ljubljana, Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS 1978. 159 str. (Javno mnenje, 63) — sig. III/2517.
- PODGORNIK** Rudi: O zgodnji zgodovini znanosti. *Tribuna*, 17, 1978, št. 2.
- PRETNAR** Stojan: Na eni strani izumitelj, na drugi pa država. Vloga in mesto inovacije, *Delo*, Lj., 14. 10. 1978.
- RUPEL** Dimitrij: Modeli različnih kulturnih politik. S svetovnega (9.) sociološkega kongresa v Uppsali. *Delo*, Lj., 30. 9. 1978.
- ZVAN ANTUN**: Kontrakturni komet. Naše teme, Zgb, 1978, str. 377—388.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- KLARIN** Mirko: Terorizem. Beograd, NIN 1978. 127 str. (Ninove sveske, 2) — sig. II/14.588-2.
- RIZMAN** Rudi: Anarhizem in njegovi idejni izvori. I-V. Naši razgledi, Lj., 1978, št. 15—19.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

- DIMKOKVIČ** Borislav: Neznaten sprejem kmetov v Zvezo komunistov. Raziskave 3. *Komunist*, Lj., 15. 9. 1978, št. 38.
- JASNIČ** Ljubo: Bodočnost naše družbe mora postati smisel ustvarjalnih prizadevanj vseh mladih. Referat na 10. kongresu ZSMS. *Delo*, Lj., 13. 10. 1978.
- KRAIGHER** Sergej: Aktualne naloge uresničevanja ustave glede vloge in delovanja občin v Sloveniji. *Občan*, Lj., 1978, št. 20.
- KUČAN** Milan: Vsaka skupščinska odločitev bi morala biti v bistvu odločitev temeljnih delegacij. Aktualen intervju. *Delo*, Lj., 30. 9. 1978.

RIBIČIČ Mitja: Mladi prepočasi vstopajo skozi vrata, ki vodijo v sredo družbenih odločitev. *Delo*, Lj., 13. 10. 1978.

- : **STALIŠČA** o obrambnem in samozaščitnem usposabljanju v SR Sloveniji. Ljubljana, Republiški sekretariat za ljudsko obrambo SRS 1978. 20 str. — sig. I/2922.
- STROML** Majda & Ivan Kristan & Ciril Ribičič: Ustavno pravo SRS Jugoslavije. 2. dop. izd. Ljubljana, Pravna fakulteta-Univerzum 1978. IX+371 str. 1978. IX+371 str. sig. II/14.606.
- : **PROBLEMI** na področju urejanja prostora in okolja na območju mesta Ljubljane. ZKS. Mestna konferenca. *Komunist*, Lj., 29. 9. 1978, št. 40.
- : **RESOLUCIJA VIII.** kongresa Zveze komunistov Slovenije. Ljubljana, *Komunist* 1978. 96 str. — sig. 14.118.

3. Politični sistemi in organizacije:

- BASKOVIČ** Ciril: CSSR '68. Konceptije o novi družbeni ureditvi. *Tribuna*, Lj., 17, 1978, št. 2.
- K. B.**: Chile. Revolucija in kontrarevolucija v Latinski Ameriki. *Tribuna*, Lj., 17, 1978, št. 2.
- KOŽUL** Franjo: Proleterski internacionalizam i evrokomizam. *Pregled*, Sarajevo, 1978, št. 1, str. 51—65.
- : **LATINSKA** Amerika danas. Tema broja. Naše teme, Zgb, 1978, št. 7—8, str. 1409—1983. (bibliografija)

5. Mednarodni odnosi:

- VRHOVEC** Josip: Govor... na 33. zasedanju generalne skupščine OZN. *Komunist*, Lj., 29. 9. 1978, št. 40.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- KENDA** Vladimir: SEV v mednarodni menjavi. Evolucija disparitetnih vrednostnih razmerij v Svetu za vzajemno ekonomsko pomoč. Ljubljana, Mladinska knjiga 1978. 327 str. — sig. II/14.583.
- MICKI** Saša: Trenutek v družbenoekonomski preobrazbi. Delavci v gospodarstvu 1977. Ljubljana, Raziskovalni center za samoupravljanje pri RS ZSS 1978. 96 str. (Javno mnenje, 66) — sig. III/2517-66.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- BAHTIJAREVIČ** Štefica: Psihološka osnova i struktura religioznosti. Naše teme, Zgb, 1978, št. 2, str. 327—337.

- KERSEVAN Marko: Religija in »pogoji obstoja (:razrednih:) družbenih formacij«. *Anthropos*, Lj., 1978, št. 1/2, str. 233—253.
- PERIĆ Ivan: Religija i religioznost u procesima socijalističke transformacije društva. *Naše teme*, Zgb, 1978, št. 6, str. 1292 do 1311.
- ROTAR Zdenko: (:Ne:) religioznost in družbenopolitično obnašanje. Ljubljana, FSPN-Center za proučevanje religije in cerkve (1977). 1. del. XVIII+142 f. str. (strojrep., avtograf.) — sig. IV/2703-1.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- KARDELJ Edvard: 35- letnica zgodovinskega dejanja. Dokument. Naši razgledi, Lj., 13. 10. 1978, št. 19.
- KERMAVNER Dušan: Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918—1921.) Za tisk pripravil France Klopčič. Ljubljana, Partizanska knjiga 1977. 122 str. — sig. II/14.595.
- : PRAGA 68-Praga 78. Delo, Lj., 26. 8. 1978.
- SAJE Franček Nova, resničnejša podoba belogardizma. Delo, Lj., 24. 6.—9. 9. 1978 (sobotna priloga).
- : NASI Spanci. Zbornik. (Izbral in uredil Anton Bebler). Ljubljana, Borec 1978. 287 str. +(31) str. ilustr. — sig. 14.103.
- : SESTAVA zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. *Komunist*, Lj., 1. 9. in 8. 9. 1978, št. 36, 37.
- VILFAN Jože: Delo, spomini, srečanja. (Ured. Savin Jogan in Marijan Breclj.) Koper, Lipa 1978. 275 str.

IX. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- ČAČINOVIĆ Rudi: Spomini iz let iskanj in zorenja. Ob 70-letnici Miška Kranjca. *Komunist*, Lj., 15. 9. 1978, št. 38.
- KARDELJ Edvard: Privržen revolucionarnim ciljem partije. ... o Filipu Filipoviću. *Komunist*, Lj., 23. 6. 1978, št. 26.
- KLJAJIĆ Radmilo: Revolucionar Filip Filipović. I, II, III. *Komunist*, Lj., 7., 14., 21. 7. 1978, št. 28, 29, 30.
- : VODNIK po partizanskih poteh. (Glavni urednik: Albert Jakopič-Kajtimir). Ljubljana, Borec 1978. 659 str.+(76) str. pril. ilustr. — sig. III/3217.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

- JORAVSKY David: *Soviet Marxism and Natural Science. 1917—1932*. New York, Columbia Univ. Press 1961. XIV+433 str. — sig. II/14.575.

- WILLIAMS Raymond: *Marxism and Literature*. Oxford Univ. Press 1977. 217 str. (Marxist Introduction: Oxford Paperbacks, 392) — sig. 9749-392.

II. FILOZOFIJA

- : DEUTSCHER KONGRESS FÜR PHILOSOPHIE. Kongress 10., 8.—12. Oktober 1972, Kiel. *Natur und Geschichte*. X. Deutscher Kongress für Philosophie. Hrsg. von Kurt Kubner und Albert Menne. Hamburg 1973. VIII+482 str. — sig. II/14.596.
- : VERÄNDERUNG und Entwicklung. Studien zur vormarxistischen Dialektik. Hrsg. von G. Stiehler. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1974. 310 str. — sig. II/14.571.

III. SOCIOLOGIJA

- BAREL Yves: *La reproduction sociale. Systemes vivants invariance et changement*. Paris, *Anthropos* 1973. 558 str. — sig. II/14.610.
- : BILINGUALISMO e diagglosia in Italia. (Pisa), Pacini b. 1. 156 str. (Consiglio Nazionale delle Ricerche, 1) — sig. III/3203-1.
- BOULDING Elise: *Women in the twentieth century world*. New York, John Wiley 1977. 264 str. (Sage Publications) — sig. II/14.599.
- CATHELAT Bernard: *Les styles de vie des Français. 1978—1998*. Paris, Stanke 1977. 308 str. (Collection »Au-dellà du Miroir«) — sig. II/14.564.
- DAJOZ Roger: *Précis d'écologie*. 3. ed. (Paris), Gauthier-Villars 1976. X+549 str. (Ecologie fondamentale et appliquée) — sig. III/3214.
- : Dal DIALETTO alla lingua. *Atti del IX Convegno per gli studi dialettali Italiani*, (Lecce, 28 Sept. — 1. Ottobre 1972). Ristampa. Pisa, Pacini 1977. 536 str. (Consiglio Nazionale delle Ricerche, 3) — sig. III/3207-3.
- : DISASTERS: Theory and Research. Ed. by E. L. Quarantelli. London, Sage Publ. 1978. 282 str. (Sage studies in international sociology, 13) — sig. II/14.243-13.
- DONELSON Elaine: *Women. A psychological perspective*. (By) —, J. E. Gullahorn. New York, John Wiley 1977. VIII+342 str. — sig. III/3218.
- EISENSTADT S. N.: *The from of sociology. Paradigms and crises*. (By) —, with M. Curelaru. New York, John Wiley 1976. XVII+386 str. — sig. II/14.573.
- : *The PRACTICE of advertising*. Ed. by N. A. Hart and J. O'Connor. London, Heinemann 1978. XXIII+196 str. — sig. II/14.581.

- : **ETHNICITY.** Theory and Experience. Ed. by N. Glazer and D. P. Moynihan. With a assistance of C. Saposs Schelling. 3. print. Cambridge, Harvard Univ. Press 1976. IX+531 str. — sig. II/14.592.
- GIDDENS** Anthony: The Class structure of the Advanced societies. London, Hutchinson Univ. Library (1973.) 366 str. — sig. II/14.477.
- : **GUIDELINES** for Project Evaluation. United Nations Industrial Development Organization, Vienna. New York United Nations 1972. XVI+383 str. (Project Formulation and Evaluation Series, 2) — sig. II/14.548-2.
- : **HANDBOOK** of international data on women. E. Bouldig, et al. New York, John Willer 1976. 486 str. — sig. II/14.603.
- HOLENSTEIN** Elmar: Lingustik, Semiotik, Hermeneutik. Plädoyers für eine strukturelle Phänomenologie. Frankfurt/M., Suhrkamp 1976. 288 str. — sig. 14.119.
- : **HOSPITALS**, Children and their families. The report of a pilot study. By M. Stacey, et al. London, Routledge & Kegan Paul (1970). XII+188 str. (Medicine Illnes and Society) — sig. II/14.
- HUDSON** Kenneth: The jargon of the professions. London, Basingstoke, Macmillian 1978. 146 str. — sig. II/14.605.
- : **IASA** Conference '76, 10—13 May, 1976. — Luxemburg. The International Institute for Applied Systems Analysis 1976. 2 vol. — sig. II/14.436-1, 2.
- : **INTERNAL** migration. A comparative perspective. Ed. by A. A. Brown, E. Nueberger. New York, Academic Press 1977. XIV+508 str. — sig. II/14.574.
- : **INVESTIGATING** social mobility. Leonard Broom, et al. (Canberra), Department of Sociology, Research School of Social Science, The Australian National University, 1977. IX+220 str. (Departmental monograph, 1) — sig. III/3192-1.
- JAHIEL** Niko: Sociologija nauki. (Sociologija na naukata.) Teoretičeskie i metodologičeskie problemy. Per. s bolg. A. A. Zvorykina. Moskva, Progres 1977. 270 str. — sig. 14.099. (cir.)
- KÖNIG** René & Leopold Rosemary: Familie, Alter. 2., völlig neubearb. Aufl. Stuttgart, Enke Vlg 1976. X+428 str. (Handbuch der empirischen Sozialforschung, 7) — sig. 13.730-7.
- : **MANAGEMENT** for the future. Ed. by Lewis Benton. New York, McGraw-Hill 1978. XII+355 str. — sig. III/3216.
- MAZRUI** Ali A. The political sociology of the English language. An African perspective. The Hague-Paris, Mouton 1975. 231 str. (Contribution to the sociology of language, 7) — sig. II/13.646-7.
- MUNRO** Jim: Classes, conflicts, and control. Studies in criminal justice management. Cincinnati, Anderson Publ. 1976. XIV+591 str. — sig. II/14.614.
- NISBET** Robert: Sociology as art from. Reprint. London, Oxford Univ. Press 1977. 145 str. (Galaxy book, 472) — sig. 8094-472.
- : **ORGANIZATION** and environmet. Theory, issues and reality. Ed. by Lucien Karpik. London, Sage Publ. 1978. 345 str. (Sage studies in international sociology, 12) — sig. II/14.243-12.
- PUGET** Roger: Morale et conscience de l'environnement clés de la qualité de la vie. Paris, Guy le Part 1976. 268 str. Ilustr. — sig. 14.117.
- : **SOCIAL** Indicators. Problems of Definition and of Selection. Methods and analysis division Department of Social Sciences. (Paris), Unesco (1973.) 28 str. (Report and Papers in the Social Sciences, 30) — sig. IV/1567-30.
- : **SOCIAL** Movements and Social Change. Ed. by R. H. Lauer. Carbondale, Edwardsville, Southern Illinois Univ. Press 1976. XXVIII+292 str. — sig. II/14.613.
- : **THEMA.** Umweltschutz. Aus dem Schwedischen übertragen von Joan Louise Hörner und Horts Hörner. Für Schulen in der Bundesrepublik Deutschland bearbeitet von Hans Hermann Kiekeben. 2. durchgesehene Aufl. Weinheim, Basel, Beltz 1974. 171 str. — sig. II/14.598 str.
- WRIGGINS** Howard W.: Reducing global inequities. (By) —, G. Adler-Karison. Introduction by C. Gwin. New York, McGraw-Hill 1978. XIV+193 str. (1980 Project) Council on Foreign Relations) — sig. II/14.594.
- ZAUBERMAN** Alfred: Industrial Progress in Poland, Czechoslovakia, and East Germany. 1937—1962. London, Oxford. Univ. Press 1964. XIV+338 str.

IV. PSIHOLOGIJA

- BUXBAUM** Edith: Troubled Children in a Troubled World. New York, International Univ. Press (1970.) 339 str. — sig. II/14.537.
- : **DIAGNOSTIC**, psychiatric, biologic, therapeutic and language studies, longitudinal studies, etc. Westbury, PJD Publications 1976. 768 str. (Mental Health in Children, 3) — sig. II/14.525-3.

- : GENETICS, family and community studies. Westbury, PDJ Publications 1975. 608 str. (Mental health in children, 1) — sig. II/14.525-1.
- JUNG Carl Gustav: Studien über alchemistische Vorstellungen. 1. Aufl. Olten, Freiburg im Breisgau, Walter Verlag 1978. 450 str. X 32 str. pril. Ilustr. (Gesammelte Werke, 13) — sig. II/5300-13.
- V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA SOLSTVO
- FRIEDMAN Yona: Toward a scientific architecture. Transl. by C. Lang. Cambridge, The MIT Press 1975. XII+169 str. — sig. 14.089.
- GILBERT Thomas F.: Human competence. Engineering worthy performance. New York, McGraw-Hill 1978. VII+375 str. — sig. II/14.601.
- HUXLEY Julian: Science and Social Needs. Reprint. New York, Kraus Reprint Co, 1969. XVI+287 str. Ilustr. pril. — sig. II/14.597.
- MACKEAG R. M. & R. Wilson: Studies in operating systems. Ed. by D. H. R. Huxtable. London, Academic Press 1976. X+263 str. (APIC studies in data processing, 13) — sig. II/14.582-13.
- : OPERATING SYSTEMS TECHNIQUES. Seminar, 1971, Belfast. Proceedings of a Seminar held at the Queen's University, Belfast, 1971. Ed. by A. A. R. Hoare and H. R. Perrott. London, Academic Press 1972. XII+390 str. (APIC studies in data processing, 9) — sig. II/14.582-9.
- POSTON Tim: Catastrophe theory and its applications. (By) —. and Ian Stewart. London, Pitman 1978. XVII+491 str. (Surveys and reference work in mathematics.) sig. III/3212.
- SIBLEY Mulford Q.: Technology and utopian thought. Minneapolis, Burges Publ. Co. (1971) 55 str. — sig. II/14.567.
- : VARIATIONS. The systematic design of supports. (By) N. J. Habraken, et al. Transl. by W. Wiewel, et al. Cambridge, Laboratory of Architecture and Planning at MIT 1976. 216 str. Ilustr. — sig. II/14.544.
- : Die VERANTWORTUNG der Wissenschaft. Hrsg. von Karl Ulmer und Mitwirkung von Helmut Kohlenberger. Bonn, Bouvier Vlg 1976. 208 str. (Bouvier Disputanda, 11) — sig. 14.096-11.
- VI. POLITIČNE VEDE
1. *Splošna dela:*
- : ANARCHISM Today. Ed. by David E. Apter and James Joll. London & Basingstoke, McMillan (1971). 237 str. — sig. I/2919.
- : La CRISE de l'Etat. Sous la direction de Nicos Poulantzas. 2. ed. Paris, PUF 1976. 348 str. (Politiques) — sig. II/14.593.
2. *Družbenopolitični sistem SFRJ:*
- KARDELJ Edvard: Democracy and Socialism. Transl. by Margot and Boško Milosavljević. London, The Summerfield Press 1978. 244 str. — sig. II/14.612.

MAJER, dr. Boris: Marxism, Contemporary Bourgeois Philosophy and Weltanschauung
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, Vol. 15, No. 10. page 1046—1054

The article is a critical analysis of the notion of Weltanschauung (the conception of the Universe and life), leading to the conclusion that there exists an essential difference between the classic, bourgeois enlightenment, and marxist conceptions of Weltanschauung. In the classic bourgeois philosophy »Weltanschauung« is understood as an, in advance given, explanation, an image of the world, which categorically and onesidedly determines man's practical relation to the world. On the basis of an analysis of the main trends of the contemporary bourgeois philosophy, the author comes to the conclusion that even the contemporary bourgeois philosophy has, in its essence, not superseded the classic — bourgeois — enlightenment concept of Weltanschauung; it has only substituted its metaphysical antecedens by it with a philosophically non-reflected basic features of positive sciences (as the classic positivism of the 19th century), or with variously conceived »activity« within the positive sciences (as the contemporary analytical philosophy, as well as structuralism) or with a historical interpretation of the world (as philosophical hermeneutics) or with the existential analysis of man as an individual (Heidegger, Sartre, Jaspers), although with several non-superseded remnants of metaphysics. — In marxism, on the contrary, Weltanschauung is no longer a dichotomy, a view, an interpretation and from it a onesidedly derived activity, but a theory in practice, a view, an interpretation in a concrete, actual, creative activity. In consistency with this, the author comes to the conclusion that in marxism the concept of Weltanschauung can be used only with a certain critical reserve, for it should keep a distance towards the bourgeois-enlightenment concept of Weltanschauung and be aware of the essence of the marxist idea of the dialectic interdependence between theory and practice, interpretation and change.

UDC 325.6:301.18(-77)

JUZNIC, dr. Stane: Some Aspects of the Arrested and Obstructed Decolonization
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, Vol. 15, No. 10. Page 1068—1080

By shedding light upon cases of arrested and obstructed decolonization on small, though strategically and in other respects important parts of the past colonial empires, the author tries to disclose the wider background of the problems impeding decolonization. He has chosen for his study those cases in which the population of a certain territory opposes decolonization either because its present status is seen as a possibility of preservation of certain privileges resulting from the connection with the former colonial metropolises, or because it is afraid of being included into the already decolonized states, where it would have an unequal status. The essence of the problem is, nevertheless, the fact that the circumstances, delaying decolonization, are shrewdly used by the great imperialistic and hegemonistic complexes. Interests of global nature command, of the United States in particular, a policy which decisively influences the hindering of the process of decolonization. Apart from that, conflicts, ideological in their character, or conflicts resulting from different ways taken by the decolonized states in respect to their future development, political system and international orientation, consistently mingle with the process of decolonization. These very facts impel the author to conclude his discussion with the tragic situation in Namibia which has found itself in several clefts in the relentless clench of the racist Republic of South Africa.

MAJER, dr. Boris: Marksizem, sodobna meščanska filozofija in svetovni nazor
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, let. 15, št. 10, str. 1046—1054

Članek kritično analizira pojem svetovnega nazora ter ugotavlja, da obstoji med klasičnim, meščansko-prosvetljskim in marksističnim pojmovanjem svetovnega nazora bistvena razlika. V klasični meščanski filozofiji je svetovni nazor pojmovan kot vnaprej dana razlaga, podoba sveta, ki kategorično in enosmerno determinira človekov praktični odnos do sveta. Na podlagi analize poglobitvenih tokov sodobne meščanske filozofije ugotavlja avtor, da tudi sodobna meščanska filozofija v bistvu ni presegla klasičnega meščansko-prosvetljskega koncepta svetovnega nazora, le da njegov metafizični antecedens nadomešča bodisi s filozofsko nereflektiranim povzetkom pozitivnih znanosti (kakor klasični pozitivizem 19. stoletja), bodisi s tako ali drugače pojmovano »dejavnostjo« znotraj pozitivnih znanosti (kakor sodobna analitična filozofija, pa tudi strukturalizem), bodisi z zgodovinsko interpretacijo sveta (kakor filozofska hermenevtika), ali pa z eksistencialno analizo človeka kot posameznika (Heidegger, Sartre, Jaspers), vendar še vedno z mnogimi nepremaganimi ostanki metafizike. — Nasprotno pa v marksizmu »svetovni nazore ni več dvoje, nazor, interpretacija ter iz nje enosmerno izvirajoča dejavnost, temveč teorija v praksi, nazor, interpretacija v konkretni živi ustvarjalni dejavnosti. Skladno s tem prihaja avtor do zaključka, da je mogoče uporabljati v marksizmu pojem svetovnega nazora le z določeno kritično rezervo, ki mora vsebovati distanco do meščansko-prosvetljskega koncepta svetovnega nazora ter imeti pred očmi bistvo marksističnega stališča o dialektični soodvisnosti teorije in prakse, interpretacije in spreminjanja.

UDK 325.6:301.18(-77)

JUZNIC, dr. Stane: Nekateri vidiki zaustavljene dekolonizacije
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, let. 15, št. 10, str. 1068—1080

Z osvetlitvijo zaustavljene dekolonizacije na sicer majhnih, toda strateško in drugače pomembnih delih nekdanjih kolonialnih imperijev, poskuša avtor prikazati širše ozadje problemov, ki dekolonizacijo ovirajo. Za to je izbral primere, ko se prebivalstvo nekega ozemlja upira dekolonizaciji, ker vidi v svojem sedanjem statusu možnost za ohranitev nekaterih privilegijev, ki jih omogoča zveza z nekdanjimi kolonialnimi metropolami — ali pa se boji vključitve v že dekolonizirane države, kjer bi imelo neenakopraven položaj. Vendar je bistvo problema v tem, da razmere, ki odlagajo dekolonizacijo, spretno izkoriščajo veliki imperialistični in hegemonistični kompleks. Interesi globalnega značaja velevajo zlasti Združenim državam Amerike takšno politiko, ki odločilno vpliva na zaviranje procesa dekolonizacije. Tudi spori ideološkega značaja oziroma spori zaradi različnih poti, ki so jih dekolonizirane države ubrale glede prihodnjega razvoja družbene in politične ureditve ter mednarodne orientacije, se vztrajno vpletajo v proces dekolonizacije. Prav zato avtor zaključuje obravnavo zaustavljene dekolonizacije s tragiko Namibije, ki se je znašla v številnih precepih, zlasti pa v nepopustljivem objemu rasistične Južnoafriške republike.

UDC 002.004(497.22):331.152.1(497.12)

MLINAR, dr. Zdravko: Selfmanagers as Research Workers (Social research and self-management decision-making)
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, Vol. 15, No. 10. page 1119—1132

Socialist selfmanagement means also the superseding of the gap between physical and intellectual labour which has in the past been expressed as monopolization of science for a particular stratum of *intelligensia*, as narrow professionalization and institutionalization of this activity. From a long-run developmental perspective what is involved here is not the 'rapprochement' of science and practice but a qualitative transformation of the existing rigid frames and a re-integration in the sense that all citizens should participate in the creative activity. This is justified from the aspect of the cognitive process itself, as well as from the aspect of the emancipation of man's personality. Social research can be incorporated in selfmanagement decision-making in several ways, e. g. by increasing the ability to register and respond to change; by improving the 'translation' between the general and the concrete and vice versa; by explaining the difference between determinedness and manipulability of phenomena; by disclosing aspirations and potential contributions of citizens and herewith the possibilities for a faster development.

UDC 321.01(497.1):331.152.1(497.1)

RIBARIČ, dr. Miha: Delegate System as a means of Integration of Labour and Politics.
Teorija in praksa, Ljubljana 1978, Vol. 15, No. 10. page 1133—1153

After a historical review of political representation in the feudal and bourgeois societies, the author discusses the bourgeois theories of political representation and the ideas on political representation held by Marx, Engels, Lenin and Gramsci. In Yugoslavia elements of the delegate system have their roots in the National Liberation War. The implementation of the conception, according to which selfmanagement by the people can not be limited to work of representative bodies in the political sphere only, but should be based as well on selfmanagement in the economic and all other spheres of man's social labour and life, has already started in the period following the victory of the National Liberation War and Socialist Revolution. The changing of political functions into social functions has marked the beginning of the process of the withering away of the state. The author devotes special attention to the analysis of the delegate system in assemblies of socio-political communities after the 1974 Constitution. The integration of labour and politics, as expressed in the Yugoslav delegate system, represents a historical attempt of superseding political representation which is formally based on man as an individual, but actually expresses and insures the interests of the ruling class which are based on the monopoly of private property or on the, from the working class and working people alienated, party-state apparatus on the basis of state monopoly.

UDK 002.004(497.22):331.152.1(497.12)

MLINAR, dr. Zdravko: Samoupravljalci kot raziskovalci (družboslovno raziskovanje in samoupravno odločanje)

Teorija in praksa, Ljubljana 1978, let. 15, št. 10, str. 1119—1132

Socialistično samoupravljanje pomeni tudi preseganja delitve na fizično in umsko delo, ki se je v preteklosti kazala kot monopolizacija znanosti za poseben sloj inteligence, kot ozka profesionalizacija in institucionalizacija te dejavnosti. Z vidika dolgoročne razvojne perspektive ne gre le za zblíževanje znanosti in prakse, temveč za kvalitativno preobrazbo teh togih okvirov in za re-integracijo, ki pomeni vključevanje vseh občanov v kreativno dejavnost. To je utemeljeno tako z vidika samega spoznavanega procesa kot tudi z vidika osvobajanja osebnosti človeka. — Družboslovno raziskovanje se lahko na več načinov vključuje v samoupravno odločanje: npr. tako, da poveča zmožnost zaznavanja in odzivnosti na spremembe, pospešuje »prevajanje« med splošnim in konkretnim ter obratno, pojasnjuje razliko med determiniranostjo in manipulabilnostjo pojavov; razkriva aspiracije in potencialni prispevek občanov in s tem možnosti za hitrejši razvoj.

UDK 321.01(497.1):331.152.1(497.1)

RIBARIČ, dr. Miha: Delegatski sistem kot sredstvo integracije dela in politike

Teorija in praksa, Ljubljana 1978, let. 15, št. 10, str. 1133—1153

Po zgodovinskem pregledu političnega predstavništva v fevdalni in buržoazni družbi obravnava avtor meščanske teorije političnega predstavništva ter Marxove in Engelsove, Lenineve in Gramscijeve poglede na politično predstavništvo. Elementi delegatskega sistema v Jugoslaviji so se razvijali že od začetka narodnoosvobodilnega boja. Že v prvem obdobju po zmagi tega boja in socialistične revolucije se je začel uresničevati koncept, po katerem samouprave ljudstva ni mogoče omejiti le na delo predstavniških organov na področju politične oblasti, ampak mora biti utemeljena v samoupravljanju na ekonomskem področju in na vseh drugih področjih družbenega dela in življenja človeka. Spreminjanje političnih funkcij v družbene funkcije je označevalo začetek procesa odmiranja države. Avtor posebej razčlenjuje delegatski sistem za skupščine družbenopolitičnih skupnosti po novi ustavi leta 1974. Z integracijo dela in politike predstavlja delegatski sistem zgodovinski poskus preseganja političnega predstavništva, ki temelji formalno na človeku kot posamezniku, dejansko pa izraža in zagotavlja interese vladajočega razreda na podlagi monopola privatne lastnine ali pa od delavskega razreda in delovnih ljudi odtujenega partijsko-državnega aparata na podlagi etatiističnega monopola.

